

Tóth Terézia Erika

Normális Németország?

Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása

az újraegyesítés óta

Nemzetközi Tanulmányok Intézet

Témavezető:

Dr. Kiss J. László CSc

egyetemi tanár

Budapesti Corvinus Egyetem

Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudományi Doktori Iskola

Nemzetközi és Biztonsági Tanulmányok Doktori Program

Normális Németország?

Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása

az újraegyesítés óta

Doktori értekezés

Tóth Terézia Erika

Budapest, 2021

DOI

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	5
1 BEVEZETÉS.....	10
1.1 A disszertáció tárgya és a kutatási téma körülhatárolása	10
1.2 A kutatás relevanciája és a személyes motiváció.....	13
1.3 Kérdésfelvetések és a hipotézis.....	15
1.4 A szakirodalom áttekintése	16
1.5 Alkalmazott módszertan.....	20
2 ELMÉLETI KERETEK, A FOGALMAK OPERACIONALIZÁLÁSA.....	24
2.1 A konstruktivista elméletek.....	24
2.2 A diskurzuselemzés módszere	25
2.3 A fogalmak operacionalizálása	26
2.3.1 Politikai kultúra, nemzeti identitás és azok hatása a német külpolitikára....	26
2.3.2 Társadalmi normák és külpolitika: a szerepkonceptió	34
2.3.3 A német „civilhatalom” szerep	36
2.3.4 A nemzeti érdekek fogalma	45
2.3.5 Német nemzeti érdekek.....	48
2.3.6 Az újraegyesített Németország deklarált nemzeti érdekei.....	50
2.3.7 Német érdekek és/vagy európai érdekek?.....	53
2.3.8 A félszuverenitás korlátai és a nemzeti érdekek	56
2.3.9 Norma és normalitás – normalizálódás.....	56
2.3.10 Szemantikai megközelítés és normalizációs stratégiák	57
2.3.11 A normalizálódás diskurzusa és gyakorlata.....	60
3 NORMALIZÁLÓDÁS A NÉMET KÜLPOLITIKÁBAN	62
3.1 Normalitásvita a német külpolitikában	62
3.2 A „német anomália”	66
3.3 A normalitásvita az újraegyesítés előtt.....	68
3.4 A normalitásvita és az újraegyesítés	71

3.5	A szociáldemokrata-zöld koalíció és a normalizálódás	85
3.5.1	Folytonosságból változás – az iraki válság	89
3.6	Angela Merkel kormánykoalíciója és a normalizálódás	99
3.7	Normális állam: normák és érdekek modellje	103
4	A KÜLPOLITIKA MEGVÁLTOZOTT KÖRNYEZETE.....	110
4.1	A külpolitikai környezet átalakulása	110
4.1	A gazdasági feltételek megváltozása.....	111
5	A FOLYTONOSSÁG ÉS VÁLTOZÁS DISKURZUSA A KÜLPOLITIKÁBAN	116
5.1	A folytonosság változása.....	116
5.2	Jelentésváltozás a diskurzusban	117
6	NORMALIZÁLÓDÁS A KÜLPOLITIKA TERÜLETEIN.....	128
6.1	Német-francia kapcsolatok – változó erőviszonyok	129
6.2	Európa-politika – arányosabb teherviselést!	136
6.2.1	Az euróválság megoldása és a német szerepvállalás	142
6.2.2	Európai Németország és/vagy német Európa?	150
6.3	Változások a biztonságpolitikában, a katonai normalizálódás.....	155
6.4	Németország és az Egyesült Államok – vége az illúzióknak.....	172
6.4.1	A lehallgatási botrány – kínos epizód a német-amerikai kapcsolatokban .	185
6.5	Oroszország – a pragmatikus viszony	192
6.6	Izrael – a különleges kapcsolat.....	198
7	NEMZETKÖZI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS VEZETŐ SZEREP	202
7.1	Nemzetközi vezetés mint szerep	202
7.2	Németország mint nemzetközi vezető?	203
8	ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS	210
8.1	Összefoglalás.....	210
8.2	Kitekintés	215
9	HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE.....	221
10	A SZERZŐ TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI	247

ÁBRÁK, TÁBLÁZATOK

1. Németország politikai kultúrája a külpolitikában 1945 előtt és után	30
2. A nemzetállamok négy típusa – Jo, Sam-Sang modellje	105
3. Német katonák külföldi missziókban (2019. szeptember 9.)	165
4. A nemzetközi vezetés és a hegemonia összehasonlítása	203

*Ajánlom Anyukámnak,
Fazekas Teréziának.*

*Ezúton mondok köszönetet
Dr. Kiss J. László tanár úrnak,
a Budapesti Corvinus Egyetem tanárának,
aki több évtizedes kutatói munkásságával és
témavezetőként folyamatosan inspirált
a kutatás és a disszertációm megírása során.*

1 BEVEZETÉS

1.1 A disszertáció tárgya és a kutatási téma körülhatárolása

Immár három évtized telt el azóta, hogy a nemzetközi közösség jóváhagyásával Európa közepén újra megszületett az egységes német állam, a német újraegyesítés álma valósággá vált. Németország második világháború utáni megosztottsága megszűnt, az antifasiszta koalíció győzelmét, Németország megszállását követően létrejött két német állam végre újraegyesült, Németország visszanyerhette szuverenitását. A német vezetés a minden tekintetben sikeresnek és eredményesnek bizonyult nyugatnémet politika folytatását ígérte, a német kül- és Európa-politika az elmúlt évtizedekben mégis jelentős változásokon ment át. Az Egyesült Államok Irak ellen indított háborúja alkalmával, majd a 2010-ben kibontakozott euróválság során különösen élesen megmutatkozott, hogy *Németország már sok tekintetben nem azonos az újraegyesítés utáni Németországgal.* Ezzel összefüggésben pedig ismét felerősödtek az un. „normális” Németország körüli viták is,¹ miközben a német külpolitika számára sürgetővé vált annak meghatározása, hogy a „nagykorúvá” vált Németország milyen Európát kíván, és abban milyen szerepet szán magának.

A német külpolitikában végbement változások egyik narratívája, hogy a német külpolitika „normalizálódásának”² vagyunk tanúi. A Németországban a legáltalánosabban elfogadott nézet szerint ma ez azt jelenti: az a német külpolitika, amelyet a második világháború után mindenekelőtt a nemzetiszocializmus miatt érzett büntudat és az abból fakadó

¹ Az értekezés címében szereplő kérdés, „*Normális Németország?*”, megjelenik 1995-ben a DGAP egyik tanulmányában is. Ld: Huber, Helmut / May, Benhard [1995]: *Ein "normales" Deutschland? Die souveräne Bundesrepublik in der ausländischen Wahrnehmung.* In: Arbeitspapiere zur internationalen Politik der DGAP (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik) Band 92, Bonn, valamint hasonlóan Klaus von Dohnanyi egy 1991-ben írt cikkében. Ld: von Dohnanyi, Klaus [1991]: *Deutschland – ein normales Land?* In: Die Zeit, Nr. 33/1991, 9. August 1991. <http://www.zeit.de/1991/33/deutschland-ein-normales-land>, Letöltés: 2019.10.15.

² A normalizálódás értelmezésével a dolgozat részletesebben is foglalkozik. Előljáróban „A magyar nyelv értelmező szótára” „*normalizálódik*” szócikkére támaszkodom, amely két igei jelentést tartalmaz, ebből az elsőt a diplomáciai kapcsolatokban is alkalmazzák: 1. Normálissá kezd válni vagy válik; rendeződik. Példa: Normalizálódik a kapcsolat, a viszony a két ország közt; az állapotok, az árak normalizálódnak. Az időjárás lassan normalizálódik. 2. (ritka) Valamely kialakult norma szerint szabályozódik; rendeződik; e normához alakul, idomul. Példa: A Magyar Tudós Társaságnak 1832-ben kiadott szabályzatával kezdett normalizálódni a helyesírás. A képzett szavak: normalizálódás; normalizálódó; normalizálódott. Lásd: <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/n-40903/normalizalodik-41837/> Letöltés: 2019.08.13.

önkorlátozás, a pacifizmus, valamint az európai egyesülés ügye melletti *feltétlen* kiállás jellemzett, mára megváltozott: Németország újra „normális állam”, amely a saját nemzeti érdekeit képviseli, ahogyan azt más államok is teszik.

Jelen értekezésem célja a német külpolitika „normalizálódásának” értelmezése, vagyis hogyan értelmezhetők azok a vélemények, amelyek szerint az újraegyesítés óta a német külpolitika „normalizálódott”. Dolgozatomban azzal érvelek, hogy a Németországi Szövetségi Köztársaság létrejötte egy politikai „anomália” volt. Rámutatok azokra a tényezőkre, amelyekben ez az anomália, a normálistól eltérő sajátos jelleg megnyilvánult. A német külpolitika normalizálódási folyamatát a német anomáliától való fokozatos eltérésként írom le. Felvázolom, hogy az újraegyesítést Németországban milyen narratívák előzték meg Németország Európában és a világban elfoglalt helyét illetően, és ezek az elképzelések mennyire váltak valóra.

A kutatásom a normalizálódás folyamatát egyrészt a belpolitikai, filozófiai jellegű diskurzusokban, másrészt a német kül- és Európa-politikai gyakorlatban vizsgálja. Az elméleti összefüggések bemutatása után példákkal igyekszem alátámasztani, hogy a német külpolitika normalizálódása a gyakorlatban milyen formában és különösen mely külpolitikai területeken érhető tetten. A dolgozatom elméleti megalapozása során a normalizálódás fogalmát a német külpolitikai kultúra és a nemzeti identitás sajátosságain keresztül közelítem meg. Célom annak vizsgálata, hogy a normalizálódásról szóló viták hogyan alakultak és a német külpolitika az újraegyesítés óta milyen, a normalizálódás irányába mutató lényeges változásokon ment át. A konstruktivizmus mint metaelmélet összefüggéseiben megvizsgálom a változások hátterét, hogy milyen tényezők határozták és határozzák meg ma is Németország külpolitikai kultúráját, ezek miként alakították ki Németország „civilhatalmi” szerepfelfogását, és ez a szerep az újraegyesítés óta hogyan módosult. Megvizsgálom, hogy a német politikai kultúra miként határozza meg erőteljesen a németek magukról alkotott önképét, ezáltal milyen megfontolások motiválják vagy határolják be a német politikai diskurzust és a külpolitikai cselekvést. Vizsgálódásom fókuszában a német külpolitikai diskurzusok és a külpolitikai gyakorlat áll, a normalizálódás azonban a németországi társadalmi, politikai gazdasági fejlődési folyamatba ágyazott jelenség, ezért – a részletes elemzés igénye nélkül – igyekszem szélesebb kontextusban elhelyezni. A normalizálódás egyik kulcsfogalmaként határozom meg a nemzeti érdekek, a német nemzeti érdekek fogalmát, a normalizálódás és a német nemzeti érdekek képviselője között összefüggést. Arra a kérdésre is választ keresek, hogy

a nemzeti érdekérvényesítés Németország esetében mennyire látszik összeegyeztethetőnek az európai érdekek érvényesítésével. Megvizsgálom, hogy Berlin vajon mennyiben tud és akar megfelelni az Európai Unió, illetve a nemzetközi közösség által támasztott fokozódó elvárásoknak, amelyek az újraegyesített Németország megnövekedett európai és globális súlya miatt rá irányulnak. Választ keresek arra a kérdésre, hogy Németország mint külpolitikai szereplő képes-e megfelelni azoknak a kritériumoknak, amelyek a nemzetközi vezető szerep betöltéséhez alkalmassá tehetik.

Értekezésem egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a normalizálódás hogyan kapcsolódik össze Németország nemzetközi szerepvállalásával, azzal, hogy a láthatóan növekvő német szerepvállalás nagyobb *felelősség* vállalását *vagy* nagyobb *hatalom* iránti törekvést jelent-e. Ezzel összefüggésben a diskurzuselemzést felhasználva arra hívom fel a figyelmet, hogy az idő előrehaladtával a német külpolitika normalizálódásával összefüggő kulcsfogalmak jelentéstartalma is megváltozott.

A német külpolitika normalizálódásának vizsgálata során néhány olyan töréspontot és viszonyrendszert emelek ki, ahol a kontinuitás megváltozott, ahol a „folytonosság változása” végbemegy és látható. A külső feltételeket illetően kiindulópontnak tekintem, hogy a német újraegyesítéssel egyidőben és azt követően a nemzetközi környezet jelentős mértékben megváltozott, ami különösen Németország európai és transzatlanti kapcsolatait, valamint Oroszországhoz fűződő viszonyát is jelentősen, ha nem alapvetően, megváltoztatta, ezért a ezekre a változásokra, súlypont-eltolódásokra feltétlenül ki kell térni. Kutatásom során azokra a kiemelt területekre fókuszálok, amelyekkel véleményem szerint a hipotézisem a leginkább alátámasztható; nem teszek kísérletet arra, hogy a német külpolitikáról egyfajta keresztmetszetet nyújtsak, nem törekszem arra, hogy bemutassam az újraegyesült Németország külpolitikai kapcsolatrendszerének, külpolitikai érdekérvényesítésének egyes területeit és eszköztárát, hogy sorra vegyem a számos két- és többoldalú relációban fenntartott kapcsolatok jellemzőit és változásait. Dolgozatomban terjedelmi okból nem vállalkozom a témához kapcsolódó minden fontos fogalom, mint például az „intézményi hatalom” vagy a korszerű „multilateralizmus” részletes tanulmányozására sem. Bár egyetértek Sebastian Harnisch-sal abban, hogy a német külpolitika a németek önképének és a külső elvárásoknak terméke, és várhatóan az is

marad (Harnisch [2000]),³ kutatásomnak nem képezi tárgyát a német kül- és Európa-politikai szerepvállalás külső, vagyis a különböző országokban való megítélésének részletes vizsgálata, beleértve mindazon elvárásoknak és különösen azon félelmeknek a számbavételét, amelyek a *német kérdést* újra meg újra napirenden tartják Európában és a világon. Erre a szintén izgalmas és időről időre felmerülő kérdésre egy másik kutatás során érdemes visszatérni.

Disszertációm időben az újraegyesítéstől eltelt negyedszázadra fókuszál, a vizsgálódásom 2015-ig terjed, tekintettel arra, hogy azt követően – különösen az európai migrációs válsággal is összefüggésben – Németország kül- és belpolitikájában olyan változások indultak el vagy erősödtek fel, amelyek tanulmányozása egy további kutatáshoz is bőven alapot nyújt. Az európai és a nemzetközi külpolitikai környezet megváltozásánál itt elég csak a Brexitről, 2016 júniusában az Egyesült Királyság Európai Unióból való kilépéséről tartott népszavazásra vagy 2016 végén Donald Trumpnak az Egyesült Államok elnökévé történt megválasztására és új külpolitikai kurzusára utalnom. Hangsúlyozom, hogy kutatásom tárgya, a német külpolitika normalizálódása nem tekinthető lezárt folyamatnak, ezért a dolgozatom végén nemcsak az eredményeim rövid összegzésére törekszem, de elengedhetetlen, hogy rövid kitekintést is adjak a kutatási időszakon túlra is.

1.2 A kutatás relevanciája és a személyes motiváció

A témaválasztásomat részben az indokolja, hogy a magyar nyelvű szakirodalom a nemzetközi kapcsolatok ezen részterületének, a német külpolitika elemzésének az elmúlt évtizedekben viszonylag kevés figyelmet szentelt,⁴ miközben a német külpolitika vizsgálata, értelmezése és irányainak felismerése a magyar külpolitika, az Európa-politika és a külgazdasági politika alakítása szempontjából is stratégiai jelentőségű volt és marad.

³ Harnisch, Sebastian [2000]: *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende? Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1.-5. Oktober 2000*, <http://www.sebastian-harnisch.de/vortr/DVPW2000Vortrag.pdf>. Letöltés: 2013.01.04.

⁴ A vizsgált időszakban a nemzetközi tanulmányokkal foglalkozó *németországi kutatóknak is csak kis hányada* érdeklődött a német külpolitika kutatása iránt, egy 2014-ben végzett felmérésben a német külpolitikát csak a kutatók 2 (!) százaléka jelölte meg első helyen kutatási preferenciaként, míg a felmérésben vizsgált más országok kutatói átlagban négyszer többen jelölték meg a saját országuk külpolitikáját. Ráadásul úgy tűnik, a német külpolitika Németországon kívüli intézményes kutatása is visszaszorult. Ld: Wiebke, Wemheuer-Vogelaar / Risse, Thomas [2018]: *“International Relations Scholars in Germany: Young, Internationalised, and Non-Paradigmatic”*. In: *German Politics* 27 (1): 89-112. doi:10.1080/09644008.2016.1253683, pp. 95-96. és Eberle, Jakob/Miskimmon, Alister [2020]: *International Theory and German Foreign Policy: Introduction to a Special Issue*. In: *German Politics*, 30:1, 1-13. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09644008.2020.1849147> Letöltés: 2020.12.08.

Az Egyesült Államok által kezdeményezett iraki háborútól való német távolmaradás vagy az euróválság megoldása során a Németország által tanúsított magatartás Magyarországon is felkeltette a kutatók és a széles közvélemény figyelmét. Főként a migránsválsággal összefüggésben, a magyar külpolitika közvetlen érintettsége okán is, Magyarországon a korábbinál nagyobb érdeklődés kezdett irányulni a német külpolitika felé, nemcsak a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó magyar kutatók, szakértők és a média, hanem a széles közvélemény részéről is. Ez utóbbi körben, a média egy részét is ideértve, a német külpolitikáról kinyilvánított vélemények sok esetben nélkülözik a tárgyilagosságot, tájékozatlanságról vagy elfogultságról tanuskodnak, amikor hol arra hivatkoznak, hogy Németország az önös érdekeit igyekszik képviselni Európában és „túlzott” hatalmi ambíciókat táplál, ahogy a múltban is, hol pedig éppen ellenkezőleg, a német döntéshozókat határozatlansággal, érthetetlen, megmagyarázhatatlan naivitással és határozatlansággal vádolják. Mindezt gyakran anélkül teszik, hogy kísérletet tennének a német külpolitikai döntések komplex hátterének megértésére. Bízom abban, hogy a német külpolitika normalizálódásának vizsgálatával, annak elemzésével, hogy az újraegyesítés utáni német külpolitika honnan indult el és milyen utat tett meg azóta, valamelyest érthetőbbé válik a téma iránt érdeklődők számára, hogy ezzel összefüggésben a német külpolitikai gondolkodás és magatartás mögött milyen motivációk, megfontolások húzódnak meg, hogy a német külpolitika mozgásterét milyen, különösen a külpolitikai kultúrából eredő sajátos tényezők határolják be.

A kutatásom során az a nem titkolt szándék vezetett, hogy a dolgozatom eredményeit a magyarországi külpolitikai gondolkodásban és remélhetőleg a döntéshozatalban is hasznosítani lehessen. A személyes motivációm több a személyes érdeklődésnél: a tanulmányaim és sokéves szakmai tevékenységeim is a német külpolitikához kötődnek. A Budapesti Corvinus Egyetem jogelőd egyetemén a diplomám megszerzésekor Nyugat-Németország külpolitikáját, nyugati szövetségi kapcsolatait kutattam, ezután nyolc éven át a Külügyminisztériumban gyakorló diplomataként is a német külpolitikával foglalkoztam. Ez idő alatt Berlinben és Bonnban részt vettem az „*Auswärtiges Amt*” (német külügyminisztérium) külföldi diplomatáknak szervezett első nemzetközi tanfolyamán, négy évig Münchenben teljesítettem külszolgálatot, majd a Külügyminisztériumban Németország-referensként, később a Stratégiai Tervező és Elemző Főosztály külpolitikai elemzőjeként követtem figyelemmel a német külpolitika alakulását. Munkám során személyes tapasztalatokat szereztem az újraegyesítést követő német kül- és Európa-politikáról, a magyar-német kapcsolatok eufórikus időszakáról és

azok további fejlődéséről is. Dolgozatomnak nem tárgya a magyar-német kapcsolatok alakulásának vizsgálata, a német külpolitika normalizálódásának elemzése azonban új szempontokra és következtetésekre ad lehetőséget a Németországgal fenntartott kapcsolataink jövőbeni alakításához is, reményeim szerint így valamelyest hozzájárulhatok a magyar kül- és Európa-politika Németországgal kapcsolatos stratégiájának további formálásához is.

1.3 Kérdésfelvetések és a hipotézis

Kutatásom célja, hogy választ keressek a következő kérdésekre:

- Hogyan értelmezhető az újraegyesítés utáni német külpolitika normalizálódása, mit jelent a német anomália?
- A külpolitika normalizálódása hogyan jelenik meg a német külpolitikai diskurzusban és hogyan érhető tetten a külpolitikai gyakorlatban?
- Megváltozott-e Németország szerepfelfogása?
- Milyen összefüggést állapíthatunk meg a német külpolitika normalizálódása és Németország jövőbeni nemzetközi szerepvállalása között?

Hipotézisem a következő:

Németország külpolitikája az újraegyesítést követő negyedszázadban normalizálódott, a német külpolitika egy „normális államé”, abban az értelemben, hogy Németország, más államokhoz hasonlóan, a saját nemzeti érdekeit képviseli. A normális német külpolitika azonban nem jelent különutasságot, nem jelenti a „civilhatalom” szerep, a multilateralizmus, az európai és az atlanti szolidaritás feladását.

A fenti hipotézisem bizonyításakor rámutatok arra, hogy a német külpolitika normalizálódásának folyamata számos belső és főleg külső tényező együttesen hatására vezethető vissza. Abból indulok ki, hogy a német külpolitika megváltozása nem minden

átmenet nélküli, a saját nemzeti érdekeit képviselő új német külpolitika egy tanulási folyamat eredménye, amely semmiképpen nem tekinthető lezárt folyamatnak.⁵

1.4 A szakirodalom áttekintése

A normalizálódással kapcsolatos idegen nyelvű szakirodalom igen gazdag és folyamatosan bővül. Arra törekedtem, hogy a kutatási témámmal kapcsolatos, elsősorban német és angol nyelvű másodlagos források minél szélesebb körét felhasználjam. Ennek során figyelembe vettem, hogy az újraegyesített Németország új külpolitikájáról folytatott diskurzusban alapvetően két markáns csoport áll szemben egymással: a német külpolitika folytonosságát, a német „civilhatalom” folytatását, vagyis a multilateralizmust és a nem katonai eszközök elsődlegességét hirdető csoportja, a másik a változást, a hagyományos nagyhatalmi szerep vállalását sürgető *normalizálók* csoportja. A normalizálódás-koncepciók megismeréséhez az 1980-as években kibontakozott ún. *történészvitához* („Historikerstreit”) nyúltam vissza. A *normalizálók a realista iskola* jegyében ugyanis már ekkor hangsúlyozták, hogy a Szövetségi Köztársaságnak végre szakítania kellene tabuival, korlátaival, és a saját érdekeit szem előtt tartva emancipáltan, öntudatosan kellene fellépnie a nemzetközi színtéren, az újraegyesítés után pedig a mellett érveltek, hogy Németország katonai felelősségvállalását ki kell terjeszteni a NATO földrajzi keretein túlra. A *jobboldali realisták* közül Michael Stürmer történész már ekkor arra szólított fel, hogy a Szövetségi Köztársaságnak „világpolitikai és világgazdasági felelősséget” kell vállalnia Németország külpolitikai kiszámíthatósága érdekében (Stürmer [1987]).⁶ Hans-Peter Schwarz a 80-as évek közepén a „megszelidített németekről” értekezett, arról, hogy a németek beállítottsága a „*hatalommegszállottság*” („Machtbesessenheit”) és a „*hatalomfelejttség*” („Machtvergessenheit”) szélsőségei között ingadozik és felhívta a figyelmet a hatalom felelősségteljes menedzserlésének szükségességére (Schwarz [1985]).⁷ Az újraegyesítés után Schwarz Németországról mint „*Európa központi hatalmáról*” írt, azzal érvelt, hogy a folytonosság mellett változásra van szükség, Németország az egyesítés után objektív okból a kontinens legnagyobb gazdasági, központi hatalma lett, ezért új feladatokat is vállalnia kell, és mindenképpen nagyobb hatással lesz a környezetére, mint korábban, ha akarja, ha nem (Schwarz

⁵ A kutatásom során a „normalizálódott” kifejezés esetében, amely egy befejezett, lezárt tényre való hivatkozásnak tűnik, a normalizálódás előrehaladott fokára gondolok.

⁶ Stürmer, Michael [1987]: *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München

⁷ Schwarz, Hans-Peter [1985]: *Die gezähmten Deutschen. Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart, DVA

[1994]).⁸ Christian Hacke úgy vélte, hogy Németország „*akarata ellenére világhatalom*” (Hacke [1993]).¹⁰ Schwarzhoz hasonlóan Gregor Schöllgen is *Németországnak a világ szinpadára való visszatérését* szorgalmazta (Schöllgen [2003]).¹¹ Egon Bahr a „*normális*” *külpolitika baloldali realista képviselőjeként* „*a német út*” követése mellett érvelt, és azzal, hogy az újraegyesítést követően Németországnak szinte kötelessége megteremteni a normalitást, a holokauszt nem akadályozhatja meg az utat a normalitáshoz, Németországnak ugyanolyan természetes módon kell érvényesítenie az érdekeit, mint Európa többi államának. Bahr Európa szolgálatában olyan Németországot szorgalmazott, amely „*normális államként követi az érdekeit*, és nem engedi, hogy a jövőjét akadályozza a múlt: *Európa jövője fontosabb, mint Németország múltja*” (Bahr [2003]).¹² A normalizálók legfőbb bírálója *Jürgen Habermas* baloldali *idealista* filozófus volt, aki szerint a normalizálódás aláássa a nyugati típusú, liberális demokratikus, posztnemzeti politikai kultúra megteremtését, és attól tartott, hogy a normalizálódás gyengíti az ország nyugati kötődését, militarizmushoz és a nacionalizmus újjáéledéséhez vezet (Habermas [1990]).¹³ A Hanns W. Maull, Knut Kirste és Sebastian Harnisch nevével fémjelzett „német civilhatalom” koncepció hívei a normalizálókkal szemben folytatott vitában a konstruktivizmus eszköztárát felhasználva úgy érveltek, hogy *a német „civilhatalom” a nemzetközi hatalom új típusát* testesíti meg, ezért nem Németországnak kell olyanná válnia, mint a többi ország, hanem a többi országnak kell Németországhoz hasonlóvá válnia (Kiss [2005]).¹⁴ Thomas Risse a „*változások útján elérhető állandóságot*” (Risse [2004])¹⁵ hangsúlyozta, Gunther Hellmann pedig úgy látta, hogy az önállósuló német külpolitika egy „*nagy hatalom normális nemzete*” és egy „*öntudatos civilhatalom*” eszményképei között oszcillál (Hellmann [2003b]).¹⁶

⁸ Schwarz, Hans-Peter: [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin, Siedler

⁹ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külvégi Szemle*, 2007. nyár-ősz

¹⁰ Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, aktualisierte und erweiterte Neuauflage, Frankfurt a.M., Berlin

¹¹ Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. München, Propyläen

¹² Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg: Selbstverständlich und normal*. Karl Blessing Verlag, München, 2003, p. 155

¹³ Habermas, Jürgen [1990]: *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1990

¹⁴ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris

¹⁵ Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue” deutsche Außenpolitik?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B11/2004, 8 März 2004, pp. 24–31., http://www.files.ethz.ch/isn/27149/10_Risse-04-2.pdf, Letöltés: 2019.10.11.

¹⁶ Hellmann, Gunther [2003b]: *Agenda 2020. Krise und Perspektive deutscher Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 58 (2003) 9, pp. 39–50

A kutatáshoz a fenti szakirodalomból elsősorban *Hanns Maull, Gunther Hellmann, Sebastian Harnisch, Thomas Risse és Rainer Baumann* különböző, a német külpolitika motívumait és változásait elemző tanulmányaira támaszkodtam, ezenkívül fontos támpontot jelentettek a német külpolitikát vizsgáló olyan összefoglaló jellegű munkák, mint a „*Handbuch zur deutschen Außenpolitik*” (Hellmann/Wolf/Schmidt [2007])¹⁷ és a „*Deutsche Außenpolitik*” (Jäger/Höse/Oppermann [2011])¹⁸ című tanulmánykötetek. Az elméleti háttérhez kiindulópontul szolgált *Hellmann-Wagner-Bauman* azonos című tanulmánykötete (Hellmann/Wagner/Baumann [2014]),¹⁹ további, nem csak külpolitikai forrásként felhasználtam Marcus Hawel „*A normalizált nemzet*” című munkáját (Hawel [2007])²⁰, ahogyan a Harnisch és Schild szerkesztésében a német nemzetközi vezetés kérdéseiről írt kötetet (Harnisch / Schild [2014]).²¹ Az újabb, realista megközelítésű munkák közül felhasználtam például Stephan Bierling „*Vormacht wider Willen*” (Bierling [2014])²² és Herfried Münkler „*Macht in der Mitte*” (Münkler [2015])²³ című könyvét. Az angol nyelvű szakirodalomból a kutatási témához Hans Kundnani „*The Paradox of German Power*” című történeti-filozófiai jellegű munkáját és más ide vonatkozó tanulmányait tartottam különösen figyelemre méltónak (Kundnani [2014]).²⁴

A hazai szakirodalomból elsősorban *Kiss J. László* munkásságát kell kiemelnem, aki több könyvében és tanulmányában foglalkozott a német identitás gyökereivel (Kiss [2005a]),²⁵ feltárta a német kül- és Európa-politika mozgatórugóit (Kiss [2005b]),²⁶ figyelemmel követte a német a normalizálódás állomásait, és aki útmutatásaival, tanácsaival

¹⁷ Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegm (Hrsg.) [2007]: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

¹⁸ Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.) [2011]: *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH

¹⁹ Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik*. Eine Einführung, Springer VS, Wiesbaden, Grundwissen Politik, Band 39

²⁰ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover

²¹ Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*. In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung”, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014

²² Bierling, Arnulf [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014

²³ Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. Edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015

²⁴ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London

²⁵ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: A huszonötök Európái, Osiris, Budapest, Szerk: Kiss J. László

²⁶ Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben*. In: Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. 51-159. o. Szerk: Kiss, J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest

témavezetőként folyamatos szakmai segítséget, inspirációt nyújtott a dolgozatom elkészítéséhez. Öröndetes módon a német külpolitika a legutóbbi években egyre több magyar kutató figyelmének középpontjába került. Kutatásomhoz segítséget jelentettek például Hettyey András Németországgal kapcsolatos munkái is, ahogyan a témával kapcsolatban készült doktori disszertációk is, így Hevő Péternek a Bundeswehr NATO szövetségi területén kívüli bevetései témában írt doktori értekezése (Hevő [2018]).²⁷

Felhasználtam több egyetem, a Trieri, a Heidelbergi Egyetem, a Frankfurti Goethe Egyetem műhelymunkáit, projektjeit és más német kutatóintézetek, különösen a Deutsche Gesellschaft für Außenpolitik vagy a Stiftung Wissenschaft und Politik tanulmányait. Az elsődleges források között olyan politikai és jogi dokumentumok szerepelnek, mint a Németországi Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye, szövetségi törvények, a Bundestag üléseinek jegyzőkönyvei, a Német Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai, német kül- és biztonságpolitikai stratégiai dokumentumok, vezető politikusok, kormányzati tisztségviselők nyilatkozatai, felszólalásai, visszaemlékezései.

Értekezésemmel mind az alkalmazott módszertant, mind a következtetéseket tekintve elsősorban *Hanns W. Maull, Sebastian Harnisch, Gunther Hellmann, Rainer Baumann és Thomas Risse*, a hazai kutatók közül pedig *Kiss J. László* munkásságához kívánok csatlakozni, a német külpolitika konstruktivista vizsgálatával, *Hanns W. Maull* német „civilhatalom” szerepkonceptióját, valamint *Gunther Hellmann* leíró diskurzuselemző módszerét is felhasználva. Értekezésemmel a téma szakirodalmát a fenti szerzők elméleti megközelítéseit felhasználva, aktualizálva, további gyakorlati szempontok felvetésével szeretném gazdagítani. Elsősorban azzal kívánok *nóvummal* szolgálni, hogy

- a kutatási témám a nemzetközi kapcsolatoknak, a *német külpolitikának nem egy kiválasztott részterületére* (nem bizonyos két- vagy többoldalú földrajzi relációra és/vagy funkcionális területre) fókuszál, hanem egy komplex, történelmileg meghatározott, a német külkapcsolatok egészét érintő, a német társadalmi és gazdasági folyamatokba ágyazott, a kül- és belpolitikai magatartáson átívelő *jelenséget vizsgál*, az újraegyesítés utáni német külpolitikai gondolkodás és cselekvés dinamikájában,

²⁷ Hevő, Péter [2018]: *Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

- a magyar szakirodalomban először igyekszem *összefoglaló jelleggel*, negyedszázad távlatából bemutatni, funkcionális megközelítéssel áttekinteni és megvizsgálni a fenti jelenség jellemző németországi értelmezéseit és megnyilvánulásait a külpolitika területén. Az értekezésem eredményei további kutatásokhoz is utat nyitnak, akár a német külpolitika egészére vagy egy-egy részterületére vonatkoztatva, valamint az újabb fejlemények tükrében az időbeni dimenzió is tovább bővíthető.

1.5 Alkalmazott módszertan

Disszertációmban *szociálkonstruktivista* megközelítéseket alkalmazok, mert ezek – a külpolitikai kutatás racionalista megközelítéseivel szemben – azt feltételezik, hogy a nemzetközi politika szereplői és struktúrái nem értelmezhetők a társadalmi kontextustól függetlenül (Harnisch [2002]).²⁸ Meggyőződésem ugyanis, hogy a különösen normavezérelt német külpolitika megértéséhez ezek a megközelítések a legalkalmasabbak. A konstruktivista elemzés célja a „konstruált valóság” megismerése, amelynek során a szereplő és a struktúra úgy van kódolva, hogy a változók között nehéz megkülönböztetni a független és a függő változót. A szereplőket és érdekeiket egy konstrukciós folyamat eredményeként értelmezik, amelyeket különböző faktorok (kultúrák, normák, identitások) határoznak meg (Nadoll [2001]).²⁹ A konstruktív megközelítésekben a szereplőt mindig kontextusban kell kezelni, hogy megértsük a cselekvéseit, ezért a konstruktivista elméletek *nem tudnak egyértelmű oksági láncot* felmutatni arról, hogy egy bizonyos szereplő cselekedete milyen bizonyos megfontolásra vezethető vissza. Ennek ellenére meg tudunk állapítani függő és független változókat: független változónak tekinthetjük a német külpolitika keretfeltételeinek, körülményeinek megváltozását. Olyan külső körülményeket, mint a hidegháborús környezet megszűnése, a Németország javára történt egyensúly-eltolódás Európában, kritikus döntési helyzetek, kényszerek kialakulása, és olyan belső körülményeket, mint az újraegyesítés pénzügyi terhei, strukturális társadalmi problémák, a politikusok generációváltása. Dolgozatomban elsősorban a külső körülmények változására koncentrálok. A hipotézisemben függő változó a német külpolitikai gondolkodás és cselekvés módosulása. Vizsgálatom *két dimenzióban* folyik: 1. a német „külpolitikai diskurzus”, 2. a német „külpolitikai

²⁸ Harnisch, Sebastian [2002]: *Außenpolitiktheorie nach dem Ost-West-Konflikt: Stand und Perspektiven der Forschung*. In: Trierer Arbeitspapiere zur Internationalen Politik. Universität Trier, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Nr. 7. September 2002. http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/harnisch_2002_trierer_arbeitspapiere_zur_internationalen_politik_auf_aussenpolitiktheorie_nach_dem.pdf. Letöltés: 2020.06.12.

²⁹ Nadoll, Jörg [2001]: *Diskursanalyse und Außenpolitikforschung*; PAFE-Arbeitspapier, Band 2, Trier

magatartás” dimenzióban. A kutatás során hipotézisemet a két dimenzióban mérhető változások együttes eredményeinek elemzésével igyekszem alátámasztani.

Hipotézisem teszteléséhez Holsti *szerepkonceptió* elméletét, azon belül a Németország jellemzésére használt „*civilhatalom koncepció*” elméletet alkalmazom (lásd az elméleti keretknél), valamint ahhoz társítható módszereket. A szerepkonceptió elméletre alapozott kutatás nem jelöl ki közvetlenül egy elemzési módszert, hanem nyitott a különböző elemzési, módszertani megközelítésekre.³⁰ Úgy találtam, hogy a két dimenzióban folytatott vizsgálathoz két szerepkonceptió-módszer a legalkalmasabb: a diskurzív dimenzióhoz egy diskurzív (nyelvi alapú) módszer, míg a gyakorlati dimenzióhoz egy empirikus módszer. Előbb a kutatás *diskurzív dimenziójában* a német „civilhatalom” retorikai megnyilvánulásainak változásait vizsgálom. Ehhez a poszt-racionalista konvencionális konstruktivizmus *leíró diskurzuselemzés* módszerét alkalmazom, Hellmann és Baumann szereplőközpontú megközelítésével, amelynek középpontjában a nyelv által közvetített igazság keresése áll, a szereplők által használt nyelv vizsgálatával. A német külpolitikai döntéshozók nyilatkozatai, beszédei alapján rámutatok arra, hogy a német külpolitikáról folytatott diskurzusban a hangsúlyok eltolódtak, a kulcsszavak jelentéstartalma megváltozott. Ezután a német „civilhatalom” szerep folytonosságát és főleg változását a külpolitika *gyakorlati dimenziójában* veszem górcső alá: magyarázó, empirikus módszerrel megvizsgálom *a szerepkonceptió és a szerepmagatartás közötti interakciót*: összehasonlítom, hogy az adott kiválasztott területeken a német külpolitikai szerepmagatartás mennyire áll összhangban a „civilhatalom” szerepkonceptióval mint stratégiával, illetve hogyan értelmezhető az attól való esetleges eltávolodás vagy elhajlás, és mindebből a kutatási hipotézisemet illetően a német külpolitika normalizálódására vonatkozóan milyen következtetések levonása lehetséges.

A források gazdagsága miatt az adatgyűjtés nem törekedett teljeskörűsége, a mintavétel a szakértői minta és a hólabda módszerét követte, primer adatgyűjtésre nem került sor, az értekezés a másodelemzés módszerét használta fel. A kutatás longitudinális, egy meghatározott intervallumra vonatkozó megfigyelés, trendvizsgálat, amelynek során a német újraegyesítéstől vizsgálom a német külpolitika normalizálódásának folyamatát. Ennek három időszakát emelem ki, olyan eseményekhez kapcsolódva, amelyek a téma

³⁰ Például magyarázó, empirikus, történeti, országok vagy cselekvési területek szerinti összehasonlító módszerre vagy a szerephordozók, döntéshozók beszédeinek, diskurzusok, külpolitikai cselekvések praxeológiai vizsgálatára.

vizsgálata szempontjából fontos állomásnak tekinthetők:³¹ Az *elsőben* a német anomália kialakulásának, eredőinek és jellemzőinek vizsgálatából kiindulva felvázolom az újraegyesítés körüli normalizálódási elképzeléseket, a *másodikban* az 1998-ban hatalomra került szociáldemokrata-zöld koalíció külpolitikáját vizsgálom „a felvilágosult önérdék” szempontjából, azon belül az iraki háborúval kapcsolatban megnyilvánult „önállósuló” német külpolitikát, a *harmadikban* az euróválság kibontakozásakor tapasztalt, kezdetben legalább is vonakodó német külpolitikai magatartást, illetve az azzal összefüggő vitákat vizsgálom. A kutatás során három rövid esettanulmányra került sor:

1. az *iraki háborúval* kapcsolatos német álláspont és magatartás vizsgálata Németországnak a *NATO-szövetségesekhez*, különösen az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyában bekövetkezett külpolitikai normalizálódást támasztja alá,
2. a *szuverén görög adósságválságra* adott német válasz vizsgálata Németország *Európa-politikája*, különösen a Franciaországgal kapcsolatos politikája szempontjából visz közelebb a német normalizálódás megismeréséhez,
3. a német-amerikai kapcsolatok sajátos epizódja volt az úgynevezett „*lehallgatási botrány*”, amelynek vizsgálata az *Egyesült Államokhoz* fűződő viszony változására és sebezhetőségére mutat rá.

Elemzésem a történeti, kronológiai leírás helyett a *funkcionális* megközelítést alkalmazza. Az elemzési módszer kvalitatív, értékelő-elemző jellegű, valamint komparatív történeti/összehasonlító, részben tartalomelemzés. A német újraegyesítés óta eltelt időszak német külpolitikájának vizsgálatához számos olyan kérdés felmerül, amelyek megválaszolásához a történeti összehasonlítás megkerülhetetlen, ha a német külpolitikát jelentős mértékben meghatározó német identitás sajátosságait, azon belül a megkésett nemzetállami fejlődés problémáját igyekszünk megragadni, ahogyan a „német kérdés” fogalma is csak történeti megközelítéssel és a szomszédos államokkal való összevetésben értelmezhető. Az összehasonlító elemzés módszerével vizsgálom Németország „civilhatalmi” szerepének változásait (a berlini köztársaság hogyan viszonyul korábbi önmagához, a multilateralizmus, a pacifizmus és az európai egységesülés iránti feltétlen

³¹ Megjegyzés: indokoltnak tűnhet, hogy külön állomásnak tekintsem Horvátország és Szlovénia Németország általi korai elismerésének aktusát és azt is, hogy a német alkotmánybíróság 1994-es döntése nyomán a Bundeswehr kollektív önvédelmi alkalmazási területét kiterjesztették a NATO területén kívülre. A dolgozat azonban kitér arra, hogy ezekkel a lépésekkel Németország nem távolodott el addigi szerepfelfogásától, a „civilhatalmi” koncepciójától.

elkötelezettségű bonni szövetségi köztársaság hagyományaihoz). Az értekezésem *multidisziplináris* megközelítésű, felhasználtam a különböző határtudományok, a nemzetközi politikaelmélet, a politológia, az eszmetörténet, a nemzetközi gazdaságtan, a szociológia, a filozófia, a történettudomány, a nemzetközi jog és az európai tanulmányok vonatkozó elméleteit és módszereit. A kutatásom eredményei elsősorban a nemzetközi kapcsolatok tudomány számára lehetnek relevánsak.

A kutatás *deduktív* szemléletű, a következtetés iránya az elvonttól a konkrét felé halad. A fogalmak operacionalizálásához előbb a külpolitikai kultúra, a nemzeti identitás, a nemzeti érdekek, a külpolitikai szerep, az anomália, a normalitás és a normalizálódás fogalmait elemzem, ezután a szerepkonceptió elmélet segítségével megvizsgálom a német külpolitikai öntudatban és magában a külpolitikában bekövetkezett változásokat, ezekhez olyan részfogalmakat is használok, mint a „német nemzeti érdekek”, „német nemzetközi felelősségvállalás” és „német nemzetközi vezető szerep”. A változások mérésére, hipotézisem bizonyításához azon külpolitikai területek, viszonyok vizsgálatával foglalkozom, amelyek a német normalizálódásban a külpolitika folytonosságában bekövetkezett különleges *töréspontokként* jellemezhetők, amikor is a megváltozott környezetre adott német válaszokat elemzem. Németország viszonyrendszerét különösen három relációban, illetve területen vizsgálom: az európai integrációban, a biztonságpolitikában és a transzatlanti kapcsolatokban.³² A hipotézisem alátámasztásához rámutatok Németország egyes kiemelt partnereivel, Franciaországgal, az Európai Unióval, az Egyesült Államokkal, Oroszországgal és Izraellel fenntartott viszonyában, külpolitikai gyakorlatában bekövetkezett lényeges változásokra. Végül Németország civilhatalmi szerepkonceptiója módosulásának vizsgálata elvezet a nemzetközi vezető szerep mint egy lehetséges új szerepkonceptió mérlegeléséhez.

³² A biztonságpolitika területén végbement változások, a katonai normalizálódás mérésére a német „civilhatalmi” szerep koncepciójával való összevetésben mérési mutatóként szolgál a Bundeswehr NATO szövetségi területen kívüli konfliktusmegelőzési és békefenntartói bevetésének alakulása vagy Németországnak az ENSZ Biztonsági Tanácsában tanúsított magatartása.

2 ELMÉLETI KERETEK, A FOGALMAK OPERACIONALIZÁLÁSA

2.1 A konstruktivista elméletek

A német külpolitika, Németország külpolitikai szerepével, felelősségvállalásával foglalkozó elképzelések, koncepciók, lehetséges stratégiák vizsgálatához a nemzetközi politikaelmélet iskolái közül a konstruktivizmus elméleteit és módszereit használok fel, azon belül a szerepkoncepció elméletét és összehasonlító módszerét, valamint a konvencionális konstruktivizmus leíró diskurzuselemzés módszerét. A konstruktivizmus nem törekszik arra, hogy mindenre kiterjedő magyarázatot adjon a világ jelenségeire, hogy objektív, megkérdőjelezhetetlen igazságokat, törvényeket tárjon fel a „megfelelő” szemszögből nézve. A konstruktivista módszerek alkalmazását különösen indokolja, hogy azok *nem statikus* létükben szemlélik ezeket a jelenségeket, hanem a „valamivé válásuk folyamatában” (Adler [2012]),³³ ami a kutatásom számára ezeket különösen alkalmassá teszi a változás kimutatására. A konstruktivista elméletek alapfelvetése szerint a társadalomelméletek maguk is befolyásolják a környezetet, az adott nemzetközi szereplő identitását, azon keresztül a magának kialakítandó külpolitikai szerepét – amely kérdés, úgy vélem, a német külpolitika változásának vizsgálata szempontjából kiemelt jelentőségű.

A konstruktivizmus szerint az államok külpolitikáját, stratégiai döntéseit, lépéseit jelentősen meghatározzák a társadalmilag konstruált társadalmi, kulturális normák és az államról alkotott külső és belső percepciók, az állam ezek révén ad legitimitációt külpolitikájának. A konstruktivista elméletek szerint a nemzetközi kapcsolatokat nem vagy nem csak materiális struktúrák alakítják, hanem a nemzetközi politikával összefüggő feltételezések is, olyan társadalmi konstrukciók, amelyek alapját különböző értékfelfogások, eszmék, normák és identitások képezik – a társadalmi normák tehát megelőzik az érdekeket és legitimálják az államok külpolitikai céljait. A konstruktivista elméletekben a külpolitikai cselekvés döntő forrása az identitás, egy olyan komplex konstrukció, amely meghatározza azokat a kereteket, amelyekben belül egy társadalom egy magatartást megfelelőnek tart. A nemzetállamok maguk alakítják identitásukat, amely

³³ Adler, Emanuel [2012]: *Constructivism in International Relations: Sources, Contributions and Debates*. In: SAGE Handbook of International Relations. Szerk: Carlsnaes, Walter / Risse, Thomas / Simmons Beth, A. SAGE Publications, London. pp. 112-144, p. 113

azután befolyásolja az érdekeiket, céljaikat, külpolitikájukat. Az identitásuknak megfelelően az államok egy szerepet is kialakítanak maguknak, egy olyan eszközkészletet, amellyel legitimálják külpolitikájukat és meghatározzák a konkrét külpolitikai lépéseiket (Kiss [2009]).³⁴ Az elemzésem során Holsti szerepelméletére (Holsti [1970])³⁵ és a Hanns Maull nevéhez fűződő „német civilhatalom” fogalmára támaszkodom. (Lásd a 2.3.2. és 2.3.4. pontnál a szerepkoncepció leírásánál.)

2.2 A diskurzuselemzés módszere

A modernkori társadalomtudományok a korábbiaktól eltérően a nyelvet már nem egy semleges, absztrakt jelrendszernek tekintik, amely egyértelműen tükrözi a tényeket és képes kifejezni a jelentéseket, hanem annál jóval többnek: általa szerveződik az emberi cselekvés, nem pusztán megnevezi a valóságot, hanem formálja és szervezi is azt (Carver [2002]).³⁶ A tudományos vizsgálódás szempontjából a nyelv így nem egyszerű tükörként, hanem a valóság emberi arccal való felruházásának eszközeként is felfogható (Szabó [2003]),³⁷ (Virág [2014]).³⁸

A diskurzuselemzés a külpolitikai elemzés olyan konstruktivista módszere, amely abból indul ki, hogy a diskurzusban nem az objektív valóság tükröződik vissza, hanem annak a realitásnak a társadalmi értelmezése. A konstruktivizmus a nyelvet a társadalmi valóság megkonstruálásának döntő eszközeként fogja fel, a politika a fogalmakért folyó harc, a diskurzusok hatalmat gyakorolnak és maguk is hatalmi tényezők, ezzel hozzájárulhatnak a társadalmon belüli hatalmi viszonyok kialakításához (Milliken [1999]).³⁹ A diskurzuselemzésben az egymással konkuráló helyzetértékelések és javaslatok lehetővé teszik alternatív fejlődési utak felvázolását, valamint azok valószínűségének felmérését is. A diskurzuselemzésben lényeges elem a fogalomválasztás: aszerint, hogy melyik fogalmat preferáljuk, azzal már egy tipikus magyarázatot is adunk egy szereplő, egy állam döntésére vagy külpolitikájára. A német külpolitika elemzése során a politikai diskurzusban kiemelt jelentőségük van az olyan fogalmaknak, mint a „civilhatalom” vagy

³⁴ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris, p. 355-398

³⁵ Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: *International Studies Quarterly*, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970, p. 233-309

³⁶ Carver, Terrel [2002]: *Discourse Analysis and the Linguistic Turn*. In: *European Political Science*, 2. Nr. 1. Fall, pp. 50-53.

³⁷ Szabó, Márton [2003]: *Diskurzuselemzés és politikatudomány*. In: *Politikatudományi Szemle*, 2003. 3. szám: pp. 1-58. p. 43

³⁸ Virág, Attila [2014]: *Diskurzuselemzés a politika- és vezetéstudományban*. In: *Vezetéstudomány*, 30 XLV. évf. 2014. 3. szám / ISSN 0133-0179, p. 30-38

³⁹ Milliken, Jennifer [1999]: *The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research Methods*, *European Journal of International Relations*. Vol. 5 No. 2, p. 236

a „csekkfüzet-diplomácia”. Jellemzően, míg a realista elemzők a „nagyhatalom” vagy a „*Gestaltungsmacht*” (alakító hatalom) fogalmát pozitív értelemben használják, más, a realizmussal szemben álló konstruktivista elemzők a pozitív értelmű „civilhatalom” vagy a „kereskedőhatalom” fogalmával operálnak, a „katonai hatalom” fogalomnak ugyanakkor negatív tartalmat tulajdonítanak (Hellmann [2014]).⁴⁰

2.3 A fogalmak operacionalizálása

A konstruktivista szerepfelfogás elméletéből kiindulva értekezésemben megvizsgálom, hogy a német újraegyesítés óta eltelt időszakban hogyan változott Németország nemzetközi szerepfelfogása és szerepvállalása. A vizsgálathoz igyekszem megvilágítani a normalizálódás fogalmához tartozó különböző jelentéstartalmakat és azok változásait, amihez történettudományi és filozófiai elméleteket is felhasználok. Azonban mielőtt ehhez hozzálátnék, körülhatárolom az olyan fogalmakat, mint a német politikai kultúra, a német identitás, a német „civilhatalom”, a német nemzeti érdekek vagy a normatív európai állam, mert ezek révén kerülhetünk közelebb a normalizálódás fogalmához, a kutatási témával kapcsolatos kérdések megválaszolásához.

2.3.1 Politikai kultúra, nemzeti identitás és azok hatása a német külpolitikára

„A nemzeti identitások valóban nem az égből pottyannak és azokat nem az anyatejjel szívjuk magukba.” (Risse [2007]).⁴¹

Egy adott ország vagy nemzet külpolitikai kultúráját a konstruktivizmus elmélet követőinek egy része az adott ország népessége, politikai elitje körében a világról és az ország politikai szerepéről általánosságban elfogadott, uralkodó, szinte meg nem kérdőjelezett *meggyőződések összességé*ként definiálja. A politikai kultúrát a kultúra szűkebb fogalmaként értelmezik, amely egy adott társadalmi csoportban általánosan elterjedt nézeteket foglalja magába, és amelyet a generációk továbbadnak egymásnak (Berger [1998]).⁴² Azt feltételezik továbbá, hogy ez a politikai kultúra jelentősen meghatározza az adott ország külpolitikai döntéseit. Duffield a politikai kultúra három

⁴⁰ Hellmann, Gunther [2014]: *Außenpolitische Diskurse*. In: Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 214-230, p. 216

⁴¹ „*Allerdings fallen nationale Identitäten weder vom Himmel noch werden sie mit der Muttermilch eingesogen, sondern wachsen historisch und werden in den vielfältigen Auseinandersetzungen von politischen und gesellschaftlichen Akteuren eines Landes geformt.*” Ld: Risse, Thomas [2007]: *Deutsche Identität und Außenpolitik*. In: Handbuch der deutschen Außenpolitik. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007, p. 50

⁴² Berger, Thomas U. [1998]: *Cultures of Antimilitarism. National Security in Germany and Japan*. Baltimore, p. 9

alapvető elemét különbözteti meg: egy kognitív elemet (empirikus adottságokról és ok-okozati összefüggésekről alkotott meggyőződéseket), egy értékelő, evaluatív elemet (értékeket és normákat) és egy affektív elemet (olyan érzéseket, mint például az elkötelezettség vagy a vonakodás). Nem szükségszerű, hogy a csoport tagjai tudatában legyenek a politikai kultúrájuknak, ezek a meggyőzések, értékek már olyan mértékben intézményesültek, hogy azokat a tagok eleve adottságként fogják fel (Duffield [1999]).⁴³ Duffield szerint a politikai kultúra négyféle módon hat az adott ország külpolitikájára: 1. az alapvető érdekek megfogalmazásával, 2. a világ észlelésével, 3. a cselekvési lehetőségek észlelésével, 4. a cselekvési lehetőségek értékelésével (Duffield [1999]).⁴⁴

Más konstruktivista kutatók a politikai kultúra mellett vagy helyett a *nemzeti identitás* fogalmát helyezik a középpontba, azt emelik ki, hogy egy ország meghatározott nemzeti identitással bír, amely lényeges befolyást gyakorol a külpolitikai magatartására. Ebben a felfogásban egy adott ország, nemzet politikai kultúrája tágabb fogalmat jelöl: egy adott állam nemzeti identitása általában úgy értelmezhető, hogy az adott politikai kultúra jelenti azt a háttérrel, amely előtt a nemzeti identitás formálódik (Baumann [2014]).⁴⁵ A nemzeti identitás koncepciója a társadalompszichológiai tudományok tárgyköréből származik, ebben az identitás a szereplők önképét jelöli, amely a másokkal való csere révén alakul ki és változik, az identitás ezért minden esetben társadalmilag konstruált, a környezettől, tehát a másoktól, de legalább is a képzeletbeli másoktól való elhatárolódásban értelmezhető (Jepperson/Wendt/Katzenstein [1996]).⁴⁶ Nemzeti identitásról, egy adott nemzethez mint csoporthoz tartozó egyének kollektív identitásáról pedig akkor beszélhetünk, ha a csoport tagjai bizonyos meggyőződéseket vallanak a csoportról és annak a külvilághoz való kapcsolatáról. Ez jól alkalmazható az államokra, mivel a külpolitikai cselekvők a legtöbbször az államok (akkor is, ha képviselőjükben egyének járnak el). A nemzeti identitás olyan önképet jelöl, amelyet az adott nemzet többsége, de

⁴³ Duffield, John S. [1999]: *Political Culture and State Behavior, Why Germany Confounds Neorealism*. In: International Organisation, Vol. 53, Issue 4, 765-803, p. 774

⁴⁴ Duffield, John S. [1999]: *Political Culture and State Behavior, Why Germany Confounds Neorealism*. In: International Organisation, Vol. 53, Issue 4, 765-803, p. 771-772

⁴⁵ Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 193-212, p. 193

⁴⁶ Jepperson, Ronald/Wendt, Alexander/ Katzenstein, Peter [1996]: *Norms, Identity and Culture in National Security*. In: Katzenstein, Peter (szerk). *The Culture of National Security*, New York, 33-75, p. 59

legalább is annak elitje a magáénak vall (Baumann [2014]).⁴⁷

Baumann óvatosságra int, amikor arra figyelmeztet, hogy a politikai kultúra, a nemzeti identitás csak nagy vonalakban ad támpontot egy adott ország külpolitikájának megértéséhez, a konkrét külpolitikai döntések magyarázatához vagy előrejelzéséhez nem alkalmazható (Baumann [2014]).⁴⁸ Ebben az összefüggésben fontos szólni arról a kölcsönhatásról is, hogy nemcsak a politikai kultúra és a nemzeti identitás van hatással egy adott ország külpolitikájára, de a külpolitika is visszahat a nemzeti identitásra, a külpolitikai kultúrára (ahogyan azt a későbbiekben láthatjuk, például a Bundeswehr külföldi bevetéseinek a német közvélemény általi megítélésével kapcsolatban). A politikai kultúra és a nemzeti identitás változása általában lassan és ritkán követi az anyagi környezet változásait, előfordulhatnak azonban az adott országot érintő, olyan *drámai változások*, tapasztalások, amelyek a nemzeti identitás megváltozásához vezetnek (Duffield [1999]).⁴⁹

A német identitás dilemmái a történelemben gyökereznek, a kontinentális földrajzi középhegységben, a változó területi meghatározatlanságban, a németek sokoldalú, hatalmi, vallási, gazdasági, kulturális megosztottságában, abban, hogy a német nemzet és a német állam a történelemben soha nem esett egybe, a német nemzet először mint kulturális nemzet létezett, Németország a megkésett nemzetállami fejlődés sajátos útját járta be.⁵⁰ A német történelmi fejlődést a folytonosság hiánya, a demokrácia és a nemzeti fejlődés konfliktusos viszonya jellemezte, és a földrajzi középhegységből adódóan a „*német kérdés*” újra és újra napirendre került Európában. Az 1945 előtti német identitást ez a sajátos német fejlődési út határozta meg, a kontinentális középhegységből való kitörésre

⁴⁷ Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 193-212, p. 194

⁴⁸ Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 193-212, p. 197-198

⁴⁹ Duffield, John S. [1998]: *World Power Forsaken. Political Culture, International Institutions and German Security Policy After Unification*, Stanford, p. 23-24

⁵⁰ A megkésett német nemzet elmélete Nietschetől származik, de Marxnál is megtalálható, amely szerint Németország keresztény-német „pechje”, hogy a polgársága olyan későn alakult ki, hogy akkor kezdte meg harcát az abszolút monarchiával, és akarta megalapozni politikai hatalmát, amikor az összes fejlett államban a burzsoázia már heves harcban állt a munkásosztállyal. A német burzsoázia már akkor szembe került a proletariátussal, amikor még politikai osztállyá sem formálódott. A megkésett nemzet ugyanakkor a történészek számára vitatott fogalom. Negt például úgy véli, soha nem is létezett egy német nemzet. Ld.: Negt, Oskar [1976]: *Die Misere der bürgerlichen Demokratie in Deutschland*. In: *Keine Demokratie ohne Sozialismus. Über den Zusammenhang von Politik, Geschichte und Moral*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1976. pp. 17-46

tett bismarcki és hitleri „különutas” birodalmi politikák pedig súlyos tragédiába torkolltak (Kiss [2005b]).⁵¹

A német nemzeti identitás és politikai kultúra szempontjából drámai változásnak, „nulladik órának” tekinthető a II. világháborúban elszenvedett vereség, a nemzetiszocialista uralom vége és Németország megosztása, amely alapjaiban megrengette a német önazonosságot (Baumann [2014]),⁵² a németek önmagukról és a világról alkotott képét. A német „különutas” politikák tragédiáját követően a II. világháború utáni NSZK államfejlődését és külpolitikáját alapvetően meghatározta a *holokauszt miatt érzett büntudat*, amelynek következtében a német politikai gondolkodásban és a köztudatban a nemzeti eszme, a nemzeti érdekek fogalma is kompromittálódott. A német nacionalizmust felváltotta az európaizmus, az „*európai póthaza*” és a kozmopolitizmus (Kiss [2005a]).⁵³ A bonni Szövetségi Köztársaság olyan „*civilhatalomként*” definiálta magát, amely a katonai opció helyett minden körülmények között a konfliktusok békés és multilaterális rendezése mellett kötelezte el magát, érdekeit a nemzetközi szervezetekbe ágyazottan, intézményi hatalom formájában, gazdasági hatalmát pedig „kereskedőállamként” érvényesítette.⁵⁴ Németországban olyan külpolitikai kultúra és nemzeti identitás alakult ki, amely a külpolitikai különutaság minden formájától és a katonai beavatkozásoktól való tartózkodást eredményezett. A németek többsége szemében a német nacionalizmus és militarizmus, a német nagyhatalmi vagy világhatalmi szerepre való igény diszkreditálódott. A nemzetiszocializmus túlfűtött nacionalizmusa után Németországban a nemzeti érzés – más országoktól eltérően – tabunak számított. Ezzel szemben eredményesnek bizonyult a nyugati kötődés és a multilaterális intézményekbe való betagozódás, az önálló katonai szerepvállalásról való lemondás politikája, ami egy új politikai kultúra és egy új nemzeti identitás kialakulásának kedvezett (Baumann [2014]),⁵⁵ (Duffield [1998]).⁵⁶ A háború után

⁵¹ Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben*. In: Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. 51-159. o. Szerk: Kiss, J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest

⁵² Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 193-212, p. 196

⁵³ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*, in: A huszonötök Európái, Osiris, Budapest. szerk: Kiss, J. László. p. 113.

⁵⁴ A „civilhatalom” fogalmával bővebben a külpolitikai szerepkoncepció bemutatásánál foglalkozom.

⁵⁵ Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, pp. 193-212, p. 199

Németország számára a föderalizmus választása egyfajta kényszer volt, amelynek nem volt alternatívája, a német nemzeti tudat kioltása volt az ára annak, hogy a németek el tudják fogadtatni magukat a nemzetközi szinten. Németország a második világháború után a nemzeti helyett egy posztnemzeti kultúrát választott, amelyben a fő cél az európai szupranacionalizmus megteremtése volt. A németek számára egyre növekvő mértékben Európa kínálkozott identitásként, Németország az identitását európaizálta, *európaizált identitást* alakított ki magának (Risse/Engelmann-Martin [2002]).⁵⁷ Ezért nem túlzás azt mondani, hogy a német nemzet mesterséges, nincs saját identitása.

Az 1945 utáni új német külpolitikai kultúrának a korábitól való eltéréseit Baumann a következők szerint foglalta össze:

1. számú ábra: Németország politikai kultúrája a külpolitikában 1945 előtt és után

	Németország 1945 előtt	A Németországi Szövetségi Köztársaság 1945 után
világkép	A nemzetközi konfliktusok elkerülhetetlenek; a nemzetek állandóan a túlélésükért küzdenek.	A nemzetközi konfliktusok elkerülhetők; lehetséges az államok közötti együttműködés.
önkép	nagyhatalom világpolitikai igényekkel	középhatalom, Európára korlátozódás
	nacionalizmus	európaizált identitás
	Németország mint köztes ország Kelet és Nyugat között	Németország mint a nyugati állam- és értékközösség része
normatív és pozitív meggyőződések	Németország egyedül is követheti a saját céljait, a nemzetközi együttműködés kényszerű megszorításai nélkül.	A problémákat nem lehet unilaterálisan megoldani, Németországnak a történelme miatt nem szabad különutat járnia.
	A katonai eszközök szükségesek és legitimek a politikai célok követéséhez.	A katonai erőszak szinte mindig kontraproduktív.

Forrás: Baumann [2014])⁵⁸

⁵⁶ Duffield, John S. [1998]: *World Power Forsaken. Political Culture, International Institutions and German Security Policy After Unification*, Stanford, p. 61-67

⁵⁷ Risse, Thomas/Engelmann-Martin, Daniela [2002]: *Identity Politics and European Integration: The Case of Germany*. In: Pagden, Anthony, szerk.: *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*, Cambridge

⁵⁸ Baumann, Rainer [2014]): *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*, Szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, 193-212, p. 199

Látnunk kell ugyanakkor, hogy – az 1945-ben bekövetkezett változásokkal szemben – a kelet-nyugati konfliktus megszűnését és *a német újraegyesítést követően nem állt be olyan drámai fordulat*, amely a német külpolitika alapvető meggyőződéseit, a német külpolitikai kultúrát és a nemzeti identitást megrengette volna (Risse [1999]),⁵⁹ így azok alapvetően változatlanok maradtak. A német bel- és külpolitika megértéséhez fontos tudatában lenni annak is, hogy a mai Németország a poszt nacionalizmuson keresztül jutott el oda, ahol jelenleg is tart. Elég csak arra utalni, hogy a bevándorlókat szívesen látó, a befogadásukat üdvözlő német „*Willkommenskultur*” is a nemzetállamok utáni poszt nemzeti azonosságot erősíti, miközben a német nemzeti jelleget háttérbe szorítja.⁶⁰ Ezzel együtt ugyanakkor – részben a belpolitikai strukturális átalakulások következményeként – számos jele tapasztalható annak is, hogy a poszt nemzeti kultúra vállalása a társadalomban ellenkező előjelű hatásokat idéz elő.^{61, 62} Ennek bizonyítéka az utóbbi években jobboldali, idegenellenes mozgalmak jelentkezése és előretörése Németországban is, mint a Pediga, különösen pedig az Afd (Alternative für Deutschland).

Mint láttuk, a második világháború után Németország a „különút” helyett az európaizálódást és a nyugatosodást választotta, a jogállamiságon, a képviseleti demokrácián és a liberalizmuson alapuló „poszt nemzeti” identitást. Ez a változás azonban

⁵⁹ Risse, Thomas [1999]: *Identitäten und Kommunikationsprozesse in der internationalen Politik - Sozialkonstruktivistische Perspektiven zum Wandel in der Außenpolitik*. In: Medick-Krakau (Szerk.): *Außenpolitischer Wandel in theoretischer und vergleichender Perspektive: Die USA und die Bundesrepublik Deutschland*, Baden-Baden, pp. 33-57

⁶⁰ Németország 82 milliós népességéből szinte minden negyedik ember „migrációs háttérű”, a nyugati tartományokban csaknem minden negyedik, keleten minden tizenötödik (2017-ben 26,5, illetve 6,8 %). A bevándorló háttérrel rendelkezők mintegy kétharmada bevándorolt és egyharmada Németországban született (68,4, illetve 31,6%). A migrációs háttérrel rendelkezőknek alig több mint fele német (51,1%). Középtávon a migrációs háttérrel rendelkezők aránya növekszik: 2017-ben az öt évnél fiatalabb gyermekek 39,1%-a volt migráns háttérű. Ld: *Bevölkerung mit Migrationshintergrund, I. In absoluten Zahlen, Anteile an der Gesamtbevölkerung in Prozent, 2017*. Bundeszentrale für Politische Bildung http://www.bpb.de/wissen/NY3SWU,0,0,Bev%F6lkerung_mit_Migrationshintergrund_I.html, Letöltés: 2018.10.26. / Németországban a honosításkor korábban a vérségi elvet vették figyelembe, 2000-tól azonban lehetővé vált, hogy az 1990 után Németország területén, külföldiek gyermekeként született személyek automatikusan megkapják a német állampolgárságot és a bevándorlók honosításának feltételein is könnyítettek. A 2005-ben bevezetett új bevándorlási törvény megkönnyítette a jól képzett szakemberek bevándorlását.

⁶¹ 2010-ben nagy visszhangot váltott ki, hogy maga Angela Merkel szövetségi kancellár egy beszédében kijelentette: *a multikulti*, vagyis a multikulturális társadalom kísérlete Németországban *megbukott*, bírálta az országba érkező bevándorlókat, hogy többet kell tenniük a beilleszkedésért, például meg kell tanulniuk németül, de a beszéd nem irányult a bevándorlók ellen, kiemelte, hogy Németországnak nagy szüksége van a szakképzett munkaerőre. Ld: <http://www.welt.de/politik/deutschland/article10337575/Kanzlerin-Merkel-erklaert-Multikulti-fuer-gescheitert.html>.

⁶² Nagy felháborodás és vita kísérte Thilo Sarrazin 2010-ben megjelent „*Németország felszámolja magát*” című provokatív könyvét, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a német társadalomra milyen veszélyt jelent a bevándorlás és a muzulmán népesség integrációjának hiánya. Ld.: Sarrazin, Thilo [2010]: *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiele setzen*. Deutsche-Verlags-Anstalt, in der Verlagsgruppe Random House GmbH, München, Deutschland

nem egy csapásra ment végbe, hanem összetett folyamat volt. A 1960-as évekig a közbeszédben fontos szerepet játszott a keleti tartományok és a szuverenitás elvesztése,⁶³ az Alaptörvény preambuluma a német és az európai egység mellett is kiállt. Másrészt a társadalom csak az 1970-es évekre internalizálta a demokratikus alapértékeket és intézményeket. A német egység gondolatát az 1968-as diáktüntetések után váltotta fel az antifasizmus, a totalitárius rendszerek elutasítása, és a német baloldal ekkor mondott le az össznémet identitásról. A kollektív öntudat a jóléttudatosság, a gazdasági vívmányok köré összpontosult. Az NSZK korai éveiben a szociáldemokraták politikai retorikájában megjelent a német érdekek visszaállítása és a német egység, számukra Adenauer a nyugati integrációs politikája miatt a „szövetségesek kancellárja” volt (Szűcs [2020]).⁶⁴

Németország számára az európai integráció intézményi szinten jelent meg, az ország a saját nemzeti identitását csak szuverenitásáról való részleges lemondás árán nyerhette vissza (erre a német anomália bemutatásánál térek ki).⁶⁵ A korlátozott szuverenitás a katonai szerepvállalás területén volt a legszembeötlőbb.⁶⁶ A német külpolitika alapjait csak az 1990-es 4+2 szerződés fektette le, a német külpolitika a hidegháború alatt az európai külpolitikán keresztül működött, Németország „kereskedő állammá” vált, a német „gazdasági óriás és politikai törpe” a kezdetektől multilaterális döntéshozatali fórumokhoz kötötte magát, nem volt önálló külpolitikája.

A német identitásban olyan identitáspótlékok játszottak szerepet, amelyek a kontinentális értelemben vett nemzettudat helyett *a szabadság és a jólét* fogalmai köré rendeződtek. A külpolitikára identitáspótlóként nagy hatást gyakorolt az *antikommunizmus*. Az 1955-ben meghirdetett Hallstein-doktrína értelmében az NSZK megszakította a diplomáciai kapcsolatokat azzal az állammal, amelyik elismerte az NDK-t. Az 1955-ös általános szerződéseken a szövetségesek megerősítették a Hallstein doktrínát és az NSZK igényét az újraegyesítésre. Az Egyesült Államok, miközben a nyugati blokkba integrálta Németországot, lehetővé tette azt is, hogy a „keleti ellenséggel” szemben folytatott

⁶³ Az állam a folytonosságát az Anschluss előtti német birodalommal azonosították. Ezt 1973-ban a Szövetségi Alkotmánybíróság is megerősítette: az 1972. december 21-én az NDK-val megkötött alapszerződésre vonatkozó, 1973. július 31-én hozott ítéletével kimondta a Német Birodalom további fennállását, a Szövetségi Köztársaság ennek értelmében azonos volt a Német Birodalommal, a területét illetően viszont csak részben azonos. Ld: BVerfGE 36,1, 15 ff. <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv036001.html>, Letöltés: 2020.10.10.

⁶⁴ Szűcs, Anita [2020]: *Opponensi vélemény Tóth Terézia Erika „Normális Németország? Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása az újraegyesítés óta” című értekezéstervezetéről*. Kézirat, BCE Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020. április 17.

⁶⁵ Az ESZAK (1952), EGK (1957), NATO (1955) német intézményi tagsága is ezt példázza.

⁶⁶ A WEU szerződés (1954) tiltotta az állam saját ABC fegyverekhez való hozzáférését, háború esetén a Bundeswehrt a NATO parancsnokság alá helyezték volna.

harchoz hozzájáruljon. Az *amerikanizáció* és a *fogyasztói társadalom* is a külpolitikára ható identitáspótlóként jelent meg.⁶⁷

A német identitás a demokratikus jogállamiságban és a gazdasági teljesítményekben fejeződött ki, ezért a gazdasági és politikai válságok *identitásválságot* is eredményeztek számára. Az 1968-as diáklázadások hatása is hozzájárult a posztmodern keretek kialakulásához, a németek számára olyan generációs konfliktussá váltak, ahol a fiatalok szakítottak a régi identitással: a szülők nemzedéke nem akart a múlttal szembenézni, a háború emlékét elnyomta, nem adott át pozitív példát a „németégből.” A fiatalok, akik már egy prosperáló államban nőttek fel, nem tudtak azonosulni a szégyenérzettel.

A mai német „*normalizált identitás*” gyökerei 1979-ig nyúlnak vissza, amikor Dolf Sternberg és később Jürgen Habermas az „alkotmányos patriotizmust” részesítette előnyben, mint az identitás posztnemzeti alternatíváját (részletesebben lásd a normalitásvitáról szóló 3.3. pontnál). Egy új társadalmi normaképződés indult meg, a régi „social milieu” pedig széttöredezett és az individualizáció és a régiók identitásának előretörése vette át a helyét, az 1980-as évektől normaként, identitáselemként előtérbe került a kisebb egységek, a régiók, települések csoportidentitása.⁶⁸

Németország mai normalizálódásának előfeltétele volt a múlttal való szembenézés és az emlékek feldolgozása. Ez a folyamat elengedhetetlen volt a hidegháború utáni német nemzeti identitás formálódásához és hozzájárult azon normák kialakulásához és megerősödéshez, amelyek egy új normalizált identitás alapjait lefektették.⁶⁹ A múlttal való szembenézés része volt a 80-as évek második felében lezajlott nosztalgiahullám, majd az 1986-tól a nyomtatott sajtóban folytatott történészvita (lásd a 3.3. pontnál). Ezt a hullámot tudta meglovagolni Helmut Kohl, akinek hatalomra kerülésével a nemzeti identitás megindult a formalizálódás útján (Szűcs [2020]).⁷⁰

⁶⁷ Mivel a nyugati világban a modernitás, a fogyasztás szimbólumává a személyautó vált, Németország autógyártóként a modern ipari nemzet mintaképe lett, ami a német nemzeti identitás egyik kiemelt eleme.

⁶⁸ Ennek gyökerei még a „rég” 19. századi modernizálódó Németországba nyúlnak vissza, a közösség (*Gemeinschaft*) és a társadalom (*Gesellschaft*) közösségi létének konfliktusára. A 19. századi modernizálódó Németország számára a társadalom a hideg, személytelen közösség, míg a közösségi, a családi, baráti kapcsolatok a meleg, értékekkel teli keretet jelentették. A 21. század elejére hasonló bezárkózásnak, a társadalomtól való elfordulásnak lehetünk tanúi.

⁶⁹ 1984-ben Edgar Reitz a Heimat TV-sorozattal a múltban nosztalgizálva az egész ország bolhapiacait bejárta, majd sorozatban születettek Hitlerről szóló filmek, publikációk.

⁷⁰ Dr. Szűcs, Anita [2020]: *Opponensi vélemény Tóth Terézia Erika „Normális Németország? Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása az újraegyesítés óta” című értekezéstervezetéről*. Kézirat, BCE Nemzetközi Tanulmányok Intézete, Budapest, 2020. április 17.

2.3.2 Társadalmi normák és külpolitika: a szerepkoncepció

A nemzetközi kapcsolatok rendszerének működését vizsgálva, a szereplőinek interakcióit, kölcsönhatásait, egy állam külpolitikáját, stratégiai döntéseit és konkrét lépéseit elemezve nem hagyhatók figyelmen kívül azok a társadalmi, kulturális normák, amelyek az adott időszakban, hosszabb vagy rövidebb távon befolyást gyakorolnak az állam külpolitikájára. Jóllehet, ezek társadalmilag konstruált normák – és mint ilyenek, az általános érvényű konstruktivista felfogás szerint nem is megváltoztathatatlanok – az ismeretük nélkül a külpolitikai elemzés nem lenne teljes, nem lenne képes magyarázatot adni az államok bizonyos, egyáltalán nem racionálisnak tűnő döntéseire, mivel számításokon kívül hagyná mindazon láthatatlan mozgatórugókat vagy korlátokat, amelyek az egyes államok magatartását befolyásolják, motiválják vagy éppen behatárolják.

A konstruktivizmus alaptétele, hogy a nemzetközi kapcsolatokat nem vagy nem csak a materiális struktúrák alakítják, hanem a nemzetközi politikával összefüggő feltételezések is. Ezek olyan társadalmi konstrukciók, amelyek alapját különböző értékfelfogások, eszmék, normák és identitások képezik. A konstruktivisták szemében a társadalmi rend nem egy objektív, hanem egy társadalmilag konstruált valóság, az ember terméke, így módon az érdekek is társadalmi interakciók eredményeként jönnek létre. E megközelítésben tehát a társadalmi normák megelőzik az érdekeket és legitimálják az államok külpolitikai céljait – sőt maguk az államok is azért léteznek, mert létezik az államok szuverenitásának nemzetközi normája. A konstruktivisták választ keresnek arra a kérdésre, hogy a nemzetállamok hogyan alakítják saját identitásukat, és ezek az identitások milyen módon befolyásolják az államok érdekeit, céljait, külpolitikáját. A külpolitikai döntéshozók kettős szocializációs funkciót töltenek be: mivel a nemzeti és a nemzetközi társadalom találkozási pontján tevékenykednek, a belső társadalmi normákat transznacionalizálják, miközben a nemzetközi normákat internalizálják (Kiss [2009]).⁷¹

A politikai kultúra – mint láttuk – egy ország kultúrájának része, olyan, a politikai orientációk körébe tartozó közös eszmék, értékek, meggyőzések halmaza vagy eredője, amelyek nemzedékről nemzedékre hagyományozódnak, és amelyek kognitív, értékalapú és emocionális/affektív elemeket tartalmaznak. A politikai kultúra keretében fejlődik ki az állam nemzeti identitása, az az énképe, amelyet a lakosság vagy a külpolitikai elit nagy része magáénak vall, és amelynek kialakulásához vagy megváltozásához a történelmi

⁷¹ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris, 2009

tapasztalat jelentősen hozzájárul. Ez az identitás alapul szolgál az állam értékeinek, prioritásainak és a lehetséges külpolitikai szerepeinek a meghatározásához.

A hipotézisem teszteléséhez a *Holsti* nevéhez fűződő *külpolitikai szerepkoncepció* szolgál segítségül.⁷² Ezen elmélet szerint az államok külpolitikáját jelentősen meghatározzák azok a külpolitikai szerepek, amelyeket az államok a társadalmi normák, az államról alkotott külső és belső percepciók alapján, a saját identitásból következően kialakítanak maguknak, és amelyek révén az állam legitimitációt ad a külpolitikájának, különösen, ha azt a szerepet a nemzetközi rendszer is elfogadja. Ez a szerep határozza meg azután (többnyire) az ország külpolitikai magatartását. A szerepkoncepció szerint a külpolitikai szerep valójában egy módszertani eszköz, összekötőkapocs a nemzeti identitás és a külpolitikai magatartás, cselekvés között. A szerep tehát egy olyan normakészlet, amelyben egyszerre jut kifejezésre az elvárt magatartás és a külpolitikai cselekvés iránya. A külpolitikai szerep egyfajta országképet is közvetít, miközben a közvélemény és a nemzetközi média is konstruál egy képet az országról, amely persze nem azonos a hivatalosan képviselt képpel. Holsti különbséget tett a szerepek között aszerint is, hogy azok deklarált (*role conception*), játszott (*role performance*) vagy a többi szereplő által elvárt (*role prescription*) szerepek (Holsti [1970]).⁷³ A szerepelmélet képviselői szerint a nemzetközi szerepek között megtalálható például a közvetítő (mediátor), a kezdeményező, az agresszor, a szövetséges, a felemelkedő hatalom, a stabilizáló, a hegemon, a gazdasági hatalom, a szatelitállam, a semleges állam, egy másik állam „ügyvédje”. A szerepek dinamikusan változnak és egy ország egyidejűleg több szerepet betölthet, így például Németország a „civilhatalom” és a „nemzetközi vezető” szerepet is, de a „nemzetközi vezető” szerep valójában nem egy szerep, hanem egyszerre több szerepet is magába foglal.⁷⁴ Egyes elemzők a nemzetközi szereplőket úgy kategorizálják,

⁷² Holsti összesen 972 külpolitikai szerepet kategorizált, amelyeket végül 17-re szűkített le. Ld: Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: *International Studies Quarterly*, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970, p. 280, p. 290, p. 239. és Brzezińska, Monika Maria [2020]: *Models of International Leadership and the Role Theory on the Example of the Federal Republic of Germany*. In: *Online Jurnal Modelling the New Europe*, Nr. 33.

⁷³ Dolgozatomban a német külpolitikai gondolkodás és cselekvés változásait vizsgálom, elsősorban a deklarált és a játszott szerepek összevetésével, és azok módosulását. Az elvárt szerepre az adott országnak nem közvetlen, hanem közvetett és visszaható hatása van, de Németország esetében ez az elvárt szerep az ellentmondásossága miatt külön érdekes. A nemzetközi vezetésről szóló fejezetben kitérek arra az elvárásra, hogy Németország vállaljon vezető szerepet Európában.

⁷⁴ Mint a bevezetőmben is jeleztem, a német külpolitikáról gondolkodók különböző szerepet szántak Németországnak, a „civilhatalom”-mal szemben néhány példa: *középhatalom* (Wilfried von Bredow), *regionális hatalom* (Arnulf Baring), *európai központi hatalom* (Hans-Peter Schwarz), *vezető hatalom* (Helga Haftendorn), *globális gazdasági hatalom* (Norbert Klotten), *euró-hegemon* (Reinhard Rode), *kereskedőállam* (Volker Rittberger), *nagyhatalom* (Peter Schlotter), *hegemon hatalom* (Caroline Thomas / Klaus-Peter Weiner), *világhatalom* (Christian Hacke).

hogy az azok által játszott szerepeket hierarchizálják, aszerint, hogy melyik az elsődleges, melyek a kiegészítő és melyek a kevésbé fontos, alárendelt, részleges szerepek.⁷⁵

Érdeemes rámutatni arra is, hogy nemcsak a nemzeti identitás, ezáltal a politikai kultúra hat a külpolitikára, hanem fordítva is: a külpolitikai szerepen keresztül a külpolitika is hat a nemzeti identitásra, a politikai kultúrára.⁷⁶ A külpolitikai szerepek egyszerre állandóságot és változást is mutatnak. A szerepek változásából a többi külpolitikai szereplő és a nemzetközi társadalom következtetéseket von le, és az elvárásaikon, a normáikon keresztül visszahatnak a külpolitikai szerepformálásra. A külpolitikai szerepkoncepciók egyszerre mutatják *a tartósság és a dinamizmus* elemeit. Különösen a belső vagy a külső átalakulási folyamatok közepette a külpolitikai szerepek is változnak, ezért *gyakran tartalmazznak feszültségeket vagy ellentmondásokat*. Előfordul, hogy a szereplők szerepkonfliktusba kerülnek (Németország esetében lásd az iraki háborúval kapcsolatos német magatartást).

2.3.3 A német „civilhatalom” szerep

A nemzetközi kapcsolatokban az az általános tapasztalat, hogy minden állam külön szeretne lenni, mint a többi. Gazdag szakirodalmat találunk az Egyesült Államok küldetéstudatáról, ahogyan a francia kivételességről („*exception française*”) is. Franciaország civilizációs küldetéstudattal rendelkezik, kivételes nemzetként definiálja magát, mert a francia forradalomban születtek meg a modern nyugati civilizáció alapját képező, azóta univerzálissá vált értékek: a szabadság, egyenlőség, testvériség. A francia elit úgy gondolja, hogy Franciaország kivételes hatalomként joggal tarthat igényt a nyugati világ, a nyugati civilizáció vezetésére (Szűcs [2006]).⁷⁷ Franciaország hegemon hatalmi törekvései a XVII. században gyökereznek, és kulturális szuperhatalomként is definiálja magát. A második világháború utáni Németország ezzel szemben nem szeretne

⁷⁵ Antczak például úgy véli, hogy *Németország jelenleg elsődlegesen regionális vezető* szerepet tölt be, *másodlagosan az Európai Unió belüli vezető szerepet, részlegesen pedig „civilhatalom” és „gazdasági szuperhatalom”* szerepet, valamint ezeken kívül olyan *kisebbségi szerepeket*, mint például a *kulturális vezető vagy a liberális vezető szerep*. Ld: Antczak, Anna [2012]: *Role międzynarodowe Unii Europejskiej. Aspekty teoretyczne*, Warszawa, Vizja Press &, 2012. Idézi: Brzezińska, Monika Maria [2020]: *Models of International Leadership and the Role Theory on the Example of the Federal Republic of Germany*. In: Online Journal Modelling the New Europe, Nr. 33

⁷⁶ Példa erre, hogy a Bundeswehr NATO területén kívüli, „out-of-area” alkalmazása ahhoz a változáshoz vezetett, hogy míg korábban, a II. világháború után a német külpolitikát a szigorú önkorlátozás és a pacifizmus (antimilitarizmus) vezette, azóta Németország a nemzetközi békefenntartás aktív résztvevője lett.

⁷⁷ Szűcs, Anita [2006]: *A francia „exception française” erodálódása és a megváltozott francia nagyhatalmiság. Franciaország kettős válsága*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2006. pp. 9-10.

kivételes lenni, hanem a többi államhoz szeretne hasonlóná válni, és ennek megfelelően a küldetéstudatos országokétól eltérő szerepfelfogást alakított ki magának.

A bonni Szövetségi Köztársaság a II. világháború után olyan „civilhatalom”-ként definiálta magát, amely minden körülmények között a katonai opció helyett a konfliktusok békés, multilaterális úton való rendezése mellett kötelezte el magát. A Szövetségi Köztársaságnak ezt a szerepét az újraegyesítés utánra is sikerült átmentenie.

A „civilhatalom” fogalmát először 1973-ban François Duchêne használta, az Európai Közösségek külkapcsolataira.⁷⁸ A német „civilhatalom” („*Zivilmacht*”) koncepciója Hanns W. Maull és Knut Kirste nevéhez fűződik. Maull összehasonlította a német és a japán külpolitikai szerepeket és ennek során különválasztotta a „más államok szerepelvárásait” a „saját társadalom szerepelvárásaitól.” Kutatótársaival együtt arra a következtetésre jutott, hogy a külpolitikai szerep a külső és a belső, a materiális és az immateriális faktorok egyfajta prizmájaként működik, és mint ilyen, a külpolitikai elit szereppercepcióin keresztül cselekvésben csapódik le (Harnisch [2000]).⁷⁹

Maull a „civilhatalom ideális típusát” („*Idealtypus Zivilmacht*”) elemezve abból indul ki, hogy az országok, államok, kormányok, társadalmak között tapasztalható növekvő interdependenciák viszonyai között a nyugati iparosodott országok (az ún. OECD-világ) döntéshozói unilaterális stratégiák és eszközök felhasználásával nem akumulálhatják a hatalmat és a jólétet. A „komplex interdependenciák” hozzájárulnak bizonyos adminisztratív modellek kialakításához, az államok közötti intézményépítéshez és a nemzetközi környezet stabilizálására irányuló stratégiák megvalósításához. Az ideális típusú „civilhatalmak” olyan államok vagy intézmények, amelyek aktívan közreműködnek a nemzetközi kapcsolatok civilizálásában, szabályozásában és legalizálásában.

⁷⁸ Duchêne szerint Európa „civilhatalom”, mert erős a gazdasági hatalomban és viszonylag gyenge a fegyveres erőben. Ld.: Duchêne, François [1973]: *The European Community and the Uncertainties of Interdependence*. In: Kohnstamm, Max. / Hager, Wolfgang (eds): *A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems before the European Community*, pp. 1-21. London, Macmillan. // Bull ezzel szemben azt állította, hogy a „civilhatalom” önmagában ellentmondás, mert a hatalomhoz katonai erő kell. Ld. Bull, Hedley [1982]: *Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?* In: *Journal of Common Market Studies* 12(2), p. 149-64. // Ez a két eltérő felfogás hosszú vitát indított el az európai integráció nemzetközi szerepéről. Ld. Orbie, Jan: [2006]: *Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates*. In: *Cooperation and Conflict, Journal of the Nordic International Studies Association* Vol. 41(1): pp. 123-128

⁷⁹ Harnisch, Sebastian [2000]: *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende?* Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1.-5. Oktober 2000, <https://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/vortraege/dvpw2000vortrag.pdf> . Letöltés: 2019.08.08.

A nemzetközi kapcsolatok civilizációjának „ideális típusát” Maull szerint a következő célok jellemzik (Maull [1992])⁸⁰:

1. *erőszak-monopolizálás*: az államokon belüli és az államok közötti politikai konfliktusok megoldása során az *erőszak alkalmazásának visszaszorítása*, kooperatív és kollektív biztonsági rendszerek létrehozásával és fenntartásával,
2. *jogállamiság*: intézkedések a jogállamiság erősítésére, nemzetközi rezsimek és intézmények létrehozásával, *multilaterális kooperációval*, integrációval és *részleges szuverenitástranszferrel*,
3. *demokratikus részvétel/beleszólás*: az államokon belüli és az államok közötti döntéshozatali eljárások részvételi formáinak erősítése,
4. *erőszakcsökkentés*: a konfliktusrendezés békés formáinak erősítése,
5. *a szociális kiegyenlítés és fenntartható fejlődés támogatása* a nemzetközi rend legitimitásának erősítése érdekében,
6. *a nemzetközi munkamegosztás és az interdependencia támogatása*.

A „civilhatalom” koncepcióra elsősorban az jellemző, hogy az állami szereplők érdekeinek formálásánál figyelembe veszi a társadalmi értékeket, eszméket és normákat, ellentétben más elméletekkel (neorealizmus, neoinstitucionalizmus), amelyek a szereplőt csak külső szemszögből figyelik. Maull szerint a „civilhatalom” *három dolgot* jelent:

- 1) először is egy *olyan szereplőt*, amelyik igényt tart arra, hogy részt vegyen a nemzetközi kapcsolatok alakításában, de megkülönbözteti magát a klasszikus nagyhatalmaktól a célok és a stratégia szempontjából – „civilhatalom” *mint hatalom*;
- 2) másodsor *egy szerepkoncepciót*, amelyet speciális külpolitikai értékorientáció és külpolitikai stílus jellemez, a „civilhatalom” céltudatosan a nemzetközi politika civilizálására irányul – „civilhatalom” *mint szerep*;

⁸⁰ Maull, Hanns W. [1992]: *Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik*. In: Europa Archiv 47:10 (1992), pp. 269-278.

- 3) harmadszor *eszközt* egy bizonyos cél eléréséhez, vagyis speciális külpolitikai stratégia eszközökön alapuló külpolitikai stratégiát – „*civilhatalom*” mint *médium* (*eszköz, stratégia*) (Mauil [1997]).⁸¹

Mauil és Kirste Németország (és az Egyesült Államok) külpolitikai magatartását vizsgálva a „*civilhatalom*” *három központi normaelemét* állapította meg:

- 1) *kezdeményezőkézség és képesség* arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokat *multilaterális cselekvéssel* civilizálják;
- 2) a *szuverenitás átadása* a nemzetközi szervezetek részére, ezáltal *kollektív biztonsági* intézkedések támogatása;
- 3) *civilizált nemzetközi rend* létrehozása, *akkor is, ha az rövidtávú nemzeti érdekekbe ütközik* (Kirste/Mauil [1996]).⁸²

Jellemzően a „*civilhatalom*” nemzeti érdekeinek részét képezik az *egyetemes értékek*; a „*civilhatalom*” az értékelképzeléseit kedvezmények révén, valamint a nemzetközi joggal és az ENSZ Biztonsága Tanácsa döntéseivel összhangban szankciók és intervenciók útján érvényesítheti. A „*civilhatalom*” az erőszakkal való fenyegetést és az *erőszak* alkalmazását alkalmatlannak tartja a konfliktusok kezelésére, azonban *végső esetben*, egyéni vagy kollektív önvédelem, illetve jogsértés esetén az ENSZ BT határozata alapján elfogadhatónak tartja. Az atomfegyverek feletti autonóm rendelkezés azonban a német „*civilhatalom*” szempontjából elfogadhatatlan. Az ideál-tipikus „*civilhatalom*” koncepció egy állam sajátos külpolitika önképét, valamint konkrét specifikus külpolitikai céljait, stratégiáit és eszközeit jelöli. Az ideál-tipikus „*civilhatalom*” nem egy adott szereplőre vonatkozik, hanem a konkrét és az ideálisan elvárt viselkedési minták közötti összhang vizsgálatára szolgál. A normák, az értékek, az eszmék egy meghatározott külpolitikai önképhez és külpolitikai gyakorlatokhoz vezetnek. A „*civilhatalmak*” is követnek nemzeti érdekeket, de ezeket közvetlenül alárendelik az értékeknek és a normáknak. A

⁸¹ Mauil, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, Geschäftszeichen: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Mauil, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, 54286 Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Mauil und Dr. Wolfram Wallraf
Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>
Letöltés: 2019.10.02.

⁸² Kirste, Knut/ Mauil, Hanns W. [1996]: *Zivilmacht und Rollentheorie*. In: Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 2 (1996)

„civilhatalmak” számára tehát nincs ellentmondás egyrészt a normák és értékek iránti elkötelezettség, másrészt az állami érdekek és célok követése között. A „civilhatalom” olyan szerepkonceptió, amely igyekszik bizonyos formában *befolyásolást gyakorolni* a nemzetközi kapcsolatok menetére. A „civilhatalom” mint szereplő olyan állam, amelynek külpolitikai szerepkonceptiója és szerepmagatartása olyan értékekhez, elvekhez és célkitűzésekhez, a hatalomgyakorlás olyan befolyásolási formáihoz és a eszközeihez kötődik, amelyek *a nemzetközi kapcsolatok civilizálását szolgálják*.

A „civilhatalom” tehát részt akar venni a nemzetközi kapcsolatok alakításában, ami *nem jelenti azt, hogy kizárólagos vezetésre tartana igényt, hanem kollektív vagy partnerségi erőfeszítések révén kíván alakító tényező lenni, kezdeményező akar lenni és példát akar mutatni*. A *nemzeti céljai* az alapvető biztonsági szükségletek mellett elsősorban a *jólét, a társadalmi egyensúly és a demokratikus stabilitás*. A demokratikus-szociális belpolitika elsőbbséget élvez a külpolitikával szemben, *a belföldön elért civilizációs szintet megpróbálja átvinni a nemzetközi kapcsolatokba is* (Maull [1997]).⁸³ A *nemzetközi politika civilizálása* érdekében a nemzetközi kapcsolatok szervezeti formáinak, szabályainak megváltoztatására és az egyetemes értékek érvényre juttatására törekszik, és olyan szervezeti munkamegosztásra, amelyhez *a szuverenitás részleges átruházására* van szükség. A nemzetközi normákat a maga számára nézve is hajlandó kötelezőnek elismerni. Támogatja a rezsimek kialakítását, *a nemzetközi kapcsolatok legalizálását és intézményesítését és a nemzetközi jog érvényesítését*. Általában a nemzetközi rezsimeket és intézményeket tekinti a konfliktuskezelés legmegfelelőbb formájának, a hatékonyság céljából alapvetően támogatja a nemzetközi intézmények elmélyítését, a nagyobb legitimitáció céljából pedig az intézményesített együttműködés kiterjesztését.

A „civilhatalom” *a nemzeti érdekeit más államok érdekeivel összefonódott érdekeként* határozza meg, *az egyetemes értékeket* (így az emberi jogok tiszteletben tartását) *a nemzeti érdekek részének* tekinti. Elkötelezett az *értékalapú külpolitika* mellett, ez magában foglalja a „jó kormányzás” támogatását más országokban is, külpolitikájának egyik célja a *demokratizálódási folyamatok*, az alkotmányos, demokratikus, pluralista és

⁸³ Maull, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, Geschäftszeichen: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, 54286 Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf> Letöltés: 2019.10.02.

piaci alapú, gazdaságilag hatékony struktúrák támogatása. Ezen értékek érvényesítéséhez egyrészt a kiváltságok megadását feltételekhez köti (kondicionalitás), másrészt *kész kollektív szankciókat alkalmazni. Végső esetben a katonai beavatkozást sem zárja ki, de azt szigorúan a megfelelő legitimitástól teszi függővé (például az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatától).*

Külpolitikai stílusában sajátos cselekvési mintát követ. Abból a feltevésből indul ki, hogy a nemzetek különálló cselekvéseivel aligha van esély a nemzeti célok sikeres megvalósítására, a kívánt eredményekre ezért a nemzetközi együttműködésen keresztül kell törekedni. Úgy véli, hogy a hatékony *együttműködésnek formalizálnak és intézményesítettnek* kell lennie és ehhez az érintettek *részleges szuverenitás-átadása szükséges*, ez vonatkozik a hagyományosan nemzeti módon szervezett *biztonságpolitika* területére is. A „civilhatalom” számára *a partnerség, a kollektív fellépés válik normává*, ezzel szemben *eleveti az egyoldalú, autonóm akciókat*. Sajátos a külpolitikai konfliktuskultúrája: a politikai problémák megoldására kifejezetten *hajlik a tárgyalásokra, a kompromisszumokra*, a mediációs és választottbíróági eljárásokra. Az *erő alkalmazását általában elutasítja*, kivéve, ha egyéni vagy kollektív önvédelem esetén (de csak bizonyos feltételek mellett) vagy kollektív és kollektíven legitimált kényszerintézkedések keretében történik. A „civilhatalomnak” olyan partnerekre van szüksége, akik támogatják a civilizációs törekvéseiben, az együttműködésük normatív elemeket is tartalmaznak, az *intézményeiket „értékközösségeknek”* tekintik, a partnerek szolidaritásra tartanak igényt. A „civilhatalom” hajlandó *kollektíven szankcionálni a nemzetközi normák megsértését*.

A külpolitikai eszközöket tekintve általában nagyon szkeptikus az erőszakkal való fenyegetéssel kapcsolatban, *az erőszak alkalmazását rendkívül problematikusnak és kontraproduktívnek* tekinti. Ezért *a politikai eszközöket*, a kondicionalitást és a szankciókat, mint pozitív vagy negatív ösztönző rendszereket preferálja. Az egyéni vagy kollektív önvédelem legitimációként szolgálhat a katonai erő alkalmazásához és a törvénysértőkkel szembeni kollektív biztonság katonai intézkedéseivel, de csak az ENSZ BT határozata alapján. A „civilhatalom” tehát nem pacifista, hanem az agresszorokkal

szembeni intézkedéseiben az államok *kollektív biztonsági rendszerét* részesíti előnyben (Maull [1997]).⁸⁴

A „civilhatalom ideális típusának” elmélete hármast funkciókat tölt be: *mértékül* szolgálhat a külpolitikák tudományos elemzéséhez, másrészt a „civilhatalom” külpolitikai *eszközként* értelmezhető (a hatalom olyan sajátos formáját jelöli, amely specifikus célok megvalósításához különleges, nem katonai eszközöket vesz igénybe, például a nemzetközi intézmények és a szerződéses kötelezettségek megerősítését). Harmadsorban: azt a *külpolitikai szereplőt* jelenti, amely partnerségen alapuló együttműködésben aktívan részt vesz a nemzetközi kapcsolatok civilizálásában, a külkapcsolataiban arra törekszik, hogy a szabályok erőszakos érvényesítését a társadalmilag elfogadott normák internalizálásával (a legitimitás politikájával) váltsák fel.⁸⁵

Németország a második világháború óta ilyen „civilhatalmat” testesít meg. Ezen külpolitikai szerep vállalása történelmileg meghatározott volt, a szuverenitásától megfosztott bonni köztársaságnak nem volt más választása. A német politikai kultúra nem csak a „nemzeti érdek” fogalmát száműzte a politikai szótárából, hanem a hatalom, az erőszak legitim formáit is tabuizálta (Kiss [2005]).⁸⁶ Az erőszakmentesség, a társadalmi konfliktusokkal szembeni hatékony konszenzusteremtés képessége elsődleges értékévé vált, amelynek fő megnyilvánulásai a külpolitikában: a katonai erő csupán végső eszközként való kilátásba helyezése; a gazdasági hatalomra való koncentráció; a szupranacionális európai és a nemzetközi intézmények fejlesztésére irányuló törekvés és a multilateralizmusnak a saját nemzeti érdekek fölé helyezése.

A német „civilhatalom” identitásának gerincét normák és intézmények alkotják. Ezek teszik elfogadhatóvá a német hatalmat a szomszédai számára, mert az általánosan elfogadott struktúrák átláthatóságot és politikai kiszámíthatóságot jelentenek Európában. Az önkorlátozás a német külpolitika láthatatlan, de mindenre kiterjedő ismérve lett, Németország a pacifizmus/antimilitarizmus és az európai egyesülés elkötelezett híveként

⁸⁴ Maull, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*. Geschäftszeichen: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, 54286 Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf, pp. 23-26. Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf> Letöltés: 2019.10.02.

⁸⁵ Az elmélet bírálói szerint a „civilhatalom” a legjobb esetben külpolitikai önzetlenségre való felszólítást jelent, a legrosszabb esetben egy morális kereszties háború legitimációját a „civilizálatlan államok” ellen.

⁸⁶ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: *A huszonötök Európái*. Osiris 2005. Szerk. Kiss, J. László

jelent meg, miközben „beágyazott hegemonként” aktívan közreműködött a nemzetközi intézményi hálózatok kiépítésében. A béke iránti elkötelezettség tanúságaként a német Alaptörvény is kiemelt helyen, preambulumban és I. cikkének 2. pontjában (GG)⁸⁷ említi a világbéke szolgálatát. (A német pacifizmus/antimilitarizmus kérdéseire a szociáldemokrata-zöld koalícióról és a katonai normalizálódásról szóló pontoknál részletesen visszatérek.)

A „civilhatalom” egy másik fontos alappillére a multilateralizmus. Ha Németország multilateralizmusáról beszélünk, akkor arra a készségére gondolunk, hogy együttműködést keres olyan államokkal, amelyek magukat bizonyos *intézményi formának* vetik alá és amelyekkel a kooperációt általános normákra vagy elvekre támaszkodó „*fair*” *koordináció* jellemzi. A német multilateralizmusban sem csupán arról van szó, hogy Németország hajlandó több országgal kooperatív módon kapcsolatba lépni, hanem arról, hogy ennek a kapcsolatnak lehetőleg *nagy mértékben a diszkriminációmentesség és az oszthatatlanság elvein* kell alapulnia.⁸⁸ A németek meggyőződése, hogy akkor tudják fenntartani jó kapcsolataikat a szomszédaikkal, ha hatalmi egyensúlyi politika helyett a megegyezés és az együttműködés politikáját folytatják. A német multilaterális politika kiindulása, az, hogy az alapvető német nemzeti érdekeket akkor lehet kielégíteni, ha azok megfelelnek a szövetségesek alapvető érdekeinek.

A *német multilateralizmus és a bizalomépítés* egyik sajátos eszköze, az újraegyesítés utáni német külpolitika egyik „*jó gyakorlata*” a külföldi diplomaták képzése. A diplomáciai hálózatépítés a német diplomácia olyan hosszútávú „*soft power*” humán befektetése, amellyel sikerül tovább erősítenie a Németországról kialakított pozitív „civilhatalom” képet, egyszersmind tudatosítani az újraegyesített Németország előtt álló új külpolitikai feladatokat. Dolgozatom alapkérdése, a német külpolitika normalizálódása

⁸⁷ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Ausfertigungsdatum: 23.05.1949 <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> Letöltés: 2018.10.10.

⁸⁸ A külpolitikában a „*multilateralizmus*” kvantitatív megközelítésben a nemzetközi politikában legalább három állam interakciójának olyan gyakorlatát jelenti, amelyben a nemzeti politikákat egymással koordinálják, *kvalitatív megközelítésben* a multilateralizmusban nem az egymással kapcsolatban álló államok száma, hanem a közöttük lévő *kapcsolat jellege a döntő*: a „*multilateralizmus*” olyan közös magatartási elveken alapszik, amelyek megakadályozzák, hogy a gyengébb együttműködő partnert az erősebbek kihasználják, a multilateralizmust tehát nem egyszerűen az államok közötti koordináció jellemzi, hanem a „*fair*” *koordináció*, amely általános elvekre vagy normákra támaszkodhat. (Egy állam „*unilaterális*” cselekvése ezzel szemben az önhatalmú cselekvése, amelyet nem egyeztet más államokkal és nem közösen cselekszik velük, miközben a cselekvés nagyon is kihathat rájuk.) A „*multilateralizmus*” a nemzetközi politika olyan jelensége, amelyben az az elv érvényesül, hogy a több állam közötti kooperációt bizonyos intézményi formának vetik alá. Ld: Bauman, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, pp. 21-25

szempontjából is *jelzés értékű* volt, hogy az *első ilyen diplomata-tanfolyam* – amelyet a Külügyminisztérium („Auswärtiges Amt”) 1992-ben szervezett és amelyen magam is részt vettem – fő *helyszíne már akkor Berlin volt* (Treptower Park), még mielőtt a szövetségi kormány Berlinbe költözött volna.⁸⁹

A német „civilhatalom” koncepció fennmaradásában fontos szerepe van a társadalmi elfogadottságának és támogatottságának. Az euroszkepticizmus egész Európát jellemző erősödése – és különösen az euróválság éveiben költségtudatosabbá vált német döntéshozatal – ellenére a német társadalom részéről az újraegyesítést követően is nagyfokú belső *megengedő konszenzus* volt az *európai integráció elmélyítése* és *erős preferencia a nem katonai eszközökkel történő konfliktusmenedzsment* mellett. Mindezek miatt biztosak lehetünk abban, hogy Berlin ezután is el fogja kerülni az olyan helyzeteket, amikor egy katonai beavatkozás a hagyományos nemzeti hatalmi politika gyakorlataként értelmezhető, vagy amikor az erő alkalmazása kontraproduktív a diplomáciához képest.

Bár a „civilhatalom” ideális típusának elmélete mértékül szolgál a német külpolitika változásának vizsgálatához, ez a módszer *önmagában nem ad választ* a dolgozatban megfogalmazott kérdésekre. Részben azért sem, mivel konkrét döntési helyzetekben nem feltétlenül érvényesülnek a „civilhatalmi” elvek, normák, akár szerepkonfliktus is kialakulhat, ahogyan ez például az iraki háborúval kapcsolatos német magatartás esetében történt (amikor is a multilateralizmus normája szembe került azzal a kötelező normával, hogy az erőszak csak végső esetben alkalmazható a nemzetközi konfliktusok rendezése érdekében). A német „civilhatalom” szerep változása és a német külpolitika normalizálódása között nem lehet teljesen egyértelmű és közvetlen összefüggést felállítani. A külpolitika normalizálódása nem mond ellent a „civilhatalom” koncepciójának, a normalizálódás a vizsgált időszakban sem jelentette azt, hogy Németország eltért volna a „civilhatalom” koncepciójától. A megfigyelők között például

⁸⁹ Az elnyert szabadság birtokában *a nemzetközi béke, a békés világrend fenntartása iránti érzett felelősség* alapján Hans Dietrich Genscher akkori külügyminiszter kezdeményezésére 1992-ben – a német Külügyminisztérium történetében először – létrehozta a Nemzetközi Diplomáciai Tanfolyamot, előbb a közép- és kelet-európai országok (*Mittel- und Osteuropa*) demokratikus átalakulása támogatásának kifejezett céljával. Abban a szerencsében volt részem, hogy a magyar diplomataként másodmagammal részt vehettem a fiatal diplomatáknak indított első MOE-kurzuson. A Külügyminisztérium (*Auswärtiges Amt*) azt követően más régiókkal bővítette és rövidebb, néhány hetes képzésekkel sűrítette a nemzetközi diplomáciai kurzusait. A külföldi diplomaták gyakorlatorientált képzési programja kivételes fórumot biztosít egymás szempontjainak, érdekeinek, érveinek jobb megismeréséhez és a kompromisszumkeresés gyakorlatának elsajátításához. <http://diplomatie.alumniportal.com/wir-ueber-uns.html>

arról is megoszlanak a vélemények, hogy az iraki válságban a német álláspont a német „civilhatalom” folytonosságát vagy éppen a német külpolitika normalizálódását mutatta.

Mindkét tábornak igaza lehet: amennyiben a „civilhatalmi” attribútumokból a katonai erő alkalmazásától való tartózkodás parancsát emeljük ki, akkor a „rég”, pontosabban a korábbi, az újraegyesítés előtti külpolitika folytatását, a „civilhatalomhoz” való ragaszkodást hangsúlyozzuk, ha viszont Németországnak az Egyesült Államokkal és az atlanti szövetségeseivel fenntartott multilateralizmusának megkérdőjelezésére, a „felvilágosult nemzeti önérdék” szerinti új kiállítására helyezzük a hangsúlyt, akkor az iraki válságban a német magatartást a normalizálódás jelének tekinthetjük, mert egy módosult, „öntudatosabb civilhatalom” irányába mutat. (Az iraki háborúval kapcsolatos kérdésekre még visszatérek.)

2.3.4 A nemzeti érdekek fogalma

A külpolitikai gyakorlatban a nemzeti érdekek gyakran hivatkozási alapul szolgálnak adott külpolitikai célok és cselekvések legitimizálásához. A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó fő elméleti irányzatok a nemzeti érdek fogalmához különbözőképpen viszonyulnak, különösen annak megfelelően, hogy az adott elméletben a (nemzet)államok milyen helyet foglalnak el a nemzetközi politika szereplőiként. Érdekes egy rövid kitéréssel felvázolni ezen iskolák ide vonatkozó fő alapvetéseit, mielőtt rátérek a konstruktivista elméleti kontextusra.

A nemzeti érdekek és azok érvényesítése szempontjából a *realista* irányzat téziseit tekinthetjük kiindulópontnak, mivel a realizmus alapkategóriái a nemzetállam, a nemzeti érdek és a nemzeti biztonság. A realista irányzat alapfelvetése, hogy a nemzetközi politika egy anarchikus rendszer, ennek legfontosabb politikai egységei, homogén szereplői az államok, amelyek haszonmaximalizálásra és a kockázatok minimalizálására törekednek. Wohlforth a nemzetközi kapcsolatok rendszerét a „groupism”, az „egoism” és a „hatalomközpontúság” jellemzőkkel határozza meg, amelyek lényege: az embereknek a fennmaradásuk érdekében csoportszolidaritásra van szükségük, a legfőbb csoportok a nemzetállamok, a politikai magatartás mozgatója pedig az önérdék, az egoizmus (Wohlforth [2008]).⁹⁰ Ebben a rendszerben az államok végső célja a szabadság, a biztonság, a jólét, a közvetlen cél viszont a hatalom, amely az érdekérvényesítés

⁹⁰ Wohlforth, William C. [2008]: *Realism and Foreign Policy*. In Smith, Steve Hadfield, Amelia – Dunne, Tim (szerk.) 2008: *Foreign Policy Theories. Actors-Cases*. Oxford, Oxford University Press, pp. 32-33

eszköze. Biztonságuk, a hatalmi erőforrások birtoklása, megszerzése érdekében hatalmi egyensúlyi politikát folytatnak.⁹¹ A klasszikus realizmusban az államok érdekeit az államok rendszerén belül elfoglalt pozíciójukból vezetik le. A biztonsági dilemma megoldásában, abban, hogy az egyik állam biztonságra törekvése együtt jár más államok biztonságának csökkenésével, a nemzetközi együttműködés segíthet. Morgenthau, a modern realizmus fő képviselője szerint a politikát objektív törvények határozzák meg, az államok az „emberi természethez” hasonló, megváltoztathatatlan tulajdonságokkal rendelkeznek, és a hatalom csillapíthatatlan vágya miatt állandóan konfliktusba kerülnek egymással. Az államok cselekvését a hatalomért folytatott harc, a hatalom növelése értelmében felfogott nemzeti érdek és a hatalommaximalizáló döntés határozza meg (Morgenthau [1993]).⁹² Waltz neorealista felfogásában az államok saját önfenntartásuk biztosítására az önérdekeit követik, amivel létrehozzák a nemzetközi rendszer struktúráját. Az offenzív neorealizmus szerint az államok pro-aktívak és relatív hatalmuk növelésére törekednek, míg a deffenzív neorealisták úgy vélik, az államok inkább a biztonságban és a status quo fenntartásában érdekeltek. A neoklasszikus realizmus felhívja a figyelmet arra is, hogy az államok külpolitikájának magyarázatához ismerni kell az adott ország intézményeit, kultúráját is. (Kiss [2009]).⁹³

A *liberalizmust* képviselő Keohane és Nye hangsúlyozza, hogy a komplex interdependencia viszonyai között megnőtt az államokon belüli érdekcsoportok, a transznacionális szereplők és a nemzetközi szervezetek befolyása, az aszimmetrikus interdependencia következtében pedig az államok a lehető legnagyobb autonómia fenntartása mellett igyekeznek hasznot húzni a nemzetközi cserekapcsolatokból (Keohane-Nye [1977]).⁹⁴ Az új liberalizmus haszonelvű felfogása szerint a társadalmat az egyéni és a csoportérdekek versengése formálja, az állam nem egységes szereplő, hanem a társadalom domináns részeinek érdekeit képviseli, akiknek alapvető célja a jólét

⁹¹ Lásd Lord Palmerston egykori brit miniszterelnök híres megjegyzését: Angliának „*nincsenek örök szövetségesei, sem örök ellenségei, hanem örök érdekei, amelyeket követni kell* „...*We have no eternal allies and we have no perpetual enemies. Our interests are eternal and perpetual, and those interests it is our duty to follow...*” Treaty of Adrianople – Charges against visount Palmerston. HC Deb 01 March 1848 vol. 97 cc 66-123. <http://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1848/mar/01/treaty-of-adrianople-charges-against>. Letöltés: 2019.01.13.

⁹² Morgenthau, Hans J. [1993]: *Politics Among Nations. The Struggle for Peace*. Brief edition, New York, McGraw Hill. pp. 4-16

⁹³ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris. p. 226-246

⁹⁴ Keohane, Robert O. / Nye, Joseph S. [1977]: *Power and Interdependence. World Politics in Transition*. Boston -Toronto. Little Brown and Company. p. 73

növelése (Moravcsik [1997]),⁹⁵ (Moravcsik [1992]).⁹⁶ Hoffmann, a (liberális) kormányköziség elmélet megalapítója a realistákhoz hasonlóan az államot tekintette a nemzetközi politika alapegységének, de figyelembe vette az állam szerepében bekövetkezett változásokat is, Hoffmann kibővítette a nemzeti érdek fogalmát: az állam érdekeit olyan konstrukcióknak nevezte, amelyekben az eszmék, az ideálok, a precedensek, a múltbéli tapasztalatok is szerepet játszanak (Hoffmann [1995]).⁹⁷

A nemzeti érdek fogalmát a poszt-racionalista megközelítések, a *konstruktivista* iskolák a társadalmilag konstruált normákra és a nemzeti identitásra vezetik vissza. A szereplők érdekeit nem exogénnek tekintik, az érdekek és maguk a szereplők "társadalmi konstrukciója" kognitív evolúción, szocializáción, társadalmi tanulási folyamatokon, a normák életciklusán keresztül formálódnak ki (Hellmann [1996a]). Eszerint a társadalmi normák megelőzik az érdekeket, a külpolitikai cselekvés döntő forrása az *identitás*. A nemzetállamok maguk alakítják identitásukat, amely azután befolyásolja az érdekeiket, céljaikat, külpolitikájukat. Az államok külpolitikáját, stratégiai döntéseit jelentősen meghatározzák a társadalmilag konstruált normák és az államról alkotott külső és belső percepciók. Az identitásuknak megfelelően az államok egy külpolitikai szerep révén legitimálják külpolitikájukat és határozzák meg külpolitikai lépéseiket (Kiss [2009]).⁹⁸ A konstruktivista gondolatmenetben *az államok érdekei kulturálisan meghatározottak*, más szóval: a külpolitikai érdekek alakulása és az alapvető külpolitikai célok kitűzése szempontjából a politikai kultúra az elsődleges. Ezért nincs ellentmondás a között, hogy Németország a külpolitikai érdekeit követi és a német külpolitikát meghatározza a német politikai kultúra. A konstruktivista megközelítésben félrevezető az „érdekek” és az „identitás” kettősségét feltételezni, ugyanis: *amit akarok, vagyis az érdekeim és a preferenciáim, szorosan összefüggnek azzal, hogy ki vagyok, vagyis az identitásommal* (Wendt [1999]).⁹⁹

⁹⁵ Moravcsik, Andrew [1997]: *Taking Preference Seriously. A liberal Theory of International Politics*. In: International Organisation. Vol. 52. Nr. 4. p. 518.

⁹⁶ Moravcsik az államok közötti kapcsolatokban három típusú preferenciarendszert különböztetett meg, aszerint, hogy az államok specifikus érdekei és preferenciái kompatibilisek, divergálnak vagy komplementerek. Az első eset a kooperációnak kedvez, a második konfliktusok és feszültségek kialakulásához vezet, a harmadik tárgyalásokra, engedményekre és koordinációra ösztönöz. Ld: Moravcsik, Andrew [1992]: *Liberalism and International Relation Theory*. Cambridge MA, Harvard University, CFIA Working Paper, pp. 10-11

⁹⁷ Hoffmann abból az alaptézisből indult ki, hogy a nemzetállamok az olyan, számukra fontos területeken, mint a biztonság- és a külpolitika, ragaszkodnak a szuverenitásuk megőrzéséhez. Hoffmann, Stanley [1995]: *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994*. Boulder, CO, Westview Press, p. 5

⁹⁸ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris. 355-398 o.

⁹⁹ Wendt, Alexander [1999]: *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge UP

2.3.5 Német nemzeti érdekek

„...mintha a német külpolitika azelőtt csak felhőket mozgatott volna.”
(Stürmer [2003])¹⁰⁰

A német külpolitika normalizálódása lényegében azt a folyamatot jelöli, amelynek eredményeként Németország és külpolitikai döntéshozói – a német történelem árnyékából kilépve, azt meghaladva – más országokhoz hasonlóan nyíltan és határozottabban felvállalják a nemzeti érdekek képviselését. Ez a változás ugyanakkor visszatérő gyanakvást vált ki más országok részéről, a szövetségesek gyakran a szolidaritás hiányával vádolják a németeket és német unilateralizmustól tartanak. A kérdés különösen az olyan döntési helyzetekben válik érdekessé, amikor a szövetséges országok érdekei ütköznek egymással és az érdekellentét konfliktushoz vezethet. Az újraegyesítés utáni német külpolitika normalizálódásának vizsgálatához érdemes számításba vennünk, mit is jelentenek Németország számára ezek az érdekek. Ezeket közelebbről megvizsgálva ugyanis azt is láthatjuk, hogy *a nemzeti érdekek képviselete nem ördögtől való dolog – még Németország esetében sem.*

A szövetségi köztársaság külpolitikai diskurzusaiban az 1980-as évek végéig szinte alig jelent meg a nemzeti érdek fogalma, amely a világháborúban kompromittálódott. Ha érdekekről volt szó, akkor nem a nemzeti érdekekről, hanem kizárólag a *közös érdekekről* vagy az érdekek összehangolásának szükségességéről (Baumann [2005a]).¹⁰¹ A nemzeti érdekek képviselete a német politikusok szóhasználatában 1992 után kezdett elterjedni, ami összefüggött a külügyi és a védelmi tárca élén történt változással is (Genscher külügyminisztert Kinkel, Stoltenberg védelmi minisztert Rühle váltotta). A „*nemzeti érdek*” fogalma a külpolitikai diskurzusban az 1990-es évek második felétől vált gyakoribbá.

A német politikai kultúrában a második világháborút követően a nemzeti érdekeket egy posztnemzeti kultúrában, az „*alkotmánypatriotizmus*” fogalmában igyekeztek megragadni, amely a demokratikus intézményekkel való azonosulást és azok elfogadását jelenti. A német nemzeti érdek fogalma a háború után

¹⁰⁰ Stürmer, Michael [2003]: *Deutsche Interessenpolitik*. In: Die Welt. 2. Januar 2003

¹⁰¹ Baumann, Rainer [2005a]: *Multilateralismus: die Wandlung eines vermeintlichen Kontinuitätslements der deutschen Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 468-487 p. 477

kompromittálódott, ezért a nyugatnémet részállam a kifejezett *nemzeti érdekek tagadásán*, a tudatos német önkorlátozás gyakorlatán alapult. Mindazonáltal nyilvánvalóan tévedés lenne azt feltételezni, hogy Németország külpolitikáját az újraegyesülés előtt nem a nemzeti érdekek határozták meg, „*mintha a német külpolitika azelőtt csak felhőket mozgatott volna*” (Stürmer [2003]).¹⁰² Már csak azért sem így volt, mert az elért eredmények sem ezt támasztják alá. Az NSZK-nak is voltak nemzeti érdekei – beleértve az újraegyesítést, a jólét növelését, a szövetségesek bizalmának megőrzését – , de fontos volt számára, hogy ezeket *európai keretben* definiálva, a „civilhatalom”, az intézményi hatalom és a „csekk-könyv-diplomácia” eszközeivel képviselje. Az adenaueri politika fő célja az volt, hogy a megszálló hatalmak egyoldalú, diszkriminatív korlátozását és ellenőrzését olyan nemzetek feletti kötelékké alakítsa át, amelynek segítségével Bonn *visszanyerheti részleges szuverenitását, beleszólást nyerhet a saját ügyeibe és az európai kérdésekbe* (Kiss [2005]).¹⁰³ Nyugat-Németország a nyugati szövetségbe integrálva, szuverenitásának egy részéről lemondva, azt az európai integrációnak átadva, tehetett szert szuverenitásra, ezáltal válhatott integrált nemzetállammá (lásd a „német anomáliáról” szóló összefoglalót). Sorsa szorosan összekapcsolódott az európai integrációval, így vált az *európai fejlődés normatív államává*, az integráció feltétlen elkötelezettjévé. A nyugati integráció elsődlegessége az NSZK számára államraissonná vált.

Az NSZK-nak *két alapvető önérdéke volt*: az egyik az államraisonnt jelentő, az országnak jólétet, biztonságot és nemzetközi elfogadottságot biztosító *nyugati integráció*, a másik a *német egység helyreállítása*. Ez a két alapvető önérdék azonban – ahogyan Kiss J. László is rámutat – feloldhatatlan ellentétben állt egymással, mivel az ország nyugati integrációja elmélyítette a választóvonalat a két Németország között (Kiss [2005]).¹⁰⁴ Az európai érdekek ugyan nemzeti érdekeként jelentek meg, mégis feszültség állt fenn aközött, miként egyeztethető össze a német egység megvalósítása és az európai integráció.

¹⁰² Stürmer, Michael [2003]: *Deutsche Interessenpolitik*. In: Die Welt. 2. Januar 2003

¹⁰³ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: A huszonötök Európái, Osiris, Budapest, Szerk: Kiss, J. László, p. 110

¹⁰⁴ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: A huszonötök Európái, Osiris, Budapest. Szerk: Kiss, J. László, pp. 102-183, 120-123

2.3.6 Az újraegyesített Németország deklarált nemzeti érdekei

Az újraegyesített Németország számára a nyugati kötődés továbbra is államraison, az integracionalizmus és a multilateralizmus pedig továbbra is alapvető érdek maradt, sőt, ahogyan Denison fogalmaz, a multilateralizmus Németország „meta-stratégiája” (Denison [2001]),¹⁰⁵ nemcsak a történelmi lecke okán, de abból a meggyőződésből is, hogy interdependens világunk kérdéseire az unilateralizmus nem képes adekvát válaszokat adni. Az internacionalista felfogás képviselői még ennél is tovább mennek, mert azt vallják, hogy a mai komplex és interdependens világban Németország érdekei nem nemzetiék a szó hagyományos értelmében, hanem *összefonódtak* (Senghaas [1995]),¹⁰⁶ az országnak ezért kötelessége, hogy a nemzetközi ügyekben részt vállaljon a felelősségből, elsősorban a megelőző konfliktuskezelés támogatásával és a nemzetközi intézményekben felelős békepolitikát folytatva (Hellmann [1996b]).¹⁰⁷

Egy állam nemzeti érdekei felismerhetők azokból a célokból, amelyek elérését az állam döntéshozói fontosnak tartanak. Németország Alaptörvényében ehhez legalább két támpontot találunk: egyrészt az Alaptörvény preambuluma leszögezi a német nép azon akaratát, hogy az egyesült Európa egyenjogú tagjaként a világ békéjét szolgálja, másrészt a szövetségi elnök és kancellár, valamint a miniszterek hivatali esküjében, amelyben megesküsznek, hogy erejüket a német nép szolgálatának szentelik, gyarapítva annak hasznait és megóvva a bajoktól.¹⁰⁸ Az újraegyesülést követően megszületett két nyilvános dokumentum is deklarálta Németország biztonságpolitikai, nemzeti érdekeit: az újraegyesítés utáni, 1994-ben megjelent első *Fehér Könyv* („Weißbuch”) és a 2006-ban kiadott második. Ha ezen dokumentumok nem is adnak választ a konkrét helyzetekben képviselendő német érdekekre, az érdekérvényesítés módjára és eszközeire (például arra sem, hogy mikor legitim a katonai erő alkalmazása), mégis irányítóként használhatók a német nemzeti érdekek tanulmányozásához.

Az 1994-es Fehér Könyvhöz alapul szolgált a realista Christian Hacke 1993-ban aktualizált *„Akarata ellenére világhatalom”* című könyve, amely a modern német nemzeti érdekek képviselője mellett érvelt és sorra vette azokat a külpolitikai érdekeket,

¹⁰⁵ Denison, Andrew [2001]: *German Foreign Policy and Transatlantic Relations since Unification*. In: German Politics. April 2001, Vol. 10 Issue 1, p. 155. p. 22

¹⁰⁶ Senghass, Dieter [1995]: *Deutschlands verflochtene Interessen*. In: Internationale Politik. 50. 1995. August, pp. 31-37.

¹⁰⁷ Hellmann, Gunther [1996b]: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*, in: Mershon International Studies Review, 40: pp. 11-39

¹⁰⁸ A Németországi Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye, preambuluma, 56. és 64. cikk

amelyek „alapvetőek”, „amelyekről nem lehet lemondani”, ezek: az emberek, a környezet és a terület biztonsága, jóléte; a katonai elrettentés és a háború megelőzése a NATO-val együttműködve; Németország nyugat-európai politikai integrációja; összeurópai békerend megteremtése; szabad és nyílt globális kereskedelmi rendszer, az egyoldalú politikai és gazdasági függőségek elkerülése; világbéke, a háború megakadályozása; válaszadás az új globális problémákra (Hacke [1993]).¹⁰⁹ A *Weißbuch* a „központi érdekek” taglalása előtt mindenképp leszögezi, hogy *egyres korábbi kiemelt célok már teljesültek: Németország békében és szabadságban visszanyerte egységét, szuverenitását, integrálódott a nyugati piacgazdasági demokráciák közösségébe.*¹¹⁰ Az újraegyesült Németország kinyilvánított nemzeti érdekei láthatóan már ekkor is *európai és globális felelősségvállalásról is tanúskodnak*: azok a belső stabilitástól és a jóléttől a regionális (európai) biztonságon és prosperitáson át a globális kérdésekre adandó válaszokig terjednek, beleértve a világbékét, a világkereskedelem szabadságát, az emberi jogok nemzetközi védelmét és a fenntartható fejlődést is (WB [2006]).¹¹¹

A 2006-ban kiadott *második „Fehér Könyv”* („Weißbuch”) „A német biztonságpolitika értékei, érdekei és céljai” című fejezetében *még inkább előtérbe kerültek a globális szerepvállalást igénylő kihívások*, szemben az olyan alapvető, közelre mutató érdekekkel, mint Németország polgárai szabadságának, biztonságának és jólétének megőrzése vagy az államterület sérthetlensége. A „Weißbuch” hivatkozik az Alaptörvényben rögzített értékekre, a béke megőrzésének, az európai egyesülés, a nemzetközi jog erősítésének, a konfliktusok békés rendezésének, a kölcsönös kollektív biztonsági rendszerbe való beilleszkedés feladataira. Az ország különös érdekeit pedig a következőkben határozza meg: az ország polgárai békéjének és szabadságának, demokráciájának, biztonságának és jólétének megőrzése, védelme; a német államterület szuverenitásának és sérthetlenségének biztosítása; az európai stabilitási tér erősítése az európai integráció fejlesztésével; jövőorientált transzatlanti szövetségi partnerség és továbbra is szoros, bizalmi viszony az Egyesült Államokkal; az EU-tagállamokkal együtt fellépés a hatékony multilateralizmus érdekében, aktív részvétel a nemzetközi és a szupranacionális szervezetekben; hozzájárulás az emberi jogok tiszteletben tartásához és a nemzetközi rend nemzetközi jogon alapuló megerősítéséhez; a szabad és korlátozásmentes

¹⁰⁹ Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, aktualisierte und erweiterte Neuauflage, Frankfurt a.M., Berlin. p. 545, 560

¹¹⁰ Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) [1994]: *Weißbuch 1994 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr*, Bonn, p. 42

¹¹¹ Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) [2006]: *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin

világkereskedelem támogatása, a szegény és a gazdag régiók közötti szakadék csökkentése; a Németország biztonságát befolyásolható regionális válságok és konfliktusok megelőzése, hozzájárulás a válságrendezéshez; válaszadás a globális kihívásokra, főleg a nemzetközi terrorizmusra és a tömegpusztító fegyverek terjedésére (Meyer [2007]).¹¹²

Külön figyelemre méltó, hogy az érdekek között megjelent egy új elem, amely már egyértelműbben hangsúlyozta, hogy a globalizáció idején a német biztonságpolitikának *a szövetségi területen kívüli gazdasági szempontokat* és folyamatokat, a földrajzilag távoli régiókban zajló fejleményeket is *figyelembe kell vennie, ha ezek a németek érdekeit érintik*; a globalizáció korában *az érdekeket nem lehet csak földrajzi alapon meghatározni*, ezek az érdekek nem statikusak, hanem a nemzetközi konstellációktól és a fejleményektől függenek. A dokumentum rámutat: Németország gazdasági jóléte függ az alapanyagokhoz, az árukhoz való hozzáféréstől, ezért alapvető érdeke fűződik a nyitott világkereskedelmi rendszerhez és az ingyenes közlekedési útvonalakhoz, *a világgazdasággal való nagyfokú összefonódottsága miatt* Németország különösen *érdekelt a nemzetközi stabilitásban és az akadálytalan árucserében*. A „Weißbuch” az átfogó biztonság koncepcióján alapuló kockázatokkal és fenyegetésekkel szembeni eszközök között *szükség esetére a katonai eszközöket sem zárta ki* (WB [2006]).¹¹³ A német fegyveres erő külföldi bevetési lehetőségének ilyen célú kiterjesztését sokan vitatták. A téma érzékenységet jelzi, hogy 2010 májusában Horst Köhler szövetségi elnök éppen ebben a témában tett, rosszul sikerült kijelentése miatt volt kénytelen azonnal lemondani a szövetségi elnöki posztjáról (lásd a katonai normalizálódás pontnál).

A német nemzeti érdekek nyílt vállalása, akár más államok érdekeivel is szembemenő képvisellete 1998-tól, a Gerhard Schröder kancellár vezette szociáldemokrata-zöld szövetségi kormányzás időszakában került a német külpolitika előterébe. A „*felvilágosult nemzeti önérdek*” felvállalása az általános vélekedés szerint a világháború utáni Németország történetében mérföldkönek volt tekinthető. Az Angela Merkel szövetségi kancellár vezette koalíció az elődjéhez hasonlóan kiállt a német érdekekért (a 2006-ban született „Fehér Könyv” is már az ő kormányához fűződik). Dolgozatom kiindulópontja is az volt, hogy az euróválság megoldására irányuló német magatartás újra felszínre hozta a

¹¹² Meyer, Berthold [2007]: *Von der Entgrenzung nationaler deutscher Interessen. Die politische Legitimation weltweiter Militäreinsätze*, HSFK-Report 10/2007, Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung (HSFK), Frankfurt am Main

¹¹³ Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) [2006]: *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin

német érdekek képviselőjét, ami újabb bírálatokat váltott ki Európa-szerte. (A schröderi és a merkel-i érdekképviselő példáira a 3. és a 6. fejezetben térek ki.)

2.3.7 Német érdekek és/vagy európai érdekek?

Németország megosztott nemzetként a nemzeti érdek tudatos tagadásától, az integrációtól a hagyományos nemzeti érdeken túlmutató posztnemzeti érdektől indult el, mára azonban eljutott az integráció és a nemzeti érdek együjtéséhez, amikor is a kétféle érdek tartalmában nem feltétlenül fedi egymást, az *európai és a nemzeti érdekek már nem mindig egybevágtók*. Katzenstein 1997-ben még azzal érvelt, hogy a német nemzeti identitás az elmúlt évtizedekben oly mértékben európaizálódott, hogy német szempontból már nem is lehet megkülönböztetni a német nemzeti érdekeket az európaiaktól (Katzenstein [1997]).¹¹⁴ Németország újraegytését követően azonban olyan új feltételek és belső kényszerek jöttek létre, amelyek előtérbe állították az európai integráció és a nemzeti érdekek új viszonyának meghatározását. A német újraegytés hatalmas költségei, az ország romló demográfiai helyzete (alacsony születési arány és öregedő népesség), a bőkezű és bővülő szociális jóléti kifizetések és a globalizáció által felfokozott verseny következtében Németország Európa-politikája változáson ment át, megszűnt a közös érdekek, a „közjó” iránti feltétlen elkötelezettség. A német nemzeti érdekek és az európai közös érdekek közötti szimbiotikus kapcsolat meggyengült. Már nem feltétlenül érvényesül, mint korábban, hogy ami jó Európának, az automatikusan jó Németországnak is és fordítva (Kiss [2011a]).¹¹⁵ Németország továbbra is „európai Németország”, de a gazdasági erejével szemben támasztott növekvő követelmények és az újraegytés költségei miatt „németebbé” kellett válnia, ezért csökkent az unión belüli kompromisszumok finanszírozására rendelkezésre álló német források nagysága is. Németország a korábbiaktól eltérően kevésbé hajlandó feláldozni nemzeti érdekeinek egy részét az integráció többi tagja javára (Jo [2019]).¹¹⁶ A külpolitikai diskurzusról szóló fejezetben kitérek majd arra is, hogy ezzel párhuzamosan, az újraegytés óta a *diskurzusban* a német nemzeti érdekek fogalmának jelentéstartalma is módosult: az

¹¹⁴ Katzenstein, Peter [1997]: *United Germany in an Integrating Europe*. In: Katzenstein, Peter, szerk.: *Tamed Power. Germany in Europe*, Ithaca, NY, 1-48., p. 25

¹¹⁵ Kiss, J. László: [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70. p. 34

¹¹⁶ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: *ISSCU Research Papers*, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p.10

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019. 09. 01.

érdekek a német döntéshozók szóhasználatában *már nem (közös) európai érdekeként*, hanem *alapvető nemzeti, stratégiai vagy létfontosságú (német) érdekeként* jelennek meg, és külön hangsúlyt kap azok képviseletének és érvényesítésének igénye is.

A nyugat-európai szomszédai Németországot már a hidegháború idején azzal gyanúsították, hogy a lelkes Európa-politikája és az integráció elmélyítése és bővítése iránti elszántsága tulajdonképpen arra szolgált, hogy domináns pozíciót szerezzen Európában (Ramonat [1988]).¹¹⁷ Azon nehezen lehetne vitatkozni, hogy Németország egyre erősebb befolyást gyakorol az Európai Unió továbbfejlődésének irányaira, de vannak, akik szerint a német szövetségi kormány az uniót egyre inkább a nemzeti érdekek instrumentalizálására tudja felhasználni, és ezáltal a saját nagyhatalmi pozíciót erősíti (Schwammel [1997]).¹¹⁸ Egyesek úgy gondolják, átlátnak a szitán, amikor arra figyelmeztetnek, hogy, ha a német állam szempontjából az európai érdekek azonosak a német érdekekkel, az még nem jelenti azt, hogy a német érdekek valóban egybeesnek az európaiakkal, a német érdekeket csak „európaiaknak maszkírozzák”, miközben a német állam azon dolgozik, hogy az európai érdekeket „németül” definiálja (Hawel [2007]).¹¹⁹ Mások azzal érvelnek, hogy a németek „elrejtik a hatalmukat”, azért, hogy ne keletkeztesseken ellenhatalmat vagy a legalább is a lehető legkevesebbet. A hatalmukat úgy próbálják meg elrejtetni, hogy a nemzetközi szervezetekben „kifogástalan csapatjátékosként” lépnek fel (Markovits / Reich [1998]).¹²⁰ Hawel véleménye szerint, ha a nemzeti érdekek az Európai Unió érdekeivel egybeesnek, a német állam részéről egyáltalán nem önzetlenség az európai ügy ügyvédje lenni, hanem egyszerű nemzeti számítás (Hawel [2007]).¹²¹

Úgy gondolom, a változások ellenére tévedés lenne a különbségeket eltúlozni: Németország „önérdeke” ugyanis ma is *alapvetően megegyezik az európai érdekekkel*, legfőképpen Európa egyben tartásában, külső és belső cselekvőképességének fenntartásában. Németországnak továbbra is *alapvető érdeke a szoros európai integráció*, aktív részvétele a föderális Európa kialakításában, részben azért, mert az Európai Unió

¹¹⁷ Ramonat, Wolfgang [1988]: *Die Debatte über die deutsche Frage*. In: Politische Studien 39, Jg. 1988, Heft 300, pp. 388-394

¹¹⁸ Schwammel, Inge [1997]: *Deutschlands Aufstieg zur Großmacht. Die Instrumentalisierung der europäischen Integration 1974-1994*, Frankfurt am Main 1997

¹¹⁹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*, Mit einem Vorwort von Moshe Zuckermann, Offizin, Hannover, p. 329

¹²⁰ Markovits, Andrei / Reich, Simon [1998]: *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht*. Mit einem Vorwort von Joschka Fischer, Berlin, 1998, p.101

¹²¹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*, Mit einem Vorwort von Moshe Zuckermann, Offizin, Hannover, p. 331

révén tudja a legjobban felhasználni befolyását a saját biztonsága megerősítésére, anélkül, hogy ellenkoalíciók kialakulását provokálná ki. Németország a vezető gazdasági hatalmi pozícióját is – az amerikai és ázsiai hatalmi központok megerősödésével szemben – csak legfontosabb nyugati szövetségeseivel és az európai intézményi apparátussal együttműködve képes megőrizni.

Diplomataként Európán kívül szolgálatot teljesítve többször tapasztaltam, hogy a német diplomácia úgy tud igazán meggyőző és sikeres lenni (például egy adott országgal szembeni elvárásokat illetően, akár az emberi jogi helyzetre vagy a befektetői környezetre vonatkozóan), ha a véleményét az *európai uniós vagy a „like-minded” országokkal folytatott egyeztetésben* formálja és azokkal közösen közvetíti.¹²² Ettől egyáltalán nem gondolom, hogy Németország a hatalmát igyekeznél elrejteni, sokkal inkább ez a gyakorlat is a nemzetközi kapcsolatok civilizálására törekvő német „civilhatalom” eredményességét, „alakító erejét” igazolja.

Az Európai Unió Németország számára jóval több annál, mint a nemzeti érdekek védelmének legfontosabb nemzetközi intézménye, az a német politikai intézményrendszer fontos részévé vált az élet szinte minden területén. Az „önérdek” a partnerek érdekéhez képest viszonylagos. Németország vezető szerepe pedig annál indokoltabb, minél jobban összeegyeztethetők a német és az európai érdekek. Németország felelőssége az európai súlya, gazdasági teljesítőképessége és lakossága miatt is különleges, ezért nem definiálhatja magát olyan „normális” országgént, amely csak egy a többi tagállam közül. Nem engedheti meg magának, hogy a már elért pozícióit védje, hanem ezután is lényeges, kezdeményező szerepet kell játszania Európában. A német külpolitika viszont csak akkor tud „alakító erő”-re szert tenni, ha képes többséget teremteni, *ha európai partnereit integrálni tudja a magasabb rendű célokhoz* (Ischinger/Bunde/Noetzel [2011]).¹²³ Ez a képesség az, amely egy országot a nemzetközi vezető szerepre alkalmassá teheti. (Ennek ismérveit és esélyeit a dolgozatom végén veszem számításba.)

¹²² A kétoldalú kapcsolatokban a német külpolitika tárgyalási pozícióit ugyanakkor nyilván erősíti Németország gazdasági befolyása, tőkeereje, továbbra is helyzeti előnyt jelent számára a német technológia minőségén és megbízhatóságán alapuló pozitív ország-image is. (Németország például könnyebben megteheti a világban, hogy bírálja egy ország politikáját, attól még az adott ország jó eséllyel megvásárolja a magas színvonalat képviselő, világszerte jól ismert német árukat és technológiát.)

¹²³ Ischinger, Wolfgang / Bunde, Tobias / Noetzel, Timo [2011]: *20 Jahre nach der Vereinigung. Deutsche Außenpolitik in und für Europa*. In: Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik (2011), DOI 101007/s12399-010-0160-9

2.3.8 A félszuverenitás korlátai és a nemzeti érdekek

Mielőtt tovább lépnénk, fontos emlékeztetni a német politikai rendszer azon sajátosságára, hogy Németországban – Franciaországgal vagy Nagy-Britanniával ellentétben – a politikában *sok autonóm szereplő* működik, ami a nemzeti érdekek definiálását és érvényesítését is még nehezebbé teszi. A német politikai állam ugyanis „*félszuverén*”, abban az értelemben, hogy nagyfokú az intézményi pluralizmusa, autonóm tartományai, intézményei fontos döntések meghozatalánál vétőjoggal rendelkeznek, amivel a központi állam hatalmát korlátozni tudják (lásd például a Szövetségi Alkotmánybíróság döntéseit).

Fontos rámutatni arra, hogy a német föderalizmus nem azonos a korábbi, az 1871-ben létrejött Német Császárságban gyökerezett német föderalizmussal, annak jelenlegi formája 1945 után, a győztes hatalmak nyomására alakult ki, azok ugyanis a Német Birodalom bukása után a tartományok létrehozásában és a föderalizmusban látták a tartós demokrácia egyik fontos garanciáját. Az Alaptörvény értelmében a bonni köztársaságot a tartományok alapították, annak ellenére, hogy a döntéshozatal súlypontja a szövetségi szintre került át, a győztes hatalmak még így is elérték céljukat, mivel Németország demokratikus elköteleződése megkérdőjelezhetetlen maradt, ami részben a területi tagoltság okozta sokszínűsége és az együttdöntési kényszerre vezethető vissza (Mráz [2015]).¹²⁴ A német politikai rendszer félszuverenitásából, pluralitásából eredő korlátok a német külpolitikában az újraegyesítést követően is fennmaradtak, amelyekkel a mindenkori német döntéshozóknak – ahogyan Németország nemzetközi partnereinek is – számolniuk kell.

2.3.9 Norma és normalitás – normalizálódás

A normalizálódás fogalma széles körben elterjedt a német közvéleményben, a mindennapokban sokan hivatkoznak rá, anélkül, hogy vizsgálnák annak tartalmát. Érdeemes ezért néhány gondolat erejéig kitérnünk arra, honnan eredeztetjük ezt a fogalmat, a társadalomtudományokban milyen normalizálódási stratégiákat különböztethetünk meg, valamint arra is vessünk egy pillantást, hogy a normalizálódás gyakorlata és az arról folytatott diskurzus miként viszonyul egymáshoz.

¹²⁴ Mráz, Ágoston [2015]: *A berlini köztársaság. Változások és dilemmák a német politikai rendszerben 1990-től 2013-ig, különös tekintettel annak mintajellegére*". Doktori értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Politikatudományi Doktori Iskola, 2015, p. 30

2.3.10 Szemantikai megközelítés és normalizációs stratégiák

A normalitás, normalizálódás szemantikailag a „*norma*” fogalmára vezethető vissza. A normákkal a természetben, a vallásban, a történelemben, a politikában vagy a közgazdaságtanban is találkozhatunk. A társadalmi életben a normák a társadalmi cselekvési folyamatokba bizonyos rendszerességet és azonos alakíságot eredményeznek, mentesítik az egyént annak szükségességétől, hogy állandóan új, a helyzethez igazodó cselekvési módokat találjon ki (Schäfers [1995]).¹²⁵ A normák kialakulása a társadalmi szükségletek alapján történik, azok hivatkozási pontként szolgálnak a *konformitás* és a *deviancia* meghatározásához (Hawel [2007]).¹²⁶ Etimológiailag a norma a latin „norma” szóból és annak görög megfelelőjéből származik, a jelentése *mérték, szabály*.¹²⁷ A XIX. században a morálfilozófiában a norma önálló jelentést kapott, különösen a *német idealizmusban az etika egyik alapfogalma* lett, beleértve a mérték, a szabály, az előírás, a rend, a sorrend, az erény és a kötelesség fogalmait. A normalitás szó először a XIX. és XX. századi enciklopédiákban bukkan fel, ahol a *normalitást a normativitással* hozzák összefüggésbe (Hawel [2007]).¹²⁸ A filozófiatörténeti lexikon azt nevezi *normalitásnak*, ami a szabálynak megfelel, ami *sem balra, sem jobbra nem tér ki, hanem középre tart*.¹²⁹ A normalitásfogalmat a modern, kapitalista változatában a természetre és az egészségre vezették vissza, Marx elméletében az értéktörvény töltött be normalizáló szerepet, a polgári ideológiákban a „normális” a piaci normák érvényesülését jelentette (Hawel [2007]).¹³⁰ A normalitásvitában a XVIII-XIX. századig az orvosi norma fogalma dominált, a normalitás első szociológiai elméletei 1830 körül jelentek meg, amelyek az orvosi-biológiai normalitást, a fizikai és pszichés normálállapotot a társadalomtudományra vetítették ki. Durkheim a *normalitás ellentétes fogalmaként* az

¹²⁵ Schäfers, Bernhard, szerk. [1995]: *Grundbegriffe der Soziologie*, 4. Afl. Opladen 1995. Art. Norm, Soziale, p. 228-231

¹²⁶ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 27

¹²⁷ Az antik világban az építómesterek egyik szerszámát is normának hívták (a vízszintező és a függőön mellett), amelyre a stabil és egyenes vonalú építmények felépítéséhez volt szükség. Ezt ma kőműves zsinórnak nevezik, régebbi változatban és elvont értelemben *zsinórmértéknek*. Ld: *A magyar nyelv értelmező szótára*. Szerkesztette: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bárczi Géza és Országh László vezetésével. Akadémiai Kiadó, Első kiadás: 1959–1962. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/zs-55787/zsinormertek-559DB/>. Letöltés: 2019.08.13.

¹²⁸ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 35-36

¹²⁹ *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Szerk: Ritter, Joachim/Gründer, Karlfried, Bd. 6 Mo-O, Basel, 1984, Art. Normal/Normalität, p. 920-928

¹³⁰ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 36-37

anomáliát használta, szabályellenség, törvénytőlküliség vagy normátólküliség értelemben (Durkheim [1984]).¹³¹

A japán Jo Németország és Japán normalizálódását tanulmányozva az egyén normálistól eltérő, deviáns, pszichopata viselkedésmintáiból indult ki és Foucault francia filozófus eszmetörténeti munkájához nyúlt vissza (Jo [2019]).¹³² Foucault az örültségnek (elmebajnak) az európai civilizációban játszott szerepét vizsgálva hangsúlyozta, hogy az *abnormalitás* soha nem egyetlen tulajdonságot, hanem pszichológiai reakciók *komplex* változatosságát tükrözi vissza,¹³³ valamint *az abnormalitás mindig relatív*, abban az értelemben, hogy a körülményektől, az időtől, a helytől, az életkortól, az egyén mentális egészségi állapotától és a társadalmi státusától függően is változik. Azt is kiemelte, hogy az abnormalitás, paradox módon, *nem tekinthető feltétlenül negatívnak* (Foucault [2013]).¹³⁴ Dutton ezen is túllépve azt állította, hogy az abnormalitás „ellenőrzött mennyiségben” nem teljes mértékben romboló a társadalom számára, sőt bizonyos területeken (például a sportok, a politika vagy az üzlet terén) *pozitív is lehet*, mivel egy kisebbség abnormalis tevékenységei sikerrel is járhatnak és az egész társadalom számára példaként szolgálhatnak, ezáltal hozzájárulhatnak a társadalom fejlődéséhez, új normák megteremtéséhez és régi normák elhagyásához (Dutton [2012]).¹³⁵

Link a normalitás jelenkori szociológiai tanulmányozása során a normalizmust egyénekre vonatkoztatva vizsgálta és egy történelemspecifikus diskurzus- és eszközhálóval határozta meg, eközben sajátosan nyugat-európai és észak-amerikai kulturális komponensként definiálta (Link [1997]).¹³⁶ Link a normateremtés, a normalizálódás folyamatait társadalmi viszonyrendszerben jellemezte. Azt állapította meg, hogy különböző *normalizálódási stratégiák* léteznek és ezeknek *két ideáltípusát* különböztette meg: a

¹³¹ Durkheim, Émile [1984]: *Die Regeln der soziologischen Methode*. 3. Kap.: Regeln für die Unterscheidung des Normalen und des Pathologischen, Suhrkamp Verlag, 1984

¹³² Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25

https://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf. Letöltés: 2019.09.01.

¹³³ Erről Lev Tolsztoj Anna Karenina című regényének első sora jut eszembe: „A boldog családok mind hasonlók egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az.” Ld: Tolsztoj, Lev [1877]: *Anna Karenina*. Magyar kiadás: 1955, fordította: Németh László, Ld: <http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/01.htm>. Letöltés: 2020.02.02.

¹³⁴ Foucault, Michel [2013]: *Madness and Civilization*, New York, Vintage. Az első, francia nyelvű kiadása 1961-ben jelent meg »*Folie et Déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*« címmel (Librairie Plon)

¹³⁵ Dutton, Kevin [2012]: *The Wisdom of Psychopaths*, New York, Scientific American

¹³⁶ Link, Jürgen [1997]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird*. 2. Aufl. Wiesbaden, 1999, p. 405

„protonormalizmus” és a „flexibilitásnormalizmus” stratégiáját. A „protonormalizmus” a normalitás felé hajlás azon tendenciáját jelöli, amely konzervatív értékekkel operál, a normalitást biológiai modellekkel teszi természetszerűvé, és az így meghatározott normalitást a normativitással kapcsolja össze. Ez a stratégia a történelmi koncepciók közül a historizmusban ölt testet. A másik ideáltípus, a „flexibilitásnormalizmus” az 1960-as évekre volt jellemző, azzal a haladónak tartott tendenciával, hogy a normalitás jelenségről le kell választani a normativitást. Ebben a stratégiában az értékek meghatározásánál a pluralizmus, a dinamizmus, a nyitottság és a tolerancia jellemző, a megfelelő történelmi koncepció pedig a posztmodernizmus. A különbség a két stratégia között úgy is megfogható, hogy, míg a „protonormalizmus” a normáit „ex-ante” rögzíti és hajlamos rákényszeríteni az egyénekre, addig a „flexibilitásnormalizmus” a normákat „ex-post” statisztikai adatokból számítja ki és az egyénekre bízta, hogy a statisztika ismeretében maguk alakítsák ki a magatartásukat. Más szóval: a „protonormalizmus” úgy mond „ránézésre” megmondja, mely jelenségek vagy viszonyok abnormálisak (például egy adott állam részéről az, hogy a hadseregét csak a saját védelmére használja), míg a „flexibilitásnormalizmus” előbb statisztikai felmérést készít, és ezután megállapítja például, hogy a népesség 5-10 %-a százaléka homoszexuális, ezért ez az arány normális (Link [1997]).¹³⁷ Ugyanígy megállapíthatja például, hogy a világon alkotmányértelmezési eltérések miatt csak nagyon kevés állam korlátozta a hadseregének bevetését a saját országának védelmére (korábban Németország), ezért ez a magatartás nem lehet normális. Másrészt viszont a „flexibilitásnormalizmus” másik, ennek teljesen ellentmondó következtetése az lehet, hogy azon államok, amelyek a hadseregük bevetését az ország és a szövetségesei védelmére korlátozták, a második világháború fő bűnösei voltak, ezért ezen országok számára ez a korlátozó magatartás éppen, hogy *normális*. Ennél a példánál, a két teljesen eltérő következtetés láttán egyetérthetünk azzal, hogy a „flexibilitásnormalizmus” módszere önmagában nem alkalmas a német normalizálódás vizsgálatára (Hawel [2007]).¹³⁸

Link módszerével a német nemzetiszocializmus a „protonormalizmus” szemszögéből nem normális uralkodási forma volt, a „flexibilitásnormalizmus” szemszögéből viszont arra az eredményre kellene jutni, hogy, bár az európai demokratikus államok nem voltak abnormálisak, a nemzetiszocializmus sem volt az, mivel egyidejűleg több más európai

¹³⁷ Link, Jürgen [1999]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird.* 2. Aufl. Wiesbaden, 1999, p. 92

¹³⁸ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland.* Offizin Verlag, Hannover, p. 44

országban fasiszta/nemzetiszocialista kormányok voltak hatalmon. Míg tehát a „protonormalizmus” normatívan fel tudja venni a védelmet a nemzetiszocializmus normalitásával szemben (vagyis elítéli), addig a „flexibilitásnormalizmus” a norma terén a nemzetiszocializmussal szemben *semleges* és *közömbös* marad, ami által így magasabb megbecsüléssel illeti. Hawel szerint Link elméletében az a fatális, hogy éppen ezt – a nemzetiszocializmussal szemben megengedőbb – „flexibilitásnormalizmust” kellene haladó stratégiának tekinteni a „protonormalizmussal” szemben (Hawel [2007]).¹³⁹ Márpedig Link szerint a bipoláris világrend felbomlása után a német állam uralkodó ideológiája a „flexibilitásnormalizmus” lett, amely normalitást igényel magának a nyugati világgal szemben (Link [1997]).¹⁴⁰

2.3.11 A normalizálódás diskurzusa és gyakorlata

A normalitás és a normalizálódás szóegyüttest elemzésünk szempontjából joggal nevezhetjük diskurzust hordozó kategóriáknak, mivel ezek elhagyásával a vonatkozó diskurzusok kártyavárként omlának össze (Link [1997]).¹⁴¹ A normalitásról és a normalizálódásról szóló nyilvános vitákat, a *diskurzust* ugyanakkor *külön kell választani a normalizálódási gyakorlattól*. A diskurzust hordozó kategóriák hipotetikus értelemben nyomonkövethetők, a diskurzushoz kapcsolódó gyakorlat azonban azoktól függetlenül alakulhat. Ez utóbbi a diskurzus nélkül is végbemegy: ha a diskurzus nem támogatja gyakorlatot, akkor nehezebben, ha nem zavarja meg, akkor könnyebben, akár észrevétlenül is. Hawel szerint a *német külpolitika normalizálódásáról folytatott diskurzus felesleges*, „*alibivita*”, mert a normalizálódás attól függetlenül is, részlépésként és többé-kevésbé feltartóztathatatlanul már régóta folyamatban van (Hawel [2007]).¹⁴²

Zuckermann szerint a német múlthoz való viszonyulás szempontjából a berlini köztársaság a normalizálódás kontextusában *korszakváltást* hozott, amely nagyjából egybeesett a vörös-zöld koalíció hatalomra kerülésével (Zuckermann [1999]).¹⁴³ Ez a korszakváltás ugyanakkor nem volt előzmény nélküli, hanem a német újraegyesítésig

¹³⁹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 45

¹⁴⁰ Link, Jürgen [1999]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird*. 2. Aufl. Wiesbaden, 1999, p. 437 (1. Auflage: 1997)

¹⁴¹ Link, Jürgen [1997]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird*. 2. Aufl. Wiesbaden, 1999, p. 15

¹⁴² Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover

¹⁴³ Zuckermann, Moshe [1999]: *Gedenken und Kulturindustrie. Ein Essay zur neuen deutschen Normalität*. Berlin/Bodenheim bei Mainz

mutatott vissza, mivel már a CDU/CSU-FDP kormány is előkészítette, sőt bizonyos mértékig maga is gyakorolta. Zuckerman szerint a korszakváltás egy *új korszellemet* is jelöl, aminek bizonyítéka, hogy a normalitásról szóló diskurzusnak közvetlen gyakorlati következményei is láthatók a politika különböző területein, elsősorban a külpolitikában. Úgy gondolom, egyetérthetünk Hawellel abban – és ez adja dolgozatom fő relevanciáját is –, hogy *a normalizálódás legfontosabb területe a külpolitika*, mivel az közvetlenül *Németországnak a világban elfoglalt státuszát érinti*. A német külpolitika normalizálódását mindazonáltal nem befejezett tényként, hanem folyamatként értelmezhetjük, a normalitást pedig ennek a társadalmi folyamatnak az eredményeként (Hawel [2007]).¹⁴⁴ A hegeli történelemfilozófiára visszautalva¹⁴⁵ Hawel az újraegyesítéstől a német külpolitika normalizálódása szempontjából bizonyos történelmi „kulminációs pontokat” állapított meg: az 1989/90-es újraegyesítés, az 1991-es öbölháború időszakát, 1995-öt és 1999-et, a volt Jugoszláviában bekövetkezett polgárháború tetőpontját (a sebrenicai mészárláshoz és a NATO Szerbia elleni háborújához kapcsolódva), valamint az Egyesült Államok ellen 2001. szeptember 11-én elkövetett terrormerényleteket és 2003-ban az Irak ellen indított háborút (Hawel [2007]).¹⁴⁶ Ebbe a sorba illeszkedett később az euróválság is, majd az európai migrációs válság is. (Ez utóbbi azonban már túlmutat a dolgozatom időhorizontján.)

¹⁴⁴ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 26-27

¹⁴⁵ Hegel a „mértékviszonyok csomóvonalai” meghatározásakor a történelemben kulminációs pontként jelölte meg az olyan időpontokat, csomópontokat, amikor a dolgok mozgásba lendültek. Úgy vélte, nincs közvetlen átmenet a létező és a fogalom megjelenései között, abban az esetben, amikor *a jelenségek bizonyos konstellációt vesznek fel, elveszítik addigi létezési módjukat és új létezési módban jelennek meg*. Ld.: Negt, Oskar / Kluge, Alexander [1992]: *Massverhältnisse des Politischen. 15 Vorschläge zum Unterscheidungsvermögen*. Frankfurt am Main, p.18

¹⁴⁶ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 29

3 NORMALIZÁLÓDÁS A NÉMET KÜLPOLITIKÁBAN

„...az úgynevezett normálisok nem szokták azt ordítózni, hogy normálisok.”
(Zuckermann [2007])¹⁴⁷

A német normalitásról, normalizálódásról folytatott vita folytonossága önmagában is jelzés értékű, ahogyan Zuckermann találóan megjegyzi: „...A normalitáshoz való ragaszkodás és fennhangon való hirdetése már önmagában is valamilyen mély neuralgiára, anomáliára hívja fel a figyelmet, mivel az úgynevezett normálisok nem szokták azt ordítózni, hogy normálisok (Zuckermann [2007]).¹⁴⁸

3.1 Normalitásvita a német külpolitikában

A németek soha nem voltak normálisok. Ez a megállapítás túlzónak látszik, mégis érdemes elgondolkodnunk Alan Taylor kijelentésén: „...ezer év alatt a németek mindent megtapasztaltak, a normalitást kivéve”. Taylor 1945-ben a következőket írta: „A németek történelme szélsőségek történelme, amely mindent tartalmaz, a mértékletességet kivéve, és ezer év alatt a németek mindent megtapasztaltak, a normalitást kivéve. Uralták Európát, és mások uralmának voltak tehetetlen áldozatai; Európában páratlan szabadságjogokat élveztek, és ugyanúgy, ezzel párhuzamosan szenvedtek a despotizmustól; ők adták a legtranszcendenciálisabb filozófusokat, a legspirituálisabb zenészeket és a legkönyörtelenebb és a leggátlástalanabb politikusokat” (Taylor [2001]).¹⁴⁹ A német történelmet vizsgálva Tayloron kívül számos történész jutott arra a következtetésre, hogy Németország mindig is különleges volt, soha nem volt egészen „normális” állam. Grosser

¹⁴⁷ Ld. a következő lábjegyzetet

¹⁴⁸ Zuckermann, Moshe [2007]: *Vorwort*. In: Hawel, Marcus: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*, Offizin Verlag, Hannover, 2007, p. 11

¹⁴⁹ „...*The history of Germans is a history of extremists. It contains everything except moderation, and in the course of a thousand years the Germans have experienced everything except normality. They have dominated Europe, and they have been helpless victims of the domination of others; they have enjoyed liberties unparalleled in Europe and they have fallen victim to despotism equally with parallel; they have produced the most transcendental philosophers, the most spiritual musicians, and the most ruthless and unscrupulous politicians. 'German' has meant at one moment a being so sentimental, so trusting, so pious, as to be good for this world; and at another a being so brutal, so unprincipled, so degraded, as to be not fit to live. Both descriptions are true, both types of German have existed not only at the same epoch, but in the same person. Only the normal person, not particularly good, not particularly bad, healthy, sane, moderate – he has never set his stamp on German history....*” Ld: Taylor, Alan J.P. [2001]: *The Course of German History: A Survey of the Development of German History since 1815*, Routledge Classics, London/New York, (First published by Hamish Hamilton Ltd, 1945). p.1

úgy fogalmaz, hogy a németek „*mindig valami mások voltak*” (Grosser [1987]).¹⁵⁰ A kérdés felvetése összetett és viszonylagos: Németország „normális állam”-e, ha nem, miért nem, hogyan válik mégis normálissá, azzá kell-e válnia, egyáltalán mit értünk normális államon, és mi indokolja ezeknek a kérdéseknek a feltevését? A válaszadáshoz a német történelmi fejlődés egyediségéből kell kiindulnunk, abból a tényből, hogy a német fejlődés a történelem során – mint a német identitás alakulásának vizsgálatakor erről már szóltunk – a többi államtól eltérő vonásokat mutatott. A német történelemben, különösen a második világháború után számos kísérlet folyt arra, hogyan érhető el a normalitás, amelyet azonban különbözőképpen értelmeztek. A német újraegyesítés utáni normalitásfogalomnak több, egymással összefüggő értelmezése volt.

Hans Kundnani a „német normalitást”, a normalizálódás megközelítéseit *két tengelyen*, egy *történelmi* és egy *földrajzi tengelyen* helyezte el. A történelmi tengely leíró, normatív jelleget mutat, az újraegyesített Németországot ezen *a bonni köztársasághoz*, vagyis volt önmagához, míg a másik, *a földrajzi tengely* mentén a német külpolitikát *más, hasonló méretű és erejű nyugati országok külpolitikájához viszonyítja*. Kundnani szerint az újraegyesítés óta *a német normalitás három különböző, egymással összefüggő módon értelmezhető* (Kundnani [2012]):¹⁵¹

1. az országnak *normális a viszonya a saját történelméhez*, a nemzetiszocialista múltat lezárta, és gátlásoktól mentes vagy inkább magabiztos, öntudatos külpolitikát képes folytatni,
2. *normális „szövetségképes” („bündnisfähig”) állam*, azaz a NATO-szövetségi elvárásoknak megfelelő külpolitikát tud folytatni, hajlandó és kész katonai erőt alkalmazni a többi NATO-tagállamhoz hasonlóan,
3. olyan *szuverén állam*, amely *ugyanúgy a nemzeti érdekeit követi, mint más államok*.

A fenti értelmezések a különböző megközelítésekben és időszakokban eltérő hangsúlyokat kaptak. Kundnani úgy véli, hogy mára lényegében konszenzus alakult ki

¹⁵⁰ Grosser, Alfred [1987]: *Mit Deutschen streiten. Aufforderung zur Wachsamkeit*. Hanser Verlag, München, p. 54

¹⁵¹ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 39
http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

ezek között. A normalitás fogalmát mind a bal-, mind a jobboldal szinte ugyanolyan gyakran használja, mindazonáltal az ma már ritkábban kapcsolódik a „*Bündnisfähigkeit*” fogalmához, mint az 1990-es években. *Általában mind a jobb, mind a baloldal „a nemzeti érdekek elsőbbségével”* kapcsolja össze (Kundnani [2012]),¹⁵² (Peel [2010]).¹⁵³

A normalizálódásról szóló normalitásvita alapvetően arról szól, hogy *a németek nem szeretnék kivételesnek érezni magukat*, el akarják kerülni, hogy Németországot „különleges esetként” kezeljék, Németország olyan „normális” állam akar lenni, mint a többi. A vita fontos eleme, hogy Németország megszabaduljon a nemzetiszocializmus árnyékától, amely az NSZK idején a korlátokat, egyben az önkorlátozás, a világpolitikai tartózkodás kényelmét is jelentette számára. A történelemmel való kritikus és felelősségteljes szembenézés a német identitást és a német kultúra egészét is érinti (Kiss [2005b]),¹⁵⁴ a normalitásvita egyszerre jelenti a nemzetiszocialista múlthoz való viszonyt, a legitimitást, a demokrácia és az újraegyesített Németország nemzetközi cselekvőképességének és felelősségének kérdését.

Németország normalizálódását értelmezhetjük egyfajta „*felzárkózó normalizálódásként*”, („*nachholende Normalisierung*”), amelynek során Németország *utoléri a többi nyugati államot, társadalmat*, végre hozzájuk válhat hasonlónak. A normalitás egészséges vagy felnőtt állapotot jelöl, a normalizálódás pedig az *egészségesse* vagy *a felnőtte válás* fogalmával állítható párhuzamba (Kundnani [2012]).¹⁵⁵ Jürgen Habermas a holokauszt utáni Szövetségi Köztársaságnak „*a civilizált nemzetek körébe való visszatéréséről*” beszélt, amelyhez, mint írja, nem volt elég az ország vezetőinek több évtizedes igyekezete és nyugati elkötelezettsége, Adenauertől Kohl kancellárig, de a németek körében egy *fáradtságos, több generációs „mentalitásváltásnak” is végbe kellett mennie*, másként nem

¹⁵² Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 53

http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

¹⁵³ Peel, Quentin [2010]: *Germany: a shifting Weltanschauung. The EU stalwart appears increasingly to put its own interests first*. In: Financial Times, 7 April 2010. <http://www.ft.com/content/d84a1608-4273-11df-8c60-00144feabdc0> Letöltés: 2019.09.01.

¹⁵⁴ Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben*. In: Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. 51-159. o. Szerk: Kiss J. László, Teleki László Alapítvány, p. 125

¹⁵⁵ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. p. 38. doi:10.3167/gps.2012.300203, http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12

lett volna lehetséges a szomszédokkal való megbékélés, a németekkel szembeni bizalmatlanság feloldása (Habermas [2010]).¹⁵⁶ Kundnani szerint a második világháború után azért volt szükség a felzárkózásra, mert *a nemzetiszocializmus idején a németek elmaradtak a nyugati normalitástól*. Németországnak egyébként is ambivalens és összetett volt a viszonya a Nyugattal, mert a német felvilágosodás olyan nagy gondolkodói, mint például Kant, részt vettek a nyugati normák kialakításában, a XIX. században megjelent német nacionalista filozófiák viszont szembefordultak a Nyugattal, olyannyira, hogy azok a nemzetiszocializmus ideológiájához és a holokauszthoz vezettek. Kundnani ezért *Németország paradoxonának* nevezi, hogy miközben a németek központi szerepet játszottak a Nyugat normatív projektjében, később éppen ez az ország jelentette a legradikálisabb kihívást Európa számára (Kundnani [2014]),¹⁵⁷ (Winkler [2010]).¹⁵⁸ A világháború katasztrófája után Németország végül integrálódott a nyugati világ közösségébe és ott végre elnyerte a „nyugati normalitást”. Az európai közösségben és a NATO-ban integrált Németország ekkor letért a *különútról* és megérkezett a poszt-klasszikus nyugati demokráciák közé (Winkler [2007]).¹⁵⁹ A normalításra vágyó német elit számára *a Nyugat a normális terület*. A Szovjetunió felbomlása után a német közvéleményben a nyugati értékközösség a reneszánszát élte meg, *a Nyugat* nemcsak a sztálinizmustól vagy a keleti bloktól való elhatárolódás tartalmát hordozza, hanem a politikai, földrajzi értelmű *német közép-európai különút és a nemzetiszocializmus tagadását* is (Hawel [2007]).¹⁶⁰

Mielőtt folytatjuk a normalizálódással kapcsolatos elgondolások felvázolását, vizsgáljuk meg, hogyan jellemezhető a „német anomália”, az újraegyesítés előtti nyugatnémet (rész)állam abnormalitása.

¹⁵⁶ Habermas, Jürgen [2010]: *Wir brauchen Europa! Die neue Hartleibigkeit: Ist uns die gemeinsame Zukunft schon gleichgültig geworden?* In: Die Zeit, 20.5.2010. <https://www.zeit.de/2010/21/Europa-Habermas/seite-2>

¹⁵⁷ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London, p.2-3

¹⁵⁸ Winkler, Heinrich August [2010]: *Greatness and Limits of the West, The History of an Unfinished Project*. Ralf Dahrendorf Lecture, London School of Economics, 7 October 2010, <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS%20Discussion%20Paper%20Series/LEQSPaper30.pdf>.

Letöltés: 2019.01.19.

¹⁵⁹ Winkler, Heinrich August [2007]: *Germany, the Long Road West, Volume II: 1933-1990* (Oxford: Oxford University Press), 571-580

¹⁶⁰ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 47

3.2 A „német anomália”

A második világháború utáni Szövetségi Köztársaság különös anomáliaként volt értelmezhető: a nyugatnémet állam létrejötte egy politikai anomália volt, amelyet megosztott nemzet, megosztott főváros, posztacionális nemzeti tudat, „civilhatalmi” szerep és kereskedelempolitika jellemezett.

A „német anomália” a Szövetségi Köztársaság kialakulásával együtt járó különleges feltételeket jelentette, amelyek hosszú időre meghatározták, sőt számos vonatkozásban ma is meghatározzák a német bel- és külpolitika, valamint az Európa-politika természetét és működését. A nyugatnémet állam „születési hibája” volt, hogy a Szövetségi Köztársaság a születésekor nem rendelkezett szuverenitással, a nemzetközi helyzet terméke volt, a németek beleszülettek a szuverenitás korlátaiba. Ez olyan mértékig meghatározta sorsukat, hogy még az újraegyesítés sem volt a saját tulajdonuk, mert nem a németek gyakorolták a szuverenitási jogokat maguk felett, hanem a győztes hatalmak.¹⁶¹ Az adenaueri politika fő célja az volt, hogy a megszálló hatalmak egyoldalú, diszkriminatív korlátozását és ellenőrzését olyan nemzetek feletti kötelékké alakítsa át, amelynek segítségével Bonn visszanyerhette részleges szuverenitását, beleszólást nyerhetett saját ügyeibe és az európai kérdésekbe (Kiss [2005a]).¹⁶² A rajnai részállam a nyugati szövetségbe integrálva, szuverenitásának egy részéről lemondva tehetett szert szuverenitásra, a nyugati integrációba betagozódva tudott integrált nemzetállammá válni. A második világháború utáni német anomália egyik legfőbb sajátossága az volt, hogy – más államoktól eltérően – *a Szövetségi Köztársaság a szuverenitását paradox módon azáltal tudta fokozatosan visszaszerezni, hogy az európai integráció javára lemondott az (egyébként nem létező) szuverenitásáról, számára a szuverenitás átruházása jelentette az egyetlen lehetőséget arra, hogy szuverenitását fokozatosan visszaszerezze.* A Szövetségi Köztársaság majdnem egyidejűleg született meg az Európai Unióval és a NATO-val, az európai integrációval szimbiózisban, kölcsönhatásban alakult ki és fejlődött. Sorsa összekapcsolódott az integrációval, így vált a legeurópaibb állammá, az európai fejlődés normatív államává, az integráció feltétlen elkötelezettjévé, amely a föderális berendezkedésben is széles tapasztalatokkal rendelkezett. A német politikai kultúrába mélyen beépült a „*normatív európaiság*” vezérelve, az a törekvés, hogy Németország a

¹⁶¹ Megjegyzés: dolgozatomban ezért használom az „újraegyesülés” helyett az „újraegyesítés” szót.

¹⁶² Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*, In: *A huszonötök Európái*, Osiris, Budapest, Szerk: Kiss, J. László, p. 110

legjobb európaivá váljon. A német politikai elitben és a társadalomban *konszenzus volt az integráció teljes és fenntartás nélküli támogatását illetően*, annál is inkább, mivel a szociális partnerséget és az exportvezérelt gazdasági növekedést egyesítő német kapitalizmus modellje összeegyeztethető volt az európai integrációval. A *német államérdekbe beépült az európai integráció, a német érdekek pedig közvetlenül európai érdekek* voltak. A Szövetségi Köztársaság számára Európa egyúttal annak is eszköze volt, hogy megszabaduljon a nemzetiszocializmusban kompromittálódott nemzeti érdektől. Az európai föderáció előremenekülést jelentett számára, amelyben a nemzeti érdek a közös európai érdekekben feloldódhatott, *a nemzetállami konstrukció helyébe* egy azt meghaladó „posztnemzeti” *államkonstrukció*, a haza helyébe pedig egy „*európai póthaza*” lépett. A posztnacionalizmus a német külpolitika különleges védjegye lett, amelyben az európai föderáció a végcél. Ebben a kozmopolita társadalomban a nemzeti érdek posztnemzeti érdeké vált, amely a demokratikus intézményekkel való azonosulást jelentő „*alkotmánypatrionalizmus*” (Seifert [1997])¹⁶³ fogalmába illeszkedett (Kiss [2011]).¹⁶⁴

A Szövetségi Köztársaságot a „*gazdasági óriás*” és „*politikai törpe*” *anomália* is jellemezte: miközben gazdaságilag Európa vezető hatalmává vált, a politikában a törpe szerepét osztották rá. A bonni köztársaság tabuizálta a hatalom fogalmát, önmagát pedig, mint láttuk, olyan „*civilhatalomként*” definiálta, amely az erőszakmentesség és a kompromisszumkeresés kultuszára épült, amely a katonai opció helyett minden körülmények között a konfliktusok békés és multilaterális úton való rendezése mellett kötelezte el magát (Maull [1992]).¹⁶⁵ A német hatalom olyan „*megszelidített hatalmat*” testesített meg (Katzenstein [1997]),¹⁶⁶ amely a nemzetközi intézmények hálózatába integrálódva tudta érdekeit érvényesíteni. A német gazdasági hatalom beágyazódott az európai és a globális gazdaságba, befolyását, gazdasági és pénzügyi dominanciáját az intézmények útján tudta elfogadhatóvá tenni. Érdekeit a nemzetközi szervezetekbe ágyazottan, intézményi hatalom formájában tudta érvényre juttatni. A stratégiai kultúra hiányát a külpolitikában sikeres kereskedelempolitikával egészítette ki. A német márka alulértékelt volt, ami hozzásegítette a „*kereskedőállam*” Németországot ahhoz, hogy az exportban világbajnokká váljon. A politikai kultúrából eredő tudatos önkorlátozás a

¹⁶³ Seifert, Jürgen [1997]: *Verfassungspatriotismus im Licht der Hegelschen Verfassungstheorie*. In: Politik zwischen Destruktion und Gestaltung. Studie zur Veränderung von Politik. Hannover, 1997

¹⁶⁴ Kiss, J. László: [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: Külügyi Szemle, 2011/1, pp. 33-70.

¹⁶⁵ Maull, Hanns W. [1992]: *Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik*. In: *Europa Archiv* 47 (1992)

¹⁶⁶ Katzenstein, Peter J. [1997]: *Tamed Power. Germany in Europe*, Cornell University, Ithaca and London

német „csekkfüzet-diplomáciával” párosult. Ez az anomália, a normalitás hiánya, sok tekintetben kényelmes is volt számára, a szükségszerűségből előnyei is származtak, például az, hogy alacsonyan tarthatta a védelmi kiadásait (Kiss [2011a]).¹⁶⁷ A világháború után Nyugatról és Keletről is azt várták a nyugatnémet államtól, hogy megbízható partnerként segítsen megakadályozni, hogy az Európában kialakult kényes biztonsági egyensúlyt bármi is aláaknázza. Szövetségesei elsődleges elvárása vele szemben a kiszámíthatóság és a megbízhatóság volt. A „megszelídített” német hatalom, amely a normatív európaiság megtestesítője lett, annak az elvárásnak is képes volt megfelelni, hogy Franciaországgal együtt az európai integráció motorja legyen.

Németország számára a német anomália vállalása, a normatív európai integrációs és a „civilhatalmi” szerep volt az egyetlen lehetőség a nemzetközi rendszerbe való beilleszkedéshez és a felemelkedéshez. Ez volt az egyetlen útja annak, hogy a Szövetségi Köztársaság elfogadtassa magát a nemzetközi közösségben. Ahogyan Kiss J. László írja: „Németország részleges normalizációjához a nem normális útra volt szükség, mert a normális Németország az elfogadhatatlan német nagyhatalmi szerepet jelentette.” (Kiss [2011a])¹⁶⁸ Sőt, az is anomália, hogy a németek ezt a szerepet szívesen vállalták, mivel ez legitimálhatta az ország bővülő mozgásterét és a rejtett vagy nyílt újraegyesítési törekvéseket.

3.3 A normalitásvita az újraegyesítés előtt

Az újraegyesítés előtt a normalizálódás fogalmát mindenekelőtt a bonni köztársaság nemzetközi elfogadtatására, a nemzetiszocialista múlt árnyékából való kilépésre és a megosztottság felszámolására, az egységes nemzetállam létrehozására vonatkoztatva használták (ezen kívül a két német állam viszonyának rendezését is ezzel a fogalommal jelölték). A normalitásvita a nyugati demokráciák közé sikeresen beilleszkedett NSZK-ról szólt, másrészt arról, hogy Németországot ideje felszabadítani a nemzetiszocializmus súlya alól, amihez fel kell eleveníteni a német történelem Hitler előtti pozitív hagyományait. Ahogyan Alfred Dregger CDU-frakcióvezető fogalmazott: ideje kilépni a Hitler árnyékából és normális állam lenni, mivel „*a németek nem rosszabbak*” másoknál

¹⁶⁷ Kiss, J. László: [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70

¹⁶⁸ Kiss, J. László: [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70

(Jäckel [1989]).¹⁶⁹ A normalizálódást ekkor különösen a német állam *nyugati demokratikus leborgonyzására* értették, Konrad Adenauer kancellár nyugati elköteleződési politikájára, valamint Willy Brandt kancellár keleti közeledésére, másrészt arra is, hogy a kelet-nyugati konfrontáció idején, a hidegháborús viszonyok között helyreállítsák *a lehető legnagyobb cselekvési szabadságot* a Nyugat és Kelet között elhelyezkedő nyugatnémet frontállam számára (Hawel [2007]).¹⁷⁰ A második világháború után a normalizálódás arra irányult, hogy *a szuverenitás visszaszerzésének feltételei teljesüljenek*, de az az újraegyesítés előtt csak korlátozott mértékben, részlegesen valósulhatott meg. A normalizálódás feltételei csak a német egység létrejöttével, a német megosztottság megszűnésével teremtődtek meg. Timothy Garton Ash történész 1993-ban arra is felhívta a figyelmet, hogy az újraegyesítés még nem jelent normalizálódást, Németország akkor válhat a nyugati szomszédaihoz hasonló, igazán normális állammá, ha megszabadul a Jalta-korszak mindenkiel kooperációra törekvő külpolitikájától és normális nyugati szomszédai vannak Keleten is (Ash [1993]).¹⁷¹

A Szövetségi Köztársaságban az 1960-as évektől a német politikusok részéről egyre nagyobb jelentőséget kapott a holokausztra való kollektív emlékezés, a nemzetiszocialista múlt, a holokauszt miatti büntudat nyilvános kifejezése.¹⁷² A 70-es években azonban elkezdődött egyfajta normalizálódás-diskurzus, amely Ernst Nolte történésznek 1986-ban a Frankfurter Allgemeine Zeitungban közzétett írása után az ún. „*történészvitában*” („*Historikerstreit*”) csúcsonyosodott ki. A konzervatív történészek által elindított vita éppen arról szólt, hogy *a nemzetiszocialista múltat el kell engedni*, pontosabban befejezetté kell tenni, ami akkor a közvélemény szemében általános megütközést váltott ki.¹⁷³ A vita a

¹⁶⁹ Jäckel, Eberhard [1989]: *Die Deutschen und ihre Geschichte*. In: Jäckel, Eberhard: *Umgang mit Vergangenheit, Beiträge zur Geschichte*, DVA Stuttgart, pp. 77-80

¹⁷⁰ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 71

¹⁷¹ Ash, Timothy Garton [1993]: *Im Namen Europas. Deutschland und der geteilte Kontinent*. Hanser Verlag, München. p. 578

¹⁷² E tekintetben történelmi jelentőségű gesztusként tartjuk számon Willy Brandt kancellárnak az 1943-as varsói gettófelkelés áldozatainak emlékműve előtti térdre borulását 1970-ben, ahogyan Richard von Weizsäcker szövetségi elnök Németország felszabadításának 40. évfordulója alkalmából 1985 májusában elmondott beszédét.

¹⁷³ Érdeemes megjegyeznünk, hogy a nemzeti múlttal való szembenézés problémája a Szövetségi Köztársaságot terhelte, az NDK-t nem, ahol a múltra adott válasz az államilag létrehozott és megalapozott nemzetiszocializmus ellenes ideológia volt. A keleti győztes hatalom által beiktatott német kommunista vezetés a náciizmus üldözöttjeként, a saját sorsa révén, jelentős részben legitimálva érezhette magát. Richard von Weizsäcker szövetségi elnök írta emlékirataiban: általában a nemzetiszocializmus elleni szóbeli elköteleződés („Lippenbekenntnis”) már önmagában elegendő volt a múlt miatti bocsánathoz, *az NDK állam nem érzett felelősséget sem a támadó háborúért, sem a holokausztért*, mert a totalitarizmus évei alatt a vezetését kívülről nevezték ki és ellenőrizték. Németország ugyanakkor csak akkor lehet egységes, ha a múlt értelmezésében is megegyezik. Ld: von Weizsäcker, Richard [1997]: *Vier Zeiten. Erinnerungen*, Siedler Verlag, Berlin, p. 405

nemzetiszocializmus történelmi helyéről és egyedülállóságáról szolt, és a német történelem újraírására tett kísérletet. A vitában megkérdőjelezték, hogy a német nemzet valaha is kevésbé lett volna normálisabb, mint a szomszédai. Nolte ok-okozati összefüggésbe hozta a nemzetiszocialista holokausztot a Szovjetunióban elkövetett terrorista cselekedetekkel (Große Kracht [2011]).¹⁷⁴ A nemzetiszocializmust a bolsevizmus, a holokausztot a gulág logikus következményeként állította be, mondván, a náci fajirtás a bolsevik osztályirtásra adott „védekezőakció” volt. Ezeket a felvetéseket a legvehemensebben Jürgen Habermas filozófus utasította vissza a „Die Zeit” hasábjain, aki revizionizmussal vádolta Noltét és követőit. Michael Stürmer történész, Helmut Kohl kancellár volt tanácsadója a történészvitában 1986-ban aggodalommal állapította meg, hogy a németek nem emlékeznek legújabbkori történelmükre, a Harmadik Birodalomra, és úgy vélte, fennáll annak a veszélye, hogy a németek általános irányvesztését kihasználva a politikusok a történelmet a saját céljaikra használják fel, a saját történeleminterpretációjukat kínálják fel a nemzeti identitás iránti igény kielégítésére. Stürmer szerint az „*elveszett történelem keresése*” „morálisan legitim és politikailag szükséges”, mert a Szövetségi Köztársaságnak „világpolitikai és világgazdasági felelősséget” kell vállalnia, és itt főleg Németország „*külpolitikai kiszámíthatóságáról*” van szó (Stürmer [1987]).¹⁷⁵ A történészvitában a jelen normalizálásának módszere az volt, hogy a német múlt bizonyos korszakait kivonták a nemzetiszocialista kontextusból, ezáltal pozitív előjellel lehetett rájuk hivatkozni (Hawel [2007]).¹⁷⁶ A nemzetiszocialista múlt lezárását („*Schlußstrich*”) Müller a normalitás ilyen módon való, jellemzően jobboldali értelmezését „*az emlékezet normalizálásának*” nevezte, az újraegyesítéskor a normalizálódásról folytatott vitában a normalitásnak elsősorban ezt a fogalmát használták (Müller [2000]).¹⁷⁷ A „*Schlußstrich*” gondolata magában foglalta a normális, vagyis a bonni köztársaságénál magabiztosabb, a náci múlt által kevésbé korlátozott külpolitika folytatását is.

Az újraegyesítés előtt a német „*civilhatalom*” nem vagy csak nagyon korlátozott mértékben tekintette önmagát „*alakító erőnek*”, olyan tényezőnek, amelynek beleszólása lenne a nemzetközi közösség alakításába. A tevékenységét és befolyását az Európai

¹⁷⁴ Große Kracht, Klaus [2011]: *Debatte: Der Historikerstreit*, <http://docupedia.de/zg/Historikerstreit>. Letöltés: 22.11.2012

¹⁷⁵ Stürmer, Michael (1987): *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München. p. 36-38

¹⁷⁶ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 72

¹⁷⁷ Müller, Jan-Werner [2000]: *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*. Yale University Press, New Haven, 2000, pp. 269-271

Közösségekben folytatott integrációs törekvésekre, a kelet-nyugati párbeszéd és az enyhülés előmozdítására, valamint az atlanti szövetséggel való megbízható partnerségre korlátozta. A szövetségi kormány csak a „*békéért való közös felelősségről*” beszélt, és a konfliktuskezelésben kizárta a katonai eszközök alkalmazását, kivéve a kollektív önvédelem esetét. A „civilhatalom” orientáció különösen a civilizációs értékek iránti elkötelezettségében, az integrációban való részvételben, a szuverenitásról való lemondás hajlandóságában, a kollektív cselekvés normájában és a kizárólag erőszakmentes külpolitikai eszközökben nyilvánult meg (Maull [1997]).¹⁷⁸

3.4 A normalitásvita és az újraegyesítés

„... *A történelem ezúttal jó volt hozzánk...*” (von Weizsäcker [1997])¹⁷⁹

1990. október 3-ára virradóra, a Berlini Filharmónia épületében megrendezett állami ünnepség előtti éjszakán, embertömeg gyűlt össze a Reichstag előtt, ahol *Richard von Weizsäcker* szövetségi elnök éjfélkor felolvasta az Alaptörvényhez írt előszót: „*Szabad önrendelkezésünkből véghez akarjuk vinni az egységet és a szabadságot. Tudatában vagyunk a feladataink Isten és emberek előtti felelősségének. Egy egyesült Európában a békét és a világot akarjuk szolgálni.*” Erre a felemelő alkalomra a volt államfő így emlékszik vissza az emlékirataiban: „...*Mi, németek ismét egy országba egyesültünk, az összes szomszédunkkal egyetértésben és békében. A történelem ezúttal jó volt hozzánk.*” (von Weizsäcker [1997]).¹⁸⁰ A szövetségi elnök az október 3-án elhangzott ünnepi beszédében köszönetet mondott a nyugati országoknak, mondván, hogy a németekbe vetett bizalmuk nélkül Németország egyesítése nem lett volna lehetséges. Hangsúlyozta, hogy a németek az elmúlt évtizedek alatt kiszámítható, megbízható és megbecsült

¹⁷⁸ Maull, W. Hanns [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, Geschäftszeichen: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, 54286 Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf. Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.02.

¹⁷⁹ Id. a következő jegyzetet

¹⁸⁰ „*In ferier Selbstbestimmung wollen wir die Einheit und Freiheit vollenden. Für unsere Aufgaben sind wir uns der Verantwortung vor Gott und den Menschen bewusst. Wir wollen in einem vereinten Europa dem Frieden und der Welt dienen*” [...] „*Jeder von uns dachte an vielen deutschen Lebenswege bis zu diesem unvergäfllichen Augenblick. Wir Deutschen waren wieder zu einem Staat vereint, im Einklang und im Frieden mit allen unseren Nachbarn. Die Geschichte hatte es diesmal gut mit uns gemeint.*”. Ld: von Weizsäcker, Richard [1997]: *Vier Zeiten. Erinnerungen*, Siedler Verlag, Berlin, p. 394.

partnerekké váltak, ami határozottan hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédai és az egész világ a beleegyezésüket adták a német egységhez.¹⁸¹

A megszálló hatalmak és a két német állam közötti tárgyalások eredményeként, a második világháború szerződéses jogi lezárásaként, 1990. október 3-án létrejött a német egység. Németország visszanyerte szuverenitását, és a Bundestag 1991. június 20-án megtartott szavazása értelmében a fővárosa Berlin lett.¹⁸² A nemzetiszocialista hatalomátvétel után 66 évvel a német parlament székhelye újra a berlini Reichstag lett. Az átköltözés azt a szimbolikus üzenetet hordozta magában, hogy Németország már feldolgozta múltjának sötét pillanatait, és elvárja a szövetségeseitől és a partnereitől, hogy bízzanak benne. Számos német és külföldi megfigyelőben azonban felmerült kérdés, hogy a „berlini köztársaság” azonos lesz-e a korábbi „rajnai köztársasággal”, megváltozik-e Németország azáltal, hogy Bonn helyett a Harmadik Birodalom egykori hatalmi központjának számító Berlinből irányítják (Keller [2002]).¹⁸³

A német egységgel megteremtődtek a normalitás helyreállításának és a német állam külpolitikai normalizálódásának feltételei. Az újraegyesítés új perspektívát nyitott az önálló német külpolitika számára: történelmileg egyedülállóan időszerűvé vált annak megvitatása, hogy Németország számára a jövőben milyen külpolitikai opciók kínálkoznak és céljai eléréséhez milyen külpolitikai orientációt válasszon.

A vita sokszínűségét jelzi, hogy Hellmann a külpolitikai diskurzuselemzés módszerével a német újraegyesítést követően öt *gondolati iskolát* különböztetett meg: 1. a *pragmatikus multilateralisták*, 2. az *integracionisták*, 3. az *euroszkeptikusok*, 4. az *internacionalisták*,

¹⁸¹ „...Zu danken ist heute aber auch den Bürgerinnen und Bürgern im Westen. Ohne das Vertrauen der Völker in uns Deutsche hätten wir uns nicht vereinigen können. Dieses Vertrauen ist mit dem Leben der Bundesrepublik in vierzig Jahren gewachsen. Unsere Bevölkerung hat sich in der freiheitlichen Demokratie und im europäischen Bewußtsein verwurzelt. Die Deutschen sind berechenbare, zuverlässige und geachtete Partner geworden. Das hat die innere Zustimmung unserer Nachbarn und der ganzen Welt zu unserer Einheit ganz entscheidend gefördert.” Megjegyzés: Richard von Weizsäcker köszönetet mondott a magyar, a lengyel és a csehszlovák polgári mozgalmakért is, amelyek példát mutattak az NDK polgárainak a szabadságból, felejtethetlenné nevezte az ezen országok részéről a (keletnémet) menekülteknek nyújtott támogatást, azáltal a vasfüggöny és a szögesdrót felszámolásához nyújtott közvetlen hozzájárulást. *Ansprache von Bundespräsident Richard von Weizsäcker beim Staatsakt zum "Tag der deutschen Einheit", Berlin, 3. Oktober 1990*, http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1990/10/19901003_Rede.html Letöltés: 2019.01.11.

¹⁸² A Szövetségi Gyűlés 338 szavazattal, 320 ellenében döntött a fővárosról.

¹⁸³ Keller, Krisztina [2002]: *Az újraegyesült Németország növekvő nemzetközi biztonságpolitikai szerepvállalása, a Bundeswehr „out-of-area” bevetéseinek tükrében*. Doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Ph.D. program http://phd.lib.uni-corvinus.hu/119/1/keller_krisztina.pdf pp. 54-55

valamint 5. a *normalizációs nacionalisták* csoportját (Hellmann [1996b]).¹⁸⁴ A *pragmatikus multilateralizmus* képviselői (Stürmer, Kaiser, Haftendorn, Schöllgen) úgy vélték, Németországnak nincs szüksége arra, hogy új külpolitikát találjon fel magának, hanem sokat tanulhat a Szövetségi Köztársaság első negyven évének sikereiből. Sőt 1990 óta a világpolitikát destabilizáló tényezők erősödése és a transznacionális összefonódások tovább igazolták a multilaterális szabályozás szükségességét, Németország hatalma, nemzetközi „felelőssége” megnőtt. Az *integracionisták* a multilateralizmus hangsúlyozása mellett úgy gondolták, hogy a német külpolitikában fő szempontnak kell lennie az európai integráció jövőbeni fejlődésének, további mélyítésének és bővítésének. Az *euroszkeptikusok* viszont elvetették, hogy egy nemzetállamokon túlmutató, föderatíván szervezett Európa megvalósítására kellene törekedni, mondván, a bipoláris világrend megszűntével Európában visszaállt az államok világának természetes anarchiája, aminek következménye a nemzetállamok újraéledése, a nagyhatalmak újbóli kialakulása, Németország nemcsak normális nemzetállam, de nagyhatalom, Európa központi hatalma és ez a nagyhatalmi státusz bizonyos jogokat és felelőségeket hordoz; Németország kül- és Európa-politikája objektív okokból a jövőben önzőbb, kiszámíthatóbb, költségtudatosabb és kevésbé rugalmas lesz, elsődlegesen a szűken definiált nemzeti érdekeken fog alapulni (Schwarz [1994]).¹⁸⁵ Az *internacionalisták* szerint Németország érdekei nem nemzetiék a szó hagyományos értelmében, hanem összefonódtak (Senghaas [1995]),¹⁸⁶ a külpolitikát ma egy olyan megváltozott, komplex és interdependens világban kell folytatni, ahol külpolitikáról igazán már nem is beszélhetünk, hanem csak nemzetköziesítő politikáról vagy „világ-belpolitikáról”. Úgy vélték, Németországnak kötelessége, hogy részt vállaljon a felelősségből a nemzetközi ügyekben, részben saját érdekében, részben etikai megfontolásokból. A *normalizációs nacionalisták* (Weissmann, Zitellmann, Röhl) felszólították a németeket, hogy az „öngyűlölet” helyett kezdjék el szeretni a hazájukat, és azt hangoztatták, hogy Németország újra magabiztos nemzetté válhat. Visszautasítottak azonban a neonácizmussal való minden asszociációt vagy szimpátiát, és hangsúlyozták, hogy a német történelmet nem szabad a náci időszakra korlátozni. Nem látták megalapozottnak Németország nyugati orientációját és integrációját, és elutasították egy, különösen francia

¹⁸⁴ Hellmann, Gunther [1996b]: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*. In: *Mershon International Studies Review*, 40: pp. 11-39.

¹⁸⁵ Schwarz, Hans-Peter [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin. Siedler, 78. o.

¹⁸⁶ Senghaas, Dieter [1995]: *Deutschlands verflochtene Interessen*. In: *Internationale Politik*. 50. 1995, August pp. 31-37

vezetéssel megvalósuló, Amerika-ellenes föderális Európa gondolatát (Hellmann [1996b]).¹⁸⁷

A külpolitikában *a legélesebb választóvonalat*, mint a „történészvitában” is, továbbra is *a normalitáshoz való viszonyulás* jelentette. A normalitásvita a német újraegyesítés után is megőrizte folytonosságát. A jobboldalon úgy látták, hogy az újraegyesítéssel megoldódni látszottak a német identitás keresése körüli bizonytalanságok, a normalizálódás megkezdődött. A változások a „normalitás ígérét” hordozták, mivel a német nemzetiszocializmus 1945-ben lezárult, Németország 1945 utáni történelme pedig összességében kedvező képet mutatott a németekről: gyökeret vert a plurális demokrácia, a tolerancia és a jogállamiság. Sokan úgy vélték: a német nemzetnek új feladatokat kell kitűznie maga elé, többé nem járhat különúton, és nem játszhatja tovább a politikai törpe szerepét sem (Meier [1990]).¹⁸⁸

Mearsheimer és más *neorealista elemzők* azon a véleményen voltak, hogy a hidegháború és az újraegyesítés után olyan jelentős változások következtek be Európában és a világban, amelyek alapján időszerűvé vált a német külpolitika minőségi megváltozása, és azt vetítették előre, hogy *Berlin a normalizálódás jegyében le fog térni az európai integráció útjáról*, európai hegemoniára és atomfegyverek megszerzésére törekszik (Mearsheimer [1990]).¹⁸⁹ Más, konstruktivista gondolkodók ezzel szemben arra hivatkoztak, hogy a külpolitika csak azokon a területeken fog megváltozni, ahol a társadalmi normák megváltoztak, és ezen normák változásának vizsgálatát tűzték ki célul az adott területeken (Kiss [2009]).¹⁹⁰ Az újragyesítést követően mindenesetre *nem váltak be azok a realista jóslatok*, amelyek szerint az újraegyesült Németország majd visszatér a német nagyhatalmi politika tradícióihoz. A német külpolitika továbbra is hű maradt a „civilhatalom” koncepciójához, az önkorlátozás külpolitikájához, és nem kívánt szakítani a bonni köztársaság hagyományaival, retorikájában és a külpolitika tartalmában is alapvetően a folytonosság érvényesült.

Láthatjuk, hogy a *normalizálódás* fogalmát az újraegyesítés után főleg azok használták, akik *változást akartak*. A német külpolitikai gondolkodásban alapvetően *két markáns*

¹⁸⁷ Hellmann, Gunther [1996b]: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*. In: Mershon International Studies Review, 40: pp. 11-39.

¹⁸⁸ Meier, Christian [1990]: *Wir sind keine normale Nation*. In: Die Zeit, 39/1990, 21. September 1990 <http://www.zeit.de/1990/39/wir-sind-ja-keine-normale-nation>

¹⁸⁹ Mearsheimer, John [1990]: *Back to the Future, Instability of Europe after the Cold War*. In: International Security, Vol 15. No1. Februar-March p. 5-56

¹⁹⁰ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris, p. 398

csoport állt szemben egymással: a *jobboldali realista* normalizálók azt hirdették, hogy Németország az újraegyesülés után *centrális hatalommá* vált, az európai föderáció megalkotását utópisztikusnak gondolták, elkerülhetetlennek tartották a nemzetállami politika újrameghatározását, mondván, az egyesült Németországnak a nemzeti érdeket kell a politikai cselekvés alapjának tekintenie, a katonai felelősségvállalást pedig ki kell terjesztenie a NATO földrajzi keretein túlra. A másik tábor, a multilateralizmust és az integrációt hirdető többség viszont óvott a normális nemzetállami külpolitikához való visszatéréstől, helyette a „civilhatalom” hagyományai és az európaizmus folytatása mellett érvelt, azzal, hogy Németország „civilhatalom”-ként a nemzetközi hatalom új típusát testesíti meg, amely mások számára is követendő példa. A „civilhatalom” így paradox módon egyfajta „fordított anomáliának” tekinthető (Kiss [2011a]).¹⁹¹

A *jobboldalon* a normalizálódás realista képviselői azt szorgalmazták, hogy az egyesült szuverén Németországnak a saját nemzeti érdekei mentén öntudatos hatalmpolitikát kell folytatnia. Hans-Peter Schwarz már a 80-as évek közepén a németek sajátos beállítottságáról értekezett, arról, hogy a „*hatalommegszállottság*” („*Machtbesessenheit*”) és a „*hatalomfelejtettség*” („*Machtvergessenheit*”) szélsőségei között ingadoznak és felhívta a figyelmet a hatalom felelősségteljes menedzserlésének szükségességére (Schwarz [1985]).¹⁹² Michael Stürmer a „történešzvitában” arra szólított fel, hogy a Szövetségi Köztársaságnak „*világpolitikai és világgazdasági felelősséget*” kell vállalnia, főleg azért, mert a partnerei elvárják tőle a külpolitikai kiszámíthatóságot (Stürmer [1987]).¹⁹³ Schwarz az újraegyesítés után szintén arra hívta fel a figyelmet, hogy a *folytonosság mellett változásra* van szükség, Németország a kontinens legnagyobb gazdasági hatalma, objektív okból a kontinens közepe felé tolódott el, az újraegyesítés után „*központi hatalom*” („*Zentralmacht*”) lett Európában, ezért új feladatokat is vállalnia kell, és, ha akarja, ha nem, mindenképpen nagyobb hatással lesz a környezetére, mint korábban (Schwarz [1994]),¹⁹⁴ (Kiss [2007]).¹⁹⁵ Ahogy Schwarz, Gregor Schöllgen is azt szorgalmazta, hogy *Németországnak vissza kell térnie a világ színpadára*, ahol

¹⁹¹ Kiss, J. László: [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70.

¹⁹² Schwarz, Hans-Peter: [1985]: *Die gezähmten Deutschen. Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart, DVA, p. 105-153

¹⁹³ Stürmer, Michael [1987]: *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung*, München

¹⁹⁴ Schwarz, Hans-Peter: [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin, Siedler

¹⁹⁵ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ős

európai nagyhatalomként kell fellépnie (Schöllgen [2003]).^{196, 197} Christian Hacke arról értekezett, hogy Németország „*akarata ellenére világhatalom*” (Hacke [1993]),¹⁹⁸ később arra hivatkozott, hogy a német külpolitikának nem csak a posztmodern Európai Unióban kell tevékenykednie, hanem az államok klasszikus hatalompolitikai szférájában is, azért is, mert a nagyhatalmak közötti versengés és a terrorizmus is közelebb került Európához (Hacke [2006]).¹⁹⁹

A Hanns W. Maull és Sebastian Harnisch nevével fémjelzett „német civilhatalom” képviselői a vitában úgy érveltek, hogy a német „civilhatalom” a nemzetközi hatalom új típusát testesíti meg, ezért nem Németországnak kell olyanná válnia, mint a többi ország, hanem a többi országnak kell Németországhoz hasonlóvá válnia (Kiss [2005]).²⁰⁰ Thomas Risse a „*változások útján elérhető állandóságot*” (Risse [2004])²⁰¹ hangsúlyozta, Gunther Hellmann pedig úgy látta, hogy az önállósuló német külpolitika egy „*nagy hatalom normális nemzete*” és egy „*öntudatos civilhatalom*” eszményképei között oszcillál (Hellmann [2003b]).²⁰²

A baloldalon az újraegyesítés után sokan attól tartottak, hogy a Szövetségi Köztársaság náci múltához való hozzáállása megváltozik. A baloldal félt a revizionizmustól, a holokauszt relativizálásától, a német nacionalizmus újjászületésétől, attól, hogy a „*Schlußstrich*” (a nemzetiszocialista múlt lezárása) és a normális külpolitika gyengítheti az ország Adenauer kancellár idején megkezdett nyugati kötődését (Kundnani [2012]).²⁰³

¹⁹⁶ Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. München, Propyläen Verlag

¹⁹⁷ Talán nem véletlen, hogy 1992-ben a közép- és kelet-európai diplomatáknak szervezett első diplomataképzésen a német és az európai történelemről szóló kurzust Gregor Schöllgen történész tartotta. 2012-ben az „*Auswärtiges Amt*”-tól meghívást kaptam alumni-találkozóra, a nemzetközi diplomataképzés évfordulójának berlini megünneplésére, ahol Schöllgen professzor általános csaldottságát fejezte ki a német külpolitika feltételeinek alakulását illetően.

¹⁹⁸ Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, aktualisierte und erweiterte Neuauflage, Frankfurt a.M., Berlin

¹⁹⁹ Hacke, Christian [2006]: *Mehr Bismarck, weniger Habermas. Ein neuer Realismus in der deutschen Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 2006, 61/6 http://www.politik-soziologie.uni-bonn.de/institut/lehrkoerper/hacke_ip110506.pdf. Letöltés: 2014.06.30.

²⁰⁰ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris

²⁰¹ Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue” deutsche Außenpolitik?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B11/2004, 8. März 2004, pp. 24–31., http://www.files.ethz.ch/isn/27149/10_Risse-04-2.pdf, Letöltés: 2019.10.11.

²⁰² Hellmann, Gunther [2003b]: *Agenda 2020. Krise und Perspektive deutscher Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 58 (2003) 9, pp. 39-50

²⁰³ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58.

http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification. Letöltés: 2019.09.12.

*A normalizálók legfőbb bírálója Jürgen Habermas baloldali idealista filozófus volt, aki szerint a normalizálódás aláássa a nyugati típusú, liberális demokratikus, posztnemzeti politikai kultúra megteremtését, és attól tartott, hogy a normalizálódás gyengíti az ország nyugati kötődését, militarizmushoz és a nacionalizmus újjáéledéséhez vezet (Habermas [1990]).²⁰⁴ Habermas az „alkotmánypatriotizmus” fogalmát igyekezett népszerűsíteni. Elképzelésének középpontjában egy, Sternberger alkotmányos hazafiság²⁰⁵ elméletére alapozott, „posztnemzeti” nemzeti identitás és társadalom állt. Habermas a *holokauszt- emlékezetet döntő* fontosságúnak tartotta, amelyre emlékezni kell, mert, bár a Szövetségi Köztársaság a demokratikus politikai kultúra fejlesztésében eredményeket ért el, „Németországban a demokrácia csak Auschwitz után – és bizonyos értelemben csak ezen erkölcsi katasztrófa sokkja következtében – kezdett gyökeret verni” (Habermas [1990]).²⁰⁶ A normalitás koncepció pedig szerinte aláásta ezt a haladást. Habermas véleménye szerint az „alkotmányos hazafiaknak” „posztkonvencionális identitásokat” kell kifejleszteniük, ami azt jelenti, hogy a polgároknak az univerzális értékek irányában kell elmozdulniuk, túl kell haladniuk hagyományaikon és csoportidentitásaikon. Szerinte az ilyen posztkonvencionális önazonosságok különösen akkor jönnek létre, ha a nemzeti hagyományok kérdésessé válnak, a történelmi folytonosság megszűnik, és az ambivalenciák akut módon érzékelhetővé válnak. Úgy vélte, hogy ezek a sajátosságok különösen érvényesek a Szövetségi Köztársaságra, és éppen a nemzetiszocializmus katasztrófájának meghaladása hozhatta létre azt a különös történelmi perspektívát, amelyből a jogállam és a demokrácia univerzális elveire vonatkozó poszt-nacionális identitás értelmezhető (Grosse Kracht [2011]).²⁰⁷*

A konzervatívokkal szemben Habermas a „*normalizálódás dialektikája*” mellett érvelt, azt állította, hogy nem a korábbi, a történelemből felvállalható jobb német tradíciókhoz

²⁰⁴ Habermas, Jürgen [1990]: *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1990

²⁰⁵ Az alkotmányos hazafiság, alkotmányos patriotizmus („*Verfassungspatriotismus*”) olyan, az állampolgársághoz kapcsolódó koncepció, amelyet annak hívei az *etnikai alapú hazafiság alternatívájának* tekintenek. A koncepció szerint az állampolgárság nem leszármazási vagy nyelvi közösségi alapokon nyugszik, hanem ebben az esetben olyan *közös politikai értékeken alapul, mint a pluralizmus, a demokrácia és a véleménynyilvánítás szabadsága*. A fogalmat Németországban Dolf Sternberger (1907-1989) német politológus, újságíró vezette be egy, 1970-ben a *Franfurter Allgemeine Zeitung*-ban írt cikkével. 1982-ben az „*Akademie für Politische Bildung Tutzing*” fennállásának 25. évfordulója alkalmából rendezett eseményen elmondott beszédével nagy vitát indított el a koncepció körül. Az *alkotmányos hazafiság esetén az állampolgárok azonosulnak a köztársaság politikai rendjével és az alkotmány alapvető értékeivel, intézményeivel és eljárásaival*, valamint aktívan bekapcsolódnak a politikai eseményekbe, érdeklődnek a politikai kérdések iránt, részt vesznek a politikaformálásban, a szavazásokon és a politikai döntéshozatali folyamatokban, polgári kezdeményezésekben vagy pártok alakításában. Ld: Sternberger, Dolf [1990]: *Verfassungspatriotismus /Schriften*, Insel Verlag, Leipzig 1990

²⁰⁶ Habermas, Jürgen [1990]: *Die nachholende Revolution*. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1990, p. 152

²⁰⁷ Große Kracht, Klaus [2011]: *Debatte: Der Historikerstreit*, <http://docupedia.de/zg/Historikerstreit>. Letöltés: 2012.11.22.

kell csatlakozni, hanem egyenesen *szakítani kell az eddigi hagyományokkal*, annak érdekében, hogy *egy teljesen más normalitást* lehessen elérni. Azzal érvelt, hogy a *kollektív identitás történelmi tartalma* a náci múlt miatt Németországban *morálisan elhasználódott*, ezért egyértelműen a nyugati értékek, az angol és a francia felvilágosodás, a polgári forradalmak hagyományai mellett kell elköteleződni. Ez a gondolat konkretizálódik az absztrakt, a nacionalizmust nélkülöző „alkotmánypatriotizmus” fogalmában: Habermas szerint a németek csak az így működő civil polgári társadalomban tarthatnak igényt a normalitásra (Habermas [1995]).²⁰⁸ A nemzetiszocialista múltból le kell vonni a morális, politikai tanulságokat, az elkövetett jogtalanságokat pedig *soha nem lehet jóvátenni*, a németeknek ezért „reflexív távolságot” kell tartaniuk az identitásukat formáló korábbi hagyományoktól, a dolgokat *tudatosan máshogy kell folytatniuk*, mint ahogyan azok maguktól folytatódnának, a németek *új nemzeti identitását az absztrakt alkotmánypatriotizmusban kell megtalálni* (Hawel [2007]).²⁰⁹ Habermas meggyőződése volt, hogy az Alaptörvény 146. cikke alapján népszavazást kellett volna tartani és egy új alkotmányt kellett volna létrehozni az új Szövetségi Köztársaságnak, mert szerinte, azáltal, hogy ez nem történt meg, hanem az Alaptörvény 23. cikke értelmében az új, keleti tartományokat az NSZK-hoz csatolták és elmaradt egy új Szövetségi Köztársaság újbóli megalapítása, számos kérdés nyitva maradt, például az is, hogyan értelmezhető a berlini köztársaság normalitása (Habermas [1995]).²¹⁰ Azzal vádolta a jobboldalt, hogy ezt a hiányosságot kihasználta, amikor a „történešzvíta” során alkalmazott érveléssel igyekezett megszabadítani a németeket az általuk elkövetett bűntettek terhétől és visszaállítani a „nemzeti ártatlanságot” (Habermas [1993]).²¹¹ Habermas szerint a normalitás külpolitikai veszélye a nyugati kötődés, a „*Westbindung*” lazulása, és bírálta Arnulf Baring történészt, aki kijelentette, hogy az újraegyesítés óta Németország „már nem csak egy tisztán nyugat-európai ország, hanem ismét Európa központjában fekszik,” amivel Baring lényegében azt is állította, hogy maga a „*Westbindung*” is „abnormális” volt (Baring [1999]).²¹²

²⁰⁸ Habermas, Jürgen [1995]: *Die Normalität einer Berliner Republik*. Frankfurt am Main, 1995

²⁰⁹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 83

²¹⁰ Habermas, Jürgen [1995]: *1989 im Schatten von 1945. Zur Normalität einer künftigen Berliner Republik*, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1995, pp. 1-187

²¹¹ Habermas, Jürgen [1993]: *Der Golf-Krieg als Katalysator einer neuen deutschen Normalität?* In *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland im neuen Europa?* München, 1993, pp. 10-44, p. 42

²¹² Baring, Arnulf [1999]: *Es lebe die Republik, es lebe Deutschland! Stationen demokratischer Neuerung 1949-1999*. Suttgart Deutsche Verlags-Anstalt DVA.
http://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=0722a07d-b055-5f07-86f4-5c3651e20af0&groupId=252038 Letöltés: 2020.08.12.

A *normalizálódás* másik kiemelkedő kritikusa a szociáldemokrata Peter Glotz (a 1970-es években Helmut Schmidt kancellár kabinetminisztere, az 1980-as években a párt főtitkára) volt. Glotz szemében a „normalizálódás” együtt járt a német nacionalizmus újbóli megjelenésével, ezért „*normalizálódási nacionalizmusról*” beszélt (Glotz [1994]),²¹³ úgy vélte, hogy a „normalizálódás elmélet” „a nacionalizálás” eszköze (Glotz [1994]).²¹⁴ Azt állította, hogy az újraegyesítés óta a jobboldal elfogadta a „különút” gondolatát és a baloldal ellen fordította annak „negatív nacionalizmusa” bírálataként. (Glotz [1991]).²¹⁵ *Habermas és Glotz a német külpolitika folytonosságára* szólított fel, és különösen kritikus volt a nyugati kötődés lazítását és a német külpolitika „újramilitarizálását” illetően.

A *baloldalon a realizmus* képviselői közül a *normális külpolitikát Egon Bahr* tette láthatóvá, aki Willy Brandt külpolitikai tanácsadója, az „*Ostpolitik*” megalkotója volt, és aki nagy befolyást gyakorolt Gerhard Schröder kancellár külpolitikájára. Bahr elképzelése a normális német külpolitikáról a *szuverenitás fogalmán* alapult, amelyben Németország mindenekelőtt a *saját nemzeti érdekeit* képviseli. 1999 elején egy esszéjében Bahr a német külpolitika normalizálására szólított fel. Azt a kérdést tette fel, hogy elérhet-e Németország egy olyan „belső egyensúlyt”, amely lehetővé tenné számára, hogy „*úgy viselkedjen, mint más nemzetek az államok közösségében*”, és hogy „*ezt a normalitást más nemzetek megértik-e és elfogadják-e*”. Kijelentette: most, hogy Németország az egyesítést követően elérte a teljes szuverenitást, „*szinte kötelessége*” megteremteni a „normalitást”, *a holokaust nem „akadályozhatja meg az utat a normalitáshoz ..., a múlt stigmája nem terhelheti a jövőt.*” Bahr szerint a német külpolitikának ki kellett szabadulnia a náci múlt „stigmája” alól, ahhoz, hogy normálissá váljon, a nyugati kötődés („*Westbindung*”) és *az európai integráció* pedig egyszer és mindenkorra *megoldotta a „német kérdést*”, Németország már nem jelent veszélyt Európa többi részére. Ez azt is magában foglalja, hogy Németországnak „*ugyanolyan természetes módon kell érvényesítenie érdekeit, mint Európa a többi államának*” (Bahr [1999]).²¹⁶ Bahr a normalitást tehát a *nemzeti érdekek* érvényesítésével azonosította – Gerhard Schröderrel szemben, aki a jobboldalhoz hasonlóan a szövetségi képességgel („*Bündnisfähigkeit*”).

²¹³ Glotz, Peter [1994]: *Die falsche Normalisierung. Die unmerkliche Verwandlung der Deutschen 1989 bis 1994*. Essays, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1994, p. 44

²¹⁴ Glotz, Peter [1994]: *Die falsche Normalisierung. Die unmerkliche Verwandlung der Deutschen 1989 bis 1994*. Essays, Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1994, p. 9

²¹⁵ Glotz, Peter [1991]: *Normalisierung-Sonderweg. Aus dem Wörterbuch des wiedervereinigten Deutschland*, Die neue Gesellschaft. Frankfurter Hefte 38, no. 9 823-826

²¹⁶ Bahr, Egon [1999]: *Die 'Normalisierung' der deutschen Außenpolitik: Mündige Partnerschaft statt bequemer Vormundschaft*. In: Internationale Politik 54, no. 1 pp. 41-52. p. 42-44

Hellmann rámutat: Bahr gondolatmenetéből az is következett, hogy a bonni köztársaság külpolitikája abnormális volt – nem azért, mert vonakodott a katonai erő alkalmazásától, hanem azért, mert nem volt teljesen szuverén (Hellmann [2008]),²¹⁷ (Hellmann [1997]).²¹⁸ Bahr ezen kívül azon a véleményen volt, hogy a hidegháború utáni világban *Németország és az Egyesült Államok érdekei „már nem annyira egybevágóak”*, mint a múltban (Bahr [1999]).²¹⁹ A normalitást Bahr az Egyesült Államoktól való nagyobb távolságtartással is azonosította, ezáltal a nyugati kötődés lazítását szorgalmazta, éppen azt, amitől egyes baloldali gondolkodók nagyon tartottak (Kundnani [2012]).²²⁰ A 2003-as iraki háború után Bahr olyan Németországot szorgalmazott Európa szolgálatában, amely „normális államként követi az érdekeit, és nem engedi, hogy a jövőjét akadályozza a múlt: *Európa jövője fontosabb, mint Németország múltja*” (Bahr [2003]).²²¹ Bahr továbbra is a nemzeti érdekek érvényesítését helyezte a normalitás fogalmának középpontjába, és azt állította, hogy a nemzeti identitás érzése normális, Németország a nemzeti identitás hiányában szenvedett, és *„a németeknek szinte kötelességük, hogy normális kapcsolatot alakítsanak ki a nemzet gondolatával”* (Bahr [2003]).²²² Bahr támogatta Gerhard Schröder *„német út”* koncepcióját,²²³ bátorította a németeket, hogy ne féljenek, legyenek büszkék a saját útjukra, mint más európai országok. Mindazonáltal az nem derül ki, hogy a „német út” Bahr olvasatában a nagyhatalmi vagy a civilhatalmi érdekérvényesítést jelenti. A normalitás Bahr felfogásában a saját utat jelentette: az erő alkalmazásától való tartózkodás a német normalitást és a német kivételességet testesítette meg. Kundnani rámutat, hogy, bár a normalitás diskurzusa a nacionalizmus újjáéledésével állt összefüggésben, mégsem járt együtt a militarizmus újjáéledésével, ahogyan azt a

²¹⁷ Hellmann, Gunther [2008]: *Wider die machtpolitische Resozialisierung der deutschen Außenpolitik. Ein Plädoyer für offensiven Idealismus*. In: Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (eds.): *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*, Wiesbaden, 2008, VS Verlag für Sozialwissenschaften

²¹⁸ Hellmann, Gunther [1997]: *Jenseits von „Normalisierung” und „Militarisierung”*: Zur Standort-debatte über die neue deutsche Außenpolitik. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B1-2, 3 Januar 1997, pp. 24-33

²¹⁹ Bahr, Egon [1999]: *Die „Normalisierung” der deutschen Außenpolitik: Mündige Partnerschaft statt bequemer Vormundschaft*. In: *Internationale Politik*, 54, no. 1 pp. 41-52, p. 47

²²⁰ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p 48

²²¹ Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg: Selbstverständlich und normal*. Karl Blessing Verlag, München, 2003, p. 155

²²² Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg: Selbstverständlich und normal*. Karl Blessing Verlag, München, 2003, pp. 136-139

²²³ Schröder a 2002. évi választási kampány során egy augusztusi hannoveri rendezvényen a „német út”-ról is beszélt, amellyel felidézte a „Sonderweg” gondolatát. A hivatalából történt távozása után Schröder elmondta, hogy a kifejezéssel mindenekelőtt a szociális piacgazdaságra, a német gazdasági modellre utalt, de a külpolitikához, különösen Brandt békepolitikájához is kapcsolódott. Később azonban Schröder a német út gazdasági elemét hangsúlyozta a külpolitikai helyett.

baloldalon néhányan feltételezték, inkább egyfajta *baloldali nacionalizmus* alakult ki, amely a Németország mint „békehatalom” („Friedensmacht”) elképzelésen alapult (Kundnani [2012]).²²⁴

Mint láttuk, az 1989-1990-ben bekövetkezett *változások Németországot két út elé állították*: az egyik az 1990 előtti kül- és biztonságpolitika folytatása volt a multilateralizmus középpontba helyezésével és a katonai erőszak alkalmazásától való nagyfokú tartózkodással és Németország „kereskedőállam” jellegének hangsúlyozásával. A másik út egy „új” külpolitikai irányultságot vetített előre, amely realista nézőpontból kiindulva azt várta Németországtól, hogy „normalizálódik”, vagyis a határozottabb nemzeti érdekvédelem útjára lép, és hasonló külpolitikát folytat, mint a vele azonos hatalommal és befolyással bíró országok, mint például Franciaország vagy Nagy-Britannia (Kiss [2005b]).²²⁵ Ez utóbbi elképzeléssel azt vizionálták, hogy az újraegyesítést követően Németország Európa „központi hatalma” lesz, mivel megnövekedett mozgásteréből következően „hegemóniára vágyik”. A realista, hegemon szerepre törekvő hatalom víziója azonban azóta sem vált valóra.

Az újraegyesítés utáni időszakban a *normalizálódás-diskurzus három fő irányról* beszélhetünk: az első a *renacionalizálódás*, Németország földrajzi helyzetéből következő európai közép szerepének vállalása, vagyis a bonni úttal és a „civilhatalom”-mal való szakítás, a második a *bonni köztársaság folytatása*, amely felfogás szerint az újraegyesült Németországnak nincs szüksége normalizálódásra, a harmadik, hogy a berlini köztársaság nem egyszerűen a bonni köztársaság folytatása: *a folytonosság retorikája megmarad, Berlin gazdasági és politikai környezete viszont megváltozott*, a nemzeti és az európai integrációs érdekek nem teljesen esnek egybe.

Konstruktivista elemzők szerint az újraegyesítés óta eltelt időszakban *a német külpolitika egyszerre képviselte a folytonosságot és a változást*, látszólag felváltva járta mindkét utat, hol a „rég”, óvatos külpolitika kerekedett felül, hol az „új”, határozott felfogás (Hettyey [2015]).²²⁶ A „rég” és az „új” külpolitika közötti látszólagos ellentmondást Maull a

²²⁴ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p 51

²²⁵ Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben*. In: Kiss, J. László (szerk): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*, Budapest, 2005, Teleki László Alapítvány, p. 51-159

²²⁶ Hettyey, András [2015]: *Különutas kezdeményezések. Fordulat a német külpolitikában?* In: *Nemzet és Biztonság*. 2015/1. pp. 46-64. p. 47

„civilhatalom” koncepciójával oldotta fel, amely szerint Németországnak az újraegyesült Németországnak nem kell „normalizálódnia”, vagyis nem kell olyanná válnia, mint a többi állam, hanem éppen ellenkezőleg: meg kell őriznie saját civilhatalmi külpolitikáját és a többi államnak kell Németországhoz hasonlónak válnia.

Németország újraegyesítése a német kérdés nyugati megoldása volt. Az egyesítés csak az európai integráció kontextusában volt lehetséges, – Konrad Adenauer kancellár szavaival élve – „a német problémákat csak európai fedél alatt lehet megoldani”, „a német egység és az európai egyesülés ugyanannak az éremnek a két oldala.” Bár az újraegyesítés idején sokan tartottak attól, hogy az új, berlini köztársaság kevésbé lesz nyugati kötődésű, mint a bonni, azonban ezek a félelmek nem igazolódtak be. A polgári konzervatív és a baloldali liberális közvéleményben *konszenzus* alakult ki abban, hogy *a német nemzetállamnak a nyugati értékek felé kell irányulnia. A német újraegyesítés katalizátor szerepet töltött be az európai integráció jövője szempontjából is, különösen az euró létrehozásában. A német politikában és a közvéleményben konszenzus alakult ki a tekintetben is, hogy az újraegyesült Németországnak a világban öntudatosan és felelősségteljesen kell fellépnie, hogy megfeleljen az európai integráció és a globális világ kihívásainak (Hawel [2007]).*²²⁷

*Klaus Kinkel külügyminiszter már 1993-ban a jövőre felkészítő elsődleges feladatként fogalmazta meg, hogy „Németországot olyan partnerré kell tenni, amely képes a kötelezettségek teljes spektrumát felvállalni [...]. A polgáraink tudják, hogy azok az idők elmúltak, amikor rendkívüli helyzetben voltunk. Meg kell mutatnunk a normalitásra való képességünket itthon és külföldön, ha nem akarunk komoly politikai károkat elszenvedni” (Markovits/ Reich [1998]).*²²⁸

Helmut Kohl kancellársága idején a baloldal azon félelme, hogy a normalizálódással lazulni fog az ország nyugati kötődése, nem vált valóra: Németország továbbra is határozottan a Nyugat részét képezte, Kohl kancellár François Mitterrand francia elnökkel együtt szorgalmazta az európai integráció előmozdítását.²²⁹ A németek azonban egyre nagyobb nyomás alá kerültek a szövetségesek, különösen az Egyesült Államok részéről,

²²⁷ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 79

²²⁸ *Responsibility, Realism: Providing for the Future German Foreign Policy in a World Undergoing a Process of Restructuring*, Statements and Speeches 16, New York, 1993, idézi: Markovits, Andrei S. / Reich, Simon [1998]: *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht*. Mit einem Vorwort von Joschka Fischer, Berlin, 1998

²²⁹ Az 1992. évi maastrichti szerződés befejezte az egységes európai piac létrehozását és megalapozta az Európai Monetáris Uniót és azzal együtt a német márka helyébe lépő eurót.

hogy megváltoztassák a katonai erő felhasználásával kapcsolatos álláspontjukat (Kundnani [2012]).²³⁰ A német külpolitikáról folytatott vitát ezért az 1990-es években a katonai erő felhasználásának kérdése dominálta, különös tekintettel a Bundeswehr „*out-of-area*” (a NATO szövetségi területen kívüli) missziókban történő bevetésére. Ennek eredményeként az 1990-es évek közepén a normalitásról folytatott vita egyre inkább a baloldali külpolitikai félelmek második felére, a militarizációra összpontosított, amit Habermas *a német külpolitika „kúszó militarizációjának”* nevezett (Habermas [1993]).²³¹ Az öbölháborútól kezdve a jobboldal arra kezdte használni a „normalitás tézist”, hogy a Bundeswehr szerepét megváltoztassa. *Karl Lamers, a CDU* parlamenti képviselőcsoportjának külpolitikai szóvivője már 1990 augusztusában (az újraegyesítés előtt) kijelentette: Németországnak a történelemből azt a helyes tanulságot kell levonnia, hogy fenn kell tartania a katonai erő használatától való tartózkodást, de el kell fogadnia, hogy a katonai hatalom még a mai világban is szerepet játszik, és *Németországnak meg kell változtatnia a katonai erő használatával kapcsolatos hozzáállását, azért, hogy „a nemzetközi közösség normális tagjává válhasson”*. 1991-ben hasonlóan érvelt *Volker Rühe szövetségi védelmi miniszter* is, aki a kilencvenes évek elején a Bundeswehr békefenntartó műveletekben való részvételhez szükséges felhatalmazás kérdésében kulcsszereplővé vált, hogy Németországnak *„joga van a bizalomhoz és a normalitáshoz”* (Hellmann/Weber/ Sauer (szerk.) [2008]).²³² Rühe is úgy vélte, hogy a normalitás a náci múlt tanulságain alapul, vagyis nincs szükség a múlt lezárására, a „*Schlußstrich*” értelemben. Ebben az összefüggésben a normalitás szinte a szövetségképesség („*Bündnisfähigkeit*”) szinonimájává vált, vagyis, hogy Németország képes legyen teljesíteni NATO-tagállami kötelezettségeit.²³³ *Karl-Heinz Hornhues, a Kereszténydemokrata Parlamenti Csoport elnökhelyettese* az öbölháború után olyan

²³⁰ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 43
http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

²³¹ Habermas ezért fogalmazott úgy, hogy az öbölháború „katalizátorként” szolgált a normalizálódásról folytatott diskurzushoz. Ld: Habermas, Jürgen [1993]: *Der Golf-Krieg als Katalysator einer neuen deutschen Normalität?* In: *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland im neuen Europa?* München, 1993, pp. 10-44, p. 23-24

²³² Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (szerk.) [2008]: *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen, Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008, p. 131

²³³ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 44
http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

alkotmánymódosítást javasolt, amely lehetővé teszi a német csapatok részvételét a békefenntartó műveletekben, annak érdekében, hogy Németország „a szövetség rendes tagja” legyen, az ENSZ-ben képes legyen teljes mértékben eleget tenni a szövetségi kötelezettségvállalásainak (Hellmann/Weber/ Sauer (szerk.) [2008]).²³⁴

A német újraegyesítés a német „civilhatalom” külpolitikai sikerének megkoronázása volt, amellyel elérte célját. Az újraegyesítés megvalósításához és az új Európába történő sikeres betagozódáshoz lényeges volt az a bizalom, amelyet a német külpolitika a következetes „civilhatalmi” irányultságával megszerzett; az erőszakról való lemondás, az európai status quo elismerésének hajlandósága, a nyugati intézmények, az európai integráció iránti elköteleződés (Mauß [2006a]).²³⁵ Németország az újraegyesítést követően is hű maradt a vállalt „civilhatalom” szerephez. 1990-1998. között a keresztényliberális koalíció idején két területen volt tapasztalható olyan új fejlődési irány, amelyet a normalizálódás példaként szoktak említeni, ezek azonban inkább a „civilhatalom” orientációját erősítették, mintsem kétségbe vonták volna. Az egyik példa Jugoszlávia felbomlási folyamatában Horvátország és Szlovénia Németország általi elismerése volt. Németország ekkor nyomást gyakorolt partnereire a két ország függetlenségének mielőbbi elismerése érdekében, a német politika azonban ekkor sem cselekedett unilaterálisan, a multilateralizmus elve nem sérült, mivel ezt a lépését is a multilateralizmus keretében folytatott egyeztetés előzte meg. A másik ilyen fordulatként emlegetik a Szövetségi Alkotmánybíróság döntését, amelynek nyomán 1994-ben a Bundeswehr alkalmazási területét, a kollektív önvédelem területét kiterjesztették a NATO szövetségi területén kívülre (Kiss [2007]).²³⁶ Ezt a lépést azonban szintén nem lehetett úgy értelmezni, hogy Németország szakított volna a „civilhatalom” koncepciójával, mivel illeszkedett annak önvédelmi jellegébe.

²³⁴ Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (szerk.) [2008]: *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen, Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften 2008, p. 132

²³⁵ Mauß, Hanns W. [2006a]: *Zivilmacht Deutschland*. In: Hellmann, Gunther/Schmidt, Siegmund/Wolf, Reinhard, (szerk.): *Handwörterbuch zur Deutschen Außenpolitik*. Opladen, VS Verlag

²³⁶ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz

3.5 A szociáldemokrata-zöld koalíció és a normalizálódás

„... *A német nemzet egzisztenciális kérdéseiről Berlinben döntenek és sehol máshol.*”
(Schröder [2002])²³⁷

Az 1998-ban megválasztott szociáldemokrata-zöld koalíció egyfajta civilpolitikai normalizálódást testesített meg azok szemében, akik a normalitást a nyugati demokráciákhoz való hasonlításuként, a normális Németországot pedig nyugati „civil polgári társadalomként” értelmezik.²³⁸ Ennek a posztnemzeti konstellációnak felelt meg Joschka Fischer külügyminiszter 2000. május 12-én a Humboldt Egyetemen elmondott beszéde is, amelyben felvázolta az Európa jövőjéről alkotott vízióját: kiemelte, hogy a politikai *nemzeti kultúrák egy feloldhatatlan európai identitáshoz tartoznak*, az Európai Parlamentnek egyszerre kell képviselnie *a nemzetállamok és a polgárok Európáját* (Fischer [2000]).²³⁹ Egyes történészek a német nemzet normalizálódását az európai integrációra kivetítve odáig mentek, hogy kijelentették: *az újraegyesítés óta nincs német kérdés, van viszont egy európai*, amellyel a következő években intenzíven foglalkozni kell.²⁴⁰ Meggyőződésük szerint az újraegyesített német állam egy „posztklasszikus nemzetállam”, amely szilárdan *egy szupranacionális közösségbe van lehorgonyozva*, ezáltal a „különút” minden formája lezárult, Németországnak ugyanaz a sorsa, mint az Európai Unió minden nemzetállamának, éppen azért, mert a szuverenitása viszonylag korlátozott egy szupranacionális konstelláció javára (Hawel [2007]).²⁴¹

Hawel a szociáldemokrata-zöld koalíció javára írja, hogy annak ideológiájában sikerült kibékíteni egymással a konzervatív és a liberális nézeteket, mert *egy átértékelt múltra sikerült felépíteni egy már nem terhelő, hanem a nemzeti öntudatot erősítő új*

²³⁷ „...*Bündnisolidarität auf der einen Seite, aber auch Eigenverantwortung auf der anderen. Über die existenziellen Fragen der deutschen Nation wird in Berlin entschieden und nirgendwo anders...*”. A Német Bundestag jegyzőkönyve. 2002. 09. 13. 253. ülés. Gerhard Schröder szövetségi kancellár beszéde <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/14/14253.pdf>, Letöltés: 2019.08.13.

²³⁸ A fogalom részben Habermas „absztrakt alkotmánypatriotizmus” fogalmára vezethető vissza. Maga az alkotmánypatriotizmus fogalma Sternbergertől származik, nála a fogalom tartalmában a hazához való baráti viszony és az állam iránti hűség a meghatározó, ezzel szemben Habermasnál az alkotmánypatriotizmus azáltal válik absztrakttá, hogy éppen kiemeli azt a nemzeti keretből. Ld: Seifert, Jürgen [1997]: *Verfassungspatriotismus im Licht der Hegelschen Verfassungstheorie*. In: *Politik zwischen Destruktion und Gestaltung. Studie zur Veränderung von Politik*. Hannover, 1997. p. 67

²³⁹ Fischer, Joschka [2000]: *Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration*. Rede am 12. Mai 2000 in der Humboldt-Universität zu Berlin

²⁴⁰ *Die Sonderwege sind zu Ende. Gespräch mit dem Berliner Historiker Heinrich August Winkler*. In: *Der Spiegel* 40/2000, p. 85

²⁴¹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 82

állammítoszt (Hawel [2007]).²⁴² A külpolitikát illetően ugyanakkor Hellmann úgy látta, hogy a szociáldemokrata-zöld koalíció oszcillált egy érdekeit érvényesítő *nagyhatalom normális nemzete* és egy olyan „*öntudatos civilhatalom*” eszményképei között, amely a nemzetközi játékszabályoknak aláveti magát, és a nemzetközi intézmények keretében tevékenykedik (Hellmann [2003a]),²⁴³ (Kiss [2007]).²⁴⁴ Maull viszont kifejezett csalódottságának adott hangot, amikor úgy fogalmazott, hogy a külpolitika nem visszatér, hanem elfordul, a külpolitika a pártok feletti konszenzusban elveszti a koherenciáját (Maull [2003]).²⁴⁵

A baloldal az 1990-es években a normalizálódás területén, a normalitás fogalmát, különösen a katonapolitikai normalizálódás, a Bundeswehr szerepét illetően *megosztott* volt. Voltak, akik a Bundeswehr külföldi szerepvállalását normálisnak és természetesnek tekintették. Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő, a Bundestag elnöke például 1991 júniusában a Bundeswehr nagyobb szerepvállalásának szükségességét azzal indokolta, hogy az „normalitás lenne, amelyet nemcsak a világ többi része, hanem a németek is elvárnak az újraegyesített Németországtól”²⁴⁶, ezzel szemben sokan attól tartottak, hogy a német külpolitika „remilitarizálódik”, így például 1995-ben a Bundeswehr-csapatoknak a boszniai gyorsreagálású erők részeként történő kiküldéséről folytatott vita során a Günter Verheugen szociáldemokrata Bundestag-képviselő, a külügyi bizottság tagja azt a határozott véleményt képviselte, hogy Németországnak „erőszakmentes külpolitikát” kell folytatnia, Németország ebben a tekintetben nem lehet „normális ország” (Winkler [2010]).²⁴⁷ Az 1990-es évek közepén azonban a baloldali politikusok egy része *megváltoztatta a katonai erő kérdésével kapcsolatos hozzáállását*. Az 1995-ös Srebrenica-mészárlás volt az a kritikus pont, amely *Joschka Fischer* zöldpárti vezetőt is arra készítette, hogy vizsgálja felül a katonai erő felhasználására vonatkozó korábbi ellenzéki

²⁴² Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 85

²⁴³ Hellmann, Gunther [2003a]: *Der deutsche Weg. Eine außenpolitische Gratwanderung*. In: *Internationale Politik*. Vol. 57, No. 9. p. 41-43

²⁴⁴ Kiss, J. László: [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 90

²⁴⁵ Maull, Hans W. [2003]: *Aus leisen Sohlen aus der Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*. Jg. 58, Nr. 9.

²⁴⁶ Ld. Norbert Gansel Bundestag-elnök 1991. június 6-án elmondott beszédét. Idézi: Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (szerk.) [2008]: *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*, Wiesbaden, p. 133. Ugyanekkor Klaus von Dohnanyi Hamburg korábbi szociáldemokrata polgármestere a német csapatok ENSZ-békefenntartó missziókban való részvétele mellett érvelt, mondván: *„Mi lehet természetesebb és normálisabb, mint e kötelezettség teljesítése, különösen a huszadik századi német történelem fényében?”* Ld: Klaus von Dohnanyi [1991]: *Deutschland - ein normales Land?* *Die Zeit*, 9 August 1991.

²⁴⁷ Idézi: Winkler, Heinrich August [2010]: *Der lange Weg nach Westen*, München, C.H. Beck, 2010, Band 2, p. 629

hozzáállását és támogassa a humanitárius beavatkozás gondolatát (Kundnani [2012]).²⁴⁸ Fischer Németország sajátos történelmi leckéjére hivatkozva azzal érvelt, hogy Németországnak *különös felelőssége* van a holokauszt megismétlésének megakadályozásában. Figyelemre méltó, hogy miközben Fischer és társai megváltoztatták az erő használathoz való hozzáállásukat, továbbra is elutasították a „normalitás” fogalmát és azzal szemben *a német „kivételességet” hangsúlyozták*. Meglepő, mégis jogosnak tűnik az az észrevétel, hogy bizonyos értelemben ez is egyfajta új különútnak volt tekinthető, amely a német *„holokauszt-identitásból”* származó *„negatív nacionalizmuson”* alapult (Müller [2000]).²⁴⁹

Joschka Fischer új külügyminiszterként a német külpolitikában *a folytonosságot* hangsúlyozta, *Gerhard Schröder* kancellár viszont már a kezdetektől *változást ígért*. Első szövetségi kancellári beszédében *„egy felnőtt nemzet önbizalmáról”* beszélt, amely a nemzeti érdekeit követi, különösen az Európai Unióban (Schröder [1998]).²⁵⁰ Emellett a „normalitás” szót is használta, jóllehet, inkább a belpolitikára vonatkoztatva, mint a külpolitikára, a médiában a nézeteit mégis gyakran egy „normális” külpolitikát folytató, „gátlástalan nemzet” koncepciójával asszociálták.²⁵¹

A „vörös-zöld” szövetségi kormány első külpolitikai válsága az *1999-koszovói háborúhoz* kapcsolódott, amely a 90-es években a német katonai erő felhasználásáról folytatott vita csúcspontját jelentette. *Fischer* külügyminiszter a NATO katonai beavatkozásban való német részvételt *Auschwitzra való hivatkozással* indokolta, Slobodan Milosevic etnikai tisztogatási politikájára adandó válaszul (Fischer [2007]).²⁵² *Schröder kancellár* ezzel szemben a háborúban való német részvételt a *„normalitás”* fogalmának használatával támasztotta alá, amikor az 1999. februári müncheni biztonsági konferencián elmondott

²⁴⁸ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 43

http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification. Letöltés: 2019.09.12.

²⁴⁹ Müller, Jan-Werner [2000]: *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*. New Haven, 2000, p. 269

²⁵⁰ Schröder, Gerhard [1998]: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder am 10. Dezember 1998 zum Thema „Vorschau auf den Europäischen Rat in Wien am 11./12. Dezember 1998 und Ausblick auf den deutschen Ratspräsidentschaft in der ersten Jahreshälfte 1999”*. Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 14. Sitzung. Bonn, Donnerstag, den 10. Dezember 1998, pp. 819-824 <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/14/14014.pdf>, Letöltés: 2019.12.12.

²⁵¹ Pl. Bahners, Patrick [1998]: *Total normal. Vorsicht Falle: Die unbefangene Nation*. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 3. November 1998

²⁵² Fischer, Joschka [2007]: *Die rot-grünen Jahre, Deutsche Außenpolitik - vom Kosovo bis zum 11. September*. Kiepenheuer und Witsch Verlag, Köln, p. 185.

beszédében kijelentette, hogy Németország nem akar „különutat” járni („Sonderweg”), hanem „*normális szövetségesként*” kész felelősséget vállalni (Schröder [1999]).²⁵³ A különbség a Fischer és a Schröder által használt nyelvben jól illusztrálta a „normális nemzet” fogalmának rugalmasságát, miközben azt is megmutatta, hogy a baloldalon lévők is készen álltak arra, hogy úgy alkalmazzák azt a német külpolitikára, mint a kereszténydemokraták tették az 1990-es évek elejétől. Fontos azonban rámutatni, hogy Schröder a jobboldal normalitás fogalmát a „*Bündnisfähigkeit*” (szövetségképesség) *értelemben* használta (Kundnani [2012]).²⁵⁴

Az 1998-ban hatalomra került vörös-zöld koalíció időszakában Gerhard Schröder szövetségi kancellár a „*felvilágosult nemzeti érdek*” fogalmával, a nemzeti érdekek képviselőjének hangsúlyozásával *fordulatot hozott a német külpolitikába*, amely az újraegyesítés óta *megváltozott környezetre* adott válaszként volt értelmezhető. A 90-es években Németország döntően előmozdította az európai egyesülési folyamatot, nemcsak a márkát, a nyugatnémet gazdasági fellendülés szimbólumát adta fel, hanem továbbra is hajlandó volt az európai integrációt legnagyobb nettó befizetőként támogatni. Érdekelte volt az európai egyensúlyt biztosító transzatlanti kapcsolatok fenntartásában is, mivel a második világháború után az atlantizmus a Szövetségi Köztársaság identitásának egyik intézményi alapja volt. A német külpolitika nemzetközi keretfeltételei azonban 1989-2001 között átalakultak, ezért elvesztette a korábbi tájékozódási keretét. A német külpolitika hagyományos két pillére, *az Európai Unió és a NATO szerepe megváltozott*, ez a két intézmény maga is a nemzetközi környezethez való alkalmazkodás részévé vált. Az európai integrációban, amely a német állam önfenntartásának eszköze volt, és amelynek a hidegháborúban a nyugat-európai biztonság és jólét biztosításának funkciója volt, a keleti bővítés politikája került előtérbe. Az euroatlanti integráció keleti bővítése Németországnak azt ígérte, hogy a peremhelyzetből visszanyeri hagyományos geopolitikai középhelyét, és azáltal aszimmetrikusan nagyobb előnyökre tesz szert a szomszédaival szemben (Kiss [2007]).²⁵⁵

²⁵³ Schröder, Gerhard [1999]: *Rede anlässlich der 35. Münchener Tagung für Sicherheitspolitik*, München, 6. Februar 1999, In Bulletin: Presse und Informationsamt der Bundesregierung No. 8 (22. Februar 1999)

²⁵⁴ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

²⁵⁵ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 87

Az *Európa-politikában* a vörös-zöld koalíció egyértelműen a változás igényével lépett fel: Schröder kancellár korlátozni akarta Németország nettó fizetői pozícióját, és egyszerre támogatta a keleti bővítést, miközben hű maradt az európai kompromisszumteremtő képességéhez. A német szövetségi kormány politikájában már nem annyira az európai föderáció iránya volt a meghatározó, hanem *új egyensúlyt keresett a nemzeti és az európai érdek között*. A másik hagyományos külpolitikai pillér, a NATO vonatkozásában az új fejlemény az volt, hogy az amerikai külpolitikában a 2001. szeptember 11-i terrormerénylet, a terrorizmus fenyegetése miatt stratégiaváltás ment végbe. Különösen a NATO 2002. novemberi prágai csúcstalálkozója, a NATO további bővítéséről meghozott döntés után amerikai szempontból a szövetség jelentősége csökkent, mindinkább a tagállamokat magába foglaló, alkalmi koalíciók együttműködésének keretévé vált. Németország számára ugyanakkor a NATO mint az európai biztonság központi intézménye továbbra is fontos maradt (Fischer [2000]),²⁵⁶ ez megnyugtatólag hatott mindazon félelmekkel szemben, hogy az újraegyesült Németország „új egyensúlytalanságot” idézhetne elő Európában.

Németország az újraegyesítés óta egy *új multilateralizmus* képviselőjévé vált, amelynek célja a stabilitás-export, távoli régiók megbékítése, sokoldalú szövetségek révén. Az ország a nemzetközi válságdiplomáciának is aktív résztvevője lett, ami fokozatos szakítást jelentett a korábbi tartózkodó külpolitikával szemben. A normalizálódás hívei pedig azt szorgalmazták, hogy *az egyesült és szuverén Németországnak végre a saját nemzeti érdekei alapján öntudatos hatalmi politikát kell folytatnia*, az iraki válságban az Egyesült Államokkal szemben tanúsított német politika is ebbe az irányba mutatott.

3.5.1 Folytonosságból változás – az iraki válság

Az *iraki háborúra* való amerikai készülődés háttérében éppen *választási előkészületek* folytak Németországban, és a baloldal több képviselője, különösen a szociáldemokraták a *normalitás új definíciójaként* elfogadták *a nemzeti érdekek követésén alapuló külpolitikát*. Franz Müntefering, a párt Bundestag-beli frakcióvezetője 2002 októberében azzal érvelt, hogy az újraegyesítés után Németország „normális országgá” vált. Bahrhoz hasonlóan a normalitást Müntefering is *a nemzeti érdekek* érvényesítésével kapcsolta össze, amikor kijelentette: „...*Most Németország normális ország, amelynek jogai és kötelezettségei*

²⁵⁶ Fischer, Joschka [2000]: *Vom Staatenbund zur Föderation – Gedanken über die Finalität der europäischen Integration*. Rede von Außenminister Joschka Fischer am 12. Mai 2000 in der Humboldt-Universität. In: Bulletin der Bundesregierung. 29. Mai 2000, és <http://www.europa.clio-online.de/quelle/id/q63-28290> Letöltés: 2019.01.10.

vannak ahhoz, hogy hozzájáruljon Európa sikeréhez. Gerhard Schröder kancellár ezt teszi: önbizalommal, Németország érdekeinek tiszteletben tartásával,[...]miközben gondoskodik arról, hogy Németország hozzájáruljon Európa további növekedéséhez és ahhoz, hogy továbbra is a béke, a demokrácia és jólét térsége maradjon” (Müntefering [2002]).²⁵⁷ Ez a megközelítés azt is magába foglalta, hogy a bonni köztársaság abnormalis volt. A normalitás ezen értelmezését, a nemzeti érdekek képviselőjének ellátását, a szövetségi kormány arra használta fel, hogy a Németország külpolitikájának változását igazolja vele, beleértve az Európa-politikában bekövetkezett változásokat, mint például a tagállamok közötti igazságosabb tehermegosztás igényét. Másfelől a normalitás másik értelmezése, a szövetségképességre való hivatkozás azt a célt szolgálta, hogy Németország NATO-szövetségi külpolitikáját, döntéseit alátámasszák vele, mint a koszovói háborúban való részvételt vagy a Bundeswehr-csapatok Afganisztánban való bevetését. A normalitás új definíciója ezen kívül ugyanúgy alkalmas volt arra is, hogy éppenséggel a szövetségesek, különösen az Egyesült Államok külpolitikájától való eltérést is igazolni lehessen vele, amint az az iraki háborúval szembeni ellenállásban különösen látható módon megnyilvánult (Kundnani [2012]).²⁵⁸

Az 1999-es koszovói háború vízválasztónak számított a német politika és különösen az erőszak alkalmazását alapvetően elutasító szociáldemokrata-zöld koalíció számára. A háborúban a Koszovó bombázásában való német részvétel mégsem vetített elő egy új, militarizált külpolitikát. A szociáldemokrata koalíció a háború humanitárius természetét, a mérsárlások megállítását hangsúlyozta, és nem akarta vállalni annak felelősségét, hogy a NATO kényszerítő ereje kudarcot valljon, és különösképpen pedig szerette volna elkerülni annak a látszatát is, hogy Németország különutat („Sonderweg”) jár. A koszovói

²⁵⁷ „Ein Projekt heißt: Deutschland, ein normales Land in Europa. Lange Zeit war Deutschland getrennt und wir Deutschen in West und in Ost lebten in einer besonderen Situation. Wir hatten ein Vaterland, aber wir lebten in zwei Welten. Unsere Situation war unnormale. Wie tief greifend die Entwicklung seit 1990 für unser Land und für uns als Deutsche in diesem Land sein würde, haben wir 1990 vielleicht noch nicht geahnt. Jetzt ist Deutschland ein normales Land in Europa mit Rechten und Pflichten und in der Verantwortung, seinen Beitrag für das Gelingen Europas zu leisten. Bundeskanzler Gerhard Schröder tut das, selbstbewusst die Interessen Deutschlands während – das hat sich in den vergangenen Tagen nicht zum ersten Mal gezeigt –, aber auch darauf bedacht, dass Deutschland seinen Beitrag dazu leistet, dass dieses Europa weiter wachsen kann und eine Region des Friedens, der Demokratie und des Wohlstands bleibt. Die Bundesregierung hat dafür unsere Unterstützung” Ld: Franz Müntefering, SPD, Deutscher Bundestag – 15. Wahlperiode – 4. Sitzung. Berlin, Dienstag, den 29. Oktober 2002, 74. o. <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/15/15004.pdf> Letöltés: 2019.09.19.

²⁵⁸ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 49 http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification. Letöltés: 2019.09.12.

beavatkozásban való német részvétel egyértelműen a *multilateralizmus* melletti elkötelezettséget erősítette meg, ezért nem jelentett eltávolodást a „civilhatalom” koncepciójától, még annak pacifista elemétől sem, mert az konfliktusok esetén *végső* lehetőségként nem zárja ki a katonai opciót sem. (A koszovói beavatkozás kérdésére még a biztonságpolitikai fejezetnél visszatérünk.)

A szövetségi, a NATO iránti hűség a német külpolitika vezérelve maradt. Ez egyértelműen és világosan megnyilvánult abban is, hogy a 2001. szeptember 11-én történt eseményeket követően a szövetségi kormány korlátlan szolidaritásáról biztosította az Egyesült Államokat és támogatta az Afganisztán elleni háborút is. Gerhard Schröder kancellár ekkor a Hans-Dietrich Genscher korábbi külügyminiszter nevével fémjelzett külpolitikai kurzust túlhaladottnak minősítette, a „másodlagos segélynyújtás” politikájaként értékelte, kijelentve: a háború utáni német politika időszaka visszavonhatatlanul véget ért, Németországnak – ha nem is nagyhatalomként –, de *egy nagyhatalom felelősségével* kell fellépnie (Kiss [2007]).²⁵⁹ Amint azonban egyre valószínűbbé vált, hogy az Egyesült Államok Irak megtámadására készül, Schröder kancellár már kevésbé hangsúlyozta a „szövetségképességet” és a szolidaritást, amikor szembehelyezkedett a Bush-kormányzat politikájával (Kundnani [2012]).²⁶⁰ A kancellár az iraki háborúban való német részvétel lehetőségét arra az esetre is kizárta, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa az intervencióra felhatalmazást adott volna.

A német külpolitika „nagykorúvá válása” tekintetében mérföldkőnek tekinthető Gerhard Schröder kancellár 2002. szeptember 13-án a Bundestag előtt elhangzott beszéde, amelyben az Egyesült Államok iraki intervencióját elutasítva leszögezte: *„Szövetségi szolidaritás van az egyik oldalon, a másik oldalon viszont a saját felelősség, a német nemzet egzisztenciális kérdéseiről Berlinben döntenek és sehol máshol”*.²⁶¹ A kancellár kijelentésében nem csak az Egyesült Államokkal szembeni ellenhatalmi fellépés szándéka volt felismerhető, hanem az Németország morális emancipációjáról is tanuskodott.

²⁵⁹ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 88

²⁶⁰ Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, p. 48
http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

²⁶¹ „...*Bündnissolidarität auf der einen Seite, aber auch Eigenverantwortung auf der anderen. Über die existenziellen Fragen der deutschen Nation wird in Berlin entschieden und nirgendwo anders...*”. A Német Bundestag jegyzőkönyve. 2002. 09. 13. 253. ülés. Gerhard Schröder szövetségi kancellár beszéde <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/14/14253.pdf>, Letöltés: 2019.08.13.

A német megfontolásokra kihatott az *amerikai oldalon bekövetkezett változás*: az amerikai külpolitikában a liberális hegemon helyett az unilateralizmus került előtérbe, a 2002 szeptemberében született új nemzetbiztonsági stratégia középpontjában már nem a „feltartóztatás” és az „elrettentés” állt, hanem az amerikai nemzetbiztonság garantálását biztosító legitim „megelőző háború” lehetősége a világ bármely pontján. Az amerikai unilateralizmus a német „civilhatalom” koncepció elemeit is megkérdőjelezte. Az amerikai stratégiaváltás változást eredményezett a stratégiai kultúrában is, a katonai erő elsődlegességén alapuló amerikai hegemonista logika alapjaiban mondott ellent a német „civilhatalom” elképzeléseinek (Kiss [2007]).²⁶² Az Egyesült Államok külpolitikai orientációváltása a német külpolitika számára nehéz kihívást jelentett: az egyik legszorosabb szövetségese olyan elvárásokat és követelményeket támasztott vele szemben, amelyek már nem voltak összeegyeztethetők a „civilhatalmi” koncepció alapvető normatív irányultságaival (Rudolf [2005]).²⁶³ Berlinnek nem volt megfelelő koncepciója arra, hogyan lehet Irak jogsértéseivel szemben az ENSZ BT autoritásának érvényt szerezni, és a válság csúcspontján kifejezetten megtagadta a kényszerítőeszközök alkalmazását Irakkal szemben (még ENSZ BT-határozat általi legitimáció esetére is), ami nemcsak az Egyesült Államokkal, hanem több európai partnerrel szemben is unilaterális politikát jelentett (Maull [2006]).²⁶⁴

A kelet-nyugati konfliktusban Németország az Egyesült Államok junior partnere volt, amelytől stratégiaileg függött, a Szövetségi Köztársaság az atlanti erőpolitika védelmére volt utalva, miközben közvetítő szerepet töltött be az Egyesült Államok és Párizs között. A szeptember 11-i terrormerénylet idején, a bipoláris világrend felbomlását követően még nem alakult ki az új világrend, viszont megszűnt Németország kiváltságos stratégiai helyzete. Az Egyesült Államok egypólusú hatalmi stratégiaváltása, a NATO jelentőségének csökkenése radikálisan *megváltoztatta a német külpolitika nemzetközi keretfeltételeit*. Az iraki válságban az amerikai és a német nemzetbiztonsági stratégiai kultúra ütközött össze. Megmutatkozott, hogy Németország és az Egyesült Államok biztonságpolitikai felfogása alapvetően különbözik egymástól: míg *az Egyesült Államok számára a multilateralizmus csak egy opció, Németország számára a történelem és a*

²⁶² Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külgügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 94

²⁶³ Rudolf, Peter [2005]: *The Myth of the „German Way”: German Foreign Policy and Transatlantic Relations*. In: *Survival*, Vol. 47 No. 1 (Spring 2005) pp. 133-152

²⁶⁴ Maull, Hanns W. [2006a]: *Zivilmacht Deutschland*. In: Hellmann, Gunther/Schmidt, Siegmund/Wolf, Reinhard, (szerk.): *Handwörterbuch zur Deutschen Außenpolitik*. Opladen, VS Verlag

geostratégiai helyzete miatt *kötelesség* (Müller [2003]).²⁶⁵ Németország ezért a nemzetközi intézményeket preferálja, az erő pedig soha többé nem válhat számára államraisonná. Az erőszak alkalmazásához való viszonyulás mellett megmutatkoztak a két ország hatalomfelfogásában meglévő különbségek is, a háború utáni német önkorlátozó, az elsődlegesen nem katonai opciókat kereső hatalom felfogása szemben állt az amerikai hatalom elképzelésével. Németország az erő alkalmazását csak legvégső eszközként hajlandó elfogadni, és soha nem normális politikai lehetőségként. Berlinnek alapvető érdeke ugyanakkor, hogy beleszólása legyen abba, hogy az Egyesült Államok miként használja fel az erejét, és az ilyen stratégiai egyeztetések legjobb helyszínének a NATO-t tekinti (Karp [2006]).²⁶⁶ A „kereskedőállam” Németországban különleges érzékenység alakult ki a katonai biztonság kérdései iránt. A hidegháború idején a két ország közötti stratégiai különbségek (mint például a társadalmi modellek különbözőségei, a fegyvertartáshoz, a halálbüntetéshez való viszonyulás) nem voltak meghatározóak, mert a rendszerkonfliktus fő kérdései alá rendelődték. A Bush-kormányzat iraki háborúban való részvételének német bírálataiban viszont már az amerikai politikai modell bírálata is megmutatkozott.

Az iraki válságban különösen felszínre került a német és az amerikai terrorizmusfelfogás közötti különbség is: a németek jobban hangsúlyozzák a terrorizmus gazdasági és politikai gyökereit, abból indulnak ki, hogy a terrorizmus elleni harcban ügyelni kell a biztonság és a szabadságjogok közötti egyensúly megőrzésére is. Ebben a felfogásban az a nemzetközi jogi követelmény valósul meg, hogy az emberi jogoknak van egy olyan központi állománya, amelynek a lényegi tartalma nem támadható meg, mert az olyan abszolút jogokat jelent, amelyeket még rendkívüli állapot vagy háború esetén sem szabad megsérteni (Heinz [2005]).²⁶⁷ Német értékelés szerint ezzel szemben az USA 2001. szeptember 11. után szabadkezet adott magának, megengedve, hogy a terrorral szembeni harcban kitolja az illendőség és a megfelelőség határait (Riecke [2013]).²⁶⁸

²⁶⁵ Müller, Kerstin [2003]: 2003): *U.S.-Sicherheitsstrategie und ihre Auswirkungen auf Europa*. Heinrich-Boell-Stiftung, Berlin, November 13. 2003

²⁶⁶ Karp, Regina [2006]: The New German Foreign Policy Consensus. In: *Washington Quarterly*. Winter 2006, Vol. 29 Issue 1, p61-82

²⁶⁷ Heinz, Wolfgang S. [2005]: *Internationale Terrorismusbekämpfung und Einhaltung der Menschenrechte*. In: *Friedensbedrohung Terrorismus: Ursachen, Folgen und Gegenstrategien*, Red: Ulrike Kronfeld-Goharani, LIT Verlag Münster, 2005, p. 135-155.

²⁶⁸ Riecke, Hennig [2013]: *Wachsamer Partnerschaft. Der NSA-Skandal liefert neue Impulse für die deutsch-amerikanischen Beziehungen*. In: *DGAP-standpunkt*, 11. November 2013 N°7 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24563>. Letöltés: 2014.07.22.

Németország az ENSZ Biztonsági Tanácsa választott tagjaként (Franciaországgal, Oroszországgal és Kínával együtt) az USA katonai intervenciója ellen foglalt állást. Tette ezt két megfontolásból: egyrészt nem volt meggyőződve arról, hogy a megelőző háború elfogadható-e legitimnek, másrészt tartott a háború regionális következményeitől. Irak esetében Berlin először szembesült azzal, hogy a katonai beavatkozásban való részvétele nem állt érdekében, azzal csupán a multilateralizmus iránti elkötelezettségét demonstrálta volna, miközben a megítélését negatívan befolyásolta volna (Rudolf [2005]).²⁶⁹ Németország az Egyesült Államok unilateralizmus politikájával szemben a kiegyensúlyozás politikáját választotta. A német döntésben az amerikai unilateralizmus elutasítása állt és az, hogy a német közvélemény pacifista hangulatát sikerült a választásokon a szociáldemokrata párt javára fordítani. Schröder a választási kampányban a „német út” kifejezést használta, bár a későbbiekben „német modell”-ként értelmezte, a kifejezés a Nyugattal szembeforduló „német különútra” emlékeztetett, amit sokan úgy értékelték, hogy Schröder szakított a „rég” Szövetségi Köztársaság nyugati orientációjú külpolitikájával (Risse [2007]).²⁷⁰

A Biztonsági Tanácsban adott német „nem”-mel feszültség keletkezett a német „civilhatalom” külpolitikai szerepkonceptiójának elemei, a multilateralizmus és a pacifizmus/antimilitarizmus között. Az iraki válságban Németország oly módon járt el, hogy az ellentmondott a „civilhatalom” egyik központi elemének, a multilateralizmusnak. Berlin, azáltal, hogy még az ENSZ-felhatalmazás esetére is kizárta a német részvétel lehetőségét, unilaterális politikát folytatott és több partnerével is szembe helyezkedett, ezért a „civilhatalom” egyik fő elemétől, a multilateralizmusától határolta el magát. Másfelől viszont az, hogy nyíltan elutasította az Egyesült Államok háborús politikáját, nagyon is beleillett a „civilhatalom” pacifista koncepciójába, amely az erőszak alkalmazását csak végső esetre helyezi kilátásba. Nem beszélve arról, hogy nehezen lehetne militarizálódásról beszélni egy olyan állam esetében, amelynek költségvetésében a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya mindössze 1,5 %.

Az iraki válság próbakő volt, mert felvetette annak veszélyét, hogy Németország atlantista opciója meggyengül, amely a szövetségi köztársaság identitásának egyik alapja

²⁶⁹ Rudolf, Peter [2005]: *The Myth of the 'German Way': German Foreign Policy and Transatlantic Relations*. In: *Survival*, vol. 47, no. 1, Spring 2005, pp. 133–152 © The International Institute for Strategic Studies

²⁷⁰ Risse, Thomas [2007]: *Deutsche Identität und Außenpolitik*. In: *Handbuch der deutschen Außenpolitik*. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007

volt. Az atlanti pillér gyengülésének veszélye egyúttal a szomszédok aggodalmát is kiváltotta, hogy Németország vajon mennyire elkötelezett a másik pillér, Európa iránt.

Az iraki válságban a német-francia tandem szembe került a többséggel. Németország az Egyesült Államokkal szemben Franciaországot, Párizs neogaulle-ista irányvonalát választotta, ezáltal nagyobb függőségbe került Franciaországtól. Az iraki válság következménye volt, hogy, mivel Németországnak választania kellett Franciaország és az Egyesült Államok között, nem tölthette be tovább a közvetítő szerepet Washington és Párizs között, a hagyományos és jól bevált „*sowohl als auch*” (is-is) politikája jegyében egyenlő távolságot tartva mindkét szövetségesétől. A döntésével Párizst választotta, és a válságban tanúsított német magatartás átmenetileg konfliktushoz vezetett az Egyesült Államokkal (az emelkedő olajár, és az iraki újjáépítésből való kimaradás gazdasági következményeivel együtt), ahogyan az ENSZ Biztonsági Tanácsában a német állandó tagság lehetősége is a bizonytalan jövőbe került (Kiss [2007]).²⁷¹

Németország és Franciaország háborúellenes szövetségéhez csatlakozott többek között Oroszország is. Az iraki válság így megosztotta Európát, ezáltal kérdéssé tette az európai német-francia motor szerepet, mert a tandem a többséggel került szembe, az unió új közép- és kelet-európai országai, amelyeknek Németország a védőügyvédje volt, az Egyesült Államok hatalmában látták a saját biztonságuk legfőbb biztosítékát; és az európai biztonsági és védelmi politikában Nagy-Britannia, Olaszország és Spanyolország is az Egyesült Államok oldalán állt.

A német döntés hátterében nemcsak az amerikai unilaterális politika elutasítása volt, hanem az a belpolitikai szándék is, hogy Gerhard Schröder a választások előtti pacifista hangulatot felhasználva igyekezzen megnövelni a szociáldemokraták szavazótáborát. A *belpolitikai tényezőknek a külpolitikában játszott növekvő szerepe* is a normalizálódás irányába mutatott. Gerhard Schröder az iraki háborút sikeresen a választási kampánya részévé tette, aminek köszönhetően a szociáldemokrata párt csekély többséggel győzedelmeskedett az új parlamentben.²⁷² A 2002. augusztus 6-i hannoveri választási beszédében Schröder Németországot öntudatos országnak nevezte, amely semmilyen kalandra és csekkfüzet-diplomáciára nem áll készen, ahogyan a második öbölháború

²⁷¹ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-őszi, pp. 86-115, p. 97

²⁷² 251 mandátumot szerzett az uniópártok 248 mandátumával szemben.

idején arra példa volt.²⁷³ 2003 januárjában az alsó-szászországi és a hesseni tartományi választások előtt szintén a háború ellen foglalt állást, mondván, Németország nem fog támogatni egy háborút legitimáló határozatot. Az iraki válságban először volt látható, hogy a kétpólusú világrend felbomlása után a külpolitikában *a belpolitikai tényezők*, tartományok és más szereplők súlya megnőtt, ahogyan a szövetségi kancellár a választási kampányban a háború elleni retorikával sikeresen el tudta vonni a figyelmet az ország gazdaságát sújtó problémáktól, a munkanélküliségről, a strukturális problémákról (amelyekre az „Agenda 2010” elnevezésű, deficit- és munkanélküliség-csökkentő, gazdasági megszorításokat tartalmazó átfogó reformprogramot dolgozták ki). Elemzők szerint az iraki háborútól való távolmaradás mögött nemcsak a német külpolitika önállósodása állt, hanem az is, hogy Németország valószínűleg *nem is lett volna képes* további katonai kötelezettségek vállalására, 2002 végén 8500 német katona teljesített külföldön szolgálatot hét misszóban, a német csapatkontingens volt a legnagyobb az amerikai után. Még nagyon közel volt a koszovói háborúban való német részvétel, amely nem kevésbé viselte meg Berlint, a Bundeswehr afganisztáni küldetését a kancellár 2001. november 16-án csak a bizalmi kérdés felvetésével tudta a parlamentben elfogadtatni (Kiss [2007]).²⁷⁴ Nem mellékes ugyanakkor az sem, hogy Schröder kancellár az iraki háborúra adott a német „nem”-mel alapvetően a német szárazföldi csapatok részvételét zárta ki az iraki műveletekben, azonban hozzájárult a német légtér és a németországi amerikai támaszpontok igénybe vételéhez, Kuwaitban a bevetés idején „Fuchs” páncélcsoportok állomásoztak, az Egyesült Arab Emírátsokban német rendőrök iraki rendőrök kiképzésében vettek részt, a NATO Törökországban állomásozó és a hadműveletek fölött is repülő AWACS-repülőgépein német személyzet szolgált, valamint állítólag a hadműveletek alatt a német hírszerző szolgálat ügynökei tájékoztatták az amerikaiakat az iraki katonai célpontokról (Kiss [2007]).²⁷⁵

Az iraki háborúval kapcsolatos német állásfoglalás nemcsak jelentősen megterhelte a német-amerikai kapcsolatokat, de az elszigetelődés irányába is mutatott. Bár a német külpolitika alapvető elemei változatlanok maradtak, egyesek realista nézőpontból úgy vélték, hogy a német külpolitika minőségileg megváltozott és európai hegemoniára, autonóm védelmi politikára, sőt atomfegyver megszerzésére törekszik, ahogyan azt

²⁷³ Ld. <http://www.faz.net/aktuell/politik/spd-wahlkampfauftakt-schroeders-deutscher-weg-170241.html>
Letöltés: 2020.10.11.

²⁷⁴ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 104

²⁷⁵ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 106

Mearsheimer vizionálta (Mearsheimer [1990]),²⁷⁶ és az újraegyesítés óta a Bundeswehr külföldi bevetéseinek növekedésével érveltek. Tény, hogy a német újraegyesülés után a Bundeswehr mind több szerepet vállalt „*out-of-area*” akciókban (Kambodzsa, Szomália, Bosznia, Horvátország, koszovói háború, Afganisztán, Szerbia-Montenegró), sőt az iraki invázió során is hozzájárultak a német légtér és a németországi amerikai támaszpontok igénybe vételéhez. Mindez azonban a szövetségesekkel egyetértésben, multilaterális keretekben történt, egyesek mégis hajlamosak voltak ezt is egyfajta nagyhatalmi normalizálódás jelének tekinteni, ahogyan az ENSZ BT állandó tagságára irányuló német törekvést is.²⁷⁷ Gregor Schöllgen ekkor egy európai nagyhatalom jogos politikai igényeiről, *Németországnak a világ színpadára való visszatéréséről* értekezett (Schöllgen [2003]),²⁷⁸ és arról, hogy Schröder kancellár az iraki válságban radikálisan szakított a német tradícióival és Németország visszatért a realista hatalmpolitika irányába. Mások ugyanakkor éppen fordítva, úgy látták, hogy az iraki háború után Németország az újraegyesítés óta eltelt évtizedben inkább meggyengült, mint erősödött, részben az Egyesült Államokkal kialakult vita, részben az iraki válság miatt az Európában bekövetkezett megosztottság, valamint nem utolsósorban a német gazdaság nehézségei miatt. (A strukturális reformokra a gazdasági keretfeltételeknél visszatérek.)

Az iraki válságban tanúsított német magatartást sokan úgy interpretálták, hogy az eklatáns bizonyítéka a bonni (rég) köztársaság külpolitikai identitásával és a nyugati és szövetségi orientációval való szakításnak. Nem osztom azok véleményét, akik szerint a szövetségi kancellár a döntésével szakított volna a bonni Szövetségi Köztársaság külpolitikájával, azokkal értek egyet, akik azt hangsúlyozták, hogy Németország külpolitikai orientációjában sem a külpolitikai diskurzus transzatlanti vonatkozásait, sem az aktuális külpolitikát tekintve nem következett be alapvető változás (Risse [2004]).²⁷⁹ Arról is megoszlanak a vélemények, hogy az iraki válságban a német álláspont a német „civilhatalom” folytonosságát vagy éppen a német külpolitika normalizálódását mutatta. Mindkét tábornak igaza lehet: amennyiben a „civilhatalmi” attribútumokból a katonai erő alkalmazásától való tartózkodás parancsát emeljük ki, akkor az újraegyesítés előtti külpolitika folytatását, a „civilhatalomhoz” való ragaszkodást hangsúlyozzuk, ha viszont

²⁷⁶ Mearsheimer, John [1990]: *Back to the Future. Instability in Europe after the Cold War*. In: *International Security*, Vol. 19. No. 3, pp. 5-49

²⁷⁷ Ez utóbbi egyébként nem a vörös-zöld koalícióhoz köthető, hanem még 1992-ben Klaus Kinkel szabaddemokrata külügyminiszter tűzte ki célul, azonban Kohl kancellár az adott nemzetközi környezetben nem tartotta reálisnak annak elérését.

²⁷⁸ Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. München, p. 101-157

²⁷⁹ Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue” deutsche Außenpolitik?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B11/2004, 8 März 2004, pp. 24-31.

Németországnak az Egyesült Államokkal és az atlanti szövetségeseivel fenntartott multilateralizmusának megkérdőjelezésére, a „felvilágosult nemzeti önérdék” szerinti új kiállására helyezük a hangsúlyt, akkor az iraki válságban a német magatartást a normalizálódás jelének tekinthetjük. Az iraki válságban a multilateralizmus normája szembe került azzal a kötelező normával, hogy az erőszak csak végső esetben alkalmazható a nemzetközi konfliktusok rendezése érdekében. Az iraki háborúban való részvétel eleve kizárása, arra az esetre is, ha az ENSZ BT erre mandátumot biztosít, a „civilhatalmi” politika egyik alapelve, a multilateralizmus megsértését jelentette, ez az unilateralizmus számos európai partnerével is szembeállította Németországot. A háború nyílt elutasítása viszont beleillett a civil hatalmi koncepcióba, és a „civilhatalom” két eleme a „*never again*” (azaz a katonai hatalompolitika csak végső esetben való alkalmazása) és a „*never alone*” (azaz az államközi kapcsolatok civilizálása) továbbra is érvényben maradt (Kiss [2007]).²⁸⁰

Az iraki válság, mint láttuk, a német külpolitikában szerepkonfliktushoz vezetett, amelynek végén az egymással ütköző normák közül az antimilitarizmus jutott érvényre. A háborúban való részvétel ugyan a nyugati, szövetségi orientációnak felelt volna meg, egyúttal azonban súlyosan megsértette volna a „*civilhatalom*” békepolitikai normáit, mivel az Irakban kívülről előidézett erőszakos rendszerváltást – Saddam Hussein elnyomó hatalma és az emberi jogok megsértése ellenére – nem lehetett tömeggyilkosságokat megakadályozó, humanitárius beavatkozásként értékelni. Ha Németország másként döntött volna és (ENSZ-mandátum alapján) részt vett volna a beavatkozásban, azzal is az identitásának megfelelően, a nyugati és szövetségi orientációjával összhangban járt volna el. Risse ezért helyesen jegyzi meg, hogy az „out-of-area” bevetések és az iraki háborúra adott nemleges német válasz esetében a külpolitikai identitás alapú interpretáció elérte a határát, mert a külpolitika változása mindkét esetben összhangban áll a német külpolitika alapvető értékeivel, elveivel és normáival, Németország identitásával. A változásokat nem lehet az identitáskoncepciókkal megmagyarázni, mert ahhoz Németország külpolitikai identitásának is meg kellett volna változnia – de erre nem került sor (Risse [2007]).²⁸¹

²⁸⁰ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115, p. 109

²⁸¹ Risse, Thomas [2007]: *Deutsche Identität und Außenpolitik*. In: *Handbuch der deutschen Außenpolitik*. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007, p. 60

A Schröder-koalíciónak az iraki invázióval kapcsolatos állásfoglalása a német külpolitika normalizálódását, önérdékeinek érvényesítését jelezte, úgy, hogy eközben továbbra is fennmaradt a magát a multilaterális intézmények játékszabályainak alávető német „civilhatalom” eszményképe, a német külpolitika lényegében hű maradt a „civilhatalom” koncepciójához.

3.6 Angela Merkel kormánykoalíciója és a normalizálódás

„...a német külpolitikának a német érdekeket kell érvényesítenie.”

(Merkel [2003])²⁸²

Angela Merkel 2003-ban még ellenzékben, CDU-pártelnökként a támogatásáról biztosította a szociáldemokrata-zöld koalíció által meghirdetett, „nagykorúvá vált külpolitikát”. Megerősítette Schröder kancellár üzenetét, amikor kijelentette: *„Egyetértek Önnel, Szövetségi Kancellár Úr, a német külpolitikát Berlinben csinálják. Hozzáteszem: a német külpolitikának a német érdekeket kell érvényesítenie”* (Merkel [2003]).^{283, 284}

A német külpolitikában a Gerhard Schröder kancellársága idején elindult változások Angela Merkel idején is folytatódtak. (Ez alól bizonyos kivételt jelentenek az Izraellel fenntartott kétoldalú kapcsolatok, lásd az Izraellel foglalkozó szakaszt.) Merkel is folytatta Németország nemzeti érdekeinek megjelenítését, ahogyan azt Schröder tette, és magabiztosan követi azokat. Az euróválságra adott válaszát is a normalizálódás megnyilvánulásának tekintették. *Wolfgang Schäuble* szövetségi pénzügyminiszter egy, az „önérdékeit” követő Németország bírálata azzal utasította vissza, hogy: *„a kilencvenes években az újraegyesítés után Európában mindenki azt mondta, hogy a németeknek végre normális országgá kell válniuk, a külpolitikai fellépést illetően is. Most Németország normális ország, és most ez sem tetszik.”*²⁸⁵

²⁸² Ld. a következő jegyzetet.

²⁸³ Lásd a német érdekekről szóló pontot, a 2006-ban kiadott „Fehér Könyv”-ben az átfogó biztonság értelmezését, a német gazdasági érdekek külföldi védelméről szóló elemeit is.

²⁸⁴ Merkel, Angela [2003]: *Rede im Zusammenhang der Regierungserklärung des Bundeskanzlers „Mut zum Frieden und zur Veränderung”*, Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle 15/32, 14.3.2003, 2495B-2505A, 2502D

²⁸⁵ *„In den neunziger Jahren, nach der Wiedervereinigung, haben alle Europäer gesagt, die Deutschen sollten endlich ein normales Land werden, auch was etwa das außenpolitische Auftreten betrifft. Heute ist Deutschland ein normales Land, und nun ist es auch nicht recht. Jetzt spricht man von Zäsur. Nein, wir nehmen unsere Verantwortung wahr. Wir wissen, dass wir Europa zusammenführen müssen”* Ld: Brost, Marc / Geis, Matthias [2010]: *Wir sind normal. Das ist auch nicht recht. Interview mit Wolfgang Schäuble*. In: Die Zeit, Nr. 14, 31. März 2010. <http://www.zeit.de/2010/14/Schaeuble-Europa>. Letöltés: 2019.09.01

2005-től, Angela Merkel szövetségi kancellárrá történt megválasztása óta a német külpolitika tartalma jelentős változásokon ment át. Az újraegyesített Németország harmadik politikai generációját képviselő Merkel egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy javítsa a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, abból a megfontolásból, hogy az Németország eminens érdeke, és minden olyan kísérlet, amely „ellensúly” képzésére irányul, a kontinens megosztásához és Németország elszigetelődéséhez vezet. Merkel az amerikai külpolitika folyamatos bírálata mellett a „NATO-first” elvet képviseli, azaz az Európai Unió biztonság- és védelmi politikájával szemben a NATO-nak ad elsőbbséget. Berlin ugyanakkor a „civilhatalom” elveit megőrizve az afganisztáni és más békefenntartó missziókban a közvetlen harci feladatokkal szemben a civil, gazdasági feladatvállalást helyezi előtérbe. Merkel kancellársága idején Németország külpolitikája visszatért a „*sowohl als auch*” elvéhez, amelyben Washingtont és Párizst egyaránt fontos partnernek tekinti. A német-amerikai kétoldalú kapcsolatokat fontos globális napirendek határozzák meg (ezekről a 6. fejezetben lesz szó.)

2011-ben a német külpolitika újra nehéz döntés elé érkezett, amikor ismét katonai erő kollektív alkalmazásáról kellett véleményt formálnia és újra felmerült a német különút gondolata. A *líbiai válságban* Berlinnek nem volt világos irányvonala, végül a Biztonsági Tanácsban meghozott döntéssel szemben a tartózkodás politikáját választotta és ezzel megkérdőjelezte a második világháború utáni szövetségi politikáját (Varwick [2011a]).²⁸⁶ Joschka Fischer volt külügyminiszter egyenesen *Németország önelszigeteléséről* beszélt, mondván, Németország saját szövetségi rendszerén belül egyedül maradt, és kérdésessé tette az ENSZ BT-tagságra vonatkozó igényének teljesülését is. Guido Westerwelle külügyminiszter a döntést azzal indokolta, hogy a légi csapások nem elegendőek ahhoz, hogy Kadhafi megadja magát, és ha szárazföldi csapatok bevetésére kerülne sor, az civil áldozatokkal járna. Németország a katonai helyett a politikai, diplomáciai, gazdasági szankciókra és a pénzügyi eszközökre helyezte a hangsúlyt, ami megfelelt a „*civilhatalom*” koncepciónak. Németország látszatsemlegessége, az ENSZ Biztonsági Tanácsában tanúsított német tartózkodás sokak számára Kadhafi de facto támogatásával volt egyenértékű és rést ütött az európai külpolitika egységén. Jóllehet, az első rés akkor keletkezett, amikor Párizs (nemzetállami, geopolitikai érdekeit érvényesítve) elsőként ismerte el legitim kormányként a felkelőket,

²⁸⁶ Varwick, Johannes [2011a]: *Unzuverlässiger Bündnispartner. Ist Deutschland außenpolitisch isoliert?* 22.08.2011. IP-Die Zeitschrift. <http://internationalepolitik.de/de/unzuverlaessiger-buendnispartner> .
Letöltés: 2020.01.20.

leszűkítve a politikai megoldás és a multilaterális egyeztetés játékkerét. A német tartózkodás szembeállította egymással a német politika két fontos szempontját, a „civilhatalom” és a „szövetséges hatalom” követelményeit. Sokan úgy ítélték meg, hogy Berlin szelektív szövetségesi politikájával szövetségesi kapcsolatait a nemzeti érdekei és a belpolitikai megfontolások alá rendelte (Kiss [2011]).²⁸⁷ Németországnak nehézséget okozott annak indoklása, hogy miért nem a megszokott transzatlanti és európai szövetségesek mellett állt ki, és különösen az, hogyan oszlassa el azokat a kételyeket, amelyek a német biztonságpolitika kiszámíthatóságával és megbízhatóságával kapcsolatban felmerültek.

A kutatók egy része a Líbiával kapcsolatos döntésben annak bizonyítékát látták, hogy a német a kül- és biztonságpolitikának nincs orientációja, a stratégiai alapja pedig erodálódik (Maull [2011]).²⁸⁸ Mások ezzel szemben azzal érveltek, hogy a Líbiával kapcsolatos német magatartás sem újdonságot nem jelentett, sem a stratégiai gondolkodás hiányának nem volt bizonyítéka, az inkább illeszkedett a korábbi bevált döntéshozatali mintákhoz, amelyek a történelmi-normatív és intézményi korlátokon alapultak; következésképpen nem lehet azt állítani, hogy Németországnak nincs stratégiai orientációja, hanem arról van szó, hogy a biztonsági architektúráját nehezen képes hozzáigazítani a „kibővített biztonság” új kihívásaihoz (Junk/Daase [2013]).^{289 290}

A német külpolitika normalizálódásának okait vizsgálva többen rámutattak arra, hogy a külpolitikai keretfeltételek változása és a német újraegyesítés óta bekövetkezett belső átalakulások és terhek mellett nem elhanyagolható a németországi elitben bekövetkezett generációváltás, az, hogy az egykori vizionárius politikusokkal szemben a politika

²⁸⁷ Kiss, J. László [2011b]: *Német tartózkodás a BT-ben és a líbiai konfliktus*. MKI Elemzések, 2011/10

²⁸⁸ Maull, Hanns W. [2011]: *Deutsche Außenpolitik: Orientierungslos*. In: Zeitschrift für Politikwissenschaft, 21: 1, pp. 93–117.

²⁸⁹ Junk, Julian / Daase, Christopher [2013]: *Germany*. In: Biehl, Heiko / Giegerich, Bastian / Jonas, Alexandra (eds.): *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*, Schriftenreihe des Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, vol. 13, Potsdam, Springer, 2013, pp.139-152, p. 139

²⁹⁰ Daase a biztonság kibővülésének négy dimenzióját különböztette meg. Az első a biztonság *tárgyára*, azaz arra a kérdésre vonatkozik, hogy mely problémakörben található a politikai biztonsági fenyegetések: az elmúlt fél évszázadban a biztonság fogalmába a katonai mellett a gazdasági, ökológiai és a humanitárius szempontokat is belefoglalták. A második dimenzió az *érintettek*re vonatkozik, vagyis arra, hogy kiknek a biztonságát kell garantálni, itt is változott az értelme: a biztonságpolitikának az államtól a társadalmon keresztül az egyénig kell a biztonságot garantálnia. A harmadik a *térbeli* dimenzióra vonatkozik, arra, hogy mely földrajzi terület biztonságára törekednek: a szélesebb körű biztonsági értelmezés a területi, a regionális, a nemzetközi és a globális biztonságra vonatkozik. A negyedik a *veszély* dimenziójára utal, arra, hogy a biztonságpolitikának hogyan kell reagálnia: a biztonságpolitikai kihívást konkrét fenyegetésnek, saját sebezhetőségnek vagy homályos kockázatnak kell-e tekinteni. Ld: Daase, Christopher [2010]: *Der erweiterte Sicherheitsbegriff*. In: Working Paper 1 | 2010, p. 2. Projekt Sicherheitskultur im Wandel, Goethe-Universität Frankfurt, Arbeitsbereich Internationale Organisation

vezetését a technokraták vették át. Az „érzelemeurópai” („Gefühls-Europäer”) Kohllal szemben áll Schröder és Merkel „észeurópai” („Kopf-Europäer”) nemzedéke (Kiss [2011a]).²⁹¹ Maull, a német „civilhatalom” koncepciójának megalkotója is a német külpolitika egyik problémáját a generációváltásban látja, abban, hogy *a jelenlegi német külpolitikai elit kevésbé elkötelezett a normatív meggyőződések iránt*. Kivételnek számított, hogy Angela Merkel tőle szokatlanul elszánt magatartást tanúsított az euróválság megoldásában, Németország egyébként ritkán lépett fel kezdeményezően Európa- vagy külpolitikai témákban, ami különösen szembeötlő a közös kül- és biztonságpolitikában, a közös biztonság- és védelmi politikában (Maull [2014]).²⁹² Maull véleménye szerint a német külpolitika egyenesen „*normatív erózió*” áldozatául esett, ami megnyilvánul abban is, hogy *egyre kevésbé hajlandó szuverenitást átruházni az európai szintre, egyre kevésbé törekszik hatékony multilaterális intézmények létrehozására, és egyre kevésbé kész háttérbe szorítani a rövidtávú nemzeti érdekeit a hosszú távú, stratégiai célok mögé, miközben a kereskedőállam szerepe előtérbe került*. (Maull [2014]).²⁹³ Maull szerint tehát a „civilhatalom” veszített az érvényéből.

A normalizálódás jele ugyanakkor az a tendencia, hogy *a belpolitikai számítások és érdekek* oly mértékben áthatják a német külpolitikát, mint más országokban. Példa erre az európai környezetvédelmi politika, ahol a német autógyártók javára utólag korrigálták a széndioxid-kibocsátás előírásait. Maull szerint az európai történelem egyik iróniája, hogy az euróválság kezdetétől, 2010 tavaszától Németország külpolitikája új szakaszba lépett, azóta megpróbálja Európát a gazdaságpolitikai elképzelései szerint átalakítani. Maull szerint mégsem beszélhetünk Németország „hatalompolitikai reszocializációjáról”, mivel a világpolitikában Németország visszafogott, leszámítva a német exportérdekek szolgálatát, a biztonság- és védelempolitikája pedig „figyelemre méltóan passzív” (Maull [2014]).²⁹⁴

²⁹¹ Kiss, J. László [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1

²⁹² Maull, Hans [2014]: „*Zivilmacht*”: *Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 121-146, p. 140

²⁹³ Maull, Hans [2014]: „*Zivilmacht*”: *Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung”, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 121-146, p. 141

²⁹⁴ Maull, Hans [2014]: „*Zivilmacht*”: *Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung*.

A vizsgált időszakban a német külpolitika normalizálódása szempontjából az iraki válság mellett Merkel kancellár Európa-politikája, különösen a szövetségi kancellárnak a *szuverén görög adósságválság* megoldásában játszott szerepe a legmarkánsabb (amelyre az euróválságról szóló résznél külön kitérek). Ugyanakkor az is elmondható, hogy a katonai normalizálódás folyamata a második Merkel-kormány, Guido Westerwelle külügyminiszter hivatali idejében megtorpant (ld. a katonai normalizálódásról szóló fejezetet).

3.7 Normális állam: normák és érdekek modellje

Németország és Japán második világháború utáni fejlődése, kül- és biztonságpolitikai magatartása sok hasonlóságot mutat, a német és a japán normalizálódás komparatív vizsgálatának ezért külön irodalma van. A japán Sam-Sang Jo véleménye szerint a konstruktivizmus nem ad kielégítő választ Németország és Japán abnormalitásának magyarázatához, ezért a konstruktivizmus és a realizmus ötvözésével egy saját modellt állított fel az államok normális viselkedéséről. Jo szerint a konstruktivista elméletek hiányossága, hogy a nemzetközi kapcsolatokban túlhangsúlyozzák a normák jelentőségét és alábecsülik, nem veszik eléggé figyelembe az érdekek fontosságát, pedig azok szintén befolyást gyakorolnak az államok viselkedésére. A konstruktivisták a normákat független változónak, az érdekeket pedig függő endogén és társadalmilag konstruált változónak tekintik, Jo ugyanakkor amellett érvel, hogy az érdekek is fontos, az államok elsődleges motivációjával és viselkedésével kapcsolatos független változók. Realista megközelítéssel Jo a veszfáliai nemzetközi rendszerben abnormálisnak (normálistól eltérőnek, rendellenesnek) nevezi azokat az államokat, amelyek az őket érő kihívásokra olyan abnormális, rendellenes válaszokat adhatnak, amelyek eltérnek a normális államokétól. Jo szerint a normális államok többségének megvan az a képessége, hogy alkotmányos alapon katonai erőt alkalmazzanak és maximalizálni igyekeznek a nemzeti érdekeiket, egyes államokat viszont „abnormálisnak” lehet nevezni, ha azok olyan válaszokat adnak, amelyek eltérnek a legtöbb normális állam azonos helyzetekben várható válaszaitól. Németország és Japán például a második világháború utáni időszakban úgy vált másfajta nagyhatalommá, *pozitív értelemben abnormálissá*, hogy a kül- és biztonságpolitikai

ügyekben a lehető legtartózkodóbb magatartást tanúsított (Jo, Sam-Sang [2019]).²⁹⁵ Meg voltak elégedve azzal, hogy a katonai kérdésekben másodlagos szerepet játszanak, központi szerepet vállaltak viszont a gazdaság vagy a környezetvédelem és a segélyezési politika terén. Németország és Japán „civilhatalom”-má, az „új típusú nemzetközi hatalom” olyan prototípusává vált, amely a nemzetközi jogállamiság fejlesztésével elősegítette a nemzetközi kapcsolatok civilizációját, stabilizáló erőt képviselve a regionális és a globális biztonságra (Maull [1990]).²⁹⁶ Mindkét ország részéről megvolt, megvan ugyanakkor az igyekezet arra, hogy normális állam legyen. Jo úgy véli: majdnem hetven évvel a második világháború után *a két ország a korábnál is nagyobb hajlandóságot mutat a normalitáshoz való visszatérésre, a normalizálódás útján nagyobb, a már meglévő gazdasági hatalmukkal arányban álló, politikai – és Japán esetében katonai - hatalom megszerzése érdekében* (Jo [2019]).²⁹⁷

Jo elméletében az államok abnormalitása, normalitásának jellege a *normák és az érdekek kölcsönhatása* alapján alakul ki, ezért az abnormalitás történelmileg és ideológiailag meghatározott kialakulásának megértéséhez ezeket nem szabad eleve különválasztani. Jo modelljében az abnormalitás jellege, a német kül- és biztonságpolitika normalizálódásának útja két, egymásra merőleges tengelyen helyezkedik el. Az első, függőleges tengelyen a biztonságpolitika normáit méri: a pozitív tartományban szerepel az az extrém „militarista” norma, amely szerint az állam a fennmaradásának és szuverenitásának a külső fenyegetésekkel szembeni védelme szempontjából a legfontosabbnak a katonai erő használatát tekinti. A másik végpont, a negatív tartományban, az az „antimilitarista” norma, amely szerint meg kell előzni a katonai erő használatát és a vitákat erőszak alkalmazása nélkül kell rendezni. Ez utóbbira a legfontosabb példának a német Alaptörvény 26. cikkét tartja. Az abnormalitás vízszintes, második tengelye az állam külpolitikai érdekeit jelöli, a pozitív tartományban szerepel a szélsőséges „nemzeti” érdek, amely az állam azon elhatározásán alapul, hogy

²⁹⁵ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019.09.01.

²⁹⁶ Maull, Hanns [1990]: *Germany and Japan: The New Civilian Powers*. In: Foreign Affairs (Winter, 1990/91), pp. 91-106

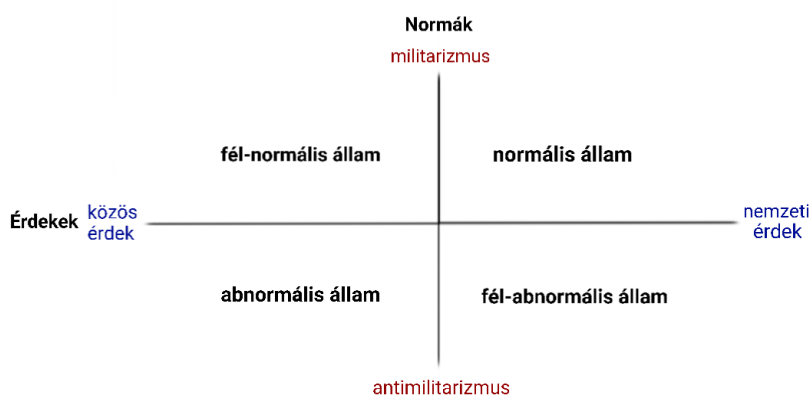
²⁹⁷ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019.09.01.

maximalizálja az önző érdekeit, anélkül, hogy más ország érdekeire tekintettel lenne. Ebben a konstellációban az államok a nemzetközi intézményeket is felhasználhatják a nemzeti érdek maximalizálásának eszközeként. A másik végponton a „közös érdekek” képviselője található, az állam azon törekvése, hogy nagyobb mértékben járuljon hozzá a nemzetközi közösséghez, a közjóhoz, általában különösebb haszon- és a költségszámítások nélkül. A közös érdekek képviselője ahhoz kapcsolódik, hogy az állam vonakodik attól, hogy a külpolitikát kifejezetten a nemzeti érdekek diskurzusára alapozza, a nemzeti érdekek kielégítésével szemben a közös érdekek képviselőjének hosszú távú és egyetemes előnyöket tulajdonít, ld. (Jo [2019]):

2. számú ábra: A nemzetállamok négy típusa – Jo, Sam-Sang modellje

Forrás: Jo, Sam-Sang [2019] ²⁹⁸

A fentiek szerinti négy államtípust Jo a következőképpen írja le:

1. A *normális államot* a nemzetközi szintén szuverén kül- és biztonságpolitika jellemzi, nincs korlátozva a katonai erő alkalmazásában és abban, hogy a saját nemzeti érdekeit érvényesítse (Morgenthau [1948]).²⁹⁹ A világ legtöbb állama normális állam, földrajzilag körülhatárolt szuverén közösséggel, nemzeti érdekeket és ambíciókat követ, amihez katonaságot és diplomátákat tart fenn, igyekszik megfelelő katonai képességeket felmutatni és kész megvédeni vagy megerősíteni biztonságát. A

²⁹⁸ Jo, Sam-Sang [2019]: Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25

²⁹⁹ Morgenthau, Hans [1948]: *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York, McGraw-Hill

- normális állam „stratégiai kultúrával” is rendelkezik (Biehl/Giegerich/Jonas [2013]).³⁰⁰
2. A *fél-normális* állam megengedi magának az erő alkalmazását, azonban a közös érdekek érvényesítésére törekszik. Nem vonakodik részt venni katonai missziókban, katonai konfliktusokba is hajlandó belebonyolódni, az identitására viszont a közös érdekek képviselője jellemző. Úgy gondolja, hogy a függetlenséget katonai erővel lehet megőrizni, de az önző egyoldalú lépések elkerülhetők a multilaterális együttműködés vagy az intézmények útján. Független katonaságot épít, erőt is alkalmazhat, de korlátozza a saját nemzeti érdekeit, és fenntartja a többoldalú együttműködést a szomszédaival. Jo ebbe a kategóriába sorolja az *Európai Unió tagállamait*, amelyek erősen integrálódtak a regionális intézményekbe.
 3. A *fél-abnormális* állam a fél-normális állammal szemben nem alkalmaz a katonai hatalmának vagy területének növelésére irányuló stratégiát, ugyanakkor egyértelmű gazdasági érdekek vezérlik, amihez világos intézményi stratégiát követ. Mivel kerüli az erő alkalmazását, a jólét növelésével törekszik nagyobb presztízsrre, miközben függetleníteni próbálja magát a hatalmi politikától. A fél-abnormális állam több más identitással is felruházható, a kutatók egy része az ilyen államot „kereskedő nemzetként”, „kereskedőállamként”, „gazdasági hatalomként” vagy „középhatalomként” jellemzi, a „merkantilista realizmus”, a „posztklasszikus realizmus” vagy a „defenzív realizmus” megközelítését alkalmazva.
 4. Az *abnormális államot* nemcsak az jellemzi, hogy antimilitarista szerepet játszik a nemzetközi kül- és biztonságpolitikában, hanem az a politikai akarat is, hogy közös érdekeket alakítson ki és másokkal közös nemzetközi, regionális célokat kövessen, sőt szuverenitását kész átadni a nemzetek feletti intézményeknek. Bár továbbra is anarchikus nemzetközi rendszerben működik, ahol a hatalmat maximalizáló „területi államok” veszik körül, nem viselkedik a saját súlyának megfelelően, nem gyakorol befolyást vagy ellenőrzést más ország fölött a nemzeti érdekeinek maximalizálása

³⁰⁰ A stratégiai a kultúra egy adott társadalmon belüli közös normák, eszmék összessége, amelyek specifikus elvárásokat generálnak az illető közösségnek a biztonság- és védelmi politikára vonatkozó preferenciákkal és fellépésekkel kapcsolatban. Ebben az összefüggésben a közösség biztonsági és védelmi identitása, amely a preferenciáiban és a magatartásmintáiban nyilvánul meg, az adott speciális biztonsági közösségre jellemző közös tapasztalatokból és elfogadott narratívákból származik. Ld: Biehl, Heiko / Giegerich, Bastian / Jonas, Alexandra (eds.) [2013]: *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*. In: Schriftenreihe des Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, vol. 13. Potsdam, Springer, 2013, p.12

érdekében. A nemzeti érdekérvényesítéshez nincsenek kiépített eszközei, praktikái, valamint tartózkodik az erő használatától. Empatikus hozzáállása miatt az abnormális állam kül- és biztonságpolitikáját a többi állam egyáltalán nem tekinti fenyegetésnek. Jo szerint az abnormális államot a „normatív hatalom” fogalmával lehet leginkább megérteni, amelyben a hatalom nem katonai vagy gazdasági természetű, hanem eszméket, véleményeket és lelkiismeretet foglal magába (Diez/Manners [2007]).³⁰¹

Jo megállapítja, hogy Németország 1914-1945 között a militarizmus és a nemzeti érdekek megszállottjaként „revizionista hatalomként” vagy „szuper-normális államként” viselkedett. Ezzel szemben a második világháború után a Szövetségi Köztársaság számára az *abnormalitás* vált meghatározóvá, a „visszafogottság kultúrája” alakult ki, az NSZK a régi militarizmus felszámolása és a nemzeti érdekek támogatása helyett a „közjó” mint közös érdek mellett kötelezte el magát (Jo [2019]).³⁰² A szociáldemokraták 1950-es évek végéig a német egység elérését tekintették elsődleges államcélnek, ezt követően viszont ők is elfogadták a közjó, a közös érdekek követését és a szövetséges partnerek által szorgalmazott újrafelfegyverkezés szükségességét. Az 1960-as évektől a német külpolitika alapját a közös európai érdekek képezték, a közjóra való törekvést széles belföldi konszenzus övezte, nemcsak a pártok, de a közvélemény nagyfokú, feltétel nélküli, „megengedő” támogatása. Németország egyedülálló, példa nélküli elkötelezettséget mutatott az európai integráció iránt. Külpolitikájával a közjó érdekében nemcsak szerénységet tanúsított, de az integrációt előrevivő német-francia tandem tagja lett és hajlandó volt „fizetőmester” szerepet vállalni. Németország tartózkodott attól, hogy bármilyen irányító szerepet játsszon az európai szintéren. Ehelyett elfogadta, hogy Franciaország átvegye a vezetést, maga pedig hajlandó volt a háttérben maradni, a közösbe többet adni és abból kevesebbet elvenni. Németország nem bánta ezt a szerepet, amellyel sikeresen hozzájárult a közös érdekek érvényesítéséhez (Jo [2019]).³⁰³ Az 1990-es években azonban két esemény, az öböl- és a koszovói háború arra készítette, hogy

³⁰¹ Diez, Thomas / Manners, Ian [2007]: *Reflecting on Normative Power Europe*. In: Berenskoetter, Felix / Williams, Michael, J. (eds): *Power in World Politics*, New York: Routledge, 2007, p.175.

³⁰² Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 6

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019.09. 01.

³⁰³ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 8

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019.09.01.

változtasson az előző évtizedek antimilitarizmusán, a német elit pedig intenzív vitát kezdett az új, berlini köztársaság normalizálódásáról. A kereszténydemokraták a szövetségi kötelezettségek teljesítésére való képességekre („Bündnisfähigkeit”) hivatkozva javasolták, hogy Németország tegyen eleget a NATO-tagállamként vállalt kötelezettségeinek, a normalizálódás fogalmát úgy értelmezték, hogy Németország akkor lehet a nemzetközi közösség rendes tagja, ha elfogadja, hogy a katonai hatalomra is szükség van. Nagy belső politikai viták után 1994 júliusában a Szövetségi Alkotmánybíróság az Alaptörvény 24. cikkének (2) bekezdése alapján kimondta, hogy a fegyveres erőknek az ENSZ szankció által elrendelt bármely „out-of-area” (a NATO szövetségi területén kívüli) hadműveletben való részvétele megfelel az Alaptörvénynek, amennyiben azokat az ENSZ égisze alatt és a Bundestag jóváhagyásával hajtják végre. 1995 júliusában a német erők a második világháború óta először kaptak engedélyt katonai erő alkalmazására Boszniában. A német baloldal számára a katonai beavatkozás kérdésében a Srebrenicában elkövetett mészárlás hozott fordulóponthoz. A német állam *az abnormális államtól eljutott a fél-abnormális államig*, amely bizonyos fokig militarizált, de a közös érdekeket részesíti előnyben. 1999-ben Németország a NATO-szövetségeseivel együtt részt vett a koszovói OAF-hadműveletekben.³⁰⁴ A Bundeswehr azóta egy sor katonai művelethez hozzájárult, a koszovói műveletekben való részvétel azonban máig vízváltónak számít az antimilitarizmus tekintetében, mivel sokan ebben látták a legfőbb bizonyítékát annak, hogy a berlini köztársaság biztonságpolitikája normalizálódott. Az újraegyesítés költségei, az ország romló demográfiai helyzete, a bőkezű és bővülő szociális jóléti kifizetések és a globalizáció által felfokozott verseny következtében Németország Európa-politikájában megszűnt a közös érdekek iránti feltétlen elkötelezettség. Németország a korábbiaktól eltérően kevésbé volt hajlandó feláldozni nemzeti érdekeinek egy részét az integráció többi tagja javára. Merkel kancellárnak az euróválságra adott válaszát a Európa-politikai normalizálódás kiemelt és látványos állomásának tekintették. A görög szuverén adósságválságot Merkel a válság kezdetén nem európai, hanem görög problémaként kezelte. Így Németország látványosan ellenállt a közös banki rendezési alapok, a közös betétbiztosítás és a kölcsönös szuverén adósságkezelési eszközök létrehozásának. A balkáni népiirtás Németországot a biztonságpolitika normalizálása irányába mozdította el, a pártok között is bizonyos fokú konszenzus alakult ki a humanitárius beavatkozás eshetőségét és a Bundeswehr szerepét

³⁰⁴ A NATO 1999. március 24-én kezdődött és 78 napig tartott légi csapásaihoz (OAF-Operation Allied Force) az ENSZ nem adott felhatalmazást.

illetően a normalizálódás irányában. Jo szerint ezért ebben az értelemben Németország ebben az időszakban *rövid időre fél-normális* állammá vált, amelyet (szükség esetén) az erő alkalmazásának megengedése és a közös érdekek gyakorlása jellemezett. Később, 2005-től azonban ez a fajta normalizálódás megrekedt. Mint az euróválság során is bebizonyosodott, Németország erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az európai integrációt a saját képére és érdekei szerint formálja át, az euróövezet irányítása a német kapitalista szemlélet kiterjesztése volt. Németország más államokhoz hasonlóan a saját érdekeit és ambícióit követi, azért elmondható, hogy ebben az értelemben *ismét normálisnak tűnik*. Összefoglalva: Jo úgy látja, hogy az újraegyesítés óta Németország előbb *a kényelmes abnormális állam helyzetéből* fokozatosan, de csak rövid időre, *átmenetileg fél-normális állammá* alakult, majd pedig egy *nyugtalan fél-abnormális állammá* (Jo [2019]).³⁰⁵

A japán kutató modellje figyelemre méltó megközelítést tartalmaz, mivel a vizsgálatát a normalizálódás két fontos szempontja mentén hajtja végre, amikor a katonai normalizálódást és a nemzeti érdekek érvényesítését vizsgálja. Jo a modellel alapvetően a konstruktivista elméletek realista bírálását nyújtja, amikor azt állítja, hogy a normáknak kisebb jelentőséget kell tulajdonítani, mint amennyit a konstruktivisták tulajdonítanak. Erre hivatkozással veszi számításba az érdekeket is. Az érdekek, a nemzeti vagy a közös érdekek fogalma azonban, mint láthattuk a nemzeti érdekek vizsgálatánál, a konstruktivista elméletekben is szerepelnek, társadalmilag meghatározott konstrukciókként. A modell túlzott leegyszerűsítését véleményem szerint az adja, hogy a normák közül csak egyet alkalmaz, a militarizmust, illetve az antimilitarizmust, miközben a német külpolitika szempontjából több norma érvényesülésének együttes vizsgálata is indokolt lenne, például a multilateralizmusé, amely nemcsak a „civilhatalom” egyik fő normája, alkotóeleme, de *a német külpolitika egyik „meta-stratégiája”* is.

³⁰⁵ Jo, Sam-Sang [2019]: Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 12 http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf. Letöltés: 2019. 09. 01.

4 A KÜLPOLITIKA MEGVÁLTOZOTT KÖRNYEZETE

A megosztott német állam szuverenitása és a német újraegyesítés, mint láttuk, nem a németek tulajdona volt, ugyanígy, az újraegyesítés utáni német külpolitika megváltozása sem vezethető le egyszerűen abból, hogy Németország visszanyerte a szuverenitását. A német külpolitika normalizálódását számos külső és belső feltétel megváltozása idézte elő. A konstruktivista elemzők rámutattak arra, hogy önmagában a külpolitikai környezet változása is változást idézett elő azokon a német külpolitikai területeken is, ahol egyébként az alapvető folytonosság, állandóság megmaradt.³⁰⁶ A teljesség igénye nélkül, csak utalás jelleggel, vessünk egy pillantást arra, hogy milyen, a környezetben bekövetkezett változások befolyásolták a német külpolitika normalizálódását.

4.1 A külpolitikai környezet átalakulása

A német külpolitika megváltozott keretfeltételeit a német újraegyesítés és a német külpolitika fokozódó európaizálódása mellett olyan tényezők is meghatározzák, mint az, hogy változott a földrajzi környezet, megnőtt az érintett államok és társadalmi szereplők száma, új külső veszélyek és belső kihívások jelentkeztek, és mindezek következtében a német külpolitika átláthatatlanabbá vált (Hellmann/Wolf/Schmidt [2007]).³⁰⁷

A nemzetközi környezet jelentősen megváltozott Németország körül. A kelet-nyugati konfliktus megszűnése számos mélyreható strukturális változást idézett elő vagy gyorsított fel a nemzetközi kapcsolatok rendszerében, amelyek Németországra is kihatottak. Ilyen változások voltak például, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti kölcsönös nukleáris elrettentésen alapuló kétpólusú nemzetközi rendszer áttekinthetetlen és aszimmetrikus többpólusú rendszerré vált; a globalizálódás következtében az államoknak megnövekedett kihívásokkal kell szembe nézniük; bővült a nemzetközi kapcsolatokban résztvevő nem állami szereplők száma, amelyek saját érdekeiket képviselik; megnőtt az államok közötti és az azokon belüli konfliktusok gyors háborús eszkalálódásának veszélye, az ilyen konfliktusok okai ráadásul sokfélék lehetnek;

³⁰⁶ Erre nagyon egyszerű hasonlat lehet, ha megszokásból úgy hajtunk végig a felújított, átalakított országúton, hogy nem vesszük be a kanyart, ott, ahol pedig kellene.

³⁰⁷ Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegmur, szerk. [2007]: *Deutsche Außenpolitik in historischer und systematischer Perspektive*. In: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, szerk: Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegmur, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

talán a legfontosabb, hogy a változások miatt *a nemzetközi rend törékenyebbé vált*, amelynek stabilitására különösen nagy szükség van ahhoz, hogy enyhíteni lehessen a regionális vagy az egész emberiséget érintő kockázatokat (von Bredow [2011]).³⁰⁸

A jelenlegi nemzetközi rendszer további jellemzője, hogy egyre jobban *elmosódik a határvonal a bel- és külpolitika között*, elég utalnunk Schröder kancellár döntésére, amellyel távol tartotta Németországot az Egyesült Államok iraki beavatkozásától, és ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a vörös-zöld koalíció végül meglepő győzelmet tudott elérni a választásokon, megcáfolva a választási előrejelzéseket.

A megváltozott külső feltételekhez megváltozott elvárások is kapcsolódtak és időközben a német érdekek is változtak. A külpolitikában a kontinuitás hangoztatása ellenére bizonyos kurzusváltásokra is sor került, de a hidegháború befejeződésekor a nemzetközi rendszer olyan hirtelen és olyan mértékben megváltozott, hogy a német külpolitika *ahhoz képest* nagyfokú folytonosságot mutatott.

A külpolitikai keretfeltételek változására az európai, a transzatlanti viszony, az Oroszországgal és az Izraellel fenntartott kapcsolatok vizsgálatánál külön visszatérnek.

4.1 A gazdasági feltételek megváltozása

A kettéosztottság évtizedeiben a nyugatnémet Szövetségi Köztársaságot az a sajátos konfliktusos helyzet jellemezte, hogy az abnormalitás korlátai közepette a túlélést a nyugati integrációs politikája („Westbindung”) és az önkéntes beágyazódás politikája („Selbstbindung”) biztosította, az ún. „keleti politika” („Ostpolitik”) keretében pedig rendezni, majd fokozatosan fejleszteni kívánta a kelet-közép-európai országokhoz fűződő kapcsolatait. Németország újraegyesítése új helyzetet teremtett Európában és a világban. Az újraegyesített ország alapvető törekvése és érdeke az volt, hogy gazdaságilag és politikailag még erőteljesebben beágyazódjon az európai integrációba és a nemzetközi kapcsolatrendszerbe. Súlyát növelte, hogy elmélyítette a német-francia együttműködést, fontos szerepet játszott a maastrichti szerződés kidolgozásában, Franciaországgal együtt hozzájárult a Gazdasági és Monetáris Unió létrehozásához, az ún. egységes belső piac pedig tovább erősítette exportőri szerepét. Az ország politikai súlya megnőtt, az

³⁰⁸ von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollte Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 723

újraegyesítés feladatai és költségei azonban beszűkítették a pénzügyi mozgásterét, különösen az integrációban való pótlólagos pénzügyi tehervállalási képességét (Körösi [1993]).³⁰⁹ A nemzetközi elvárások nagyobbak voltak vele szemben, mint amit teljesíteni tudott, elsősorban a gazdasági lokomotív szerepet és a finanszírozást illetően. Az 1990-es évektől a 2000-2010-es évtized közepéig a német volt az unió egyik leglassabban növekvő gazdasága, így a mozdony szerepet nem tudta betölteni. Németország érdekelt volt az integráció mélyítésében és bővítésében, mert mindkettő bővítette a mozgásterét, az újraegyesítés terhei azonban óvatosabbá tették a keleti bővítést illetően: politikailag támogatta, de ragaszkodott a csatlakozás feltételrendszerének részletesebb kidolgozásához és korlátozni akarta annak finanszírozási terheit. A német gazdaságpolitika irányvonalát az újraegyesítés, az integráció, a regionalizáció és a globalizáció kihívásaira adott, illetve adandó válaszok határozzák meg. Európa-politikájában Németország a konszenzuskereső pragmatizmus útját követi, a világgazdasági kapcsolatrendszerben pedig a „global player” szerepét főleg a kínai és a délkelet-ázsiai régióval folytatott együttműködéssel erősíti (Körösi [2014]).³¹⁰ A „kereskedőállam” Németország számára továbbra is fontos, hogy nagymértékben beágyazott a világgazdaságba, ezért átlagon felüli mértékben ki van téve a világgazdaság fejlődésének (Busch/Goldbach [2011]).³¹¹

A nyugatnémet gazdaság jellemzője a stabilitáskultúra, a pénzügyi stabilitás, az exportfelesleg és az ordoliberalizmus volt, a világháború utáni német gazdaságpolitikát meghatározó ordoliberalizmus³¹² az európai integrációra is nagy hatást gyakorolt. A

³⁰⁹ Körösi, István [1993]: *Németország újraegyesítésének fő makrogazdasági hatásai*. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1993.

³¹⁰ Körösi, István [2014]: *Kettős kötődés: Németország gazdasági helyzete, szerepe az európai integrációban és Közép-Európában, az 1990-2013-as időszakban*. In: *Külügyi Szemle*, 2014/tavaszi pp 35-68. p. 36 http://real.mtak.hu/18803/1/04_KC591rC3B6si_u_100051.878775.pdf

³¹¹ Németország nemzetközi összehasonlításban is kifejezett magas, a GDP 40 százalékát meghaladó exportkvótával rendelkezik, a kivitelben ugyanakkor már a második helyre szorult Kína után. Ld: Busch, Andreas / Goldbach, Roman [2011]: *Die Stellung Deutschlands in der Weltwirtschaft*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 275-293

³¹² Az ordoliberalizmus megalkotói *Walter Eucken* (1891-1950) közgazdász, *Franz Böhm* (1895-1977) és *Hans Grossmann-Doerth* (1894-1944) jogászok voltak. Együtt dolgozták ki azt a programot, amelyben a „rend” (Ordnung) fogalmát a gazdasági rendszer és a társadalmi játékszabályok közös értelmezéseként fogták fel. Úgy vélték, hogy a kartellek semlegesítéséhez és a gazdasági háború ellen erős államra van szükség, az államnak tudatosan kell kialakítania az intézményes kereteket, azt a rendszert, azt a rendet, amelyben a gazdaság működik, a gazdasági folyamatokat viszont nem szabad az államnak igazgatnia. Ld: *Le Monde*: <http://www.magyardiplo.hu/index.php/200-le-monde-diplomatique/2015/2015-augusztus/1935-ordo-liberalizmus-a-nemet-europa-ideologia-alapjai>

Az ordoliberalizmuson alapuló „szociális piacgazdaság atyja” a II. világháború utáni NSZK-ban Ludwig Erhard (az amerikai és az angol megszállási zóna gazdasági igazgatója, 1949-1963 között Konrad Adenauer kancellár idején gazdasági miniszter, majd 1963-1966 között szövetségi kancellár) lett. Az ő irányítása alatt

hiperstabilitás kialakulása nemcsak külső nyomásra, a hidegháborúban betöltött frontország szerepre vezethető vissza, hanem azt széles társadalmi konszenzus is övezte, ami összefüggött azokkal a magas morális elvárásokkal, amelyeket Németország magával szemben támasztott.

A (nyugat)német gazdaságpolitika prioritásaként szereplő *mágikus háromszög* az ún. „erhardi célok” elérését tartalmazta, ezek: 1. az infláció alacsonyan tartása, 2. a lehető legmagasabb arányú foglalkoztatás, 3. külgazdasági egyensúly, illetve többlet. 1967-ben ezekhez a célokhoz kapcsolták negyedikként a növekedést. A stabilizációs kényszerek közepette a *mágikus négyszög* szerepe újra felértékelődött. A német monetáris és fiskális politika fő célkitűzése, hogy *stabilitással* lehet eljutni a tartós, fenntartható növekedéshez. A monetáris politikában az infláció alacsonyan tartása, a fiskális politikában az államháztartás hiányának kordában tartása az alapvető cél. A francia pénzügyi politika ezzel szemben a növekedésösztönzésből indul ki, arra számítva, hogy a tartós növekedés révén lehet biztosítani a stabilitást is (Kőrösi / Somai [2012]).³¹³

A 90-es évek második felétől sokasodtak a német gazdaság válságát jelző adatok. 2002-ben az eurózóna legnagyobb gazdaságának bruttó hazai terméke 0,2 százalékkal csökkent,³¹⁴ a munkanélküliek száma pedig meghaladta a négymilliót.³¹⁵ A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az *egyébként a szigorú költségvetési fegyelem* pártján álló Németország az *Európai Unió előírásait is megszegte*, azzal, hogy a költségvetés hiánya jelentősen meghaladta az unió által előírt, 3 százalékos küszöböt. A deficit már 2001-ben

vezették be a német „gazdasági csodá”-nak nevezett strukturális reformokat, beleértve a Deutsche Mark létrehozását 1948. június 20-án, amely a nép számára az újjáalapítás szimbóluma lett. Erhard az állam szerepét a futballbíróéhoz hasonlította: „Az a véleményem, hogy, ahogyan a bíró sem vehet részt a játékban, az államnak sem szabad. Minden jó futballmeccsben egy állandó elem van: a futballjáték bizonyos szabályokat követ, és ezeket előre meghatározzák. Az én liberális politikám – az említett példánál maradva – , hogy kialakítsam ezeket a játékszabályokat.” („... Da bin ich der Meinung, daß ebenso wie der Schiedsrichter nicht mitspielen darf, auch der Staat nicht mitspielen hat. Eines ist bei einem guten Fußballspiel als wesentliches Merkmal zu erkennen: Das Fußballspiel folgt bestimmten Regeln, und diese stehen von vornherein fest. Was ich mit einer marktwirtschaftlichen Politik anstrebe, das ist – um im genannten Beispiel zu bleiben – die Ordnung des Spiels und die für dieses Spiel geltenden Regeln aufzustellen.”) Ld: Erhard, Ludwig [1964]: *Wohlstand für Alle*. Bearbeitet von: Langer, Wolfram, 8. Auflage, Ludwig-Erhard-Stiftung e.V. Bonn. 1. Auflage: Februar 1957, Econ-Verlag, Düsseldorf. p. 134-135 https://www.ludwig-erhard.de/wp-content/uploads/wohlstand_fuer_alle1.pdf. Letöltés: 2019.08.10. Az ordoliberalisok szerint a teljes foglalkoztatás megteremtését elsődlegesnek tekintő konjunktúraélenkítő politika csak a monetáris stabilitás és az egyéni felelősségvállalás rovására valósítható meg.

³¹³ Kőrösi, István / Somai, Miklós [2012]: *Németország és Franciaország belső és EU-szintű adóssághmenedzselési politikái*. In: *Európai Tükör*, 2012/2. pp. 39-69. p.39 <http://eu.kormany.hu/download/8/6d/60000/EU%20Tukor%2012-02.pdf>

³¹⁴ Ld.: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/2112/umfrage/veraenderung-des-bruttoinlandprodukts-im-vergleich-zum-vorjahr/> Letöltés: 2019.02.10.

³¹⁵ Institut Arbeit und Qualifikation der Universität Duisburg-Essen. http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/Politikfelder/Arbeitsmarkt/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIV31.pdf Letöltés: 2019.02.10.

is magasabb volt a maastrichti kritérium szerinti tűréshatárnál, ezért a bizottság eljárást indított Németország ellen.

Súlyos feladattá vált a német szociális piacgazdaság megújítása. Az újraegyesítés óta a szociális piacgazdaság szociális jellegének fenntartása egyre inkább korlátokba ütközött, a jóléti rendszer fontos elemei fenntarthatatlannak bizonyultak, ezért korlátozni kellett azokat. A különböző reformcsomagok nagy részét főleg a megszorítások jelentették. A válság kezelésére a szociáldemokrata-zöld Schröder-kormány 2003-tól „*Agenda 2010*” elnevezéssel radikális strukturális reformokat indított el, a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás növelése, az államháztartás hiányának csökkentése érdekében. A reformcsomag a szociális ellátórendszer kiadásainak csökkentésére irányult. Schröder kancellár a változtatásokat azzal indokolta, hogy ezek szükségesek ahhoz, hogy Németország Európában újra a gazdasági és szociális fejlődés élére kerüljön. A „*Bátorság a békéhez, bátorság a változáshoz*” címmel a Bundestagban ismertetett program bevezető része az iraki válság békés, politikai rendezéséről szólt, a program további részében a kancellár a szociális állam átalakítását vázolta fel, amellyel lényegében elismerte, hogy az ötven éve működő jóléti állam az adott formájában tovább nem tartható fenn. „*Csökkenteni fogjuk az állam által nyújtott szolgáltatásokat, előmozdítjuk az egyéni felelősségvállalást és nagyobb személyes teljesítményt fogunk megkövetelni mindenkitől*” – jelentette ki. Németország európai szerepével kapcsolatban elmondta: „*Országunknak ismét a bizakodás központjává kell válnia Európában – miattunk, de Európa miatt is*”. Az európai stabilitási paktummal kapcsolatban utalt arra, hogy az euroövezeti tagság feltételeit, így az államháztartási hiány GDP-re vetített 3 százalékos határát nem szabad statikusan értelmezni. (Schröder [2003]).³¹⁶

A Schröder-kormányzat által bevezetett gazdaságstabilizációs intézkedések egy része a *Hartz-reformok* néven híresültek el, ezek a németországi munkaerő-piaci politika és az állami foglalkoztatási szolgálat átalakítására irányultak, amihez a szakszervezetektől is rugalmasságot vártak el.³¹⁷ A négy lépcsőben bevezetett Hartz-reformok célja az volt,

³¹⁶ Schröder, Gerhard [2003]: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder vor dem Deutschen Bundestag am 14. März 2003 in Berlin: "Mut zum Frieden und Mut zur Veränderung"*; Bulletin Nr. 21-1 vom 14. März 2003; Herausgeber: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. Ld: <http://gerhard-schroeder.de/2003/03/14/regierungserklarung-agenda-2010/> Letöltés: 2019.07.19.

³¹⁷ A „Modern szolgáltatások a munkaerőpiacon” elnevezésű bizottságot Peter Hartz, a Volkswagen akkori igazgatósági tagja vezette, a bizottság javaslatait a 2002. évi szövetségi választásokat követően a szövetségi kormány önálló törvényekként (Hartz I-IV) terjesztette elő.

hogy növeljék a munkaerőpiaci hatékonyságot, részben a munkanélküliségi segélyek és a munkabérek járulékainak csökkentésével.

Az euró bevezetése után hamar kiderült, hogy a költségvetési hiányok és az államadósság kezelése a vártnál nehezebb. A válságban az is világossá vált, hogy a maastrichti kritériumok nem fedik le a pénzügyi stabilitás követelményeit, nem szerepel közöttük az országok fizetési mérlegének hiánya, pedig az kulcsfontosságú. A németországi adósságmenedzserléshez elfogadták a német Stabilitási és Növekedési Paktumot, a pénzügyi stabilizációs törvényt, intézkedéseket hoztak az adóterhek csökkentésére, a társadalombiztosítási járulékok stabilizálására, a foglalkoztatás biztosítására a növekedés ösztönzésével, a beruházásösztönzésre, a pénzügyi válságproblémák kezelésére, a társadalombiztosítás megreformálására. Törvénybe iktatták az állam nettó eladósodásának korlátozását, a plafonját 2011-ben rögzítették. A stabilizációs politikát Németország fejlesztéspolitikaként, struktúrapolitikaként, exportpolitikaként szerette volna megvalósítani, de ezt nem sikerült elérnie.

Németország az európai adósságkezelésben kulcsszereplő (Kőrösi / Somai [2012]).³¹⁸ A német stabilitásorientált költségvetési és adósságleépítési stratégia európai elfogadtatásában érdekelt, mert a nagyobb európai pénzügyi stabilitás csökkentené számára a pótlólagos terhek veszélyét és újabb támogatási csomagok szükségességét. Az államadósság a német újraegyesítés finanszírozási terhei nyomán megnőtt, így Németország sem tudta betartani az általa is javasolt 60 százalék/GDP arányt (Kőrösi / Somai [2012]),³¹⁹ ezáltal maga is megsértette a stabilitás kritériumát.

³¹⁸ Az EU-ban játszott legnagyobb finanszírozói szerepe a brüsszeli költségvetéshez való hozzájárulásban eltörpül a különböző támogatási programokban való részvétele, a pénzügyi mentőcsomagokhoz, hitelnyújtáshoz és garanciavállaláshoz történő hozzájárulásához képest. Az EU költségvetéséhez való nettó befizetői hozzájárulása 2011-ben 12,14 milliárd euró volt. A Németországból az EU-költségvetésbe történő befizetések 23,77 milliárd eurót tettek ki, az EU-ból Németországba érkező transzferek 11,83 milliárd eurót. Ebből az igazgatási kiadásokat levonva (193,4 millió euró) a német befizetési többlet több mint 12 milliárd euró hozzájárulást jelentett. Ld: Kőrösi, István / Somai, Miklós [2012]: *Németország és Franciaország belső és EU-szintű adósságmenedzselési politikái*. In: Európai Tükör, 2012/2. pp. 39-69. p. 40 <http://eu.kormany.hu/download/8/6d/60000/EU%20Tukor%2012-02.pdf> Letöltés: 2019.08.12.

³¹⁹ 2008-ban a német államadósság a bruttó hazai termék 66,7 százalékát tette ki. 2009-ben és 2010-ben, a válságban, a német államháztartás mérlege növekvő deficitet mutatott (-3,2 és -4,3 százalékot). Emiatt és a 2009-ben visszaeső GDP, valamint a megnőtt finanszírozási terhek nyomán az államadósság 2010-re 83 százalékra ugrott. Az adósságállomány/GDP-arány 2010-ben tetőzött 83 százalékkal, 2011-ben 81,2 százalékot tett ki. Ld: Kőrösi, István / Somai, Miklós [2012]: *Németország és Franciaország belső és EU-szintű adósságmenedzselési politikái*. In: Európai Tükör, 2012/2. pp. 39-69. p. 42 <http://eu.kormany.hu/download/8/6d/60000/EU%20Tukor%2012-02.pdf> 2019.08.12.

5 A FOLYTONOSSÁG ÉS VÁLTOZÁS DISKURZUSA A KÜLPOLITIKÁBAN

„...Hosszú távon a felelősségben való osztozás beleszólás nélkül nem vezet jóra...”
(Kinkel [1997])³²⁰

A folytonosság és a változás körüli vita a német külpolitikai diskurzus meghatározó területe, amely különböző, egymástól teljesen eltérő értelmezésekre és következtetésekre ad lehetőséget. A német külpolitika normalizálódására mint folyamatra tekintünk, amelynek vizsgálata során a külpolitikai gondolkodás, retorika és cselekvés bizonyos mozzanatain keresztül igyekszem rávilágítani azokra a változásokra, amelyek relevánsak a normalizálódási folyamat szempontjából. Hogy ez mennyire összetett kérdés, már az iraki válságban megnyilvánult német magatartás vizsgálatakor is láthattuk. Ahogyan Kiss J. László rámutat: „*A folytonosságra való törekvés, illetve annak hangsúlyozása paradox módon maga is változáshoz vezetett, mivel a kontinuitás alapját és a német állam háború utáni identitását meghatározó intézmények – a NATO és az EU – maguk is az új nemzetközi környezethez való alkalmazkodási folyamat részeivé váltak*” (Kiss [2007]).³²¹ A változás forrása nem annyira Németországban, mint a nemzetközi környezetben, a hidegháborús nemzetközi rendszer felbomlásában, a német külpolitika két pillérének, az európai és az atlanti integráció megváltozásában rejlett, ahol *a német külpolitika változását éppen a folytonossághoz való ragaszkodás idézte elő.*

5.1 A folytonosság változása

A kelet-nyugati szembenállás megszűntével és az újraegyesítéssel a német külpolitika számára új helyzet, új alkalmazkodási kényszer állt elő, míg azelőtt a kontinuitás tézise megrendíthetetlennek látszott. A folytonosság elméletének hívei szerint a német egység létrejöttét követően nem volt szükség a német külpolitika revidálására, mert annak alapját továbbra is Konrad Adenauer nyugati politikája, Willy Brandt keleti politikája, valamint a politikai elitben és a lakosságban is erősen rögzült „*civilhatalmi*” orientáció képezte. A „kontinuitás folytonossága” mellett szól, hogy a német külpolitikát ugyanazok a társadalmi normák vezérlik az újraegyesítés után is, mint előtte: az emberi jogok

³²⁰ „...*Auf Dauer kann Mitverantwortung ohne Mitsprache nicht gut gehen...*” Ld: Kinkel, Klaus [1997]: *Deutsche Außen- und Sicherheitspolitik bei der internationalen Krisenbewältigung seit 1990. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, bei dem Vierten Sicherheitspolitischen Forum des Deutschen Bundeswehr-Verbandes am 25. November 1997 in Bonn.* In: Bulletin 98, 9. Dezember 1998, pp. 1269-1272, p. 1270

³²¹ Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság – változás a folytonosság útján?* In: *Külgügyi Szemle*, 2007. nyár-ősz, pp. 86-115. p. 87

védelve, a demokratizálás, a hatalom nemzetközi joggal való helyettesítése, a nemzetközi politika civilizálása (katonai jellegétől való megfosztása), az emberek megsegítése a világ szegény régióiban (von Bredow [2011]).³²² A német külpolitika folytonosságát igazolta a német „civilhatalom” céljainak, stílusának és eszközrendszerének fennmaradása, sőt erősödése. A kontinuitás elmélet hívei azzal érveltek, hogy a változásra tett kísérletek soha nem jártak sikerrel, mert mindig csak „gondot” okoztak Németországnak, ahogyan például Schröder kancellárnak az iraki háborútól való elhatárolódása során is.

A folytonosság hangsúlyozása nagyon is megfelelt a külső elvárásoknak, az *elvárt „civilhatalom” szerepnek*. Nem véletlen, hogy az újraegyesítés után a külföldi partnerekkel folytatott megbeszéléseken a német politikusok számára „kötelező gyakorlat” volt, hogy a német külpolitika folytonosságát hangsúlyozzák. A kulcsszavak a kiszámíthatóság, a visszafogottság, a felelősségérzet, a hatalmi politikához való vissza nem térés, az egyedüli utak tagadása („*keine Alleingänge*”), a multilaterális konszenzuskeresés és az európaizált Németország voltak, hangsúlyozva, hogy ezek a jövőbeni német külpolitikára is érvényesek maradnak. Azonban, ha ezeket a fogalmakat alaposabban, közelebbről szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy ezek *jelentésértalma megváltozott*, ráadásul ez a változás, ez a *diskurzuseltolódás* szinte láthatatlanul, *a folytonosságról szóló retorika leple alatt* ment végbe (Baumann [2005b]).³²³ *A kontinuitás már nem ugyanaz*, (von Bredow [2011]),³²⁴ a folytonosság megváltozott.

5.2 Jelentésváltozás a diskurzusban

A jelenlegi német külpolitikát tévedés is lenne csak a folytonossággal *vagy* a változással jellemezni, mivel azt egyszerre, *egyidejűleg* jellemzi a folytonosság *és* a változás, amit a külpolitika különböző területein is észlelhetünk. Az elsődleges kérdés, ha a változást mérni akarjuk, hogy mihez képest mérünk. A legalkalmasabb kiindulópontnak a (nyugat)német bonni köztársaság tekinthető, és ez nemcsak a kutatási kérdésselvetésből

³²² von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollte Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 722. p. 726

³²³ Baumann, Rainer [2005b]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus: Verschiebungen im außenpolitischen Diskurs in den 1990er Jahren*. In: Ulbert, Cornelia / Weller, Christoph (Hg.): *Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 99-125, p 100

³²⁴ von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollte Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 723

következik, hanem abból a megfontolásból is, hogy a nyugatnémet köztársaság normatív szempontból a német történelem általánosan sikeres, ha nem a legsikeresebb, korszakának tekinthető. Ezután a német külpolitikában, a külső és belső feltételek megváltozása következtében változások következtek be, a retorikában és a gyakorlatban egyaránt.

A német „civilhatalom” változását, erősödését jelzi, hogy a korábinál *nagyobb „alakító erőt”* mutat fel, nagyobb részt kíván vállalni a nemzetközi kapcsolatok alakításában, Németország *külpolitikai stílusa pedig határozottabbá* vált, ami a retorikájában is visszatükröződik.

Hellmann szerint a külpolitikai változás először is és a legjobban a „*megváltozott öntudat*”-ban ragadható meg (Hellmann [2011]).³²⁵ Gerhard Schröder kancellár Németországot „*kifelé öntudatos*” nemzetként jellemezte (Schröder [2005]),³²⁶ Angela Merkel kancellár 2010 májusában a görög pénzügyi válság idején hasonlóan magabiztos, megváltozott német önképtől vezettetve a Bundestagban a valutaunió pénzügyi stabilizációjáról tartott vitán kijelentette: „*Nélkülünk, ellenünk nem lehet és nem lesz döntés*” (Merkel [2010]).³²⁷

A közvélemény-kutatások egyúttal arról tanuskodnak, hogy a német öntudat a *közvéleményben* szintén pozitív irányban változott, egyre többen gondolják azt, hogy Németország egy másik köztársaság lett. Az elvégzett felmérések egy öntudatosabb nemzet képét mutatják, amely büszke a világháború óta eltelt évtizedekben elért eredményeire, és amely meg van győződve arról, hogy az eredményeit mások is elismerik.³²⁸ 2009-ben arra a kérdésre, hogy Németország öntudatosan lép-e fel más országok irányában, a megkérdezett németek 59 %-a válaszolt igennel, míg 2002-ben még 48 % (IfD Allensbach [2010]).³²⁹ 1993-ban a megkérdezettek 54%-a tartotta fontosnak a német nemzeti büszkeséget, 2006-ban már 73%-uk (IfD Allensbach

³²⁵ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 738

³²⁶ Schröder, Gerhard [2005]: *Rede im Zusammenhang des Tagesordnungspunktes „Antrag des Bundeskanzlers gemäß Art. 68 des Grundgesetzes”*, Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 15/185.1.7.2005, 17465B-17469B. 17469A

³²⁷ Merkel, Angela [2010]: *Regierungserklärung im Zusammenhang des Tagesordnungspunktes „Währungsunion-Finanzstabilitätsgesetz”*, Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle 17/39, 5.5.2010, 3721D-3727B, 3722B

³²⁸ Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 12, <http://www.ifd-allensbach.de/studien-und-berichte/allensbacher-jahrbuecher.html>, Letöltés: 2019.07.13.

³²⁹ Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 10, Berlin: de Gruyter, p. 33

[2010]).³³⁰ A németek az önképük pozitív változását a környezetükre is kivetítették: míg 1991-ben 39%-uk gondolta úgy, hogy a világban kedvelik őket, 2009-ben ez a szám már 51% volt (IfD Allensbach [2010]).³³¹

A változások megragadásához normatív megfontolásokból is a bonni köztársaság kínálkozik referenciaként. Az összevetés azonban nem egyszerű, mert – ahogyan Hellmann megjegyzi – az összehasonlításához „hiányzik az az erős kontrasztfólia”, amelyhez képest az eltérés pozitívan kivehető lenne. A bonni köztársaság olyan sikertörténet volt, amely kiindulópontként a weimari köztársaságtól való elhatárolódásban határozta meg önmagát. A berlini köztársaságnak azonban nem kell elhatárolódnia a bonni köztársaságtól, mert az a német történelem legsikeresebbnek tartott korszaka, a bonni köztársaság tehát nem szolgálhat negatív referenciaként (Hellmann [2011]).³³² A németek azért is fontosnak tartják a bonni köztársasággal való folytonosság hangsúlyozását, mert a berlini köztársaságban megjelenő és erősödő új német öntudat olyan negatív asszociációkat idéz fel, amelyek a bonni köztársaság előtti időkre, a bismarcki vagy a hitleri állam hatalmi tradíciókra emlékeztetnek. Érdeemes ugyanakkor megjegyzi, hogy a bonni köztársaság megítélésében az utóbbi években változás következett be, a rá jellemző, korábban inkább pozitív tartalmat hordozó „tartózkodás kultúrája” sokak számára negatív előjelet is felmutatott, például az ENSZ Biztonsági Tanácsában a líbiai beavatkozással kapcsolatban tanúsított német tartózkodás esetében (Hellmann/Jacobi/Stark Urrestarazu [2015]).³³³

A kontinuitás elismerése mellett észrevevesszük, hogy a politikai diskurzusból *hogyan változott meg a kulcsfogalmak jelentéstartalma* (Baumann [2005b]),³³⁴ a hangsúlyok

³³⁰ Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 10, Berlin: de Gruyeter, p. 92

³³¹ Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 10, Berlin: de Gruyeter, p. 35

³³² Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 739-740

³³³ Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula [2015]: *Einleitung: „Neue“ deutsche Außenpolitik?* In: Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula (Hrsg.): *„Früher, entschiedener und substantieller“? Die neue Debatte über Deutschlands Außenpolitik*, Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik. Sonderheft 6, 2015, Springer VS, Wiesbaden, pp. 5-13, p7

³³⁴ Baumann, Rainer [2005b]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus: Verschiebungen im außenpolitischen Diskurs in den 1990er Jahren*. In: Ulbert, Cornelia / Weller, Christoph (Hrsg.): *Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 99-125, p. 100

eltolódottak, ami a megváltozott „civilhatalmi” önképet, a nagyobb alakító erő iránti igényt és a határozottabb külpolitikai stílust jelezte.

Baumann a diskurzuselemzés módszerével, prominens külpolitikusok 1988-2000 között elmondott beszédei alapján kvalitatív tartalomelemzéssel vizsgálta a német multilateralizmusnak a diskurzusban végbement változását. A diskurzusban olyan kulcsfogalmak változását elemezte, mint a *nemzeti érdekek* és a *cselekvőképesség*, valamint a *felelősség(-vállalás)* (Baumann [2006]).³³⁵ Baumann kimutatta, hogy a német külpolitikai diskurzusban „a *nemzeti érdekek újrafelfedezésének*” lettünk tanúi, a *nemzeti érdekek* fogalmát 1993-tól mind gyakrabban használták, a 90-es évek végére pedig már nem számított tabunak ezekkel foglalkozni (Bahr [2000]).³³⁶ Ennél is figyelemre méltóbb a fogalom kontextusának tendenciózus megváltozása: az 1990-es évek elején a beszédekben a fogalmat többnyire akkor használták, amikor a *közös, széles körben osztott érdekekre* vagy az érdekiegyenlítés szükségességére hivatkoztak. Egyes esetekben a nemzeti érdekeket negatív előjellel jelenítették meg, mondván, hogy az azokon alapuló politika túlhaladott és nem megfelelő.³³⁷ 1992-ig szinte alig fordult elő a német nemzeti érdekek olyan értelmezése, amelyben azok mások érdekeivel ütközhetnek, és ezek érvényesítése az ilyen esetekben legitim lenne. A vezető politikusok beszédeiben a nemzeti érdekek fogalma 1992-től jelenik meg már *nem európai érdekek*ként, hanem *alapvető nemzeti, stratégiai vagy létfontosságú (német) érdekek*ként, valamint azok képviselésének és érvényesítésének igénye is. A változás egybeesik azzal a személyi változással is, hogy a külügyminiszteri poszton ekkor Hans-Dietrich Genscher Klaus Kinkel, a szövetségi védelmi miniszteri poszton Gerhard Stoltenberget Volker Rühe váltotta, és az új miniszterek új stílust képviseltek (Rühe [1993a]).³³⁸ A német

³³⁵ Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, pp. 138-163

³³⁶ Bahr, Egon [2000]: *Deutsche Interessen. Streitschrift zu Macht, Sicherheit und Außenpolitik*, Berlin, Siedler

³³⁷ „...A ránk háruló nagyobb szerepet nem túlhaladott – nemzeti hatalmi törekvés által vezérelt – nemzetállami érdekből fogjuk felvállalni, hanem jó európaiakként és az Európai Közösséggel szövetségben...” „Wir werden die auf uns zukommene größere internationale Rolle nicht in einem überholten nationalstaatlichen Interesse – geleitet von nationalem Machtstreben – wahrnehmen, sondern als gute Europäer und im Verbund der Europäischen Gemeinschaft...” Ld: Genscher, Hans-Dietrich [1991]: *Eine Vision für das ganze Europa. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher, auf der Tagung des „World Economic Forum” in Davos am 3. Februar 1991*. In: Bulletin 14/1991, 6. Februar 1991, pp. 89-95, p. 94

³³⁸ „...Egy nemzetközileg passzív szerep ellentmondana a létfontosságú érdekeinknek. Nemzetközi befolyása csak annak van, aki cselekszik, nem annak, aki csak néz...” „... Eine international passive Rolle würde unseren vitalen Interessen zuwiderlaufen. Internationalen Einfluß hat nur der, der handelt, nicht der, der nur zuschaut....” Ld: Rühe, Volker [1993a]: *Gestaltung euro-atlantischer Politik – eine „Grand Strategy”*

nemzeti és biztonsági érdekekre való gyakoribb hivatkozás összefüggött a Németország külföldi katonai missziókban való részvételével kapcsolatos vitával. Az 1998 őszen történt kormányváltás, a vörös-zöld koalíció hatalomra kerülését követően a német külpolitikai beszédekben a német érdekekre való hivatkozás trendje tovább erősödött, különösen Gerhard Schröder szövetségi kancellár beszédeiben. Schröder kancellár „*a felvilágosult önérdek politikájával*” új fogalmat, az új érdekdefinícióval új stílust vezetett be, amellyel legalább is implicit módon bírálta a nemzeti érdekek kifejezett képviseléről lemondó korábbi politikát (Baumann [2006]).³³⁹ Schröder ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy „a felvilágosult önérdekeken” alapuló külpolitikát *Európában és Európával* kell megvalósítani (Schröder [1999]).³⁴⁰

A 90-es évek elején a vezető politikusok beszédeiben visszatérő elem Németország *cselekvőképességének* biztosítása, amely a megbízhatósággal állt párhuzamban, és azzal, hogy az ország elszigeteltségét mindenáron el kell kerülni. A *cselekvőképesség* fogalmát különösen a nemzetközi katonai bevetésekben való német részvételről folytatott vita helyezte előtérbe, és az sok esetben a külföldi katonai bevetésekben való részvétel képességére korlátozódott (Rühe [1993a]).³⁴¹ Az ország „*cselekvőképességének*” megkérdőjelezése a „szövetségesi képességét” is megkérdőjelezte, és a beszédekben hol a *cselekvőképesség* a szövetségesi képesség feltétele, hol éppen fordítva.

A külpolitikai diskurzusban különösen a *felelősség* fogalmának változását érdemes közelebbről szemügyre vennünk, amely már a bonni köztársaság politikai szótárában a 80-as években is kulcsfogalomként szerepelt. Ekkor szinte kizárólag azt jelentette, hogy a németek a történelmük tanulságaiból kiindulva, kozmopolita indíttatásból felelősséget

für eine neue Zeit. Rede des Bundesministers der Verteidigung, Volker Rühe, anlässlich der „Alastair Buchan Memorial 1993” am 26. März in London. In: Bulletin 27, 1. April 1993, pp. 229-233 p. 230

³³⁹ Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik.* 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden pp. 138-144

³⁴⁰ „...A külpolitika érdekpolitika is. Minden külpolitika, amelyik azt állítja, hogy nem érdekeket követ, tiszta képmutatás lenne. Mint minden szomszédunknak, a németeknek is vannak józanul értelmezett nemzeti érdekei. A döntő pont csak az, hogyan határozzák meg ezeket az érdekeket és hogyan követik ezeket. [...] A német külpolitikának [...] a felvilágosult önérdek politikájának kell lennie...” „...Außenpolitik ist auch Interessenpolitik. Jede Außenpolitik, die behauptet, keine Interessen zu verfolgen, wäre reine Heuchelei. Wie alle unsere Nachbarn haben auch die Deutschen vernünftig verstandene nationale Interessen. Der entscheidende Punkt ist nur, wie man diese Interessen definiert und wie man sie verfolgt. [...] Deutsche Außenpolitik sollte [...] eine Politik des aufgerklärten Eigeninteresses sein.” Ld: Schröder, Gerhard [1999]: *Verlässlichkeit in den internationalen Beziehungen. Rede des Bundeskanzlers, Gerhard Schröder, zur offiziellen Eröffnung des Sitzes der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik am 2. September 1999 in Berlin.* In: Bulletin 55, 20. September 1999, pp. 573-577.

³⁴¹ Ld: Rühe, Volker [1993a]: *Gestaltung euro-atlantischer Politik – eine „Grand Strategy” für eine neue Zeit. Rede des Bundesministers der Verteidigung, Volker Rühe, anlässlich der „Alastair Buchan Memorial 1993” am 26. März in London.* In: Bulletin 27/1993, 1. April 1993, pp. 229-233 p. 230

éreznek a globális béke és a fejlesztés elősegítése iránt (Hellmann [2011]).³⁴² Olyan összefüggésben jelent meg, hogy a második világháborúban elkövetett történelmi bűnök miatt érzett büntudat, a német megosztottság és a kelet-nyugati frontország tapasztalatai alapján a németek különleges felelősséget éreztek az európai béke, Európa megosztottságának megszüntetése, illetve általában a (világ)béke és a szabadság iránt.³⁴³ Ez a felelősségfogalom a multilateralizmussal kapcsolódott össze, és mindenekelőtt *Európa és a világbéke iránti elkötelezettséget* jelentett Németország számára, illetve azzal kapcsolatos kompetenciákat foglalta magában,³⁴⁴ ahogyan az újraegyesítést követő években is. A *felelősségvállalás* politikája ebben az olvasatban – kötelezettségként – azt is jelentette, hogy a németeknek *morális megfontolásból pozitív példával kell elől járniuk*. Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter nemcsak a béke iránti felelősséget és a példamutatás szükségességét emelte ki, hanem a felelősség politikáját egyenesen *szembeállította a hatalmi politikával*.³⁴⁵ A hatalmi politikát, amely Németországot és Európát a veszedelembé sodorta, elutasította. Az ő felfogásában a felelősségpolitika a hatalmi politika meghaladását jelentette. Az újraegyesített Németország külügyminisztere számára a felelősség *a hatalommal ellentétes* fogalmat jelölt, és amikor az országnak az újraegyesítés révén elérhető *nagyobb súlyáról* beszélt, hangsúlyozta, hogy Németország

³⁴² Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 740

³⁴³ „... A német sors mindig európai sors is volt. Itt világossá válik az európai meghatározottságunk lényege és ezáltal a felelősségünk mértéke is. Felelősséget mondok – nem hatalmat.”. „*Deutsches Schicksal war immer auch europäisches Schicksal. Hier wird der Kern unserer europäischen Bestimmung deutlich, und damit auch das Ausmaß unserer Verantwortung. Ich sage Verantwortung - nicht Macht.*” Ld: Genscher, Hans-Dietrich [1988]: *Europäische Friedensverantwortung der Deutschen. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher aus Anlass der Gerold-von-Braunmühl-Memorial-Lecture*” in *der School of Advanced International Studies - The John Hopkins University, Bologna – am 3. Oktober 1988 in Bologna*. In: Bulletin 124/1988, 5. Oktober, pp. 1131-1135, p.1132

³⁴⁴ „...A Németországi Szövetségi Köztársaság mindig Franciaországgal és az összes európai partnerrel szoros együttműködésben továbbra is gondoskodni fog arról, hogy Európa előrehaladjon. Ugyanakkor tudjuk, hogy az Európai Közösség milyen nagy felelősséggel tartozik a világban a partnereivel szemben...” „...*Die Bundesrepublik Deutschland wird weiter in enger Zusammenarbeit mit Frankreich und mit allen europäischen Partnern dafür sorgen, daß es in Europa voran geht. Wir wissen zugleich die große Verantwortung der Europäischen Gemeinschaft gegenüber ihren Partnern in der Welt...*” Ld: Kohl, Helmut [1989]: *Verantwortungsvolle Politik für Freiheit und Selbstbestimmung. Anspache des Bundeskanzlers bei einem Empfang für das diplomatische Korps am 17. November 1989 im Palais Schaumburg in Bonn*. In: Bulletin 131, 21. November 1989, pp. 1120-1122

³⁴⁵ „...Egy egyesült Európa egyenjogú tagjaként a világ békéjét akarjuk szolgálni. Ez, az Alaptörvényünk előszavában szereplő kötelezettségünk meghatározza a politikánkat. Ez a hatalmi politika elutasítása, a felelősség politikáját jelenti...” „...*Als gleichberechtigtes Mitglied in einem vereinten Europa wollen wir dem Frieden der Welt dienen. Diese Verpflichtung aus der Präambel unseres Grundgesetzes bestimmt unsere Politik. Sie ist die Absage an Machtpolitik, sie bedeutet Politik der Verantwortung...*” Ld: Genscher, Hans-Dietrich [1990]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher, vor der 45. Generalversammlung der Vereinten Nationen am 26. September 1990 in New York*. In: Bulletin 115/1990, 27. September 1990, pp. 1201-1206, p.1201

ezzel a nagyobb súllyal nem nagyobb hatalomra törekszik, tudatában van viszont az abból származó nagyobb felelősségének (Genscher [1990]).³⁴⁶

Klaus Kinkel külügyminiszter 1992 májusában, hivatalának első napjaiban, Berlinben a Szövetségi Külügyminisztérium (*Auswärtiges Amt*) történetében szervezett első nemzetközi diplomataképzésének megnyitóján, amelyen közép- és kelet-európai diplomaták vettek részt – köztük jómagam is –, így fogalmazott: „*Mi, németek, tudatában vagyunk annak, hogy osztozunk a felelősségben a német és az európai megosztottság négy évtizedéért, a rabság, a kényszer és a gyámkodás négy évtizedéért Európa keleti felében. Azt is tudjuk, hogy mennyivel tartozunk az emberek szabadságakarátának Varsóban, Budapesten és Prágában, Szófiában és Bukarestben...*”³⁴⁷ Ezt a különös felelősséget a német vezetők a történelmi előzményekre és az ország földrajzi középhelyzetének tapasztalataira vezették vissza, az Európa iránti különleges felelősség hangsúlyozásából (ekkor legalábbis) még nem következett azt, hogy Németország kiemelt státuszt igényelne magának (Baumann [2006]).³⁴⁸

Az újraegyesítést követően a beszédekben már Németország *megnövekedett felelősségéről* volt szó és a kötelezettség helyett vagy mellett már egyre inkább a *nagyobb beleszólási igényt* is kiemelték, ami Németország *státusznövekedésére* utalt. Kiemelték

³⁴⁶ „Az egyesült Németországnak nagyobb súlya lesz. Tudjuk, hogy Európa népei felvetik a kérdést, hogy mi németek hogyan fogjuk ezt a nagyobb súlyt felhasználni. Erre csak egy válasz lehet: ezzel a nagyobb súllyal nem nagyobb hatalomra törekszünk, tudatában vagyunk viszont annak a nagyobb felelősségünknek, amely belőle származik.” „... Das vereinigte Deutschland wird größeres Gewicht haben. Wir wissen, daß sich die Völker Europas die Frage stellen, wie wir Deutschen dieses größere Gewicht nutzen werden. Es kann darauf nur eine Antwort geben: Mit diesem größeren Gewicht streben wir nicht nach mehr Macht, wohl aber sind wir uns der größeren Verantwortung in Europa und in der Welt bewusst, die daraus erwächst. Ld.: Genscher, Hans-Dietrich [1990]: *Erklärung der Bundesregierung zum Vertrag über die abschließende Regelung in Bezug auf Deutschland durch den Bundesminister des Auswärtigen*, Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/226, 20.9.1990, 17803B-17807D

³⁴⁷ „... Wir Deutsche sind uns bewußt, daß wir für vier Jahrzehnte deutscher und europäischer Teilung, für vier Jahrzehnte Unfreiheit, Zwang und Bevormundung in der östlichen Hälfte Europas mitverantwortlich sind. Wir wissen auch, wieviel wir dem Freiheitswillen der Menschen in Warschau, Budapest und Prag, in Sofia und Bukarest verdanken....” Ld: Kinkel, Klaus [1992]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, zur Eröffnung des 1. Lehrgangs für junge Diplomaten aus den mittel- und osteuropäischen Staaten in Berlin-Treptow, am 25. Mai 1992*, In: Jahresheft 1992, Berlin, Auswärtiges Amt, Ausbildungsstätte Treptower Park, I. Ausbildungslehrgang für junge Diplomaten aus den Mittel- und Osteuropäischen Staaten, pp.4-9, p. 6

³⁴⁷ „... Wir Deutsche sind uns bewußt, daß wir für vier Jahrzehnte deutscher und europäischer Teilung, für vier Jahrzehnte Unfreiheit, Zwang und Bevormundung in der östlichen Hälfte Europas mitverantwortlich sind. Wir wissen auch, wieviel wir dem Freiheitswillen der Menschen in Warschau, Budapest und Prag, in Sofia und Bukarest verdanken....” Ld: Kinkel, Klaus [1992]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, zur Eröffnung des 1. Lehrgangs für junge Diplomaten aus den mittel- und osteuropäischen Staaten in Berlin-Treptow, am 25. Mai 1992*, In: Jahresheft 1992, Berlin, Auswärtiges Amt, Ausbildungsstätte Treptower Park, I. Ausbildungslehrgang für junge Diplomaten aus den Mittel- und Osteuropäischen Staaten, pp.4-9, p. 6

³⁴⁸ Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, p. 153

azonban, hogy Németország ezt a státusznövekedést nem a saját hatalmi politika érvényesítésére fordítja, hanem Európa és a nemzetközi közösség szolgálatába állítja (Genscher [1990]).³⁴⁹

Amikor egyre gyakrabban van arról szó, hogy Németországnak az újraegyesítés után nagyobb felelősséget kell vállalnia, egy másik ellentét mutatkozik: a „rég” (nyugatnémet) Szövetségi Köztársaságra jellemző visszafogottság szemben áll a felelőség politikájával, abban az értelemben, hogy a felelős német külpolitika nem maradhat visszafogott, hanem nemzetközi cselekvőképességet kell mutatnia. A cselekvőképesség a 90-es években gyakran szerepel szűkebb értelemben, a külföldi katonai akciókban való részvétel melletti érvelés során (Rühe [1993b]).³⁵⁰ A nagyobb felelőség vállalása ebben az összefüggésben már a nagyobb befolyás gyakorlását jelenti, például a nemzetközi válságkezelésben való részvétel révén vagy a nemzetközi intézményekben, ami már nem áll teljesen távol a Genscher által határozottan elutasított hatalmi politikától. A kötelezettséggel szemben a felelőségnek ebben az értelmében már nagyobb hangsúlyt kap a *befolyás* és a *státusz*, ekkor már nem Németország történelmileg megalapozott különleges felelőség(érzeté)re hivatkoznak, hanem a *nemzetközi normalitásra* való törekvésre, arra, hogy Németország olyan szeretne lenni, mint az államok legtöbbször. A felelőségvállalás fogalmában a *kötelezettség jelleg egyre háttérbe szorult*, a fogalom jelentése eltolódott a beleszólási jog

³⁴⁹ „...Ezt a felelősséget fel fogjuk vállalni Európában és a világban. A súlyunkat úgy vetjük latba Európában, hogy az kontinensünk minden népe és azzal az egész emberiség javára váljon. Azzal hozzájárulunk a kifejlődőben lévő új világrend alakításában való európai felelőséghez....” „...Wir werden diese Verantwortung in Europa und in der Welt annehmen. Wir werden unser Gewicht so in die Waagschale Europas legen, dass es allen Völkern unseres Kontinents und damit der Menschheit zugute kommt. Damit tragen wir bei zur europäischen Verantwortung bei der Gestaltung der sich entwickelnden neuen Weltordnung...” Ld: Genscher, Hans-Dietrich [1990]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher, vor der 45. Generalversammlung der Vereinten Nationen am 26. September 1990 in New York*. In: Bulletin 115/1990, 27. September 1990, pp. 1201-1206

³⁵⁰ „... Megszabadultunk a megosztott ország kényszer- és rendkívüli helyzetéből. De a szuverenitás új felelőséggel jár. Szembenézünk ezzel a felelőséggel. Az Egyesült Nemzetek iraki, kambodzsai, boszniai és szomáliai béketeremtő bevetéseiben való részvétellel Németország úton van a nemzetközi normalitás felé. Ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel tagozódunk be a nemzetközi közösségbe – cselekszünk.” „... Wir sind aus der Zwangs- und Sondersituation des geteilten Landes entlassen. Aber Souveränität bringt neue Verantwortung mit sich. Wir stellen uns dieser Verantwortung. Mit der Teilnahme an friedensschaffenden Einsätzen der Vereinten Nationen im Irak, in Kambodscha, in Bosnien und in Somalia ist Deutschland auf dem Weg in die internationale Normalität. Wir ordnen uns mit denselben Rechten und Pflichten in die Völkergemeinschaft ein – wir handeln...” Ld: Rühe, Volker [1993b]: *Deutsche Sicherheitspolitik vor neuen Aufgaben. Rede des Bundesministers der Verteidigung, Volker Rühe, anlässlich der 34. Kommandeurtagung der Bundeswehr am 7. Oktober 1993 in Mainz*. In: Bulletin 83, 8. Oktober 1993, pp. 949-954, p. 950

és a státuszpozíció iránti igény felé és gyakrabban kapcsolódik az önérdekekre való hivatkozásokhoz (Baumann [2006]).³⁵¹

A fogalom jelentésváltozása két lépcsőben ment végbe, azáltal, hogy a nyugatnémet Szövetségi Köztársaság felelősségéhez képest az újraegyesített Németország felelőssége megnőtt, megnőtt az az igény, elvárás és szándék, hogy Németország vállaljon *nagyobb felelősséget Európáért*. A felelősségvállalás Genschernél önként vállalt *elköteleződést, a felelősség közös viselését* jelentette („*Mitverantwortung*”), Genscher utódainál azonban már mást, ennél többet: a *nagyobb beleszólás* iránti igényt („*mehr Mitsprache*”) jelenítette meg, különösen azokon a területeken és fórumokon, ahol a legfontosabb döntések megszületnek, például az ENSZ-ben, az ENSZ Biztonsági Tanácsában, ahol Klaus Kinkel külügyminiszter Németország állandó tagság iránt igényét is bejelentette (Hellmann [2011]).³⁵² Kinkel külügyminiszter a felelősségvállalást a globális hatalomgyakorlásban való részvétellel azonosította, amikor már úgy fogalmazott: „*Hosszú távon a felelősségben való osztozás a beleszólás (joga) nélkül nem vezet jóra.*” (Kinkel [1997]).³⁵³ Volker Rühe védelmi miniszter sem azt hirdette már, hogy jó példával kell élen járni, hanem azt szorgalmazta, hogy Németország a nagy államokhoz váljon hasonlónak (Baumann [2005a]).³⁵⁴ A német külpolitikában ezután is hangzott, hogy a németeknek kötelezettségeik vannak, de arra a legtöbbször már a saját érdekekre való hivatkozással került sor, azzal összefüggésben, hogyan növelhetők Németország befolyási lehetőségei.

Baumann megvizsgálta a német *multilateralizmus* fogalmának változását: prominens német politikusok 1988-2000 között elmondott külpolitikai beszédeit a diskurzuselemzés módszerével aszerint kódolta, hogy azokban *a multilaterális külpolitikai orientációt*

³⁵¹ Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, pp. 156-159

³⁵² Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 740-741

³⁵³ „*Auf Dauer kann Mitverantwortung ohne Mitsprache nicht gut gehen...*” Ld: Kinkel, Klaus [1997]: *Deutsche Außen- und Sicherheitspolitik bei der internationalen Krisenbewältigung seit 1990. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, bei dem Vierten Sicherheitspolitischen Forum des Deutschen Bundeswehr-Verbandes am 25. November 1997 in Bonn*. In: Bulletin 97 9. Dezember 1997, pp. 1269-1272, p. 1270

³⁵⁴ Baumann, Rainer [2005a]: *Multilateralismus: die Wandlung eines vermeintlichen Kontinuitätselements der deutschen Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 468-487 p. 479-481

milyen érvelési modellben támasztják alá: 1. kötelezettség, 2. szükségszerűség, 3. hasznosság vagy 4. befolyásbiztosítás alapján. A vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy az adott időszakban a kötelezettség alapú érvelési modell jelentősen visszaszorult a hasznosság és a befolyásbiztosítás alapú érvelés javára (Baumann [2006]).³⁵⁵ Baumann és Hellmann ebből arra következtetett, hogy a multilateralizmus mint a német külpolitika alaporientációja veszített a jövőbeni stabilitásából. Hellmann szerint ezt igazolta vissza később Németországnak a líbiai katonai beavatkozásnál tanúsított magatartása is: Németország azért tartózkodott, mert Líbiában nincsenek kiemelt nemzeti érdekei, amelyek kockán forognának, szemben Afganisztánnal, ahol a német biztonságot is védelmezik (Hellmann [2014]).³⁵⁶ Merkel kancellár egy interjúban valóban hivatkozott arra, hogy az afganisztáni terrorizmus fenyegetést jelent „számunkra Európában”, míg Líbiában nincs ilyen indok.³⁵⁷ Úgy gondolom azonban, hogy ez a magatartás nem szolgált bizonyítékot a német multilateralizmus megingására, már csak azért sem, mert Merkel kancellár nem egyértelműen csak német érdekekre hivatkozott, hanem

³⁵⁵ Ha a szónokok a kötelezettség alapján érveltek, gyakran vagy általános értékekre, normákra, elvekre (például a béke és az emberi jogok védelmére, az európai érték közösségre, az egyenjogú együttműködés, az érdekkiegyenlítés elvére) vagy a német történelemben, a nemzetiszocializmusban elkövetett bűnök tanulságaira vagy harmadik országok elvárásaira hivatkoztak. A szükségszerűség szerinti érvelésben az interdependens világra, alapvető német külpolitikai célokra utaltak. A hasznosság szerinti érvelés a multilateralista együttműködés általános hasznosságát vagy a Németországra vagy Európára vonatkozó előnyeit mutatta fel vagy mint bizalomépítő intézkedést. A befolyásbiztosítás alapú érvelés az általános értékek támogatásának biztosítására vagy az európai, illetve a nemzeti érdekek támogatásának biztosítására hivatkozott. Ld. Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden pp. 104-134

³⁵⁶ Hellmann, Gunther [2014]: *Außenpolitische Diskurse*. In: Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer [2014]: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2. überarbeitete Auflage, p. 229

³⁵⁷ Arra a kérdésre, hogy hol van az a pont, amikor Líbiában be kell avatkozni, Merkel kancellár válasza ez volt: „...Ezt a pontot például Afganisztán esetén nagyon világosan megneveztük. Az ott tervezett és felfegyverzett terrorizmusból fenyegetés indult el számunkra Európában. Teljesen joggal állíthatjuk, hogy Afganisztánban a biztonságunkat is védelmezzük. A líbiai beavatkozáshoz nincs ilyen indoklás. Mindazonáltal a diktátorral szemben fel kell és továbbra is fel fogunk lépni a katonaitól eltérő módon. A katonai beavatkozással kapcsolatban azonban skeptikus vagyok. Szövetségi kancellárként nem tudom belevinni magunkat egy rendkívül bizonytalan kimenetű műveletbe. [...] Valamennyi NATO-partner azon a véleményen van, hogy minden esetben egyértelmű jogalapra van szükség. Tehát Franciaország és Nagy-Britannia sem akar egyedül cselekedni. De még ha van is felhatalmazás az ENSZ Biztonsági Tanácsától, az még nem jelenti azt, hogy Németország részt vesz benne.... ” „... Diesen Punkt haben wir bei Afghanistan zum Beispiel sehr klar benannt. Vom Terrorismus, der dort geplant und ausgerüstet wurde, ging eine Bedrohung für uns in Europa aus. Man kann mit Fug und Recht sagen, dass in Afghanistan auch unsere Sicherheit verteidigt wird. Für ein Eingreifen in Libyen fehlt diese Begründung. Dennoch müssen wir und werden wir weiter auf anderen als militärischen Wegen gegen den Diktator vorgehen. Eine militärische Intervention allerdings sehe ich skeptisch. Als Bundeskanzlerin kann ich uns da nicht in einen Einsatz mit äußerst unsicherem Ende führen [...] Alle Nato-Partner sind der Meinung, dass in jedem Fall eine klare rechtliche Grundlage erforderlich ist. Auch Frankreich und Großbritannien wollen also keinen Alleingang. Aber selbst wenn ein Mandat des Uno-Sicherheitsrates vorliegt, bedeutet das immer noch nicht, dass Deutschland sich daran beteiligt.” Ld.: Merkel, Angela [2011]: *Kanzlerin Angela Merkel kündigt Überprüfung aller Atomkraftwerke an*. Interview mit Bundeskanzlerin Merkel, Saarbrücker Zeitung, 17. März 2011. <http://www.saarbruecker-zeitung.de/nachrichten/politik/inland/kanzlerin-angela-merkel-kuendigt-ueberpruefung-aller-atomkraftwerke-an-aid-838566> Letöltés: 2020.08.18.

európaiakra, másrészt egy, a líbiai válság megoldásában tanúsított német tartózkodásról hozott döntés nem alapozza meg, hogy abból messzemenő következtetéseket vonjunk le a német külpolitika orientációjának megváltozását illetően. A német külpolitikát továbbra is „civilhatalom” céljai, stílusa és eszközei jellemzik: elsősorban a bizalomépítő politikai párbeszédre épít és visszafogott a kényszerítő eszközök alkalmazását illetően. A német diplomácia a multilaterális fellépést továbbra is hatékonyabbnak tartja, azért is, mert általa könnyebben kivédhetők az országot érintő esetleges negatív visszahatások. (Tóth [2014]), (Heinz Wolfgang [2002]).³⁵⁸

A német külpolitikai diskurzusban „a kontinuitás leple alatt” végbement változást Hellmann úgy összegzi, hogy a *felelősség* a német külpolitika központi fogalma maradt, miközben a *jelentése* bizonyos értelemben éppen *az ellenkezőjévé fordult át*: amikor Németország nagyobb felelősséget akar vállalni, már nem arra gondol, hogy a történelem miatt súlyos elvárásokat támaszt magával szemben és hajlandó a közös felelősség alapján – mások érdekében – még nagyobb terheket vállalni, hanem láthatóan *emelni szeretné a saját nemzetközi státuszát*. Hellmann ebből arra a következtetésre jut, hogy *a német külpolitika ma már nem a morális elköteleződésből, hanem a státusz iránti igényből vezethető le* (Hellmann [2011]).³⁵⁹ Úgy vélem, hogy ebben a megállapításban sok igazság van, miközben azonban Németország morális elköteleződése sem teljesen a múltté (elég például Németország nemzetközi emberi jogi politikájára utalni). A legfontosabb kérdés inkább az, hogy Németország ezt a státusznövekedést mire kívánja felhasználni: úgy tűnik, hogy – a korábbiaknál öntudatosabb civilhatalomként – nemzetközi vezető szerepet igyekszik betölteni, ami, mint látni fogjuk a következő fejezetben, különösen megnyilvánul az Európai Unióval kapcsolatos politikáiban.

³⁵⁸ Tóth, Terézia Erika [2014]: *Az emberi jogok nemzetközi védelme Németország külpolitikájában*. In: Külügyi Szemle. 13. évfolyam 1. szám (1/2014). pp. 88-110. http://kki.hu/assets/upload/06_Teth.pdf, és Heinz, Wolfgang S. [2002]: *Menschenrechte in der deutschen Außen- und Entwicklungspolitik*. Frankfurt am Main: Evangelischer Pressedienst, 2002

³⁵⁹ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 741

6 NORMALIZÁLÓDÁS A KÜLPOLITIKA TERÜLETEIN

A diskurzust hordozó kategóriák változása, a fogalmak jelentéstartalmának alakulása vizsgálatomnak csak az egyik dimenzióját képezi. Legalább olyan fontos kérdés, hogy a külpolitika a másik dimenzióban, a döntések és cselekvések dimenziójában, *a német külpolitika a tartalmát, lényegét tekintve* hogyan, milyen mértékben változott, milyen formában és pontokon mutatja fel a normalizálódás jeleit.

Az elemzők közül sokan a folytonosság mellett foglalnak állást, azt a tézist erősítve, hogy az újraegyesítés óta a német külpolitika a tartalmát, a lényegét illetően alapvetően nagyfokú folytonosságról tanuskodik. Ez tulajdonképpen a kényelmesebb és a kevesebb veszélyt magában hordozó állásfoglalás. Egyetérthetünk ezzel szemben Hellmann-nal, hogy „nem kell realistának lennünk” ahhoz, hogy a hatalommal kapcsolatos kérdéseket a nemzetközi politika lényeges kérdéseinek tekintsük. Hellmann szerint, ha Németország a retorikájában „nagyobb öntudattal” (nagyobb hatalomérvényesítéssel) akarja képviselni a „nemzeti érdekeket”, akkor *nemcsak stílusváltásról* van szó, hanem magának a német külpolitika tartalmának változásáról is (Hellmann [2011]).³⁶⁰

A német külpolitika folytonosságára a legfőbb bizonyíték Németország erős euroatlanti kötődése, mivel vitán felül áll, hogy az Európai Unió és az Egyesült Államokkal fenntartott szövetség továbbra is a német külpolitika középpontjában áll. A folytonosság mellett szól Németországnak a világgazdaságban elfoglalt helye, beágyazottsága, a világgazdasággal való összefonódása is. Nagyfokú folytonosságot mutat a német emberi jogi és fejlesztési politika is, amelyek alapelvei az elmúlt évtizedekben nem változtak.

A külpolitika folytonosságban azonban a változás is tetten érhető, az öntudatosabbá vált német külpolitika a *tartalmát, esszenciáját is illető változás* jelei is kimutathatók a külpolitika olyan központi területein, mint például az Európa-politika, az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok, a biztonságpolitika, az Oroszország-politika vagy az Izraelhez fűződő viszony.

³⁶⁰ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 743

6.1 Német-francia kapcsolatok – változó erőviszonyok

A második világháború után az európai integráció motorja a német-francia együttműködés lett, amely egymást kiegészítő érdekek alapján jött létre. A német-francia tengelyben Németország gazdasága hajtja előre az integráció gazdasági fejlődését, míg az integráció politikai folyamatai élére Franciaország állt. Az európai integráció alapját az a sajátos *egyensúly* képezte, amely a német gazdasági erő és a francia politikai befolyás között kialakult. A győztes Franciaország igényt tartott korábbi nagyhatalmi státuszára, beleszólást akart a nemzetközi politika nagy kérdéseibe, Európának nagyobb önállóságot akart szerezni az Egyesült Államokkal szemben, Nyugat-Németországot pedig be akarta ágyazni a formálódó integrációba. A nyugatnémet állam számára ugyanakkor az európai integráció jelentette az egyetlen lehetőséget az ország szuverenitásának fokozatos visszanyerésére. A nyugatnémet külpolitika célja a kettéosztott ország szűkre szabott politikai és katonai kereteinek folyamatos és óvatos tágítása volt, távlati célként szem előtt tartva az ország újraegyesítését. Ez utóbbi azonban a franciák érdekeinek ellent mondott, mivel Franciaország a hidegháború idején a valódi súlyánál nagyobb jelentőségre tett szert, a megosztott Európát saját érdekeinek megfelelően használta fel. A franciák Európát célterületnek, de eszköznek is tekintették hatalmi törekvéseik megvalósításához, Párizs szempontjából az európai integráció a történelmi folytonosság fenntartásának eszköze volt a francia nemzetállam erőforrásainak megsokszorozása érdekében. Az Európában megszerzett politikai vezető szerep mindenkor kitűnő lehetőséget biztosított számára, hogy saját nemzetállami érdekeit összeurópai dimenzióba ágyazva, hatékonyabban tudja érvényre juttatni, mert *„miközben a franciák Európáról beszélnek, a saját érdekeikre gondolnak”* (Mohi [2010]).³⁶¹

Az 1963-ban aláírt Elysée-szerződésnek, a kapcsolatok intézményesülésének meghatározó szerepe volt abban, hogy az egymástól több tekintetben eltérő kül- és biztonságpolitikai, valamint gazdaságpolitikai felfogások ellenére a német-francia bilateralizmus folytonossága fennmaradt. De Gaulle elképzelése a nemzetek francia vezetés alatt álló, erős Európája volt, az Elysée-szerződéssel nem csak azt akarta elérni, hogy Németországot eltávolítsa az Egyesült Államoktól, és megelőzze a keleti irányú német unilaterális politika kialakulását, hanem azt is, hogy az NSZK-t hosszú távon intézmények hálózatába ágyazza, hogy a magatartása kiszámíthatóbb legyen (Kiss

³⁶¹ Mohi, Csaba [2010]: *A politika tudománya. Nemzetközi politika, Európa-politika, nemzetpolitika*, PPKE, Budapest, p. 194

[2013a]).³⁶² A II. világháború utáni francia Európa-politika középpontjában ennek megfelelően a folyamatosan erősödő Németország politikai, gazdasági és katonai hatalmának ellenőrzés alatt tartása állt. Az amerikaiak Németország újrafelfegyverzése mellett döntöttek, mondván, Európát csak erős német hadsereggel közösen tudják megvédelmezni Oroszországtól, az egységes és felfegyverzett Németország pedig hatalmas lendületet adott az európai integrációs törekvéseknek.

A francia identitás meghatározó eleme, mint láthattuk, az egyetemes küldetéstudat, ám ahhoz sok illúzió is kapcsolódik.³⁶³ Mivel Franciaország az európai hatalmi igényét nem tudta kielégíteni, állandó feszültség keletkezett a francia és az európai hatalmi viszonyok között. A francia külpolitika számára különleges kihívást jelent, hogy a francia forradalom republikánus értékei erodálódnak, a francia kivételességtudat pedig folyamatosan veszít jelentőségéből.

A 90-es évek elejére Európa megváltozott politikai helyzete a francia hatalmi igényeket is megrengette. A Szovjetunió megszűnésével az önálló francia nukleáris erő szerepe jelentősen csökkent, az Egyesült Államok gazdasági fölénye a franciák számára még nyomasztóbbá vált, miközben a német újraegyesítéssel Európa közepén ismét egy olyan állam jött létre, amely a nyilvánvaló gazdasági vezető szerepe alapján politikai ambíciókat is táplál Európa és a világ sorsának alakításában. A német újraegyesítés, amelyre az európai szövetségesek, így a francia külpolitika sem volt felkészülve, felborította a korábbi sajátos egyensúlyt. Franciaországnak Európa megosztottsága volt a garanciája annak, hogy kivételes helyet foglalhasson el, hogy tényleges középhatalmi súlyához képest befolyásosabb szerepet játsszon Európában és a nemzetközi politikában. A kétpólusú világtrend megszűntével és a német egység újbóli létrejöttével viszont Párizs ezt a szerepét elvesztette, Európát nem tudja tovább az ellenőrzése alatt tartani. Nem véletlen, hogy miközben François Mitterrand francia elnök legitimnek ismerte el Németország újraegyesítését, valójában tartott tőle, ahogyan Alfred Grosser megjegyezte:

³⁶² Kiss, J. László [2013a]: Az *Elysée-szerződés-történelmi visszapillantás 50 év után*. In: MKI-tanulmányok, T-2013/7. 2013. február 27.

³⁶³ Ahogyan Valéry Giscard d'Estaing volt francia köztársasági elnök fogalmazott: „... Elmondható-e Franciaországról, hogy politikai értelemben a világ közepe? A franciák többsége így gondolja. Politikusaink közül sokan igyekeznek fenntartani ezt az illúziót. Az eredmény pedig [...] hamis képet tart ébren a franciákban, az őket körülvevő világhoz fűződő kapcsolataikról és egyszerre magyarázza a nekik felhánytorगतott arroganciájukat és a frusztrációt, amitől szenvednek, mikor ráébrednek, hogy a világ nem az ő elvárásaik szerint működik”. Ld.: Giscard d'Estaing, Valéry [2000]: *Les français – réflexions sur le destin d'un peuple*. Plon Párizs. Idézi: Vincze, Hajnalka: *Franciaország: a nagyhatalmi illúzióktól az ambíciók „európaizálásáig*. In: Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. Szerk. Kiss, J. László. Teleki L. Alapítvány. 2005

Mitterrand addig támogatta a német újraegyesítést, amíg az lehetetlen volt (Grosser [1993]).³⁶⁴ Franciaország számára zavaró körülmény azt a tény, hogy az egységes Németország lélekszámban 30 millió fővel múlja felül a francia népességet, ezen kívül visszanyerte hagyományos közép- és kelet-európai befolyási területeit, ami a keleti bővítéssel tovább fokozódott. A bővítés az integráció súlypontját Németország javára, kelet felé toltta el, ráadásul a 2004-ben újonnan csatlakozott országok a francia mentalitástól eltérő kultúrát hoztak magukkal (Szűcs 2006)].³⁶⁵ Németország a közép- és kelet-európai országok pártfogójává, európai integrációjuk szószólójává is vált, ami részben abból az érdekből származott, hogy keleti szomszédait stabilizálja, mert integrált európai középhelyzetének előnyeiből az egységes Németország akkor tudott részesedni, ha keleti szomszédai az unió stabil, együttműködő és prosperáló tagjai. A franciák ezzel szemben megpróbálták ellensúlyozni a német újraegyesítést, majd a keleti bővítés Németországra kedvező gazdasági, politikai hatásait, és igyekeztek korlátozni a német túlsúly növekedését.

Franciaországnak megváltozott a hatalmi státusza Európában és a világban, a politikai küldetését egyre kevésbé tudja gazdasági erővel alátámasztani. A francia kivételesség, a francia hatalmi politika egyik legnagyobb vesztesége annak tudomásul vétele volt, hogy az európai francia-német tandemben Németország befolyásának növekedése után Franciaországnak a junior partner szerep jutott. A megváltozott európai feltételek mellett Franciaország változatlanul igényt tart az európai integráció vezető szerepére, Európa a francia külpolitikában továbbra is az érdekérvényesítés elsődleges terepe. Az erősödő Németország ellensúlyozása érdekében a történelmi kapcsolatokat igyekszik mozgósítani, különösen a Földközi tengeri térségben (például a Mediterrán Unió létrehozásával). A megváltozott nemzetközi körülmények ellenére igyekszik megőrizni különlegességét, ehhez az ENSZ Biztonsági Tanácsában betöltött állandó tagsága jelenti azt a legfontosabb eszközt, amellyel beleszólást nyerhet a világpolitikába. A multilateralizmus ezért vált a francia külpolitika sarokkövévé, aminek egyik nyilvánvaló jele volt, amikor Franciaország 2009-ben visszatért a NATO katonai szervezetébe.

Franciaországra hagyományosan államnemzetként tekintünk, a francia nemzet politikai közösség, nem a vérségi, születési kapcsolat tartja össze, a nemzethez való tartozást a

³⁶⁴ Grosser, Alfred [1993]: *Mein Deutschland*. Hamburg. Hoffmann und Campe, 1993, p. 11.

³⁶⁵ Szűcs, Anita [2006]: *A francia „exception française” erodálódása és a megváltozott francia nagyhatalmiság. Franciaország kettős válsága*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2006. pp. 9-10.

francia állampolgárság testesíti meg, ez a nemzeti identitás azonban egyre kevésbé oszthatatlan. A nemzeti identitás válsága is aláássa a republikánus értékek integráló képességét, azok meggyengülése pedig az egységes erős állam koncepcióját, amelyre Franciaország hatalmi igényeit alapozza (Szűcs 2006a).³⁶⁶ Különbség a két ország között, hogy Németország számára a „nemzet”, az „állam” és „Európa” fogalma mást jelent, mint Franciaország számára. Míg Franciaország számára és nemzet és az állam egy egységet alkot, Németország számára ez a kettő elkülönül: a nemzet egy romantikus kulturális, nyelvi közösség, amely az államon túl is létezett, az állam pedig a hatalomnak az egyének és a nemzetek fölött létező absztrakt megtestesülése és ezek a Harmadik Birodalomban kapcsolódtak össze. Németország a második világháború után Európa felé menekült, mert a holokauszthoz és az államhatalmi hagyományokhoz kapcsolódó nemzet nem kínált pozitív identitást. Az európai integráció projektje így módon Németország számára a német reszocializáció és a német hatalmpolitikai felemelkedés eszköze volt (Wæver [1990]).³⁶⁷

A két ország viszonyát számos más érdek- és felfogásbeli nézetkülönbség is befolyásolja. E különbségek megmutatkoznak a biztonságpolitikai és a stratégiai kultúrában, a humanitárius intervencióhoz fűződő viszonyukban is. Fontos státuszbeli különbség, hogy Franciaország az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjaként és nukleáris hatalomként (a vizsgált időszakban még Nagy-Britanniával együtt) a legfontosabb biztonságpolitikai szereplő az Európai Unióban, míg Németország a védelmi politika súlypontját a katonai eszközök helyett a megelőzésben és a diplomáciai konfliktuskezelésben látja. A politikai tartózkodás kultúrájával a német kormány a pacifista „civilhatalom” képét igyekezett megőrizni, olykor töréspontot okozva a szövetségeseivel fenntartott kapcsolataiban, ugyanakkor Párizs intervenciók politikáját nem terhelték ilyen történelmi korlátok.

A francia külpolitikára közvetlen hatást gyakorol a volt francia gyarmati, befolyási övezetekben való francia jelenlét és befolyás csökkenése is. Az V. köztársaság elnökei mind abból a meggyőződésből indultak ki, hogy Franciaországot nem képességei, hanem történelmi szerepe predesztinálja a nagyhatalmiságra (Gazdag [2007]),³⁶⁸ a francia

³⁶⁶ Szűcs, Anita [2006a]: *Az „exception française” és a francia nagyhatalmiság*. In: *Külügyi Szemle*. 2006/3-4, pp. 89-110.

³⁶⁷ Hellmann, Gunther [2014]: *Außenpolitische Diskurse*. In: Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer [2014]: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2. überarbeitete Auflage, p. 221 és Wæver, Ole [1990]: *Three Competing Europes. German, French, Russian*. In: *International Affairs*, 44:2, 477-493

³⁶⁸ Gazdag, Ferenc [2017]: *Franciaország és az iraki konfliktus*. In: *Külügyi Szemle*, 2007/2, pp. 116-132.

nagyhatalmiság azonban egyre kevésbé igazolható. A fennmaradt kétségbevonhatatlan tételei: állandó tagsága az ENSZ BT-ben, nukleáris hatalmi státusza, az európai integrációban Németországgal együtt játszott vezető szerepe, és az, hogy nemzetközi politikai aktivitásait és állásfoglalásait a világ továbbra is figyelemmel követi. A francia elit egy része Franciaországot a globalizáció áldozatának tekinti. A franciák az Egyesült Államokkal szemben definiálják magukat, és sokan úgy vélik, hogy a franciák Amerika-ellenessége mögött vélhetően a két küldetéstudatos nemzet közötti rivalizálás áll.

Az euróválság idején, 2010 tavaszán kiéleződtek a viták Berlin és Párizs között, amelyek különösen rávilágítottak a két ország gazdaságpolitikája közötti lényeges nézetkülönbségre: Berlin az exportvezérelt gazdaság híve, míg Párizs a belső piaci keresletre alapoz. Francia részről a szolidaritás jegyében a német kivitel visszafogását szorgalmazták, mert az kedvezőtlenül érinti a déli tagállamok exportját. Ezzel összefüggésben a német belső kereslet növelése érdekében az adóterhek csökkentését sürgették. Németország egyfajta gazdasági csodát hajtott végre, amelyben az export lényeges szerepet töltött be, Párizs eközben Németországot tette felelőssé azért, hogy exportnövelő gazdaságpolitikájával hozzájárul más tagállamok további eladósodásához. Németország visszautasította a vádat, mondván, a többi tagállamnak sem volna szabad túlköltekeznie, hanem Németországhoz hasonlóan önfegyelmet kellene tanúsítania az államháztartási hiányt illetően. Német részről azt is hangsúlyozták, hogy a versenyképességük nem annyira a bérköltségekben meglévő előnyökön, hanem a német ipari termékek minőségén, az abból származó versenyelőnyön alapul.

A válságkezelés és a gazdasági kormányzás megújítása körüli vita a valutaunióról szóló korábbi német-francia konfliktust élesztette fel, amely mögött szintén a két ország eltérő politikai és gazdaságpolitikai felfogása rejlett. A válságra adott német választ hagyományosan a neoklasszikus paradigma, az inflációellenes gondolkodás és a kínálati politika határozta meg, amely szerint az államnak először a verseny kereteit kell meghatározni, ezután a pénzürték stabilitásának fenntartása és a független központi bank tekintendő prioritásnak. A francia (és az angol) gazdasági viták középpontban viszont a növekedés, a kereslet stabilizálása áll, ami nyilván azzal is összefügg, hogy Franciaország növekedése erősebben függ a belföldi kereslettől, mint az exportorientált német gazdaságé. A két kormány előzően ítélte meg a költségvetési politikák keresletösztönő hatását is (a német adóssághely intézménye 2009 óta a német alkotmány része).

A kétoldalú kapcsolatok európai kontextusa az elmúlt évtizedben jelentősen megváltozott. Párizs képes volt megőrizni stratégiai szerepét és nagyhatalmi diplomáciáját, de a 2007 után kibontakozott gazdasági és pénzügyi válság az együttműködést erősítette, és ebben a folyamatban Németország pozíciója még jelentősebbé vált. 2011 februárjában Romano Prodi, az EU Bizottság korábbi elnöke a két ország közötti munkamegosztás megváltozását szemléletesen úgy jellemezte, hogy míg „korábban az volt a szokás, hogy Franciaország volt a politikai hajtóerő és Németország a gazdasági. Most a hölgy (Angela Merkel kancellár) az, aki dönt, és Sárközy az, aki sajtókonferenciát tart és elmagyarázza a (német kancellár) döntéseit” (Guérot/Leonard [2011]).³⁶⁹

Németország a német-francia kapcsolatokban a külpolitikai céljait, stílusát és eszközeit tekintve is „civilhatalomként” jelenik meg. Az európai integráció tandemjében Franciaországgal közösen „alakító erőként” kíván fellépni, és továbbra is hajlandó a szuverenitásról való részleges lemondásra is. Ez azonban éppen a legfontosabb európai partner, Franciaország eltérő integrációfelfogása miatt csak korlátozottan érvényesülhet. Míg Németország és különösen Kohl kancellár az „európai szövetségi állam” elérésére törekedett, addig Franciaország kategorikusan elutasította, hogy lemondjon a nemzeti szuverenitás központi területeiről (az integrációt csak addig szorgalmazta, amíg az a nemzeti érdekek érvényesítésének hatékony eszközeként szolgál, különösen a német hatalmi potenciálnak a gazdaságba és a politikába történő integrálására). A német „alakítóelképzelések” lehetőségei általában csak addig terjednek, amíg azokban Franciaországgal konszenzust lehet elérni. A „civilhatalom” szempontjából kritikusán értékelhető az a gyakorlat, amikor a szövetségi kormány az európai tárgyalások előtt kis csoportokban egyeztet fontos döntésekről, a kisebb tagállamok eközben úgy érzik, hogy figyelmen kívül hagyják a véleményüket (Maull [1997]).³⁷⁰

³⁶⁹ “It used to be that France was the political driver and Germany the economic one”, he said. “Now it is the lady [German Chancellor Angela Merkel] that decides and [French President Nicolas] Sarkozy that holds a press conference to explain her decisions.” Ld: European Council on Foreign Relations event, Rome, 9 February 2011, idézi: Guérot, Ulrike / Leonard, Mark [2011]: *The new German question: How Europe can get the Germany it needs*. In: European Council on Foreign Relations, Policy Brief, ECFR 30, April 2011. http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR30_GERMANY_AW.pdf Letöltés: 2020.01.02.

³⁷⁰ Maull, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, GZ: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.02.

A német-francia kapcsolatok normalizálódása különösen tetten érhető, amikor Németország a korábbi „gazdasági óriás – politikai törpe” szerepből kilépve kész kiállni a saját nemzeti érdekeiért, akkor is, ha az a legfontosabb európai partnere, Franciaország ellenállásába ütközik. Már az 1990-es években feszültségek mutatkoztak a két ország között, amikor Németország a francia ellenállással szemben aktívan előmozdította Európa-politikájának stratégiai célját, az Európai Unió keleti bővítését. Szintén jelzés értékű volt, hogy a Schröder-kormány a Nizzai Szerződésről folytatott tárgyalások keretében igyekezett elismertetni az újraegyesített Németország növekvő demográfiai és politikai súlyát, és annak az Európai Unió Tanácsában a szavazatok kiegyensúlyozásával kifejezést adni. Ugyanígy, a szövetségi kormány arányosabb teherviselés iránti követelése is az új normalitás része, amely ráébresztette a partnereket arra, hogy Németország a továbbiakban nem hajlandó „fizetómesterként” beállni a számára kedvezőtlen és aránytalan terheket felróvó (politikai) döntések mögé (ld. a 6.2. pontnál).

A német-francia kapcsolatok normalizálódása azonban messze nem jelenti a multilateralizmustól való elfordulást, a német különutas politikák visszatérését. Franciaország évtizedeken át nélkülözhetetlen partnernek bizonyult Németország számára az európai integrációba ágyazott alapvető német érdekek érvényesítéséhez. A folyamatos nemzetközi kihívások közepette pedig továbbra is nagy szüksége van az időközben jelentősen meggyengült francia partnerére. Németország a határozott, valódi „alakító erejű” külpolitika folytatásához minden eddiginél jobban támaszkodik az erős szövetségekre, nem utolsósorban azért is, hogy elkerülje a hegemoniára való törekvés gyanúját. Németország számára nincs unilaterális alternatíva, így paradox módon minél nagyobb politikai súlyra, központi hatalmi pozícióra tesz szert az európai uniós politikában, annál inkább függ a megbízható partnerektől, a szövetségeseitől. Éppen ezért az Európai Unióban a német politikai vezető szerep egyelőre továbbra is Franciaországgal közösen képzelhető el. A két ország különleges viszonya és a közös európai vezetés azonban nagyban függ attól, hogy Franciaország hogyan tudja elfogadni az időközben ráosztott „junior partner” szerepet. A német és a francia kül- és Európa-politikát, a közös európai vezetéshez való viszonyát fokozott mértékben meghatározzák a belpolitikai tényezők is, Németország esetében különösen látba esik az is, hogy milyen mértékben kész részt vállalni a közös katonai kötelezettségekből, Franciaország részéről pedig az, hogy mennyire hajlandó felvállalni a szükséges gazdasági, társadalmi reformok közös

végrehajtását (Krotz/Schild [2017]).³⁷¹ A kétoldalú kapcsolatokban az *új normalitás* jellemzője, hogy Németország a megnövekedett súlyát és a saját érdekeit nem rejti véka alá, azonban továbbra is érdekelt a junior partnerré vált Franciaországgal való szoros egyeztetésben, mert a saját és európai céljai megvalósításához Franciaország az első számú európai szövetségese. Az euróválság megoldásában vállalt német szerepet is figyelembe véve (lásd a 6.2.1 pontnál), továbbra is tény, hogy az európai integrációt eddig a német-francia tandem segítette ki valamennyi válságából, a súlyos nézeteltérések, súrlódások és viták ellenére az Európa Unióban még ma is ez az együttműködés tűnik a leghatékonyabbnak a kompromisszumok kialakításában (Tóth [2010]).³⁷²

6.2 Európa-politika – arányosabb teherviselést!

Az európai integráció történetében a Németország az európai integrációs projekt egyik fő megalkotója, építész, az integráció intézményeinek, jogi kereteinek egyik fő tervezője és szervezője, az integráció egyik fő hajtóereje volt. A német Európa-politika mértékadó módon befolyásolt minden jelentős integrációs szerződést, szerződésrevíziót és reformot, kezdve az Európai Szén- és Acélközösséggel, az Európai Közösséget létrehozó Római Szerződéseken, az Egységes Európai Okmányon, az Amszterdami, a Maastrichti, a Nizzai Szerződéseken át az európai alkotmányozó folyamatig, valamint különös tekintettel a Lisszaboni Szerződésre (Göler / Jopp [2017]).³⁷³ Németország európai konstitúciós politikája jelentősen hozzájárult és hozzájárul az európai integráció jogrendszerére, továbbfejlesztésére és jövőjére vonatkozó hosszú távú elképzelések, tervek és döntések kialakításához. A 90-es években a német külpolitika, Németország európai eminensként („europäischer Musterknabe”) döntően előmozdította az európai egyesülési folyamatot. Németország nemcsak a német márkát, a nyugatnémet gazdasági, politikai fellendülés szimbólumát adta fel, de továbbra is hajlandó volt az európai integrációt legnagyobb nettó befizetőként támogatni. Németország továbbra is mint „megszelídített hatalom”

³⁷¹ Krotz, Ulrich / Schild, Joachim [2017]: *Frankreich – unverzichtbarer Partner deutscher Europapolitik*. In: Katrin Böttger/Mathias Jopp 2017 (Hrsg.) [2017]: *Handbuch zur deutschen Europapolitik*, pp. 435-449, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2017

³⁷² Tóth, Erika [2010]: *A weimari háromszög szerepe. A német-francia-lengyel együttműködés kilátásai*. In: *Külügyi Szemle*, 9. évf. 4. szám (4/2010). pp. 27-44. http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2010_04_A_weimari_heromszeg_sze_.pdf Letöltés: 2019.10.02.

³⁷³ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2017]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik*. In: *Handbuch zur deutschen Europapolitik*. http://iep-berlin.de/wp-content/uploads/2017/04/G%C3%B6ler_Jopp_KonstitutionelleEuropapolitik.pdf Letöltés: 2019.01.12.

(Katzenstein [1997])³⁷⁴ működött, ahelyett, hogy a hagyományos hatalomhoz tért volna vissza. Visszafogott, előretékintő politikával úgy tudta a regionális környezetét befolyásolni, hogy az a hosszú távú érdekeinek megfeleljen. A német külpolitika ezen időszakát nagy európai alakító erő, „Gestaltungskraft” jellemezte (Ischinger/Bunde/Noetzel [2011]).³⁷⁵ Európára mint értékközösségre és mint stabilitási horgonyra tekintett, az európai integráció elmélyítése és kibővítése iránti kezdeményező szerep és szuverenitás-átadásra való készség teljesen megfelelt a német „civilhatalom” koncepciónak.

Az újraegyesítéssel Németország visszanyerte szuverenitását, megszűnt a frontállam szerepe, a közvetlen katonai fenyegetettsége is. Megnövekedett területe és népessége alapján arra lehetett számítani, hogy tovább növeli gazdasági erejét, és határozottabban fogja képviselni a nemzeti érdekeit, aminek révén új cselekvési lehetőségek fognak megnyílni előtte (Schwarz [1994]).³⁷⁶ Az újraegyesített Németország megnövekedett hatalmára vonatkozó várakozások azonban nem igazolódtak be. Bár a későbbiek folyamán, különösen Schröder kancellár hivatali idejében a német nemzeti érdekek előtérbe kerültek, a német külpolitika számára az egyesült Németországnak európai az integrációban való megkötése továbbra is prioritás maradt. Németország ugyanakkor az integráción belül egyre nagyobb befolyást, központi szerepet igényel magának. Példa volt erre, hogy a többségi szavazásoknál a demográfiai komponens figyelembe vételét követelte, ahogyan azt a Lisszaboni Szerződésnél a kettős többség bevezetésével sikerült is elérnie, valamint azt is, hogy gyakrabban vett részt informális vezetői egyeztetéseken, különösen kül- és biztonságpolitikai kérdésekben, Franciaországgal vagy Nagy-Britanniával együtt (Göler/Jopp [2011]).³⁷⁷

Az Európai Unió bővítésével összefüggésben Németország európai konstitúciós politikájában lényeges változás következett be. Európa megosztottsága, a vasfüggöny leomlása után Németország alapvető érdeke volt a közép- és kelet-európai országok

³⁷⁴ Katzenstein, Peter J. [1997]: *Tamed Power: Germany in Europe*. Cornell University Press, Ithaca and London

³⁷⁵ Ischinger, Wolfgang / Bunde, Tobias/Noetzel, Tim [2011]: *20 Jahre nach der Vereinigung. Deutsche Außenpolitik in und für Europa*. In: Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik (2011), DOI 10.1007/s12399-010-0160-9

³⁷⁶ Schwarz, Hans-Peter [1994]: *Die Zentralmacht Europas: Deutschland's Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin, Sieder

³⁷⁷ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 497

stabilitása, és ebből kifolyólag támogatta az európai integráció keleti bővítését. A német törekvésekben a korábbi cél, az integráció elmélyítésének szándékával szemben az integráció „*elmélyítése és bővítése*” állt, amelyből *a bővítés került előtérbe*. Mivel az integráció bővítése kiemelt érdek volt, az megelőzte az unió átfogó mélyítését, de az unió bővítése jelentősen kihatott az integráció jövőbeni működőképességére is, ezért Németország arra törekedett, hogy előre biztosítsa a megfelelő intézményi befolyását a kibővült integrációban, például az Európai Tanácsban a többségi döntések kiterjesztésének kérdéseiben és a kormányközi megoldások részleges támogatásánál. A bővítési politikából következett, hogy Németország nagyobb súlyt, központi szerepet igényelt magának a Miniszteri Tanácsban történő szavazási eljárásnál, annak érdekében, hogy az unió megváltozott feltételei között bebiztosítsa magát, hogy lehetőség szerint elkerülje, hogy számára kedvezőtlen döntések szülessenek.

Az újraegyesítés óta a Bundestagban képviselt pártok között (a Baloldali Párt kivételével) konszenzus volt a német Európa-politikában az integráció továbbfejlesztéséről, amelyben az európai kötődés és a multilateralizmus meghatározó volt. Az 1990-es évek elején a CDU/CSU az Európa-politikában a szubszidiaritás elvét, az SPD viszont 1995-től a szövetségi állami és a föderális fejlődési koncepciókat támogatta, ezek a különbségek azonban feloldódtak az európai alkotmányozásról szóló vitában (Göler/Kopp [2011]).³⁷⁸ Kohl kancellár 1992 áprilisában még „Európai Egyesült Államokról” beszélt (Kohl [1992]),³⁷⁹ de később ettől eltávolodott, ahogyan a német politikai hangulat is változott. Németországnak a Szövetségi Alkotmánybíróságnak a Maastrichti Szerződéssel kapcsolatos, 1993-ban meghozott ítéletét is úgy interpretálták, hogy az határt szab az integrációnak, a szupranacionális törekvéseknek, valamint a Lisszaboni Szerződés is a kormányköziség irányát erősítette, különösen a kül- és biztonságpolitika területén. A német nemzeti érdekek képviselője megnyilvánul abban is, hogy Németország az integrációs költségvetés nagy nettóbefizetőjeként *arányosabb tehermegosztásra* törekszik. Az ország európai konstitúciós politikája nem változott meg alapvetően (az Európai Bizottság és az Európai Parlament erősítése, a többségi szavazásokra való fokozott áttérés), azonban a belpolitikai mozgástér beszűkülése miatt is hangsúlyosabban jeleníti

³⁷⁸ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 489

³⁷⁹ Kohl, Helmut [1992]: *Rede am 3. April 1992 in Königswinter vor dem Bertelsmann Forum*. In: *Auswärtiges Amt (Hg.): Europäische politische Zusammenarbeit auf dem Weg zu einer gemeinsamen Außen- und Sicherheitspolitik*, Bonn, Auswärtiges Amt, p. 442

meg a német érdekeket és növelni igyekszik befolyását a döntéshozatali mechanizmusokon keresztül. Mindez azt támasztja alá, hogy már nem hajlandó feltétel nélkül minden, az integrációt erősítő lépést támogatni (Göler/Kopp [2011]).³⁸⁰

A német Európa-politika mozgásterét 1990 első felétől olyan tényezők korlátozták, mint a német lakosságon belüli *növekvő szkepticizmus*, a belpolitikai tényezők szerepének erősödése, beleértve a megváltozott gazdasági feltételeket is. Ez a korlátozás különösen a hosszú távú Európa-stratégiák és az európai intézmények és politikák továbbfejlesztésénél jelent akadályt, mivel a szövetségi kormányoknak korábban nagy segítséget jelentett, hogy nem nehezedett rájuk akkora belpolitikai nyomás a politikájuk igazolására, ezért nagyobb lehetőségük volt arra, hogy a hosszú távú célokat a rövidtávú nemzeti érdekek elé helyezték (Göler/Kopp [2011]).³⁸¹ A belpolitikai tényezők között újra érdemes emlékeztetni a szövetségi állam „félszuverén” jellegére, a német tartományok és az önálló hatáskörrel rendelkező szövetségi intézmények növekvő befolyására. A tartományok rendre ellenállnak minden olyan igyekezetnek, amikor az Európai Unió olyan részhatáskörökbe kíván behatolni, amelyek a szövetségi köztársaságon belüli kompetenciamegosztás alapján a szövetségi tartományok számára vannak fenntartva. Az Európa-politikában figyelembe kell venni a tartományok érdekeit.³⁸² A *Szövetségi Alkotmánybíróságnak* az európai jog alkalmazhatóságával kapcsolatos ítéletei (lásd a Lisszaboni Szerződéssel kapcsolatos ítéletét)³⁸³ abba az irányba mutatnak, hogy a saját kompetenciáit kiterjedten értelmezi, Németország szuverén államiságát megváltoztathatalan alkotmányos identitásnak tekinti, aminek következtében *az Alaptörvény alapján kizár egy európai szövetségi államba való átmenetet*, mondván, ahhoz új alkotmányozásra lenne szükség. Az Alkotmánybíróság ezenkívül olyan negatív kompetenciakatalógust is felsorol, amelyekben a hatáskört csak korlátozottan szabad az

³⁸⁰ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 500

³⁸¹ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 496

³⁸² Ezen az sem változtat, hogy a 2006-ban végrehajtott föderalizmusreform újra korlátozta a tartományok befolyását az Európa-politikában. A szövetség és a tartományok közötti együttműködés szabályait az Alaptörvény 23. cikke, „A Szövetség és a tartományok közötti uniós együttműködésről szóló törvény” (EUZBLG), valamint a „Szövetség és a tartományok közötti megállapodás” (BLV) határozza meg.

³⁸³ Bundesverfassungsgericht [2009]: *Urteil des Zweiten Senats vom 30. Juni 2009* - 2 BvE 2/08 -, Rn. (1-421), http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208.html. Letöltés: 2019.01.12.

európai szintre átruházni és fenntartja magának a végső döntés jogát az európai szabályok alkalmazását illetően. Az Alkotmánybíróság megtiltotta továbbá a szövetségi kormánynak, hogy a Bundestag és a Bundesrat hozzájárulása nélkül az EU Miniszteri Tanácsban a „rugalmassági rendelkezés” alkalmazását megszavazza.³⁸⁴ Az Alkotmánybíróság ítéletei, különösen a Lisszaboni Szerződésről hozott ítélet és az, hogy az Alkotmánybíróság tovább növelte a Bundestag és a Bundesrat jogait az Európa-politikában, jelentősen korlátozzák a szövetségi kormány Európa-politikai mozgásterét (Göler/Jopp [2011]).³⁸⁵

Nagy mértékben Németország gazdasági erejének köszönhető, hogy a német szövetségi kormányok az Európai Unió alakításában képesek voltak hatékonyan érvényre juttatni az elképzeléseiket (Bulmer/Paterson [1996]).³⁸⁶ Németország a kompromisszumok elérése érdekében hatékonyan alkalmazta a pénzügyi kedvezményeket is, aminek köszönhetően központi szerepet tudott játszani az együttműködés intézményi kereteinek alakításában. A német egység megteremtésével együtt járó terhek és más, a globalizálódáshoz való alkalmazkodás problémái miatt keletkezett súlyos költségvetési problémák, a szükségessé vált belső megszorítások, a társadalombiztosítási rendszerben végrehajtott lefaragások miatt azonban a belpolitikában növekvő bírálatok érték az európai költségvetéshez való német hozzájárulásokat. Ezen bírálatok később különösen a görög költségvetési válság megoldását segítő pénzügyi támogatásokkal kapcsolatos viták során csúcsosodtak ki. A német gazdasági terhek következtében Németország *kevésbé volt hajlandó a kedvezmények biztosítására*, ezáltal ugyanakkor a német szövetségi kormány mozgásterét is csökkent a kompromisszumos döntések meghozatalában (Göler [2004]).³⁸⁷ A pénzügyi, gazdasági problémák megváltoztatták a közvélemény Európai Unióhoz való hozzáállását is: míg korábban az európai integrációban a gazdasági növekedés támogatásának

³⁸⁴ A „rugalmassági rendelkezés” a piaccal kapcsolatos közösségi fellépés végső lehetőségét biztosítja. Lehetővé teszi, hogy az EU olyan területeken is fellépjen, amelyeken a Szerződések értelmében nem rendelkezik kifejezett hatáskörrel, viszont a Szerződésben meghatározott célkitűzések eléréséhez erre szükség lenne. Az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról szóló szerződés korábbi 235. cikkében és az Európai Közösséget létrehozó szerződés (EK-Szerződés) korábbi 308. cikkében lefektetett korábbi rugalmassági rendelkezést a Lisszaboni Szerződés megtartotta az EU kompetenciáinak bővülése ellenére is, és az az EUMSZ 352. cikkébe került bele. Ld.: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/role-flexibility-clause_hu.pdf

³⁸⁵ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 494

³⁸⁶ Bulmer, Simon / Paterson, William, E. [1996]: *Germany in the European Union: Gentle Giant or Emergent Leader*. In: *International Affairs*, 72 (1), pp. 9-32, p.13

³⁸⁷ Göler, Daniel [2004]: *Europapolitik im Wandel: Deutsche Integrationsmotive und Integrationsziele nach der Wiedervereinigung*. Münster, Monsenstein und Vannerdat, p. 32

lehetőségét látták, az új körülmények között sokan inkább gazdasági tehernek tekintették azt. A német politikának az európai szabályozók olyan kedvezőtlen következményeit is el kellett viselnie, mint a stabilitási és növekedési paktum előírásait, az igazolatlan szubvenciók miatt Németországgal szemben elindított kötelezettségszegési eljárásokat, az európai szabályozások miatt le kellett mondani korábban már bevált módszerekről, mindezekből pedig azt a következtetést lehetett levonni, hogy az Európai Unió az adott területeken korlátozza a német mozgásteret (Göler/Kopp [2011]).³⁸⁸

A világháború után Gerhard Schröder volt az első német szövetségi kancellár, aki a „felvilágosult nemzeti érdek” képviselőjeként először beszélt arról, hogy Németországnak nemzeti érdekei vannak az európai integrációban. 1998-ban a Bundestag előtt elmondott kormánynyilatkozatában Schröder méltánytalanul magasnak nevezte Németországnak a pazarló Európai Unió költségvetéséhez való hozzájárulásait. Hangsúlyozta, hogy, ha a hozzájárulások nem lesznek méltányosabbak, a németek elfordulnak Európától, az integráció csak akkor lehet nyereséges, ha a terhek arányosan oszlanak meg, Németország terhei azonban túl magasak. 1997-ben Németország nettó befizetései mintegy 22 milliárd DM összeget tettek ki, Németország után jóval lemaradva a második legnagyobb nettó befizető Hollandia befizetései pedig 4,5 milliárdot. A kancellár úgy vélte, *nincs rendjén*, hogy *Németország állja az uniós költségvetés nettó befizetéseinek 60 százalékát*, miközben olyan gazdag országok, mint Luxemburg, Dánia és Belgium támogatást kapnak az európai költségvetésből. Kijelentette: *„Nem tudunk és nem is akarunk Európában tovább olyan politikát folytatni, amely nettó kifizetésekkel szeretné megvásárolni a szomszédaink jóindulatát, olyan nettó kifizetésekkel, amelyek ezután elviselhetetlen költségvetési teherré válnak a saját országunkban”* (Schröder [1998]).³⁸⁹ A kancellár ezzel világossá tette, hogy Európa problémáit nem lehet, és nem fogják a német csekkfüzettel megoldani, a német állam újraegyesítése után a költségvetési realitásokat figyelembe véve a nagylelkű német járulékfizetések és a csekkfüzet-diplomácia korszaka

³⁸⁸ Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2011]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik: Auswirkungen veränderten innen- und außenpolitischen Rahmenbedingungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 488-513, p. 495

³⁸⁹ Schröder, Gerhard [1998]: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder am 10. Dezember 1998 zum Thema „Vorschau auf den Europäischen Rat in Wien am 11./12. Dezember 1998 und Ausblick auf den deutschen Ratspräsidentschaft in der ersten Jahreshälfte 1999”*. Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 14. Sitzung. Bonn, Donnerstag, den 10. Dezember 1998, p. 822. Idézet: *„Wir können und wir wollen in Europa nicht eine Politik fortsetzen, die sich das Wohlwollen unserer Nachbarn mit Nettozahlungen gleichsam erkaufen will – Nettozahlungen, die dann im eigenen Lande zu unerträglichen Haushaltsbelastungen werden.”* Ld. <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/14/14014.pdf>, Letöltés: 2019.12.12.

véget ért (Jo [2019]).³⁹⁰ Schröder fellépése, a német érdekek megjelenítése radikálisan eltért a második világháború utáni német szövetségi kancellárok állásfoglalásaitól, egyenes kijelentései nem kis kihívást jelentettek a szövetséges államok számára. Sokan hamar levonták azt a következtetést, hogy a német stabilitás garanciájának tekintett, az Európai Unióval való megkérdőjelezhetetlen szolidaritás véget ért (ahogyan az Egyesült Államok iránti, történelmi adósságot tükröző tisztelet is). A német paradigmaváltás bírálói rámutattak: ha kimondatlanul is, de Németország nagylelkűséggel tartozik szomszédainak, azért kell megvásárolnia a jóindulatukat, mert történelmi adóssága van velük szemben, és azért, mert az Európai Unió olyan környezetet biztosított a németek számára, amelyben újra meggazdagodhattak, anélkül, hogy fenyegetésnek lennének kitéve (Cohen [1998]).³⁹¹

Gerhard Schröder és Angela Merkel koalíciós kormányai aktív szerepet játszottak az európai alkotmányos szerződés elképzeléseinek kialakításában, és a német Európa-politikában mély nyomot hagyott annak *kudarca*. 2007 első felében a német európai elnökségnek sikerült ugyan kijuttatnia az uniót az alkotmányos válságból, és ezzel megnyílt az út a lisszaboni reformszerződés felé, a meghiusult alkotmány traumája Berlint abban az irányban erősítette meg, hogy *a föderális európai víziók követése helyett a saját pragmatikus érdekeit kövesse* (Kiss [2011a]).³⁹²

6.2.1 Az euróválság megoldása és a német szerepvállalás

1990 óta a német külpolitika középpontjában Európa áll. Hogy legyőzze nyugati partnereinek a német egységgel szembeni fenntartásait, Kohl kancellárnak fontos volt, hogy Németország elköteleződjön az európai integráció további erősítése mellett, ezért az európai integrációt „*a német külpolitika gravitációs pontjává*” akarta tenni (Schwarz [2012]).³⁹³ Kohl több alkalommal megerősítette Adeauner szavait, hogy „*a német egység és az európai egység ugyanannak az éremnek a két oldala*” és támogatta az integráció elmélyítését. Mitterrand francia elnök ebben meglátta a Gazdasági és Pénzügy Unió megvalósításának az esélyét, abban bízva, hogy azáltal Németországot tartósan

³⁹⁰ Jo, Sam-Sang [2019]: Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 11

³⁹¹ Cohen, Roger [1998]: „*Germany is Bolder, Irritating its Allies*”. In: The New York Times, Dec. 12. 1998, <http://www.nytimes.com/1998/12/12/world/germany-is-bolder-irritating-its-allies.html>. Letöltés: 2019.12.12.

³⁹² Kiss, J. László [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70. p. 41

³⁹³ Schwarz, Hans-Peter [2012]: *Helmut Kohl. Eine politische Biographie*, München, 2012

Európához köthetik és megtörhetik a német márka és a német Bundesbank dominanciáját, amely az 1980-as években alakult ki az erős nyugatnémet gazdaság miatt, és arra kényszerítette Franciaországot és más országokat, hogy a bonni stabilitáspolitikát kövessék (Bierling [2014]).³⁹⁴ A németeknek a Gazdasági és Pénzügyi Unió alapvetően nem volt ellenére, mert az a vámunió és a közös piac logikus folytatása volt, a közös valutaövezet a német ipar exportpiacait is stabilizálhatta, ráadásul a közös valuta révén a német kormányt és a Bundesbankot mentesíteni lehetett Franciaország és más államok támadásai alól. Németország előbb vonakodott a Gazdasági és Pénzügyi Unió gyors bevezetésétől, mondván, a német közvélemény nincs felkészülve a nagy áldozatra, a német márka feladására. Mitterrand azonban az újraegyesítéssel szembeni vétóval fenyegetett, ezért 1990 januárjában megállapodás született Kohl és Mitterrand között a német egység és a Gazdasági és Pénzügyi Unió támogatásáról. Kohl a valutaunió gyors bevezetését lehetővé tevő megegyezést nem veszteséggként élte meg, mivel a valutaunió révén az erősebb Németországot visszafordíthatatlanul az európai közösségekhez akarta kötni, meg akarta akadályozni a Németországgal szembeni ellenkoalíciók kialakulását és fel akarta gyorsítani az európai integrációt.

Az eurózóna válsága előtérbe állította az unión belüli erőviszonyok és Németország megerősödött európai szerepének dilemmáit is. A francia-német együttműködés ma is meghatározó Európában, a korábbi szerepek viszont felcserélődtek: *Franciaország lett a juniorpartner*, Berlinnek már nincs szüksége arra, hogy a pénzügyi és gazdasági vezető szerepe ellenére politikai kezdeményezései legitimációját minden esetben Párizstól várja. Németországgal szemben ugyanakkor egyidejűleg jelenik meg a vezetés iránti igény és a német dominanciától való tartózkodás európai reflexe, az a vád, hogy Berlin nem az euró és az unió egységének, hanem vezető nagyhatalmi szerepének konszolidálására törekszik (Kiss [2011c]).³⁹⁵

Az euróválság kitörésekor Németország gazdasága nemcsak az euróövezet legnagyobb gazdasága volt (az euróövezet GDP-jének 27 százalékát tette ki), hanem a válságban sokkal jobban állt, mint például Franciaország vagy Olaszország. A válság alatt Németország bizonyos tekintetben még előnyösebb helyzetbe is került, mint a válságot megelőzően. Berlin a saját, mintegy nyolcvan százalékos államadósságát az eurózóna

³⁹⁴ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014, p. 46-47

³⁹⁵ Kiss, J. László [2011c]: *A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt* E-2011/21. MKI-elemzések

tagállamai közül a legolcsóbban, sőt, csökkenő, két százalék alatti kamatok mellett tudta a nemzetközi pénzügyi piacokon refinanszírozni, az előzőleg elindított reformok meghozták az eredményüket, amelyekkel Németország javította versenyképességét. Párizs kamatterhei ugyanakkor ennek majdnem a kétszeresére emelkedtek, ráadásul több állam, így Olaszország és Spanyolország, államkötvényeinek kockázati felára a fenntarthatósági küszöb feletti hat-hét százalékot érte el. Az euró bevezetése után tíz évvel Berlin gazdasági, pénzügyi hatalma megnőtt, különleges szerepe az adósságválság kitörése után egyre nyilvánvalóbbá vált, miközben Párizs a junior partner szerepében találta magát. Berlin strukturális vezető szerepe megerősödött, amelyet nem is annyira az államok, mint inkább a pénzügyi piacok kívántak meg, Berlin részvétele nélkül ugyanis egyetlen mentőcsomagot sem tartottak hitelesnek (Kiss [2011d]).³⁹⁶

Az euróválság tapasztalatai alapján 2010 őszén Ulrike Guérot azt állította, hogy az európai kontinens számára mélyreható kihívást jelent a német Európa-politika megváltozása (Guérot [2010]),³⁹⁷ és ezzel a véleményével nem volt egyedül. Különösen a görög válság során lett a vita vezető motívuma az a vád, hogy Németország eltávolodik európai elkötelezettségének hagyományától, az Oroszországgal vagy az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataiban pedig egyre kevésbé van tekintettel az európai szövetségesekre, a német külpolitika unilaterálisan cselekszik. A vádat Németország alapvetően visszautasította, azonban tény, hogy főleg az újraegyesülés terhei, valamint a nemzetközi feltételek változása következtében kül- és Európa-politikája kiszámítható, költségtudatosabbá, – ha úgy tetszik – „önzőbbé” vált. Az euróválság kitörése óta új helyzet állt elő a világháború utáni német történelemben. A válság ugyanis Németországot rendkívüli, az európai integráció történetében előzmény nélküli pozícióba helyezte. Az euróövezetben mindenki Németországtól várta, hogy legnagyobb hitelezőként felvállalja a vezető szerepet a szuverén államok közös valutáját ért válságban (Kundnani [2014]).³⁹⁸ Azonban egy „transzferunió” kialakulásától tartva Németország ellenállt annak a szándéknak, hogy Európában az adósságokat közösségivé tegyék, és olyan megoldásra törekedett, amellyel Európa versenyképesé tehető. Ez azonban nemhogy csökkentette, hanem növelte a hitelező és az adós országok közötti különbségeket. Németországban a munkanélküliség az újraegyesítés óta a legalacsonyabb

³⁹⁶ Kiss, J. László [2011d]: *Hegemónia az euróválság útján*. In: MKI -tanulmányok, T-2011/37, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, p.4

³⁹⁷Guérot, Ulrike [2010]: *Germany Goes Global: Farewell, Europe*. Open Democracy, <http://www.opendemocracy.net/ulrike-guerot/germany-goes-global-farewell-europe>, 2010. szeptember 14. Letöltés: 2012.04.10.

³⁹⁸ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London

szintet ért el, míg a periférián rekord magasságba szökött. Ahogyan Moravcsik fogalmazott: a közös valuta kiigazításának költségét a szegények és „hatalom nélküliek” állták (Moravcsik [2012]).³⁹⁹ A hitelező és az adós országok közötti konfliktus mögött felsejlett az 1945 előtti Európára való emlékezet, ami drámaian csúcsosodott ki a Németország és Görögország közötti ellenségeskedésben. A német megszállás emléke még mindig él Görögországban, ezért fordulhatott elő, hogy a válság kitörésekor a görög újságok lapjain Merkel kancellárt Hitlerhez hasonlították.⁴⁰⁰

2010 februárjában a német kormány vonakodott attól, hogy a görög kormánynak gyors segítséget nyújtson, a tagállami segítség helyett IMF-hitel felvételét javasolta. Ragaszkodott ahhoz, hogy a segítséget szigorú feltételekhez kössék, amivel a görög reformterveket és a pénzügyi-stabilitást támogatta, a német közvélemény nyomását is figyelembe véve az erősebb szabályok és az automatikus szankciók mellett érvelt, valamint arra is tekintettel kellett lennie, hogy a német Alkotmánybíróságon megtámadható a mentőintézkedésekben való részvétel.

A görög válság rendezésében elért német-francia kompromisszum mérföldkőnek számított az uniós válságkezelésben, mert alapot nyújtott az Európai Tanácsnak ahhoz, hogy javaslatokat dolgozzanak ki az eurózóna, valamint a gazdaság- és költségvetési politika koordinációjának reformjára, majd 2011 tavaszán sikerült elfogadtatni az Euró Plusz Paktumot, amely strukturális és fiskális reformokat irányzott elő. Franciaország támogatta a Berlin által igényelt erősebb költségvetési szankciókat, Németország pedig elfogadta az európai mentőalapot feltöltését, és hozzájárult az alap eszköztárának bővítéséhez. Ezzel a kompromisszummal Németország az eurózóna más tagállamait is meggyőzte arról, hogy a további segélycsomagoknak része a bankok és biztosítók „önkéntes” részvétele. Angela Merkel kancellár és Nicolas Sarkozy francia elnök további reformerőfeszítései 2011 decemberében elvezettek a fiskális paktum megszületéséhez. 2012 nyarán Merkel és François Hollande francia elnök megerősítette, hogy mindent megtesznek az eurózóna védelme érdekében. Berlin hozzájárult ahhoz is, hogy az Európai Központi Bank az eurózóna bajba jutott államainak három évnél nem hosszabb lejáratú kötvényeit korlátlanul felvásárolhatja. Az Európai Központi Bank erőteljesebb

³⁹⁹ Moravcsik, Andrew [2012]: *Europe after the Crisis*. In: Foreign Affairs, Maz/June, 2012, <http://www.foreignaffairs.com/articles/137421/andrew-moravcsik/europe-after-the-crisis>

⁴⁰⁰ Amikor Angela Merkel kancellár 2012-ben Görögországba látogatott, hétezer rendőrt vetettek be a védelmére, nagyszabású tüntetésekre is sor került, ahol a tüntetők náci zászlókat égettek. Görög részről egyesek még háborús jóvátétel fizetését is követelték Németországtól, amelynek összege állítólag 162 milliárd eurót tenne ki.

beavatkozását Párizs hosszabb ideje támogatta, a német kormány viszont – a Bundesbank álláspontját figyelembe véve – kezdetben elutasította azt, attól tartva, hogy a pénzpolitika a politikai megfontolásoknak rendelődik alá, és ezzel az Európai Központi Bank elveszítheti a politikai függetlenségét. A döntés egyik lényeges következménye volt Németország számára, hogy az euróválságban a pénzügyi hatalom egy jelentős része az Európai Központi Bankhoz került, a német kancellár kiemelten meghatározó szerepe megszűnt (Kiss [2013b])⁴⁰¹, ami a felelősség bizonyos fokú megosztását is jelentette.

Görögország szuverén adósságválsága 2010 tavaszán az eurózóna egészének válságává vált, és ez az egész EU fennmaradásának kérdését vetette fel. A válság a térség pénzügyi megítélését alapjaiban változtatta meg. Németországnak elemi érdeke volt, hogy a görög válság nyomán létrejött 750 milliárdos mentőcsomag alapjául minél szélesebb garancia szolgáljon, és elkerülhető legyen az unió által garantált „transzferunió” kialakulása. A hitelek egyharmadát az IMF, mintegy 60 milliárdot a Bizottság és 440 milliárd eurós garanciáig az eurócsoport államai a külön erre a célra létrehozott szervezet (Special Purpose Vehicle) keretében bocsátotta rendelkezésre. Németország csak akkor járult hozzá az így létrejött rendszerhez, amikor az erre a külön célra létrejött szervezet megalakult, és így a „no-bailout” klauzula megkerülhetőnek látszott⁴⁰². Valójában az uniós szerződés így is legalább annyira sérült, mint akkor, amikor az Európai Központi Bank arra szánta el magát, hogy görög kötvényeket vásároljon (Kiss [2011a]).⁴⁰³

2011 őszén az euró megmentésnek német stratégiája az volt, hogy az euróövezetben a német stabilitáskultúrát érvényesítik és szerződésben rögzítik, cserébe közvetlen módon

⁴⁰¹ Kiss, J. László [2013b] : *Merkozy-től Merkollandé-ig az euróválságban: a német-francia bilateralizmus jövője*. In: MKI-tanulmányok, 2013/09, 2013. március 4.

⁴⁰² Az Európai Unió Működéséről szóló szerződés 125. cikkére a köznyelvben mint az úgynevezett „no-bail-out” (nincs pénzügyi megmentés) klauzulára hivatkoznak. A 125. cikk azonban kizárólag azt állítja, hogy a tagállamok nem vállalhatják át egy másik tagállam adósságait. Ez nem zárja ki azt, hogy a tagállamok más országokat hitelezéssel segítsenek, és nincs benne a hitelek átsztrukturalálásának tilalma sem. „Article 125, (ex Article 103 TEC) 1. The Union shall not be liable for or assume the commitments of central governments, regional, local or other public authorities, other bodies governed by public law, or public undertakings of any Member State, without prejudice to mutual financial guarantees for the joint execution of a specific project. A Member State shall not be liable for or assume the commitments of central governments, regional, local or other public authorities, other bodies governed by public law, or public undertakings of another Member State, without prejudice to mutual financial guarantees for the joint execution of a specific project. 2. The Council, on a proposal from the Commission and after consulting the European Parliament, may, as required, specify definitions for the application of the prohibitions referred to in Articles 123 and 124 and in this Article.” Ld: Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, EUR-Lex, Official Journal C 326 , 26/10/2012 P. 0001 – 0390, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

⁴⁰³Kiss, J. László [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: Külügyi Szemle, 2011.1.

http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2011_01_Eurevelseg_ees_inteezmeenyi.pdf,

Letöltés:

2011.06.06.

jótállnak a válságban érintett országok tartozásaiért. Merkel kitartott a válságkezelő kurzusa mellett, amihez Sárközy francia elnöktől még 2012 januárjában is demonstratív támogatást kapott, azonban egyre inkább védekező pozícióba került azzal az elképzelésével, hogy a válságot hosszú távú takarékosági intézkedésekkel és strukturális reformokkal lehet legyőzni; az Európai Tanács, a Világbank, a Nemzetközi Valutalaap, az Európai Központi Bank és más pénzügyintézetek részéről is fokozódott a nyomás, hogy a német kormány térjen le az európai „takarékosági diktátumáról”, és a növekedést nagyobb állami kiadások révén gyorsítsa fel. François Hollande újonnan megválasztott francia elnök a német takarékosági politika fő ellenzőjévé vált, még a Merkel által javasolt legfontosabb intézményi reformprojektet, a fiskális paktumot is kétségbe vonta (Bierling [2014]).⁴⁰⁴ Merkel megvétózta az eurókötvények kiadását is, mert az euróvezetést nem akarta transzferunióvá alakítani, mondván, „közös helytállásra csak akkor kerül sor, ha biztosítva van a kielégítő ellenőrzés”.⁴⁰⁵

Merkel válságkezelő politikáját a német közvélemény többsége pozitívan értékelte, mivel nehéz helyzetben megakadályozta Európa katasztrofális szétesését, de nem tett túl nagy pénzügyi ígéreteket és megvédte a gazdasági érdekeiket. Arról viszont már nem volt szó, hogy Németország – a hatalmas folyó fizetésimérleg-többletével, amely olcsó hiteleként a perifériaországokban ingatlan- és fogyasztási boomot idézett elő – mennyiben volt maga is felelős a valutaunió problémáiért (Bierling [2014]).⁴⁰⁶ Merkel válságkezelő kurzusát gazdasági szempontból is vitatták, az a megközelítés például, hogy a tagállamokat fokozott ellenőrzéssel kell fegyelemre és reformokra kényszeríteni, az euróvezetést még bürokratikusabbá, a szabályozóit átláthatatlanná, nehezen végrehajthatóvá tette (Höltschi [2013]).⁴⁰⁷ A francia megoldási alternatíva az lett volna, hogy a kockázatokat a németek költségére közösségivé tegyék, érintetlenül hagyva a nemzeti parlamentek költségvetési joghatóságát. Az „Economist” élesen bírálta a német magatartást, mondván, paradox, hogy azt az országot, amelyik irtózik a nacionalizmustól, furcsa módon „nacionalizmus vezérli.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014, p. 216-218

⁴⁰⁵ Bundestag-Plenarprotokoll, 17/186, 27.6.2012, pp. 22221-25, p. 22224

⁴⁰⁶ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014, p. 234-237

⁴⁰⁷ Höltschi, René [2013]: *Aus der Intensivstation entlassen, aber noch nicht fit*. In: NZZ, 30.1.2013. 14.

⁴⁰⁸ *The Merkel Plan*. In: Europe's reluctant hegemon. Special Report Germany, The Economist, 15.6.2013, 11, <http://www.economist.com/special-report/2013/06/13/the-merkel-plan> Letöltés: 2019.01.18.

Németország az euró bevezetését megelőzően olyan szabályokat tudott elfogadtatni, amelyek az eurót olyan stabil valutává tudták volna tenni, mint a német márka volt. Ez a döntés alapvetően meghatározta, hogy *az európai gazdaságot a német modell szerinti kurzusra* állítsák, akkor is, ha Németország ezeknek a kritériumoknak nem tett eleget. Eleinte nem volt ellenállás ezekkel a szabályokkal szemben, mivel a déli országok arra számítottak, hogy ezáltal kedvezőbb hitelekhez jutnak, amelyek felgyorsítják a gazdasági növekedésüket. Mivel azonban a szabályokat Németország is megszegte, Dél-Európában azt a benyomás keletkezett, hogy ezeket nem veszik szigorúan. A német közvélemény nem is támogatta volna az euró bevezetését anélkül az ígéret nélkül, hogy az euró ugyanolyan stabil lesz, mint a német márka. Franciaország számára különösen az volt fontos, hogy a német valutát védelmező Deutsche Bank hatalmát felváltsa az Európai Központi Bank. Az euró bevezetése kompromisszum eredménye volt, ahogyan Münkler írja, bizonyosan nem egy német összeesküvés volt, amely arra irányult volna, hogy Németország harmadszorra is megkísérelje átvenni a hatalmat Európa fölött. Problematikus volt viszont, hogy Németország megszegte a legfeljebb 3 százalékos költségvetési hiányra vonatkozó kritériumot, ami rontotta Németország szavahihetőségét, amikor a kritériumok betartását követelte: a dél-európai országokban sok politikus, a számukra az euró bevezetése révén keletkezett problémákat megkerülve, a kritériumokat úgy állította be, hogy azok *Németország Európa fölötti hatalmának eszközei* (Münkler [2015]).⁴⁰⁹ Valóban Németország volt az az ország, amelyik a legtöbbet profitált az integrációban az Európai Gazdasági Közösségek létrehozása óta, az exportorientált ipari országnak profitja származik abból, ha a szomszédai nem folytatnak protekcionista politikát (Hüther [2014]).⁴¹⁰ Mégsem mondható el, hogy Németország csak a saját érdekeit követné: a kezdetektől az európai integráció legnagyobb nettó befizetője volt, ahogyan ma is az, sőt, nagyobb arányban, mint amilyen a tagállamok gazdasági erejének összehasonlításából adódna. „Németország a közös európai piac viszonylag nagyobb előnyeit az európai projektbe való viszonylag magasabb befizetésekkel egyenlítette ki.”⁴¹¹ Ez a kérdés különösen akkor vált politikai viták tárgyává, amikor Európában és Németországban is populista pártok kerültek hatalomra.⁴¹²

⁴⁰⁹ Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015, pp. 140-145

⁴¹⁰ Hüther, Michael [2014]: *Die junge Nation. Deutschlands neue Rolle in Europa*, Hamburg, Murmann

⁴¹¹ Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015, p. 142

⁴¹² Münkler rámutat arra a „politizálódási paradoxon”-ra is, hogy bizonyos, Európa-politikai perspektívából észszerű dolgokhoz az adott országon belül a politikai támogatás megszerzése érdekében kiélezettebb retorikát kell alkalmazni, amely azután a többi tagállamban politikai félreértésekhez, elhatárolódáshoz, végül ellenségeskedéshez vezethet. Hozzáteszi: ez a paradox nem játszott szerepet, amíg az európai

Merkel kancellár elutasította a Franciaország ország által javasolt Növekedési és Foglalkoztatási Paktumot, és a saját meggyőződéséhez ragaszkodott, így az IMF részvételéhez, a költségvetési paktum elfogadásához, az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz kormányközi jellegéhez, amelyek által biztosítható a kondicionalitás szigorú feltételrendszere, valamint Németország számára a pénzügyi műveletek ellenőrzésének lehetősége. A német elképzeléseknek a francia tervek fölötti győzelme egy új típusú német-francia aszimmetriát mutatott, sokan úgy értékelték, hogy Németország politikai befolyásra tett szert a francia elittel szemben, megerősítette hatalmi pozícióját, a diplomáciában pedig megszűnt az addigi visszafogottsága (Jo [2019]).⁴¹³ Merkel kancellárnak az euróválságban tanúsított hezitálásának éles bírálataként Beck megalkotta a „merkiavellizmus” nem túl hízelgő fogalmát: úgy látta, hogy Merkel az európai hatalompolitika új stílusát gyakorolja, amely Machiavelli és Merkel kombinációját jelenti. Beck szerint „Merkivelli” azt az elvet alkalmazza, hogy *külföldön félni kell tőle, otthon pedig szeretni kell*, ami kemény neoliberalizmust jelent a külvilág felé, az otthoni szociáldemokratákkal pedig konszenzust. Beck szerint ez az a sikeres formula, amely lehetővé tette Merkel számára, hogy folyamatosan bővítse saját és Németország hatalmi pozícióját (Beck [2013]).⁴¹⁴

Crawford még az euróválság előtt azzal érvelt, hogy Németországnak „beágyazott hegémónnak” kell lennie, olyan vezető szerepet kell vállalnia, amely az európai intézményekbe beágyazott, multilaterális és arányon felül viseli az unió továbbfejlesztésének terheit (Crawford [2007]).⁴¹⁵ A beágyazott hegémón elméletének elemzése, igazolása vagy cáfolata messzire vezetne, de az látható, hogy az euróválság kezelése összességében azt is megmutatta, hogy, bár Németország a saját érdekeit a korábbiaknál fokozottabban képviseli, a normalitásának megvannak a korlátai.

integráció csak egy „elitprojekt” volt. Ld: Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015, p. 142

⁴¹³ Jo, Sam-Sang [2019]: Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 11

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019. 09. 01.

⁴¹⁴ „A fejedelem” című munkájában Machiavelli arra kérdésre, hogy mi a jobb, ha szeretik az embert (az uralkodót), vagy, ha félnek tőle, azt válaszolja, hogy az a jó, ha félnek tőle és szeretik is, de mivel a kettő együtt nehéz, ha választani kell az egyikből, akkor sokkal biztonságosabb, ha félnek tőle, mint ha szeretik. Ld: Beck, Ulrich [2013]: *Merkel the European will wake up – once Germany's elections are over*. In: The Guardian, 02. September 2013

<http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/sep/02/merkel-euope-german-elections-volcano>.

Letöltés: 2019.10.10.

⁴¹⁵ Crawford, Beverly [2007]: *Power and German Foreign Policy. Embedded Hegemony in Europe*, Palgrave, Macmillan, Institut of European Studeis, University of California, Berkeley, USA, 2007. p. 15

Németország mégsem lehet teljesen „normális” ország, ugyanis a német hatalom csak akkor nem vált ki ellenreakciókat a partnereitől, ha kiemelt szerepét arra használja fel, hogy az integrációt előrevigye, az Európai Uniót erősítse és a tagállamok közötti együttműködést biztosítsa (Bierling [2014]).⁴¹⁶ Ez mindenképpen egyfajta kompromisszumkereső, érdekegyeztető vezető szerep felvállalását feltételezi Németország részéről, amelynek az euróválság kezelésekor – minden ellenkező állítás ellenére – a maga részéről igyekezett is megfelelni.

6.2.2 Európai Németország és/vagy német Európa?

„... *Manapság olyan variációt élünk meg, amelyet még kevesen láttak: európai Németországot német Európában.*” (Ash[2012])⁴¹⁷

Thomas Mann 1953-ban a Hamburgi Egyetemen elhangzott emlékezetes beszédében óvott attól, hogy Európa „német” legyen. Beszédének fő üzenete az volt, hogy Németország majdan újraegyesül, és ehhez „*európai Németországra*” kell törekedni „*német Európa*” helyett.⁴¹⁸

Az elemzők szerint az adósságválsággal visszatért Európába és újra a viták középpontjába került a német kérdés. Az euróválságban elterjedt vélemény volt, hogy egy „német Európa” van kialakulóban, és újabb viták kezdődtek a jelenlegi és a lehetséges német hegemoniáról vagy egy új német hatalom keletkezéséről Európában. Egyesek nemcsak Hitlerhez hasonlították Merkelt, de az euróválságra adott válaszában a bismarcki realpolitika visszatérését látták. Német részről azonban visszautasították a történelem visszatérésének vádját, mondván, Németország tanult a történelmi leckéből, sőt, nem csak Németország, de Európa is megváltozott, az Európai Uniót tekintve a külpolitika

⁴¹⁶ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014, p. 271

⁴¹⁷ Ash, Timothy Garton [2012]: *Allein kriegen sie es nicht hin. In die Führung Europas hat sich Deutschland nicht gedrängt, es ist auch schlecht darauf vorbereitet.* Spiegelonline. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83977208.html>. Letöltés: 2019.01.11

⁴¹⁸ 1953 júniusában a svájci száműzetésben élt Thomas Mann Hamburgban tett látogatást, amelyet a sajtó nagy érdeklődése övezett. A 78 éves, Nobel-díjas író június 8-án az AStA egyetem meghívására történelmi beszédet intézett a hamburgi egyetemistákhoz az egyetem zsúfolásig megtelt aulájában. Ezután egyórányi felolvasást tartott az „Egy szélhámos vallomása” című, még be nem fejezett regényéből (németül: „Bekanntnisse des Hochstaplers Felix Krull”). Az író rövid (mindössze tízperces), de nagyhatású és azóta is gyakran idézett beszédében megjövendölte, hogy a megosztott Németország egyszer majd újraegyesül, mégpedig egy „önbizalomban egyesült Európában” és ehhez nem „német Európára”, hanem „európai Németországra” kell törekedni. Ld: Mann, Thomas [2012]: *Ansprache vor Hamburger Studenten* (1953). In: *Gesammelte Werke*, Bd. 10: *Reden und Aufsätze 2*, Frankfurt am Main, 1990 és <http://www.nzz.ch/europas-gehemmte-fuehrungsnation-1.18138563> Letöltés: 2019.01.18. és <http://www.thomasmann-hamburg.de/hamburg-und-thomas-mann/> Letöltés: 2020.05.05.

bizonyos mértékig belpolitikává vált, azaz a német hatalmi politikai probléma, mint olyan, nem létezhet, a német hegemonia koncepció elképzelése egyenesen anakronisztikus. A német hatalomról szóló vita polarizált, mert nem értenek egyet abban, hogy a német történelem releváns-e, miközben nem sokat foglalkoztak azzal, hogy az pontosan milyen módon lehetne releváns (Kundnani [2014]).⁴¹⁹

Mauil az európai történelem egyik iróniájának nevezte, hogy az euróválság idején, 2010 tavaszától Németország külpolitikája új szakaszba lépett, azóta az európaivá vált Németország megpróbálja Európát „makacsul és és lelkesen” a saját gazdaságpolitikai elképzelései szerint átalakítani, ugyanakkor igyekezett mindenkit azzal a bírálattal megnyugtatni, hogy mégsem beszélhetünk Németország „hatalompolitikai reszocializációjáról”, tekintettel arra, hogy Németország a világpolitikában visszafogott, leszámítva a német exportérdekek szolgálatát, a biztonság- és védelempolitikája pedig „figyelemre méltóan passzív” (Mauil [2014]).⁴²⁰ Ulrich Beck 2012-ben Németország európai dominanciájától óvott, amikor az euróválság során így értekezett: *„Mindenki tudja, de tabutörés kimondani, hogy Európa német lett. Senkinek nem állt a szándékában, de az euró lehetséges összeomlására való tekintettel Németország belecsúszott Európa döntő politikai nagyhatalmának pozíciójába”* (Beck [2012]).⁴²¹ Timothy Garton Ash történész ugyanakkor az euróválságban ettől teljesen eltérő véleményt fogalmazott meg, mondván: miközben az újraegyesítés napjaiban Thomas Mann fenti hitvallását vég nélkül ismételték, *„manapság olyan variációt élünk meg, amelyet még kevesen láttak: európai Németországot német Európában.”* A történész szerint Németország nem törekedett arra, hogy Európa vezetője legyen és rosszul is van rá felkészülve, mindenesetre *„Angela Merkel berlini köztársasága megtestesít egy olyan európai Németországot, abban a gazdag, pozitív értelemben, amelyben Thomas Mann a fogalmat használta. Németország szabad, civilizált, demokratikus, a jognak elkötelezett, szociális irányultságú és környezettudatos. Természetesen biztosan nem tökéletes ország, mégis ugyanolyan jó,*

⁴¹⁹ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London, p. 3-4

⁴²⁰ Mauil, Hans [2014]: *„Zivilmacht“: Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 121-146, p. 142

⁴²¹ Beck, Ulrich [2012]: *Das deutsche Europa. Neue Machtlandschaften im Zeichen der Krise*. 2. Auflage, Suhrkamp Verlag, Berlin, p. 7

mint minden más nagy ország Európában – és ez a legjobb Németország, amellyel valaha is dolgunk volt” (Ash [2012]).⁴²²

A Schröder-kormányzat hivatalba lépése után megváltozott német öntudat nem változtat azon, hogy Németország és a politikai elitje továbbra is európai nemzetként értelmezik magukat, olyan országgént, amely Európa, az Európai Unió közepén helyezkedik el, amelynek struktúráiba van beágyazva, és amely projekt sikerétől maga is jelentősen függ. Vannak, akik szerint ennek az öntudatnak a nemzeti jellege mára annyira megerősödött, hogy ez az öntudat a növekvő hatalmi tudat szinonimájává vált, bár a németek szándékosan kerülnek, hogy a hatalom kifejezést magukra vonatkoztassák. Németország olyan ország, amely nem felejt el az újabb történelmét, de egyre inkább tisztában van magával és „kicsiben és nagyban is megmutatja az izmait” (Kulish [2010]).⁴²³

Egyetérhetünk Hellmann-nal abban, hogy nem igazolhatók azok a félelmek, amelyek szerint egy „Negyedik Birodalom” lenne feltörekvőben, a hatalmát és az önképét tekintve Németország ugyanis egyre jobban hasonlít Franciaországra vagy Nagy-Britanniára. Ha időnként különjogokra tart is igényt, távol áll attól, hogy olyan legyen, mint egy klasszikus európai nagyhatalom, mivel a globális világban sok olyan hatalom van, amely ilyen, többletjogokkal járó státuszt követelhet magának, másrészt a jelenlegi Európa meg sem engedné egy klasszikus hatalmi konstelláció kialakulását (Hellmann [2011]).⁴²⁴

A második világháború utáni Németország számára az európai integrációnak nem volt alternatívája, ahogyan Stephen Green írja a „*Reluctant Meister*” (Vonakodó mester) című könyvében, „az egész háború utáni német intézmény minden ösztöne integracionista”, de a németek féltek a „szeretett német márkájuk” feladásától, mert a tudatalattijukban benne volt a hiperinfláció démona, csak az újraegyesítésért voltak hajlandók ezt a nagy árat megfizetni. „Fő fizető mesterként” egyre inkább Németországnak kellett az euróvezetben a vezető szerepet eljátszania, ami ugyanakkor egyre dominánsabb szerepet jelent egész Európában. A gravitációs központ láthatóan eltolódott Európában és ez az elmozdulás nehezen viselhető el Franciaország és Nagy-Britannia számára. Az euró

⁴²² Ash, Timothy Garton [2012]: *Allein kriegen sie es nicht hin. In die Führung Europas hat sich Deutschland nicht gedrängt, es ist auch schlecht darauf vorbereitet.* Spiegelonline.

<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83977208.html> Letöltés: 2019.01.11.

⁴²³ Kulish, Nicholas [2010]: *Young Germans Dare to Celebrate Homeland.* In: International Herald Tribune, 11./12.9.2010, 1-3

⁴²⁴ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik.* In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik.* 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 753

bevezetése technikai siker volt, de már az első években megmutatkoztak a mechanizmus gyengeségei, és az erős országok, így nemcsak Franciaország, de maga Németország sem vette figyelembe az eurózóna korlátozásait, ezért nem lehet meglepő, hogy a gyengébbek sem. A rendszerben lévő kiegyensúlyozatlanságokat és a feszültségeket a pénzügyi és gazdasági válság rendkívüli módon felszínre hozta. A résztvevő kormányoknak ezért nagy küzdelmet jelentett az euróövezet stabilizálása. Az euró súlyos aggodalomra adott okot a németek és más európaiak számára. Németországnak előnye származik az euróból, a hatalmas német gépipar nemzetközileg sokkal jobban tud kereskedni vele, mint a márkával tudott, viszont sok tagállam szenvedett az ellenkező problémától, és ez a feszültség a válsággal csak fokozódott, ami növelte egyes mediterrán országok Németországgal szembeni vádaskodásait. Sokan az euró kimúlását jósolták vagy remélték. Az eurózóna minden válságában egyre inkább nyíltan Németország volt az, amelynek vezetésével új integrációs szintet kerestek, annak érdekében, hogy az euróövezet gazdaságát stabilabbá tegyék. Nem volt visszaút, *Németország számára egzisztenciálisan lehetetlen kivonulni abból a projektől, amelynek összeomlása az egész, 1949 óta szőtt európai integráció szövetét visszafejtené. Elkerülhetetlen árat kell fizetni: a gyenge gazdaságoknak el kell végezniük a fájdalmas alkalmazkodást, az erőseknek pedig pénzügyi támogatást kell nyújtaniuk, akkor is, ha ezek az intézkedések nagyon nem népszerűek. Fizetni fognak, mert nincs más választásuk, és a legerősebb ország lesz a „vonakodó vezető” ezen az úton, és ez az út „Németországot örökre meg fogja változtatni”* (Green [2016]).⁴²⁵ Németország nem törekedett erre a vezető szerepre, a vezetése beágyzódik az Európai Unióba, ezt a szerepet nagyrészt a gazdaságának köszönheti, nem a sorsának. Ez a vonakodó vezetés *„millió mérföldre” van a Második vagy Harmadik Birodalom típusú dominanciától.* Azért is vonakodó, mert a németek nem szeretnék „fizető mesterek” lenni, és azért is, mert érzékenyek mindenre, ami a Harmadik Birodalomban gyakorolt vezető szerepet idézi fel.

Sok külföldi megfigyelő számára normális, hogy Németországra esik a vezető szerep a válság sújtotta euróövezetben, mert ez Németország geo-ökonómiai súlya miatt elkerülhetetlen (Crome [2012]).⁴²⁶ A szövetségi kormány hivatalosan visszafogott volt az európai vezetési igényt illetően, Wolfgang Schäuble szövetségi pénzügyminiszter Párizsban kijelentette, hogy csak „egy vezető nemzet, egy jóindulatú hegemon vagy

⁴²⁵ Green, Stephen [2016]: *Reluctant Meister, Germany and the New Europe*, Haus Publishing Ltd, London p. 282-286

⁴²⁶ Crome, Erhard [2012]: *Deutschland in Europa. Eine neue Hegemonialdebatte.* In: *Weltrends* 86, 59-65

stabilizátor” tud egy stabil világgazdaságot megtartani, az euróövezetet illetően pedig elmondta, hogy „Németországnak és Franciaországnak ezt a szerepet közösen kellene felvállalnia” (Schäuble [2010]).⁴²⁷ Az tény, hogy a „német vezetés Európában” továbbra is „aláaknázott terület”, Németország megfelelő történelmi tapasztalatokkal sem rendelkezik ezen a téren. Tagadhatatlan viszont, hogy Németország az euróövezet mértékadó tagja és a pénzügyi és az államadósságválság leküzdéséről szóló politikai harcban domináns szerepet játszik (ezért vannak, akik német diktátumról beszélnek). Miután Németország belátta, hogy Görögország kizárása nagy költségekkel járna, a szövetségi kormány felhasználta az euróválságot arra, hogy az *Európai Uniót a saját képére* alakítsa át és a német érdekekhez igazítsa. Egyesek szerint kevésbé azzal van a probléma, hogy a szövetségi kormány az euróválság-menedzsmentet meghatározta, hanem inkább azzal, hogy a belső állami érdekek alapján önző politikát követett, amikor domináns szerepet játszott a válságmenedzserlésben, de csak vonakodva hajlandó további külön pénzügyi terheket és politikai kötelezettségeket vállalni (Schieder [2014]).⁴²⁸

Bierling rámutat, hogy a Görögországnak nyújtott válságcsomagnál lényegében hasonló dilemma állt fenn Németország számára, mint a külföldi katonai beavatkozások esetében: a válságkezeléshez a partnerországok lényeges hozzájárulást vártak el Németországtól, miközben a német közvélemény nem akart költséges elköteleződést vállalni. A két helyzet között azonban több eltérés is volt. Először is az, hogy az euró-adósságválságban Németország messze a legfontosabb szereplő volt, és nem tudott az Egyesült Államok, Nagy-Britannia vagy Franciaország szélárnyékába bújni, mint a Bundeswehr „out-of-area” bevetéseinél. Másodszor: az európai integráció a német külpolitika „*megacélja*”, ezért nem kompromittálható. Harmadszor: az exportbajnok Németország számára gazdaságilag sok forgott a kockán. Negyedszer: a német polgárok részéről erősebb volt az ellenállás a deficites államoknak nyújtandó költséges segélyprogramokkal és az Európai Központi Bank pénzügyi szabályainak felpuhításával szemben, mint a német katonák külföldre küldésével szemben. A kancellárnak össze kellett hangolnia a külpolitikai szükségleteket és a belpolitikai kényszereket. Úgy kellett megvédeni a valutauniót, hogy ne veszélyeztessék a szolidaritás és a pénz-értékállóság közvélemény által támogatott elveit. *Merkel kancellár politikai stratégiája az volt, hogy, amennyire lehet, egyben tartsa az euróövezetet, egyidejűleg a perifériaországokat konszolidációs útra kötelezze,*

⁴²⁷ Schäuble, Wolfgang [2010]: *Rede des Bundesfinanzministers an der Université Paris-Sorbonne am 02.11.2010*

⁴²⁸ Schieder, Siegfried [2014]: *Führung und Solidarität in der deutschen Europapolitik*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung*. Nomos, Trier

megerősítse a stabilitási paktumot, megvédje az Európai Központi Bank függetlenségét, csak a végső lehetőségként fogadjon el pénzügyi terheket és csak akkor, ha a mentősegély adását német feltételekhez kötik. A kancellár hetekig visszautasította a közvetlen segélyek nyújtását, helyette új, szigorúbb szabályokat akart kialakítani az Stabilitási és Növekedési Paktum betartásához (Bierling [2014]).⁴²⁹ A válságkezelésbe a kancellár be akarta vonni a Nemzetközi Valutalapot, mert annak hitelfeltételei szigorúbbak voltak, mint az uniós szabályok.

A kancellár előbb hajthatalan volt, a görög kormány segélykérelmét csak azután támogatta, miután a Nemzetközi Valutaalap, az Európai Központi Bank és az Európai Bizottságból álló trojka Görögországgal egy szigorú szanálási programban megállapodott. Kohl kancellár azért is egyezett bele az euró bevezetésébe, a német márka feladásába, mert ez is azt a célt szolgálta, hogy Németország normális európai országgá váljon, és ne legyen Franciaország és más EU-tagállamok támadási célpontja. Úgy tűnik, hogy a Németország *csak a gazdaságilag nyugodt időkben tudott normális állam lenni (olyan, mint a többi állam), a válsághelyzetekben nem*, mert ahhoz túl nagy a gazdasági súlya. Berlin minden döntése vagy hezitálása közvetlen hatással volt az euróövezet többi tagjára (Bierling [2014]).⁴³⁰ A válsághelyzetekben mutatkozik meg a legegyszerűbben, hogy Németország minden igyekezete ellenére *nem tud „teljesen” normális állam lenni*, abban az értelemben, hogy elsősorban a szűken vett saját érdekeit követné, mert a különleges súlya miatt különleges szerep hárul rá. Németország számára az Európai Unióban az „új normalitás” határozott „civilhatalmi” fellépést (nagyobb „alakítóerő felvállalását” és tovább hajlandóságot jelent a közös hosszú távú érdekeknek a saját rövid távú érdekek elé helyezésére), ami egy új „nemzetközi vezető” szerep vállalásában nyilvánul meg (lásd a vonatkozó fejezetben).

6.3 Változások a biztonságpolitikában, a katonai normalizálódás

A német normalizálódás egyfelől a múlttal való szembenézést jelenti, másfelől a szuverenitás megszerzését, a szuverenitás pedig az állami külpolitika normalitásaként értelmezhető. Hagyományos értelemben a külpolitika szuverén államok hatalmi pozíciójának megszerzésére, megtartására és megerősítésére irányul. Az államok a gazdasági, biztonságpolitikai érdekeiket követik, a konfliktusok pedig előre

⁴²⁹ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014, p. 195-196

⁴³⁰ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014, p. 194

programozottak közöttük. A kapitalista államok szuverenitása a gazdaság, a politika és a katonai erő függvénye. Németországot azonban a második világháború után megfosztották az állami szuverenitásától, amelyet azután csak lassan tudott visszanyerni.

Az újraegyesítés előtt a "gazdasági óriás" és „politikai törpe” Németország két fő jellemzője az volt, hogy *nem folytathatott önálló külpolitikát*, másrészt az, hogy katonai hatalomként csak alárendelt szerepet játszott. Mindkettő a korlátozott szuverenitásának kifejeződése volt, valamint az azzal együttjáró, a világpolitikában az Egyesült Államoktól, Európában Franciaországtól való függősége (Markovits/Reich [1998]).⁴³¹ Schöllgen realista történészként rámutat: ebből a kiindulólélethelyzetből következett, hogy az állam folyamatosan külpolitikai normalizálódásra törekedett, abban az értelemben, hogy (nagy)hatalmi státuszra tegyen szert, és a világ többi hatalmával politikailag egyenértékű legyen. „*Mivel a politikai egyenrangúság csak az újraegyesítésen keresztül, tehát saját erővel nem volt elérhető, a német politika különösen nagy mértékben [...] a katonai területre helyeződött át.* A német külpolitikának a biztonság-, védelmi és szövetségi politikára való erős koncentrációja nemcsak a hidegháború két tömbje közötti [...] exponált stratégiai helyzetéből adódott, hanem főleg abból, hogy *a Szövetségi Köztársaság legalább ezen a területen el akarta kerülni a másodosztályúság látszatát*” (Schöllgen [1999]).⁴³² A német kormányok biztonságpolitikájának háttérében az állt, hogy Németország milyen módon kerülheti ki azt a másodrangú szerepet, amelyet a szuverenitásának korlátozásával osztottak rá (Hawel [2007]).⁴³³ A hidegháború időszakában az atomfegyverek birtoklása a szuverenitás döntő jellemzőjének számított, ennél fogva az atomfegyverrel nem rendelkező Németország kénytelen volt alárendelt szerepet játszani a szövetségesek között. Franz Josef Strauß védelmi miniszterként szorgalmazta, hogy Németország is rendelkezzen atomfegyverekkel. Ha ez megvalósult volna, az nem egyszerű újrafelfegyverzést jelentett volna, hanem a nyugati hatalmakkal, főleg a Franciaországgal és Nagy-Britanniával való egyenrangúság elnyerését (Stuby [1987]).⁴³⁴ A német gaullisták, Strauß és Adenauer kancellár is kereste annak lehetőségét, hogy Németország az 1960-as években önállósult francia atomhatalom részese legyen, a francia kormány azonban végül visszakozott a kérdésben. A következő, SPD-FDP

⁴³¹ Markovits, Andrei S. / Reich, Simon [1998]: *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht*. Berlin, 1998, p. 51

⁴³² Schöllgen, Gregor [1999]: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bonn, 1999, p. 226-227

⁴³³ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 97

⁴³⁴ Stuby, Gerhard [1987]: *Die „gefesselte” Souveränität der Bundesrepublik. Zur Entwicklung der BRD im Rahmen der US-Globalstrategie*. Heilbronn 1987, p. 130

koalíció az atomhatalommá válást a valaha létrejövő Európai Egyesült Államok keretében képzelte el (Hawel [2007]).⁴³⁵

A hidegháború időszakában a német külpolitika arra irányult, hogy „a rendelkezésre álló eszközökkel kihasználja a fennálló keretfeltételeket” (Schöllgen [1999]),⁴³⁶ és ebben valóban sikeresnek bizonyult. A kétpólusú világrend felbomlása új feltételeket teremtett a külpolitika számára: felszínre hozta a kapitalista államok versengését, miközben a növekvő interdependencia és a gazdasági globalizáció fokozott együttműködésre készíteti őket, a nemzetállami szuverenitás, ahogyan a nemzeti külpolitika fogalma is, egyre kevésbé értelmezhető (Hawel [2007]).⁴³⁷ Az Egyesült Államok a hidegháborút követően szuperhatalmi státusz kiépítésébe kezdett, a szupranacionális pénzügyi intézmények befolyása megnőtt, Németországnak viszont a „junior partner” szereppel kellett megelégednie, mert a korlátozott szuverenitás hátrányos helyzetet jelentett a szövetségeseivel szemben (Stuby [1987]).⁴³⁸ A kollektív biztonsági rendszerekben való részvétel a tagállamok szuverenitásának korlátozásával jár, Németország számára mégis az ezekbe való betagozódás, illetve az azzal járó kötelezettségek jelentették a háborúhoz való jogról való lemondás részleges megkerülését. Ez a korlátozott szuverenitás a német egység megvalósulásáig azonban csak a nyugatnémet államot illette meg.

Az újraegyesítés után a konzervatívok szemében a külpolitika normalizálódása *különösen katonapolitikai normalizálódást jelentett*: arra irányult, hogy Németország visszaszerezze az állam külső szuverenitásának részét képező „*ius ad bellum*” képességét, a háborúhoz való jogot. Ez nemcsak a múlttal való szembenézéshez kapcsolódott, de a védelmi képességekre berendezkedett *Bundeswehr* (szövetségi véderő) strukturális problémájához is, beleértve a háborúban való bevethetőség („*Kriegsfähigkeit*”) és szövetségképesség („*Bündnisfähigkeit*”) megteremtésének szükségét is (Hawel [2007]).⁴³⁹ Fontos megjegyezni, hogy a háborúhoz való jog helyreállítása nem a porosz militantizmus visszatérését jelentette, nem a háborúhoz való abszolút jogról van szó, hanem arról a *relatív* szuverenitásról, hogy az állam adott esetben a nemzetközi jog

⁴³⁵ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 98

⁴³⁶ Schöllgen, Gregor [1999]: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bonn, 1999, p. 226-227

⁴³⁷ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 105

⁴³⁸ Stuby, Gerhard [1987]: *Die „gefesselte” Souveränität der Bundesrepublik. Zur Entwicklung der BRD im Rahmen der US-Globalstrategie*, Heilbronn 1987, p. 11

⁴³⁹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 108

keretében, az ENSZ Alapokmánya és a háború jogát jelentő genfi konvenciók figyelembe vételével, a szövetségeseivel együtt *igazságos* háborúban részt vehessen.

A második világháborút követő években a nemzetközi közösség elsődleges törekvése az volt, hogy felszámolják a németországi militarizmust és megakadályozzák annak újjáéledését. Az NSZK megalakulásakor Németország még megszállás alatt állt, a saját haderő felállítása tilos volt számára. Németországra a világháborút követően leginkább mint pacifista államra tekintettek, elismerve a bonni köztársaságnak a militarizmus felszámolására tett erőfeszítéseit. Németország viszonylag elégedett is volt ezzel a szerepével, ahogyan a szövetségesei is (Jo [2019]).⁴⁴⁰ Az NSZK maga is tanúbizonyságát akarta adni annak, hogy az új politikai rendszere antimilitarista, ami az 1949 májusában hatályba lépett Alaptörvényben, a „*béke alkotmányában*” is kifejezésre jutott: az Alaptörvény 26. cikke megtiltotta a támadó háborúk folytatását vagy az azokra való felkészülést. Az Alaptörvény hatályba lépésekor szinte elképzelhetetlennek tűnt, hogy a Németország belátható időn belül saját fegyveres erővel fog rendelkezni, az Alaptörvény ekkor nem is tartalmazott semmilyen rendelkezést a hadseregről. Egy évvel az Alaptörvény ratifikálása után a Kelet és a Nyugat közötti növekvő feszültségekre és a kialakult hidegháborúra való tekintettel, az Egyesült Államok nyomására, a Szovjetunió támadásával szembeni védelme, a NATO-tagság elérése érdekében Németország kénytelen volt újragondolni antimilitarista politikáját. Az 1954-ben jobboldali többséggel elfogadott Alaptörvény-módosítás előkészítette az utat Németország 1955-ben történt NATO-csatlakozásához, azáltal, hogy megkönnyítette számára a nemzetközi biztonsági intézményekhez és rendszerekhez való elköteleződést.⁴⁴¹ Heves belpolitikai viták után⁴⁴² alakult ki az a meggyőződés, hogy Németország újrafelfegyverzése elkerülhetetlen, megkezdődött a Bundeswehr megalakítása és az Alaptörvényt 1956-ban egy "katonai

⁴⁴⁰ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 7

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019. szeptember 1.

⁴⁴¹ Az Alaptörvény kiegészítéséről 1954. március 26-án hatályba lépett törvény fontos eleme volt, hogy kiegészítette az Alaptörvény módosítási eljárását szabályozó 79. cikk (1) bekezdését. Ld: http://www.documentarchiv.de/brd/1954/grundgesetz-art73-79-142a_ges.html. A módosítás következtében lehetővé vált, hogy a Szövetségi Kormány nemzetközi szerződéseket kössön, anélkül, hogy normakontroll vádjától kellene tartania a Szövetségi Alkotmánybíróság előtt. Ld: Wildenmann, Rudolf [1967]: *Macht und Konsens als Problem der Innen- und Außenpolitik*, Springer Fachmedien, Wiesbaden

⁴⁴² A szociáldemokraták a békepolitika nevében kezdetben elleneztek Konrad Adenauer kancellár új biztonságpolitikáját, az ország NATO-tagságát, helyette a két német állam újraegyesítését és az ország semlegességét szorgalmazták, mondván, az ország hidat képezhet Kelet és Nyugat között.

alkotmány" egészítette ki.⁴⁴³ Az új szabályozás nem jelentette az antimilitarizmussal való szakítást, mindössze tompította az Alaptörvény szigorú antimilitarizmusát. Az Alaptörvény 1956. március 19-i módosítása, annak 87. a) cikke kimondta, hogy a szövetség (nem a tartományok) fegyveres erőket állít fel a védelem céljából. A Bundeswehr fő feladataként a védelmet határozta meg, amely Németország területére, valamint – a NATO-szerződés alapján – a NATO szövetségi területekre terjedt ki. Az 1959-es Bad Godesberg-i konferencián a Szociáldemokrata Párt elfogadta a német újrafelfegyverkezést és elismerte a NATO-tagság szükségességét. Azonban mind a jobboldal, mind a szociáldemokraták gyanakvóak voltak a fegyveres erőkkel szemben, elvetették a militarizmust mint olyan pusztító erőt, amelyet belföldön és külföldön is határozottan vissza kell szorítani; nemzetközi szinten ehhez a multilaterális intézményekben való elköteleződés és az integráció politikáját tartották megfelelőnek és szükségesnek. Mint láthattuk, az NSZK második világháború utáni történelmében *az antimilitarizmus széles konszenzuson alapuló normává* vált, amely meghatározta a kül- és biztonságpolitikáját. Németország kifejezetten kerülte a katonai hatalom alkalmazását és nem törekedett hatalmi képességeinek növelésére. Ennek úgy is igyekezett megfelelni, hogy az *alkotmányos korlátokon túl olyan politikai mechanizmusokat* is bevezetett, mint a *katonaság demokratikus politikai ellenőrzése*. A német hatalom „civil” jellegét kiemeli az is, hogy az Alaptörvény értelmében a német fegyveres erők nem katonai, hanem *civil vezetés alatt* állnak, fölöttük a szövetségi védelmi miniszter gyakorolja a parancsnoki jogokat, amely parancsnoki hatáskör védelmi helyzet esetén a szövetségi kancellárra ruházódik át.⁴⁴⁴ A német katonák „egyenruhás polgárok,” akik felelősek az utasítások alapján végrehajtott cselekedetekért.

Hawel véleménye szerint, ahhoz, hogy Németország Európában hegémónszerepet vállalhasson, a múlt feldolgozását jelentő normalizálódás mellett *normalizálódásra volt szükség a katonapolitika területén is* (Hawel [2007]).⁴⁴⁵ Noha úgy gondolom, hogy hegémónszerepről nem beszélhetünk, ehelyütt most terjedelmi okokból nem szeretnék vitába szállni ezzel a véleménnyel (lásd később a vezetésről szóló fejezetet), mindenesetre tagadhatatlan, hogy az újraegyesítés óta Németországban egyfajta katonapolitikai normalizálódás is megfigyelhető. Markovits és Reich realista

⁴⁴³ A katonai alkotmány nem képez külön fejezetet az Alaptörvényben, a Bundeswehrt érintő rendelkezések az Alaptörvény szövegében több különböző cikkben találhatók meg.

⁴⁴⁴ Védelmi helyzet: ha a szövetségi kancellár elfogadja a Bundestag azon bejelentését, hogy a szövetségi területet fegyveres támadás érte vagy ilyen támadás küszöbön áll.

⁴⁴⁵ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 90

gondolkodók szerint a német újraegyesítés Németországot normális állammá tette, amely rendelkezik annak legfontosabb attribútumaival, beleértve a normális célra, megtámadása esetén a saját védelmére bevethető saját konvencionális hadsereget is (Markovits/Reich [1998]).⁴⁴⁶ A kétpólusi világrend megszűnése után elkezdődött a NATO átalakítása is: míg korábban a NATO védelmi szövetség volt, mára támadás céljára is szolgáló szövetséggént definiálható, amely világszerte kész adott nemzeti érdekek megvédésére. Németország a hagyományos értelemben katonapolitikai szempontból normális állam lett, és ennek megfelelően a védelmi erejét is az új szövetségi normához, a közös európai védelmi és biztonságpolitikához kell igazítani, ami elengedhetetlenné teszi a Bundeswehr átalakítását is (Hawel [2007]).⁴⁴⁷

Az újraegyesített Németországtól a szövetségi nagyobb szerepvállalást vártak el a külföldi bevetések területén. A belpolitikai viták után a kilencvenes évek elejétől Németország egyre gyakrabban vett részt külföldi missziókban.⁴⁴⁸ Németország az 1991-es öbölháborúban – a Bundeswehr NATO-szövetségi területén kívüli és nem védelmi célú bevetése miatti alkotmányjogi megfontolások következtében – még csak pénzügyi támogatással tudott részt venni. A Bundeswehrt ezután fokozatosan intervencióshadsereggé alakították át, de a Bundeswehr „*out-of-area*” (a NATO szövetségi területén kívüli) katonai bevetésének meg kellett teremteni a politikai és a jogi feltételeit is, Habermas ezért nevezte az öbölháborút „egy új német normalitás katalizátorának” (Habermas [1991]).⁴⁴⁹

A kormány a Bundeswehrt fokozatosan készítette fel a harci bevetésekre, előbb csak humanitárius akciókban vett részt, Bundestag-határozat alapján például 1992-ben

⁴⁴⁶ Markovits, Andrei S. / Reich, Simon [1998]: *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht*. Mit einem Vorwort von Joschka Fischer, Berlin, 1998, p.227

⁴⁴⁷ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 90

⁴⁴⁸ Az első komoly külföldi bevetését a Bundeswehr 1991-ben, Törökországban, NATO-keretben hajtotta végre, amikor 18, Alpha Jet típusú harci repülőgépet bocsátott a NATO gyorsreagálású erői rendelkezésére, hogy egy, esetlegesen Irak felől jövő támadás esetén Törökország segítségére legyen. 1992-93-ban csatlakozott az ENSZ-missziókhöz Kambodzsában (UNTAC) és Szomáliában (UNOSOM), 1992-ben pedig a boszniai légtérzár és embargó fenntartásához és ellenőrzéséhez is. Ez utóbbiakat az ENSZ mandátuma alapján a NATO hajtotta végre, a törökországi bevetés egy NATO-szövetségi területén zajlott, a kambodzsai, szomáliai és főleg a boszniai szerepvállalás viszont komoly vitát váltott ki a Bundestagban arról, hogy Németország vállalhat-e szerepet ún. „*out-of-area*” műveletekben. A kormánykoalíció pártjai, vagyis a CDU és részben az FDP, pozitív választ adtak, míg a Zöldek és (legalábbis az 1992-ig) az SPD ellenezte a nagyobb német szerepvállalást. Ld: Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetségi? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében*. In: *Külföldi Szemle*, 2014. tavasz, pp 69-87, p. 72

⁴⁴⁹ Habermas, Jürgen [1991]: *Der Golfkrieg als Katalysator einer neuen deutscher Normalität?* In: Habermas, Jürgen: *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland im neuen Europa. Ein Gespräch mit Michael Haller*. München, 1993

Kambodzsába és Boszniába, 1993-ban Szomáliába küldtek német egységeket, hogy ENSZ kéksisakos missziókban „out-of-area” közreműködjenek. Az Alaptörvény megváltoztatásához azonban hiányzott a kétharmados többség.

Az ellenzéki SPD kurzusváltása csak a 90-es évek közepén, Rudolf Scharping pártelnöksége idején következett be. A Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította azokat a beadványokat, amelyekben az ellenzék és a koalíciós partner FDP a Bundeswehr-bevetések leállítását követelték, végül az AVACS-repülők „out-of-area” bevetésében, Bundeswehr-katonáknak a boszniai légtér felügyeletében való részvételével kapcsolatos perben az Alkotmánybíróság úgy döntött, hogy nem léteznek vonatkozó alkotmányjogi korlátozások. A hosszas belpolitikai vitát követően az SPD és az FDP képviselőinek beadványa alapján a Szövetségi Alkotmánybíróság az 1994. július 12-i ítéletével az alkotmánnyal összeegyeztethetőnek nyilvánította a Bundeswehr azon külföldi bevetésekben való részvételét, amelyek „a kölcsönös kollektív biztonság rendszere” keretében és szabályai szerint valósulnak meg – a bíróság ezzel a Bundeswehr kollektív önvédelmi alkalmazási területét kiterjesztette a NATO területén kívülre, a változás azonban nem érintette a Bundeswehr önvédelmi hadsereg jellegét. Mivel Németország tagja kollektív biztonsági szervezeteknek (ENSZ, NATO), ezért a tagságból fakadó kötelezettségeket is vállalnia lehet és kell.⁴⁵⁰ A külföldi bevetéseket ugyanakkor minden esetben egyenként, egyszerű többséggel a „Bundestagnak” kell jóváhagynia. A bíróság a döntésében azt az elvet juttatta kifejezésre, hogy a Bundeswehr a „parlament hadserege”. Az alkotmánybíróság döntését követően a parlamenti pártok között konszenzus alakult ki arról, hogy Németország katonákat küldhet ENSZ- és az ENSZ Biztonsági Tanácsa által felhatalmazott NATO-, NYEU- és EU-műveletekbe (Hettyey [2014]).⁴⁵¹ A balkáni válság kiéleződése, 1995-ben *a srebrenicai mészárlás* a baloldal egy részénél a külpolitika újragondolását eredményezte, az a politikai akarat jutott érvényre, hogy *válságövezetekben merni kell nagyobb felelősséget vállalni*, a szövetséges partnerek irányában pedig nagyobb megbízhatóságot kell tanúsítani (Hawel [2007]).⁴⁵² A Bundeswehr-bevetéseket ugyanakkor a németek nem támogatták, és a kormány nem reménykedhetett abban, hogy a bevetések közvélemény általi elfogadottsága hirtelen megnőne.

⁴⁵⁰ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Art. 24, Art 26 <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> Letöltés: 2019.01.12.

⁴⁵¹ Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetséges? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében*. In: Külügyi Szemle, 2014. tavasz, pp 69-87, p. 73

⁴⁵² Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 92

A *szociáldemokrata-zöld koalíció számára* a katonai intervenció kérdése különösen *nagy kihívást* jelentett. A két párt 1998-as koalíciós szerződése kimondta, hogy „a német külpolitika békepolitika”. Külpolitikájukban azt hangoztatták, hogy a nemzetközi kapcsolatok civilizálásáért, erőszakmentességéért fognak síkra szállni, az eredmények viszont nem feleltek meg a várakozásoknak.⁴⁵³ A kialakult nemzetközi konfliktusok következtében ugyanis a koalíciónak olyan döntési kényszerhelyzetekben kellett mérlegelnie egy katonai beavatkozásban való részvétel várható emberáldozatait és a konfliktus elhúzódásának következményeit között, amikor is Németország szövetségi hűsége mellett pacifista elkötelezettsége és hitelessége is kockán forgott. Bár Németország részt vett Boszniában a NATO vezette IFOR-, majd SFOR-missziókban, az igazi cezúrát Szerbia 1999 tavaszi bombázása jelentette, amikor a NATO keretében az *ENSZ Biztonsági Tanácsa felhatalmazása nélkül* vett részt a NATO területén kívüli intervencióban. Az akció ráadásul éppen a hatalomra került SPD-Zöldek vezette kormány idejére esett, amely két párt korábban ellenezte a külföldi hadműveleteket. A német hadsereg 1945 óta először vállalt aktív szerepet ilyen harcokban (Hettyey [2014]).^{454, 455}

A *koszovói háborúban* való részvétel *vízválasztónak* számított a német politika számára. Amikor a szövetségi kormánykoalíció hozzájárult a korlátozott katonai beavatkozáshoz, döntésében annak humanitárius természetét, a mészárlások megállítását hangsúlyozta. Egyben nem akarta vállalni annak a felelősségét sem, hogy a NATO kényszerítő ereje kudarcot valljon, valamint el kívánta kerülni annak a látszatát is, hogy Németország megbízhatatlan és különúton jár. Megerősítette ugyanakkor, hogy a katonai erőt Németország továbbra is végső megoldásnak tekinti a humanitárius katasztrófa megelőzése érdekében (Rudolf [2005]).⁴⁵⁶ A koszovói beavatkozásban való részvételt a német szövetségi kormány olyan *kivételes humanitárius esetnek* tekintette, amellyel a barbárság Európába történő visszatérését akarta megakadályozni, a döntésével pedig végül hozzájárult ahhoz, hogy a harci cselekmények véget érjenek. A lépést sokan úgy értékelték, hogy Németország szakított az önkorlátozás hagyományával. A döntést Fischer külügyminiszter azzal a sajátos – sokak által bírált – retorikával is legitimálta,

⁴⁵³ Maull, Hanns W. [2003]: *Deutschland auf Abwegen?* In: *Deutschland im Abseits. Rot-grüne Außenpolitik 1998-2003* (szerk: Maull, Hanns W., Harnisch, Sebastian, Grund, Constantin). Baden-Baden: Nomos Verlag, 2003. p. 7-18

⁴⁵⁴ Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetség? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében.* In: *Külügyi Szemle*, 2014. tavasz, pp 69-87, p. 73

⁴⁵⁵ A „Bundeswehr” 14 Tornado típusú repülőgépe felderítést végzett és a szerb légvédelem kiiktatásában vett részt.

⁴⁵⁶ Rudolf, Peter [2005]: *The Myth of the „German Way”: German Foreign Policy and Transatlantic Relations.* In: *Survival*, Vol. 47. No. 1. (2005). pp. 133-152

hogy Milosevicset Hitlerhez, a nem szerb lakosok ellen Srebrenicában elkövetett bűnököt pedig az Auschwitzban elkövetett bűnökhöz hasonlította. A Bundeswehr Tornado gépeinek Szerbia-Montenegró elleni, ENSZ BT felhatalmazás nélküli bevetése látszólag szakítást jelentett a korábbi politikával, valójában azonban a „civilhatalom” koncepciója, a multilateralizmus és az erőszak végső eszközként való alkalmazásának elve sem sérült. Döntő volt az etnikai tisztogatás megakadályozása és a partnerekkel szembeni kiszámíthatóság, a „szövetségképesség” demonstrálása.

Az általános vélemény szerint az 1990-es években a német külpolitika legszembeütőbb változása a *katonai eszközök* „out-of-area” bevetése terén ment végbe, amelynek során azonban mind a német részvétel módja, mind a terjedelme *fokozatosan* bővült. Németország, mint láttuk, 1991-ben még távol maradt az öbölháborútól, 1992-ben már Kambodzsában kevés, könnyen felfegyverzett egységgel, 1994-95-ben Szomáliában katonai feladat nélkül, 1995-től az IFOR és az SFOR (EUFOR) kontingensekben Bosznia-Hercegovinában volt jelen, majd 1999-ben részt vett a koszovói konfliktus rendezése érdekében a Jugoszlávia ellen végrehajtott katonai háborúban.

A 2001. szeptember 11-i amerikai terrormerényletek után előtérbe kerültek Németország „geostratégiai érdekei”, a megváltozott világban Németországnak újra kellett pozicionálnia magát. A szövetségi kormány világossá tette, hogy a terrorizmus elleni harcban Németország nem lehet másodrangú szövetséges, a német egység óta politikai súlya megnőtt a világban, ezért nem térhet vissza a „csekkfüzet-diplomáciá”-hoz, hanem öntudatosabb külpolitikát kell folytatnia, amelyben a katonai tényező többé nem lehet tabu (Schröder [2001]).⁴⁵⁷ Ezáltal a szeptember 11-i eseményeknek, a katonai tényező tabuizálásának feloldása miatt, katalizátor hatásuk volt a német külpolitika normalizálódására (Hawel [2007]).⁴⁵⁸ A német normalizálódás az Európai Unióra is kiterjedt, Németország katonai normalizálódása lendületet adott a közös európai külpolitikai és védelmi tervek, a közös európai hadseregről szóló elképzelések kialakításához is (Hawel [2007]).⁴⁵⁹ Szeptember 11. után Németország jelentős kontingenssel részvételt vállalt az afganisztáni nemzetközi ISAF-misszióban, ahol Afganisztán északi részén vezető („lead nation”) szerepet is betölt. Az iraki háborúval és

⁴⁵⁷ Schröder, Gerhard [2001]: *Bekanntnis zur politischen und moralischen Solidarität*. Rede des Bundeskanzlers vor dem Bundestag vom 19. September 2001. In: Die Zeit 39/2001

⁴⁵⁸ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 94

⁴⁵⁹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 95

a líbiai beavatkozással kapcsolatos német magatartás azonban nem sorolható ebbe a folyamatba (erről lejjebb és a 3.5., 3.6. pontnál külön is szólok).

A német közvélemény ugyanakkor *alapvetően elutasította* a német katonai szerepvállalást és egyáltalán a konfliktusokban való német állásfoglalást. Ezekre a helyzetekre nem volt felkészülve, lényegében gyakran kész tények elé állították, arra való hivatkozással, hogy sürgősen döntésre és cselekvésre van szükség. Bírálták Genscher szövetségi külügyminisztert, mert sürgette, hogy Németország egyedül („im Alleingang”) a szomszédokkal való egyeztetés nélkül elismerje Bosznia-Hercegovinát és Horvátországot, mert ezzel ő maga szegte meg a „genscherizmus” azon elvét, hogy tekintettel kell lenni az európai szomszédok érdekeire és érzéseire, valamint a külpolitikai önkorlátozás parancsára, sőt egyesek szerint ezzel Genscher további lendületet adott a jugoszláviai polgárháborúnak (Hawel [2007]).⁴⁶⁰

Az utóbbi években a külföldi katonai stabilizáló bevetések méretei általánosan csökkenő tendenciát mutattak, ami a NATO 2012-es chicogoi csúcstalálkozóján az afganisztáni misszió befejezéséről meghozott döntésével is összefüggésben állt, azonban ez nem jelenti azt, hogy a külföldi missziók bevetése a továbbiakban ne lenne indokolt, és azokban ne várnának el megfelelő német szerepvállalást. A „Bundeswehr” kiküldetésein 1991 és 2017 augusztusa között összesen 408.932 német katona vett részt 52 külföldi misszióban, a külföldi kontingensben egyidejűleg szolgálatot teljesítő katonák legmagasabb létszáma 10 ezer volt, 2018-ban viszont ennek a fele sem, kevéssel több, mint 4 ezer (Glatz/Hansen/Kaim/ Vorrath [2018]).⁴⁶¹ A Szövetségi Védelmi Minisztérium adatai szerint 2019 szeptemberében 13 külföldi katonai misszióban 3.336 Bundeswehr-katona vett részt, a többségük NATO-missziókban, a következők szerint:

⁴⁶⁰ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 91

⁴⁶¹ Glatz, Rainer L. / Hansen, Wibke / Kaim, Markus / Vorrath, Judith [2018]: *Die Auslandseinsätze der Bundeswehr im Wandel*. In: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, SWP-Studie 7 Mai 2018. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2018S07_kim_EtAl.pdf Letöltés: 2019.09.01.

3. számú ábra: Német katonák külföldi missziókban (2019. szeptember 9.)

misszió	helyszín	német részvétel (fő)	a mandátum felső határa
Resolute Support	Afganisztán	1.190	1.300
KFOR	Koszovó	65	400
UNMISS	Dél-Szudán	14	50
UNAMID	Szudán	3	50
UNIFIL	Libanon	114	300
EUTM Mali	Mali	143	350
MINUSMA	Mali	826	1.100
Atalanta	Afrika szarva	34	400
Sea Guardian	Földközi-tenger	416	650
Anti IS / Irak	Szíria, Irak	479	800
Támogatás			
MINURSO	Nyugat-Szahara	3	20
UNMHA	Jemen	1	
STRATAIRMEDEVAC	Németország	48	

Forrás: Bundesministerium der Verteidigung⁴⁶²

2020. november 9-i adatok szerint 3.203 Bundeswehr-katona vett részt külföldi bevetésekben, ebből 1.227 fő Afganisztánban, 895 fő Irakban.⁴⁶³

2013-ban a NATO és az ENSZ-bevetések összességét tekintve Németországot a saját haderő létszámához viszonyítva az öt nagy Európai Unió tagállam között csak Nagy-Britannia előzte meg. Németország tehát kiveszi a részét a nemzetközi szerepvállalásból, a szövetségesek között mégis tartja magát az a benyomás, hogy Berlin nem tesz eleget a különböző nemzetközi szervezeti tagságból eredő kötelezettségeinek. Ez különösen arra vezethető vissza, hogy Németország a bevetéseket illetően nagyon óvatos, habozó magatartást tanúsít és más NATO-tagállamoktól eltérően „a végletekig is hajlandó elmenni annak érdekében, hogy a saját alkotmányjogi kereteit betartva megkösse magát és korlátozza a szerepvállalását” (Hettyey [2014]).⁴⁶⁴ A „vonakodó és akadékoskodó” szövetségesről kialakult képet tovább erősíti, ahogyan Németország kommunikálja a tényleges és kézzelfogható hozzájárulását, ugyanis a bevetésekhez szükséges egyeztetéseken gyakran arra kerül a hangsúly, hogy *miért nem tud, vagy nem szándékozik* katonákat küldeni az adott misszióba. Más kérdés, hogy a katonai szakértők szerint

⁴⁶²Bundesministerium der Verteidigung, Einsatzzahlen – die Stärke der deutschen Kontingente. Berlin 09.09.2019 <https://www.bundeswehr.de/de/einsaetze-bundeswehr>. Letöltés: 2019.09.10.

⁴⁶³ Ld: <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/72703/umfrage/anzahl-der-soldaten-der-bundeswehr-im-ausland/>

⁴⁶⁴ Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetség? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében*. In: Külügyi Szemle, 2014. tavasz, pp 69-87, p. 82-83

Németország hadserege valóban nincs felkészülve a rá váró nagyobb felelősségvállalásra, mert „*a takaró túl vékony és túl rövid*” hozzá. Bírálatként fogalmazódik meg, hogy a „Bundeswehr”-rel szemben támasztott általános elvárások és a haderő fejlesztésére szánt eszközök messze nem állnak összhangban egymással (beleértve a haderő költségvetési okokból végrehajtott többszöri létszámcsökkentését is), a hadsereg évtizedek óta alulfinanszírozott, elérte a teljesítőképessége határát, és a külföldi bevetéseket csak „sok improvizáció” révén tudták megvalósítani. A szövetségi kormányok többször ígéretet tettek arra, hogy a NATO-előírásoknak megfelelően a GDP 2 százalékára emelik a védelmi kiadások arányát, de ez csak illúzió maradt (mint más tagállamokban is). A külföldi katonai bevetések engedélyezésének jogi feltételei (parlamenti felhatalmazás szükségessége)⁴⁶⁵ és a finanszírozási gondok mellett a közvélemény elutasító hozzáállása is megnehezíti, hogy Németország a fokozott nemzetközi felelősségvállalásához a „Bundeswehr” eszközeit is igénybe vegye. Nemcsak a politikai elit, de a közvélemény is egyre nyitottabb Németország politikai, diplomáciai normalizálódása iránt, a „civilhatalom” eszközeit felhasználva. A katonai eszközök külpolitikai alkalmazását illetően azonban kevésbé hajlandó követni a politikai elitet, amely a külföldi bevetéseket eddig „humanitárius akcióként festette le”, azért, hogy elkerülje a külpolitika militarizálódásának vádját (von Krause [2016]).⁴⁶⁶ Elég ehelyütt Horst Köhler szövetségi elnöknek arra a „szerencsétlenül” sikerült interjújára emlékeztetnünk, amelyben 2010. május 22-én a „Deutschlandradio” riporterének azt nyilatkozta, hogy egy olyan nagy, a külkereskedelemtől nagyban függő országnak, mint Németország, tudnia kell, hogy kétség esetén, szükséghelyzetben katonai bevetés is szükséges ahhoz, hogy megvédje az érdekeit. Példaként a szabadkereskedelmi útvonalakat vagy a regionális instabilitás megelőzését említette.⁴⁶⁷ A nyilatkozat heves bírálatokat váltott ki, ezért azonnal, május 31-i hatállyal lemondott államfői posztjáról. Jóllehet, a szövetségi elnök mondanivalója összhangban állt az érvényben lévő stratégiai dokumentumokkal: a német gazdasági

⁴⁶⁵ A Bundestag 2005 márciusában fogadta el azt a törvényt („*Parlamentsbeteiligungsgesetz*”), amely alapján a szövetségi kormánynak minden tervezett külföldi akció előtt részletes javaslatot kell beterjesztenie a Bundestag (parlament) elé a bevetéshez szükséges katonák számáról, azok képességeiről, a bevetés hosszáról és a várható költségekről – de csak abban az esetben, ha a művelet során a német katonák „fegyveres vállalkozásban” vesznek részt vagy ez várható. „...*Der Einsatz bewaffneter deutscher Streitkräfte außerhalb des Geltungsbereichs des Grundgesetzes bedarf der Zustimmung des Bundestages...*” Ld: *Gesetz über die parlamentarische Beteiligung bei der Entscheidung über den Einsatz bewaffneter Streitkräfte im Ausland, vom 18. März 2005, Art. 2.* <http://www.gesetze-im-internet.de/parlbgb/index.html>. Letöltés: 2018.12.03.

⁴⁶⁶ von Krause, Ulf [2016]: *Bundeswehr und Außenpolitik. Zur Rolle des Militärs im Diskurs um mehr Verantwortung Deutschlands in der Welt*, Springer VS, Wiesbaden, p. 25, p.33-35

⁴⁶⁷ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-in-afghanistan-koehler-entfacht-neue-kriegsdebatte-a-696982.html> Letöltés: 2017.12.13.

érdekek, a kereskedelmi útvonalak biztonságának védelme a 2006-ban elfogadott Fehér Könyvben is megjelent,⁴⁶⁸ a nyilatkozat félreérthető volt és indulatokat keltett. Az eset megmutatta, hogy a német közvélemény szemében ez a kérdés továbbra is tabunak számít, különösen érzékeny, mert veszélyes asszociációkat indít el Németországról.

Bármennyire vitatott is a katonai szerepvállalás indokoltsága, a katonai területre is igaz lett, hogy „Németország *a nemzetközi rend fogyasztójából annak egyik fontos előállítója lett*” (Varwick [2011b]).⁴⁶⁹ Németország nemcsak részt vesz a katonai akciókban, hanem kész katonai vezető szerepet is vállalni, mint például az afganisztáni misszió esetében történt.

A német külpolitikát a megfigyelők különbözőképpen látják, vannak, akik szerint a „civilhatalom” szerep alig változott az elmúlt időszakban, mások szerint Németország nagyhatalmi képességekre tett szert. Ezzel szemben Maull, a német „civilhatalom” elméletének kidolgozója csalódottságának adott hangot, mondván, szerinte Németország külpolitikailag „félrement” (von Bredow [2011]).⁴⁷⁰ A „civilhatalom” képviselői hangsúlyozzák, hogy a „civilhatalmi” politikát a multilaterális intézményekbe kell beágyazni, és ez különösen érvényes a biztonságpolitikára, Overhaus értékelése szerint Németország ugyanakkor az utóbbi időben – a balkáni háborúk és a 2001.9.11. terrortámadások időszakához képest – az európai és a nemzetközi biztonságpolitikában veszített a jelentőségéből (Overhaus [2014]).⁴⁷¹

Mindenesetre a biztonságpolitikában, különösen a Bundeswehr külföldi bevetéseikor, *a „civilhatalom” szerepkoncepció és magatartás újrakonstruálása* zajlott le, ami belső tanulási folyamatokra és főként *a szövetségesek Németországgal szembeni megváltozott szerepelvárásaira* volt visszavezethető.

⁴⁶⁸ Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) [2006]: *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin p. 17 http://www.humanistische-union.de/fileadmin/hu_upload/doku/frieden/weissbuch2006/WB_2006.09.28.pdf Letöltés: 2018.10.10.

⁴⁶⁹ Varwick, Johannes [2011]: *Deutsche UNO-Politik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 514-531 p. 527

⁴⁷⁰ von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollte Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 732

⁴⁷¹ Overhaus, Marco [2014]: *Politische Führung in der deutschen Sicherheits- und Verteidigungspolitik*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 148-173, p. 148

A német „civilhatalomnak” fokozatosan alkalmazkodnia kell a stabil európai biztonsági architektúra új igényeihez, ami egymással nehezen összeegyeztethető kül- és biztonságpolitikai kihívásokat vet fel. Egyrészt biztosítani kellett Németország határozott rögzítését a nyugati közösségben, valamint garantálni kellett Közép- és Kelet-Európa stabilizálódását, úgy, hogy az orosz érdekeket ne hanyagolják el, és az euroatlanti intézmények (EU, NATO) elmélyítését és földrajzi kiterjesztését is szorgalmazta. A *NATO új feladatairól és struktúrájáról* folytatott vitában a német politika mérlege a „civilhatalom” szempontjából pozitív: német részről a NATO-t egy átfogó európai kooperatív biztonsági rendszer központi elemének tekintik. A szövetségi kormány kezdettől fogva a *NATO politikai funkciójának megerősítését* szorgalmazta, és hangsúlyozta a *politikai konfliktusmegelőzés prioritását* a katonai konfliktuskezeléssel szemben. A német „civilhatalom” szerepmagatartás nem felel meg minden szempontból a „civilhatalom” szerepkonceptciónak, láthattuk például, hogy az iraki háború elutasítása szerepkonfliktushoz vezetett, Németország ezért sem tekinthető ideális-típusú „civilhatalomnak”, de az egyes, bizonyos helyzetekben tapasztalt eltérések nem Németország klasszikus nagyhatalmi irányultságát jelzik, sokkal inkább a megváltozott (külső) politikai keretfeltételekre vezethetők vissza (Maull [1997]).⁴⁷²

A külföldi fegyveres konfliktusok esetén a „Bundeswehr” külföldi bevetetőségét illetően megszűnt az anomália, az ezredforduló utáni első évtizedre szinte „normalitássá” vált a német katonák külföldi jelenléte, legyen az bármelyik kontinensen, bármilyen messze az ország határaitól. Az afganisztáni bevetés negatív tapasztalatai után azonban Németország nemzetközi katonai aktivitása csökkent, mivel a közvélemény a korábnál kevésbé támogatta az ilyen akciókat és a lecsökkentett védelmi költségvetés sem tett volna lehetővé további hasonló méretű bevetéseket (Hevő [2018]).⁴⁷³

Németország nemzeti és nemzetközi katonai képességei elmaradnak a szövetségesek elvárásaitól. Az erőforrások növelését belpolitikai tényezők akadályozzák, ami megnehezíti a fegyveres erőknek az új feladatokhoz és külföldi missziókhöz való

⁴⁷² Maull, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, GZ: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf . <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.0

⁴⁷³ Hevő, Péter [2018]: *Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola, p. 286

hozzáigazítását. A német védelmi költségvetés aránya az újraegyesítés óta csökkent, a teljes szövetségi költségvetésben a legközelebbi NATO-szövetségesek védelmi költségvetésével összehasonlítva is alacsony: 2011-ben Németország csak a GDP 1,3 százalékát szánta katonai kiadásokra, míg ez az arány az Egyesült Királyságban 2,6, Franciaországban 2,3 százalék volt. Olaszországban 1,5 százalék, nem beszélve az Egyesült Államokról, ahol 4,6 százalékot ért el (SIPRI [2019]).⁴⁷⁴ Abszolút számokban kifejezve: a német védelmi költségvetés 2011 és 2018 között 34,6 és 40,9 milliárd euró között mozgott, amelynek felét a személyi költségek tették ki. A NATO teljes védelmi kiadásaiból Németország 2011-2018 között mintegy 5 százalékkal részesedett (NATO [2019]).⁴⁷⁵

Számos megfigyelő egyetért azzal, hogy a német külpolitika normalizálódása az újraegyesítés óta különösen a biztonságpolitika, azon belül pedig a „Bundeswehr” felhasználása területén volt a legjelentősebb, a német biztonságpolitika és a „Bundeswehr” *out-of-area* bevetése terén „radikális paradigmaváltás” ment végbe. A kelet-nyugati szembenállás megszűntét követően az állam területi integritásának közvetlen fenyegetettsége is megszűnt, legkésőbb a keleti szomszédos országok NATO-ba, majd az Európai Unióba történt felvételével Németországot a határain nem fenyegette többé közvetlenül a háború veszélye. Ezáltal túlhaladottá vált az a történelmi biztonságpolitikai paradigma, amely egy Európából kiinduló területi államrendszerből fejlődött ki, és amelyben a legnagyobb fenyegetést egy szomszédos államnak az állam területi integritása elleni katonai agressziója jelentette. Az új helyzetben Németország számára a *biztonság fogalma kibővült*, többdimenzióssá vált (Böckenförde [2011]),⁴⁷⁶ már nem csak a közvetlen katonai fenyegetettségre fókuszál, hanem a biztonságot és az egyéneket potenciálisan fenyegető más veszélyekre is.

⁴⁷⁴ Németországban a védelmi kiadások GDP-aránya 1990-ben még 2,7%, 1991-ben 2,1%, 1992-ben 2,0 % volt, 1993-ban már 1,8 %-ra, 1994-1996 között 1,6 %-ra csökkent. 1997-1999 között 1,5 %, 2000-2003 között 1,4 % volt, 2004-2012 között 1,3, 1,4 és 1,2 % között váltakozott (csak 2009-2010-ben érte el az 1,4 %-ot), majd 2013-2018 között már folyamatosan csak 1,2 % körül mozgott. Ld: *Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2018* © SIPRI 2019. [Data for all countries from 1988–2018 as a share of GDP \(pdf\)](#) Letöltés: 2019.12.10.

⁴⁷⁵ Ld. a NATO összehasonlító adatait: *Defence Expenditure of NATO Countries (2011-2018)*, NATO Press Release, 14 March 2019.

[Defence Expenditure of NATO Countries \(2011-2018\) NATO ...](#) Letöltés: 2019.10.10.

⁴⁷⁶ Böckenförde, Stephan [2011]: *Deutsche Außenpolitik vor neuen sicherheitspolitischen Herausforderungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Aussenpolitik*. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 79-104, p. 79. p. 89

Németország „nemzetközi kötelezettségeinek normalizálódása” (Boldt [1992])⁴⁷⁷ a politika és a közvélemény részéről is további aggályokba ütközik, a Bundeswehr-katonák NATO területen kívüli bevetése terén a nemzetközi konfliktusok megoldásában való részvétel németországi politikai támogatottsága visszaesett. A japán Jo a katonai normalizálódás megtorpanásáról ír, mondván, Guido Westerwelle külügyminiszter a katonai beavatkozások humanitárius „kockázatait” hangsúlyozta, amikor Németország 2011-ben nem volt hajlandó csatlakozni a legfontosabb NATO-szövetségeseihez az ENSZ Biztonsági Tanácsa Líbia elleni 1970-es számú határozatának végrehajtása kérdésében. A szövetségi kormány vonakodott a német csapatok külföldi bevetéséről, ellenállt az Egyesült Államok nyomásának, hogy további csapatokat biztosítson, hogy részt vegyen Szíria vegyi fegyvereinek problémája kezelésében, az Iszlám Állam elleni harchoz kész felszerelést küldeni, de katonákat nem. Merkel az ukrán válság során kizárta bármilyen katonai válasz lehetőségét. Szövetségesei és partnerei között megdöbbenést váltott ki Németország stratégiai kultúrájának gyengesége. Nyilvánvalóvá vált – írja Jo –, hogy Németországban *továbbra is erősen jelen van az antimilitarizmus*, amely fékező szerepet játszik a politikai döntésekben és az olyan logisztikai hajlandóságban és képességekben, hogy nagy intenzitású katonai kontingenseket küldjön a világ különböző tájaira. Az antimilitarizmus további fennmaradását igazolják a védelmi kiadásokban meglévő negatív tendenciák, a védelmi reform lassú előrehaladása vagy a normalizálódás megvalósítása irányában tett intézkedések hiánya. A legfontosabb, hogy nyilvánvalóan *nincs meg a politikai akarat* ahhoz, hogy Németország olyan mértékben bővítse katonai erőit, ahogyan azt szinte minden szövetségese elvárná tőle, mint ahogyan láthatóan az Európai Hadsereg létrehozásával megpróbálja megosztani a terheket a kisebb országokkal (Jo [2019].)⁴⁷⁸

Összegezve megállapítható: Németország biztonságpolitikai normalizálódása, a német külpolitika „katonai normalizálódása” a külső szuverenitás visszanyerésével és azzal a joggal és képességgel kapcsolatos, hogy Németország adott esetben a nemzetközi jog keretében a szövetségeseivel együtt, egyenrangú partnerként igazságos háborúban részt vehessen. A normalizálódás a szövetségi elvárások nyomán, folyamatos és heves

⁴⁷⁷ Boldt, Hans [1992]: *Einsatz der Bundeswehr im Ausland?* In: Zeitschrift für Rechtspolitik, 25. Jahrg., H. 6 (Juni 1992), pp. 218-222, Verlag C. H. Beck, München

⁴⁷⁸ Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25, p. 10

http://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf.

Letöltés: 2019. 09. 01.

belpolitikai viták során, fokozatosan ment végbe, különös tekintettel a Bundeswehr külföldi szerepvállalását illetően. Ehhez a katonai és a jogi feltételek megteremtésére egyaránt szükség volt.

A katonai normalizálódás a német normalizálódás leglátványosabb, de egyben a legvitatottabb területe: egyesek Németország katonai szerepvállalásában, a Bundeswehr „out-of-area” külföldi bevetéseiben a német nagyhatalmi politika normalizálódását, a nagyhatalmi ambícióinak újraéledését látják igazolva, vannak, akik szerint Németország – nem tanulva a múlt tanulságaiból – túl messzire ment el; a másik véglet szerint – amely leggyakrabban a szövetségesek, különösen az Egyesült Államok elvárásaiban fogalmazódik meg – Németország még mindig nem eléggé „szövetségképes”, mert nem veszi ki eléggé részét a közös katonai terhekből, szövetségi akciókból.

Az igazság a véleményem szerint a fenti két véglet között található: Németország katonapolitikailag normalizálódott, abban az értelemben, hogy „szövetségképes”, a szövetségeseihez hasonlóan kész katonai kötelezettségeket vállalni – ha ennek mértékét és mikéntjét a partnerek gyakran vitatják is, sőt a megtorpanását nehezményezik. Az „out-of-area” bevetésekben való német részvétel esetében *a német kül- és biztonságpolitikának a megváltozott nemzetközi környezethez való hozzáigazításáról* van szó, amelynek Németország csak vonakodva tett eleget, és ez *nem jelenti azt, hogy a német külpolitika alapvető orientációi megváltoztak volna*, hogy szakított volna a „civilhatalom” külpolitikai identitásával, az együttműködő multilateralizmussal, hanem azokkal kompatibilis maradt (Risse, [2007]).⁴⁷⁹ A katonapolitikai normalizálódás Németország számára ily módon nem jelenti a német militantizmushoz és a nagyhatalmisághoz való visszatérést, hanem azzal szemben (nemcsak a bonni köztársasághoz képest) egy „új normalitást” valósít meg, amely azonban nem mond ellent a bonni köztársaság német „civilhatalmi” szerepének. Az alapvető normák fennmaradtak, Németország nem fordult el a multilateralizmustól, sőt, az „out-of-area” bevetésekkel, a nemzetközi katonai bevetésekben való részvételével éppen azt bizonyítja, hogy „*még multilaterálisabb*” lett (Baumann [2001]).⁴⁸⁰ Nem tért el a „civilhatalomnak” az erő alkalmazásának csak végső esetben történő alkalmazásának elvétől sem, ezt támasztja alá az is, hogy a német

⁴⁷⁹ Risse, Thomas [2007]: Deutsche Identität und Außenpolitik. In: Handbuch der deutschen Außenpolitik. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007, p. 58

⁴⁸⁰ Baumann, Rainer [2001]: *German Security Policy within NATO*. In: Rittberger, Volker (Hrsg.): *German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies*, Manchester, Manchester University Press, pp.141-184

közvélemény többsége továbbra is pacifista, különösen kritikus a Bundeswehr „out-of-area” bevetéseivel szemben, visszafogott az újabb szövetségi akciókban való német részvételt illetően. A katonapolitikai normalizálódásban egyúttal a német nemzeti érdekek öntudatosabb képviselője is megnyilvánul, erre láthattuk példát akkor, amikor Németország nem vállalta fel a feltétel nélküli szövetségi hűséget az Irak elleni háborút kezdeményező Egyesült Államokkal.

6.4 Németország és az Egyesült Államok – vége az illúzióknak

Németország Egyesült Államokkal kapcsolatos külpolitikája az elmúlt évtizedekben *paradigmaváltáson ment át, az a német külpolitika „normális” területe lett* (Bierling/Steiler [2011]).⁴⁸¹ A kétoldalú kapcsolatok az iraki válságban a mélypontjukhoz érkeztek, amikor Gerhard Schröder kancellár kijelentette, hogy „*a német nemzet egzisztenciális kérdéseiről Berlinben döntenek*”, ekkor különösen élesen megmutatkozott, hogy a korábbi „különleges viszony” véget ért (Hellmann [2011]).⁴⁸² Németország legkésőbb az iraki háború idején feladta az Egyesült Államokkal szembeni „junior partner” szerepét és „szemmagasságban” akart tárgyalni vele. Figyelemre méltó, hogy Németország nemcsak ellenszegült szövetségese, az Egyesült Államok akaratának, hanem még ellenkoalíciót is szervezett vele szemben, amit amerikai részről súlyos bizalomvesztésként értékelték (Szabo [2004]).⁴⁸³ Bár a német-amerikai kapcsolatok az iraki válság után javultak, a két ország között alapvető nézeteltérések maradtak fenn (Tóth [2014]).⁴⁸⁴

A német-amerikai kapcsolatok a transzatlanti kapcsolatokba ágyazottak, azok alakulása nem vonatkoztatható el a transzatlanti kapcsolatok változásaitól, ez utóbbiak pedig nem függetlenek az Egyesült Államok és Európa önmagától alkotott percepciójától, valamint azok belső viszonyaitól sem. A transzatlanti kapcsolatok megváltozása elsősorban a hidegháború végével, a határokon átnyúló terrorizmus elterjedésével, pontosabban az

⁴⁸¹ Bierling, Stephan / Steiler, Ilona [2011]: *Die deutsche Amerikapolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 630-646 p. 630

⁴⁸² Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757 p. 746

⁴⁸³ Szabo, Stephen F. [2004]: *Parting Ways. The Crisis in German-American Relations*. Washington, D.C. Brookings Institution Press

⁴⁸⁴ Tóth, Terézia Erika [2014]: *Mélyponton a német-amerikai kapcsolatok (?) Németország és az Egyesült Államok viszonya az NSA-botrány után*. 2014.09.17. In: Grotius tanulmányok, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata. pp. 1-26.

<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=URAJXH>

amerikai és európai részről arra adott eltérő válaszokkal áll összefüggésben. A kelet-nyugati szembenállás idején a Szovjetunió általi fenyegetés egységbe forrasztotta az értékközösséget alkotó Egyesült Államokat és Nyugat-Európát, összekötötte őket a Szovjetunióval szembeni félelem és az a szándék, hogy korlátozzák annak nemzetközi befolyását. E partnerség központi intézménye és szimbóluma a NATO lett. A stabil transzatlanti kapcsolatokban a válságok nem voltak megengedettek, legalább is azokat igyekeztek mielőbb elhárítani. A hidegháború alatt, amikor Nyugat-Európa az Egyesült Államok elengedhetetlenül fontos szövetségese volt a Szovjetunióval szemben, az USA tudatosan támogatta az európai integrációt. A transzatlanti szövetségben az erőviszonyok azonban még a mostaniaknál is aszimmetikusabbak voltak. Európa rá volt utalva az Egyesült Államok NATO-n keresztül nyújtott biztonsági garanciájára, amelyet a katonai képességek mellett elsősorban azzal ellentételezett, hogy a Szovjetunióval szembeni, világrendek közötti versenyben kész volt az USA-nak lojalitással legitimitást kölcsönözni (Risse-Kappen [1995]).⁴⁸⁵ Különösen nagy volt az Egyesült Államoktól való függés Németországban, amelynek a megosztottsága a hidegháború alapját testesítette meg. A német-amerikai partnerség a közös biztonságpolitikai érdekeken alapult, a Marshall-segély, az USA katonai és kulturális jelenléte az országban túlnyomóan pozitív jelentést hordozott, a kelet-nyugati konfliktus erős ideológiai dimenziója pedig a transzatlanti kapcsolatokat önmagában való külpolitikai céllá tette. Így módon *a transzatlanti értékközösség a hidegháború terméke* volt (Rytz [2014]).⁴⁸⁶ Innen ered a hidegháború idejére való nosztalgikus emlékezés is Németországban. Az Egyesült Államoknak meghatározó szerepe volt a legyőzött Németország gazdasági és politikai konszolidációjában, mert az első világháborút lezáró versailles-i szerződés hibáiból tanulva nem akarta tönkretenni Németországot, hanem ellenkezőleg, a mielőbbi talpra állítására törekedett. A német politikai vezetők ezt nem felejtették el, a politikai hovatartozástól függetlenül. A német atlanti politika a szilárd barátság alapjaira épült, de mindenkor egyenjogúságra törekedett az Egyesült Államokkal (Mohi [2010]).⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Risse-Kappen, Thomas [1995]: *Cooperation among Democracies: The European Influence on U.S. Foreign Policy*, Princeton University Press, 1995

⁴⁸⁶ Rytz, Henriette [2014]: *Transatlantische Beziehungen neu ausrichten. Für eine proaktive und pragmatische Politik gegenüber den USA*. In: WeltTrends • Zeitschrift für internationale Politik • 95 • März/April 2014 • 22. Jahrgang • S. 49–57. http://www.hrytz.de/mediapool/144/1442820/data/Artikel_Rytz_Ver_ffentlichung.pdf. Letöltés: 2014.08.06.

⁴⁸⁷ Mohi, Csaba [2010]: *A politika tudománya. Nemzetközi politika, Európa-politika, nemzetpolitika*, PPKE, Budapest, p. 201

A hidegháború befejeztével azonban a transzatlanti kapcsolatok lényegesen megváltoztak: Európa már nem áll az amerikai érdeklődés középpontjában, a Szovjetunióval való konfrontáció helyére más veszélyek léptek. Európa olyan mértékben veszít a jelentőségéből, amilyen mértékben a feltörekvő hatalmak – különösen Kína – megkövetelik az Egyesült Államok figyelmét. A transzatlanti kapcsolatok az USA számára már nem tekinthetők öncélnak, meg kell fosztani azokat a romantikus jellegüktől. Nem kérdőjeleződik meg az értékközösség, de más lett a jelentősége: magától értetődőnek számít, amely nem szorul különös védelemre. Az együttműködést azonban már nem az értékközösségre kell építeni, hanem arra, hogyan lehet pragmatikus megoldásokat találni a közös problémákra. Az Egyesült Államok különösen abban vált érdekeltté, hogy megossza a terheket, és elvárja, hogy Európa lényegesen hozzájáruljon a tervek megvalósításához, így felelősséget vállaljon a nemzetközi válságok megoldásában is. Ehhez viszont, ha Európa továbbra is lényeges szereplő akar maradni, ki kell építenie a képességeit és a külpolitikában egy hangon kell megszólalnia (Haass [2010]).⁴⁸⁸

Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a transzatlanti kapcsolatok mindig is összetettek voltak, azokban korábban is voltak mélypontok, ellentmondások. Az, hogy az Egyesült Államok hogyan tekint Európára, mennyire „van szüksége rá”, nemcsak az európai partnerek magatartásától függ, hanem attól is, hogy az adott időszakban, adott körülmények és konjunktúravizonyok között, hogyan látja a világban elfoglalt saját helyét. Az olyan időszakokban, amikor az Egyesült Államok biztos a saját cselekvőképességében, kevés figyelmet fordít Európára, ha viszont újra megmutatkoznak a hatalmának korlátai, az Európai Unió jelentősége ismét megnő számára (Thimm [2013]).⁴⁸⁹ Másrészt az Egyesült Államok elitje messze nem egységesen ítéli meg az Uniót. Ezen kívül az Európai Unió képességei és kapacitásai is eltérőek a különböző területeken, ahogyan az Egyesült Államok és az EU céljai az egyes témákban különbözőképpen esnek egybe, aminek eredményeként hol az együttműködés, hol a konkurencia, hol pedig a konfliktus dinamikája alakul ki (Thimm [2013]).⁴⁹⁰

⁴⁸⁸Haass, Richard [2010]: *Goodbye to Europe as a High-ranking Power*. In: Financial Times (online), 12.5.2010.

⁴⁸⁹Thimm, Johannes [2013]: *Die USA und die EU: Kein einheitlicher Blick auf den europäischen Partner*. In: Die EU im Beziehungsgefüge großer Staaten, Dezember 2013, SWP Berlin. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2013_S25_Ing_wkr.pdf#page=88 Letöltés: 2014.07.10.

⁴⁹⁰Thimm, Johannes [2013]: *Die USA und die EU: Kein einheitlicher Blick auf den europäischen Partner*. In: Die EU im Beziehungsgefüge großer Staaten, Dezember 2013, SWP Berlin.

Barack Obama elnöksége idején Európa bizonyos szempontból újra felértékelődött az Egyesült Államok szemében, mert tudatosultak számára a saját hatalmának korlátai. Obama cselekvéseinek középpontjában a belpolitikai problémák álltak, az infrastruktúra, a munkaerőpiac, a bevándorlási politika reformjai vették igénybe energiáit. Szerette volna fenntartani az Egyesült Államok nemzetközi fölényét, de a külpolitikai projektek végrehajtásához egyre inkább nemzetközi partnerek, különösen az EU támogatását igényelte. Obama józan, pragmatikus és visszafogott külpolitikájával Bush pragmatikus vonalát követte, ahogyan folytatta az iszlamista terrorizmussal szemben az elődje által felvett harcot is, de a széles katonai jelenlét és a nagy demokratizálási projektek helyett – a költségvetést jobban kímélő – drónokkal és titkosszolgálati tevékenységekkel. Külpolitikájában az értékek Németország és Európa viszonylatában is csak korlátozottan játszottak szerepet, *a múlt érzelmi viszonyulását a pragmatizmus váltotta fel*, a kapcsolatokban *az együttműködés témaspecifikus* lett (Rytz [2014]).⁴⁹¹ A superhatalmak közötti rivalizálás idején a nyugati szövetségben a „junior partnerek”-nek is súlyuk volt. A hidegháború végével azonban *az Egyesült Államok megerősítve látta saját fölényét*, és abban volt érdekelt, hogy az Európa biztonsága iránti felelősségét az Európai Uniónak átadja, csökkentve saját védelmi kiadásait. Ez a remény azonban hamar szertefoszlott, amikor a balkáni háborúkat az EU nem tudta egyedül megfékezni. George W. Bush elnök megválasztása után alapvető konfliktusok léptek fel az Egyesült Államok és egyes európai államok között, miközben az amerikai kormány figyelmen kívül hagyta az európai álláspontokat és a politikájával szembeni ellenvetéseket.

A transzatlanti partnerség megítélése Németország részéről is sokat változott. Az elmúlt évtizedek során nemcsak az Egyesült Államok, de Európa és Németország is újradefiniálta az érdekeit. Megszűnt az a természetesség, amellyel a hidegháború idején a két fél egymással össze volt kötve, *a feltétlen szövetségesi hűséget a német külpolitikában is a stratégiai számítás váltotta fel*. A transzatlanti kapcsolatokban a közös értékek és érdekek eróziója következtében az Egyesült Államokkal való szoros együttműködés nem feltétlenül mindig „német érdek” (Maull [2006b]).⁴⁹² Az iraki háborúra adott német válasz máig ható nyomokat hagyott a német-amerikai viszonyban. Angela Merkel

⁴⁹¹ Rytz, Henriette [2014]: *Transatlantische Beziehungen neu ausrichten. Für eine proaktive und pragmatische Politik gegenüber den USA*. in: WeltTrends • Zeitschrift für internationale Politik • 95 • März/April 2014 • 22. Jahrgang • S. 49–57. http://www.hrytz.de/mediapool/144/1442820/data/Artikel_Rytz_Ver_ffentlichung.pdf. Letöltés: 2014.08.06.

⁴⁹² Maull, Hanns W. [2006b]: *Nationale Interessen! Aber was sind sie?* In: Internationale Politik, 2006. 61/10

kancellár 2009 novemberében az amerikai Kongresszus előtt elmondott beszédében igyekezett visszanyerni a 2003-ban elvesztett bizalmat, újra „felesküdvé” a második világháború után kialakult történelmi barátságra és értékközösségre, az Európai Unió nevében biztosította az Egyesült Államokat arról, hogy „*Európa számára nincs jobb partner, mint Amerika*”, és „*Amerika számára nincs jobb partner, mint Európa.*”⁴⁹³

A németek 2009-ben azért is tekintettek nagy várakozással Obama hivatalba lépése elé, mert csalódtak George W. Bush politikájában. Annak ellenére, hogy Obama nem záratta be a guantanamói fogolytábor, nem változtatott nemzetközi klímapolitikáján és drasztikusan megnövelte a drónbevetések számát, egy közvélemény-kutatás szerint a németek 85 %-a még 2012-ben is újraválasztotta volna őt.⁴⁹⁴, ⁴⁹⁵ Népszerűsége azonban csökkent, ami arra is visszavezethető, hogy az Egyesült Államok Ázsia felé fordulása azt az aggodalmat keltette, hogy az az Európával fenntartott kapcsolatok rovására történik, amit a csapatkivonásokkal is összefüggésbe hoztak: a hidegháború idején mintegy 450 ezer amerikai katona állomásozott Európában, 1990-ben már csak 200 ezer, 1992-ben 122 ezer (Coffey [2013]),⁴⁹⁶ 2012-ben mintegy 80 ezer (Lostumbo [2013]).⁴⁹⁷ Obama 2012-ben bejelentette, hogy tíz éven belül 15%-kal csökkenti az Európában állomásozó amerikai csapatok létszámát (Miles [2012]).⁴⁹⁸ Németország a csapatok kétharmadával még így is messze legnagyobb aránnyal rendelkezett, az egész ázsiai térségben

⁴⁹³ „*Einen besseren Partner als Amerika gibt es für Europa nicht, einen besseren Partner als Europa gibt es für Amerika nicht.*” Merkel, Angela [2009]: *Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel vor dem Kongress der Vereinigten Staaten von Amerika.* 3.11.2009, <http://m.bundeskanzlerin.de/bkinm-de/aktuelles/rede-bundeskanzlerin-merkel-vor-dem-kongress-der-vereinigten-staaten-von-amerika-319718> Letöltés: 2018.12.12. vagy <http://www.bundeskanzlerin.de/ContentArchiv/DE/Archiv17/Reden/2009/11/2009-11-03-rede-merkel-usa.html>. Letöltés: 2020.11.11.

⁴⁹⁴ Zeit Online: *Deutsche beurteilen Obamas Amtszeit positiv.* 31.10.2012, <http://www.zeit.de/politik/ausland/2012-10/obama-romney-umfrage-yougov>. Letöltés: 2014.08.08.

⁴⁹⁵ Népszerűsége azonban azt követően egy év alatt 43 százalékra csökkent. Jelzés értékű volt, hogy 2013. június 19-én már nem fogadták őt akkora tömegek a brandenburgi kapunál tartott beszéde alkalmával, mint a 2008-as berlini látogatásakor. A németek elbizonytalanodásának egyik oka az volt, hogy Obama külpolitikájának egyik fő elemévé az Ázsia felé fordulást tette, amely katonai, gazdasági és diplomáciai szempontból is növekvő figyelmet fordított az ázsiai, csendes-óceáni térségre: az USA hadi tengeri flottájának és légierijének már 60%-át küldte a térségbe állomásozni, az USA bővítette támaszpontjait, erősítette a katonai együttműködését valamint szabadkereskedelmi megállapodást kötött a térség országaival. Ld: *Out of Love. Riss in deutsch-amerikanischer Beziehung*, merkur online.de, 08.11.2013. <http://www.merkur-online.de/aktuelles/politik/riss-deutsch-amerikanischer-beziehung-zr-3209214.html>. Letöltés: 2014.08.08.

⁴⁹⁶ Coffey, Luke [2013]: *The Future of U. S. Bases in Europe: A View from America.* Heritage Foundation, Washington 2013.pp. 2

⁴⁹⁷ Lostumbo, Michael [2013]: *Overseas Basing of U. S. Military Forces. An Assessment of Relative Costs.* Rand Corporation, Santa Monica 2013. pp. 20

⁴⁹⁸ Miles, Donna [2012]: *Force Changes in Europe to Preserve Strategic Edge.* American Forces Press Service. https://www.army.mil/article/79911/force_changes_in_europe_to_preserve_strategic_edge Letöltés: 2014.02.19.

állomásozó USA-csapatok létszáma 2014-ben is (Afganisztánt nem számítva) csak 15 ezer fővel haladta meg a Németországban állomásozókat.^{499, 500}

A német-amerikai kapcsolatok jellege Obama vezetése idején is változáson ment át, amihez hozzájárult, hogy Németország erősebb lett, míg az Egyesült Államok gyengébb, a saját problémái lekötötték az energiáit. Az Egyesült Államokat a világgazdasági válság súlyosan érintette, és közben attól „szenvedett”, hogy egyedül maradt a „világrendőri” szerepében.⁵⁰¹ Németország ugyanakkor a válságot a legjobban vészelte át, gazdasági befolyása jelentős, politikai súlya pedig egyre növekvő, európai vezető szerepe is elvitathatatlan. Ráadásul a transzatlanti szövetség Németország számára is viszonylag veszített korábbi jelentőségéből, ami azzal is összefügg, hogy más államok is a korábnál fontosabbakká váltak számára, például Oroszország, Kína, India vagy Brazília.

A német-amerikai kapcsolatokat alapvetően stabil szövetségi viszonyok jellemzik. Mindazonáltal a két ország viszonyában *számos olyan stratégiai ellentét és szemléletbeli eltérés* is megmutatkozik, amelyek a kapcsolatokban kisebb-nagyobb hullámvölgyeket idéznek elő, és amelyek Németországban alkalmanként az Amerika-ellenes hangulat felerősödéséhez vezetnek. Különösen a gazdaságpolitika terén érzékelhetőek olyan érdekellentétek, amelyek további konfliktusok lehetőségét is magukban hordozzák.

Az amerikai külpolitikában a terrorizmus fenyegetése miatt végbement stratégiaváltás, az *unilateralizmus* előtérbe kerülése megkérdőjelezte a német „civilhatalom” koncepciójának elemeit. Bár amerikai részről a NATO jelentősége csökkent, Berlin továbbra is érdekelt volt az európai egyensúlyt biztosító transzatlanti kapcsolatok fenntartásában, mivel a második világháború után az atlantizmus a Németország

⁴⁹⁹ International Institute for Strategic Studies (IISS): *The Military Balance* 114 (1). Routledge, London 2014. pp. 103,223–289.

⁵⁰⁰ Később, 2020 júniusában Donald Trump amerikai elnök Németország elégtelen védelmi kiadásaira hivatkozással bejelentette további 12.000 amerikai katonát, a Németországban állomásozó amerikai katonák egyharmadának mielőbbi kivonását, a németországi létszámot 24.000-re lecsökkentve és az egyidejűleg Németországban szolgálatot teljesítő amerikai katonák mindenkori létszámát 25.000 főre korlátozva. 5.600 katonát más országokba (Olaszországba, Belgiumba, Lengyelországba és a balti államokba) tervezték átvezényelni, 6.400 katonát pedig hazahívni. Német részről a terv Bajorország, Baden-Württemberg és Rheinland-Pfalz tartományokat érintette. Németországban Trump egyoldalú döntése meglepetést okozott, sokan veszélyeztetve látták a két ország védelmi szövetségét, és emlékeztettek arra, hogy Németország a tagállamok között a második helyen áll a NATO-ba küldött csapatok létszámát tekintve. Az amerikai csapatkivonás a 2020. november 3-án tartott amerikai elnökválasztásig nem kezdődött meg, Joe Biden újonnan megválasztott elnök pedig 2021 februárjában bejelentette, hogy felfüggeszti a csapatkivonásokat Németországból. 2020 szeptemberében az amerikai katonák létszáma Németországban 33.959 volt, a tartalékosokkal és a civil személyzettel együtt 46.094 fő. Az USA külföldön csak Japánban tart fenn ennél nagyobb katonai létszámot. Ld: http://www.dmdc.osd.mil/appj/dwp/dwp_reports.jsp, Letöltés: 2020.11.10.

⁵⁰¹ *Out of Love. Riss in deutsch-amerikanischer Beziehung*, merkur online.de, 08.11.2013

identitásának egyik intézményi alapja volt. A „civilhatalom” koncepciója az Európai Unió külpolitikájában is meghatározó, az Egyesült Államok külpolitikai szerepfelfogása azonban alapvetően különbözik ettől, ami alkalmanként összeütközésekhez vezet. Az Egyesült Államok különösen a saját rövid távú érdekeivel szembeni normaérvényesítés terén nem hajlandó civilhatalomhoz hasonlóan viselkedni, miközben ez a „civilhatalom” koncepció központi eleme. A „civilhatalmi” normákat gyakran csak a saját érdekeivel összhangban érvényesíti, vagyis csak akkor lép fel „civilhatalomként”, ha a „civilhatalmi” magatartás összeegyeztethető a saját érdekeivel.⁵⁰² Az Egyesült Államok a nemzeti identitásából fakadóan küldetéstudattal rendelkezik, külpolitikájának folytonossága az „amerikai kivételesség”, az a hit, hogy az Egyesült Államok a „jó” erejét testesíti meg a világban, akkor is, ha a céljai megvalósításához választott eszközök problematikusak (Thimm [2014]).⁵⁰³ Az Egyesült Államok kivételes hatalomként igényt tart a globális vezetésre, küldetéstudata értelmében olyan felvilágosult magatartást tanúsít, amellyel a nemzetközi közjó érdekében jár el. A kivételességtudaton alapuló „jóindulatú hegemon” azonban magas szintű kormányzati kompetenciát feltételez, és számos olyan feladatot is – az afrikai békefenntartástól a szén-dioxid kibocsátás csökkentéséig –, amelyet az Egyesült Államok terhesnek érez (Kardos [2017]).^{504, 505}

A 2003. évi iraki háború idején Schröder kancellár elhatárolódott a multilateralizmustól, a német külpolitika, a „civilhatalom” egyik központi elemétől. A döntés háttérében részben az amerikai unilaterális politika elutasítása volt. A Bush-kormány ugyanakkor nem csinált titkot abból, hogy az iraki úton egyedül halad és nem engedi, hogy a multilateralista

⁵⁰² Maull és kutatócsoportja 1985-1995 közötti konkrét döntési helyzetekben összehasonlította Németország, Japán és az Egyesült Államok „civilhatalmi” magatartását és arra az eredményre jutott, hogy Németország az esettanulmányokban tárgyalt döntéshozatali helyzetek 81%-ában egyértelműen „civilhatalmi” orientációt mutatott, Japán az esetek kétharmadában (66%), míg az Egyesült Államok csak a helyzetek 46%-ában döntött úgy, mint egy „civilhatalom”. Ld: Maull, W. Hanns [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, GZ: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Maull, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Maull und Dr. Wolfram Wallraf Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.02.

⁵⁰³ Thimm, Johannes [2014]: *Inseparable, but Not Equal, Assessing U.S.–EU Relations in the Wake of the NSA Surveillance Affair*, Stiftung Wissenschaft und Politik, SWP, Comments 4, Berlin, January 2014 http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2014C04_tmm.pdf. Letöltés: 2014.08.08.

⁵⁰⁴ Kardos, Gábor [2017]: *A neokonzervativizmus kiigazítása*. Könyvismertetés: Francis Fukuyama: *Amerika válaszüton. demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség*. Századvég, Budapest, 2006. <http://www.kul-vilag.hu/2007/02/k-fukuyama.pdf> Letöltés: 2014.08.08.

⁵⁰⁵ Donald Trump elnök megválasztását követően a jóindulatú hegemon szerep változott.

európaiak „appeasement”-nek tekintett magatartása fékezze az amerikai szándékok megvalósítását (Kiss [2014]).⁵⁰⁶

Egyesek rámutattak a hatalomfelfogásban meglévő lényeges különbségre, hogy az Egyesült Államok számára a multilateralizmus csak egy opció, Németország számára a történelem és a geostratégiai helyzete miatt kötelesség (Müller [2003]).⁵⁰⁷ Az amerikai-európai ellentétek mögött olyan ideológiai különbség is meghúzódik, hogy a konzervatív amerikai politikusok alapvetően elutasítják Európa példaképszerepét, a centralizált kormányzati intézményeket, a szuverenitás nemzetek feletti intézményeknek való átengedését, másrészt szkeptikusok az emberi jogok és más multilaterális mechanizmusok hatását illetően. A katonai erőszakot a nemzetközi politika központi és legitim alkotórészének tekintik, a „civilhatalom” koncepció eszközeit ezzel szemben lebecsülik. Elutasítják azokat a konkrét európai politikákat is, amelyekben megvan az európai irányvonal, mint az emberi jogi vagy a klímapolitikát (Thimm [2013]).⁵⁰⁸

Mint említettem, a kapcsolatok a *gazdaságpolitikában* sem voltak konfliktusmentesek. A válságban a gyenge gazdasági növekedés, a nagy munkanélküliség és állami eladósodás miatt az Egyesült Államok elsősorban a saját belső problémáival volt elfoglalva. A gyenge dollár rontotta az európai gazdaság, Németország exportkilátásait. Az Egyesült Államok nyomást gyakorolt az európai országokra, hogy globális keresletet teremtsenek, ami csak újabb adóssággal finanszírozható. Ezzel szemben az európai országok, különösen Németország, úgy próbálták megoldani a gazdasági válságot, hogy leépítsék az adósságaikat és megmentseék az integrációt. Míg Obama elnök Merkel kancellárt arra sűrgette, hogy a gazdaságot hitelekkel ösztönözze, Merkel ragaszkodott a konszolidációs kurzusához, hogy Európa politikai cselekvőképességét helyreállítsa. Mivel Németország a transzatlanti gazdasági integráció fontos motorja, nagy jelentősége van annak, hogy Németország és az Egyesült Államok között mennyire súlyosak a növekedési modellekről és a kereskedelempolitikákról folyó viták (arról, hogy a gazdaságnak mennyi szigorításra és mennyi ösztönzésre van szüksége, hogyan csökkenthetők a makrogazdasági egyensúlytalanságok). Ez az alapvető felfogásbeli különbség nemcsak a kétoldalú kapcsolatokat terheli meg, de multilaterális szinten is megváltoztatják a hatalmi

⁵⁰⁶ Kiss, J. László [2014]: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztje*. In: Grotius tanulmányok. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DRWBBM>

⁵⁰⁷ Müller, Kerstin [2003]: *U.S.-Sicherheitsstrategie und ihre Auswirkungen auf Europa*. Heinrich-Boell-Stiftung, Berlin, November 13, 2003

⁵⁰⁸ Thimm, Johannes [2013]: *Die USA und die EU: Kein einheitlicher Blick auf den europäischen Partner*. In: Die EU im Beziehungsgefüge großer Staaten, Dezember 2013, SWP Berlin.

viszonyokat. Az EU és az Egyesült Államok között vita folyik egyebek mellett a mezőgazdasági termékek piacra juttatásáról, a légiipar szubvencionálásáról, a közbeszerzési piacokhoz való hozzáféréseiről is. Ezen kívül nemcsak az Egyesült Államok, de az Európai Unió és Németország is egyre jobban rivalizál egymással az ázsiai térségben (Mildner/Riecke/Schmucker [2013]).⁵⁰⁹

Úgy tűnik, legalább is a vizsgált időszakban, hogy az Egyesült Államok elérte a teljesítőképességének határát, mint globális hegemon a jövőben a külpolitikában nem lesz képes egyedül olyan teljesítményeket nyújtani, mint a biztonság, a szabadkereskedelem és a stabil vezető valuta, hanem egyre inkább megpróbálja a *globális felelősség terhét* a versenytársaira és a szövetségeseire *áthárítani*, akár a dollár szándékos gyengítésével, protekcionizmussal vagy a biztonságpolitikában a terhek megosztásával. Bár belátható időn belül az Egyesült Államok katonai hatalma elvitathatatlan marad, a hadiipar terhet jelent az államháztartása számára, a költségvetés konszolidációja céljából a kormányzatnak a hadi kiadások terén is takarékosági intézkedésekre van szüksége. Az amerikai biztonságpolitika súlypontja Ázsiára helyeződik át, hogy ellensúlyt tartson fenn az erősödő Kínával szemben. Európa pedig egyre inkább kikerül az amerikai biztonságpolitika fókuszából, közben nő az európai partnerekre kifejtett nyomás, hogy azok részt vegyenek a nemzetközi bevételekben (Braml [2013a]).⁵¹⁰

Bár a német Alkotmánybíróság 1994. évi döntése lehetővé tette a *Bundeswehr*nek a NATO területén kívüli alkalmazását, annak nemzetközi tevékenységében a nem katonai szerep és a békefenntartás vált uralkodóvá. Ez a szerep csak fokozatosan – a szövetségesek és a nemzetközi helyzet hatására – egészült ki a nemzetközi katonai válságkezelésben való részvétel elemeivel. A német politikában azonban továbbra is erőteljes hajlam mutatkozik a fegyveres konfliktusoktól való távolmaradásra (Kiss [2013c]).⁵¹¹ A biztonságpolitikában tanúsított német magatartás Amerikában ugyanakkor idegességet vált ki, Németország rendszeresen csalódást okoz az amerikai félnek azzal, hogy válsághelyzetekben a katonai visszafogottság kultúrájával reagál. Washingtonban konszenzus van a tekintetben, hogy az EU-nak ki kellene építenie a katonai képességeit,

⁵⁰⁹ Mildner, Stormy-Annika / Riecke, Henning / Schmucker, Claudia [2013]: *Transatlantische Renaissance? Die deutsch-amerikanischen Beziehungen unter Obama II.* Juli 2013. Note du Cerfa 104, Comité d'études des relations franco-allemandes, IFRI <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24179>. Letöltés: 2014.08.01.

⁵¹⁰ Braml, Josef [2013a]: *Die transatlantischen Beziehungen stecken in einer tiefen Krise.* In: Palais Biron Nr. 16 | Winter 2013 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/23228>. Letöltés: 2014.07.14.

⁵¹¹ Kiss, J. László [2013c]: *A „tartózkodás kultúrája” és a szíriai válság során tanúsított német magatartás.* In: MKI-tanulmányok, 2013/29

hogy nagyobb felelősséget viseljen Európa biztonságáért és erősítse katonai részvételét a katonai konfliktusok kezelésében, különösen a válságmegelőzésben és a stabilizációs műveletekben. Ezzel szemben az eurozónában kialakult adósságválság leküzdésére hozott takarékosági intézkedések még további megszorításokat eredményeztek az európai védelmi kiadásokban. Az Egyesült Államok kiábrándult az európai szövetségesek védelmi kiadásai miatt, azért, mert az USA viseli a NATO-műveletek költségeinek háromnegyedét. Németország törekszik az európai képességek javítására, de a Bundeswehr bevetésére vonatkozó parlamenti ellenőrzés fenntartása Németországot bizonytalan partnerré teszi a védelmi együttműködésben, és a közös egységek felállításának kérdésében is vonakodó partnernek bizonyult. A német *katonai kiadások* GDP-hez viszonyított aránya az elmúlt tíz évben csupán 1,3-1,4 %-ot tett ki.⁵¹²

Németország és az Egyesült Államok eltérő álláspontot képvisel az *emberi jogok* kérdésében. A német emberi jogi politika fontos elemei, hogy Németország fellép a halálbüntetés megszüntetéséért⁵¹³ és a kínzás abszolút tilalmáért,⁵¹⁴ vállalva a konfrontálódást is az Egyesült Államokkal. A német közvéleményt elborzasztják az olyan amerikai módszerek, mint a guantanamoi fogolytábor működtetése⁵¹⁵ és a dróntámadások. Mint láttuk, az iraki válságban megmutatkozott a német és az amerikai *terrorizmusfelfogás* közötti különbség is: a németek kiemelik a terrorizmus gazdasági gyökereit, és hangsúlyozzák hogy a terrorizmus elleni harcban ügyelni kell a biztonság és a szabadságjogok közötti egyensúly megőrzésére. Német értékelés szerint azonban az USA 2001. szeptember 11. után szabadkezet adott magának, megengedve, hogy a terrorral szembeni harcban „kitolja az illendőség és a megfelelőség határait”. Lényeges eltérés van az Egyesült Államok és az EU *kiberbiztonságról* alkotott felfogásában is: az USA globális rendfenntartó szerepben lép fel, számára ezért a kiberpolitikában a

⁵¹² Ld: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database. Letöltés:2014.09.08

⁵¹³ 1999-ben a német-amerikai kapcsolatokban zavart okozott, hogy a német kormány tiltakozása ellenére Arizonában kivégezték Karl és Walter LaGrand német származású fivéreket és ezzel az amerikai hatóságok megsértették a konzuli jogokat. A hágai Nemzetközi Bíróságnak a német szövetségi kormány keresete nyomán 2001-ben hozott ítélete a testvérek kivégzését a hatályos nemzetközi jog súlyos megsértéseként értékelte.

⁵¹⁴ Merkel kancellár 2006 januárjában első hivatalos washingtoni látogatása előtt kijelentette, hogy a guantanamói tábor hosszú távon nem működhet, a terrorizmus elleni harcban elfogott foglyokkal másként kell bánni. Ld: Gujer, Eric [2008]: *Gut, dass wir uns darüber gestritten haben. Wenn es um Menschenrechte geht, reicht Naming and Shaming nicht aus*. In: Internationale Politik. Februar 2008

⁵¹⁵ A német kül- és a belügyminiszter is bírálta a guantanamói foglyok jogi státuszának rendezetlenségét, 2004 márciusában a Bundestag állást foglalt a foglyok kérdésében és jóváhagyta az SPD és a „Bündnis 90/Die Grünen” frakciójának indítványát. A határozat szerint az USA-nak, a világ legnagyobb és legerősebb demokráciájának még a legveszélyesebb terroristák alapvető jogait is tiszteletben kell tartania, ez annál is inkább érvényes, mivel az USA ezen jogok és elvek szigorú betartását más államoktól is megköveteli. <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/15/027/1502756.pdf>. Letöltés: 2014. 08.08.

biztonságpolitikai szempontok és az elrettentés áll az első helyen, míg az európai stratégiában a titkosszolgálati tevékenységnek kevés szerep jut (Bendiek [2013]).⁵¹⁶

Mint a fentiekből is látható, az amerikai és a német stratégiai törekvések nem mindenben fedik egymást. Figyelemre méltó az is, hogy az *Egyesült Államok sohasem támogatta az egyesült Németország azon törekvését, hogy az ENSZ BT állandó tagja legyen*. Washington az ENSZ egészének a reformját is akadályozta a második világháború utáni erőviszonyoknak megfelelő intézményesített állapotok megőrzése érdekében. (Kiss [2014]).⁵¹⁷ Itt elég arra emlékeztetni, hogy az ENSZ Alapokmányában Németország még mindig ellenségként szerepel, és jelenleg illuzórikus lenne a dokumentum formai megváltoztatására vonatkozó elképzelés.

Az amerikai politikai kultúrában még ma is érezhetőek a második világháborút követően kialakult „kettős feltartóztatás” politikájának hagyományai, ami a szovjet és az esetlegesen újraeledő német veszéllyel való szembefordulást jelentette. Ezért a német-szovjet, illetve a német-orosz együttműködés elmélyülését amerikai részről mindig is fenntartással kezelik. Németország euroatlanti elkötelezettsége szilárd, mégis a növekvő energiahatalomként teret nyerő *Oroszország* és az euróválság során vitathatatlan vezető hatalommá vált Németország között elmélyült együttműködés amerikai nézőpontból kockázatokat rejthet magában (Kiss [2014]).⁵¹⁸ Az orosz energia és a német technológia találkozása gyanakvást vált ki a szövetséges hatalom részéről. 2013 végén az ukrán válsággal kapcsolatban, míg az Egyesült Államok az Oroszország elleni szigorú szankciók mellett érvelt, a németek az oroszországi energiainport és a német export érdekében igyekeztek elkerülni, de legalább is minél későbbre kitolni a kemény szankciók bevezetését, és óvtak Oroszország elszigetelődésétől.

A transzatlanti szövetség, az ellentétek ellenére is, szilárd alapokon nyugszik. Németország számára az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatok a német „Staatsraison” részét képezik. Németország és Európa a világ egyik régiójával sincs

⁵¹⁶Bendiek, Annegret [2013]: *Umstrittene Partnerschaft. Cybersicherheit, Internet Governance und Datenschutz in der transatlantischen Zusammenarbeit*. In: SWP-Studie Stiftung Wissenschaft und Politik Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. S 26 Dezember 2013 Berlin.

http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2013_S26_bdk.pdf. Letöltés: 2014.08.08.

⁵¹⁷ Kiss, J. László [2014]: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztése*. In: Grotius tanulmányok. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DRWBBM>. Letöltés: 2014.08.08.

⁵¹⁸ Kiss, J. László [2014]: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztése*. In: Grotius tanulmányok. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DRWBBM>. Letöltés: 2014.08.08.

olyan szorosan összefonódva politikailag, gazdaságilag, társadalmilag és kulturálisan, mint az Egyesült Államokkal, Észak-Amerikával, ráadásul az európai „soft” hatalom befolyással van az amerikai politikára és társadalomra. Az európai szövetségbe ágyazott német külpolitika számára továbbra is a transzatlanti kapcsolatok biztosítják a legjobb lehetőségét annak, hogy a világpolitikára befolyást tudjon gyakorolni. Ezért a legfontosabb külpolitikai céljait Németország az Egyesült Államokkal való szoros egyeztetésben tudja megvalósítani.

Az Egyesült Államoknak is tudatában kell lennie annak, hogy mennyire fontos számára ez a partnerség, annál is inkább, mivel a világban kevés olyan demokrácia van, amely mellette áll (Kornelius [2014]).⁵¹⁹ Ha az Egyesült Államok el is fordul a Csendes-óceán irányába, létezik egy *amerikai-európai értékközösség*, a szabad, felvilágosult, demokratikus gondolkodás közössége. Az amerikai értékek alapvetően európai értékek. A Bush-kormányzat unilaterálisát követően Washington arra a felismerésre jutott, hogy a katonailag legerősebb nemzet is más országok együttműködésétől függ. A súlyos gazdasági problémái, az energiabiztonság, a globális környezetvédelmi problémák a vezető hatalmat is arra készítik, hogy Európával együttműködjön. Az európai és az amerikai partnereknek közös az érdekük a globális, egyedül meg nem oldható feladatokat illetően. Az európai-amerikai partnerségen belül pedig a német-amerikai együttműködés jelenleg is kiemelt jelentőségű. Németország az EU legnagyobb nemzetgazdaságaként, az európai integráció motorjaként, az eurózóna legerősebb államaként az Egyesült Államok elsődleges partnere Európában, ezen kívül az USA fontos – bár időnként vonakodó – biztonságpolitikai partnere is.

Az Egyesült Államok és Európa gazdasága még soha nem volt ennyire egybefonódva, mint ma. A feltörekvő országok térnyerése ellenére még mindig a transzatlanti partnerek képezik a világ gazdaságpolitikai súlypontját.⁵²⁰ Az Egyesült Államok az európai cégek legfontosabb exportpiaca, az Európai Unió az USA számára (Kanada után) a második legfontosabb exportpiac. Az Európai Unión belül Németország az Egyesült Államok legfontosabb kereskedelmi partnere. Németország EU-n kívüli kereskedelmi partnerei

⁵¹⁹ Kornelius, Stefan [2014]: *Deutsch-amerikanische Beziehungen. Im freien Fall*. sueddeutsche.de, 17. Juli 2014, <http://www.sueddeutsche.de/politik/deutsch-amerikanische-beziehungen-im-freien-fall-1.2048913>. Letöltés: 2014.07.12.

⁵²⁰ Együtt a világ GDP-termelésének 40%-át, áruexport-forgalmának 25 %-át, szolgáltatásexportjának 44%-át, a külföldi közvetlen tőkeberuházásállományok 39 %-át teszik ki (nem számítva az EU-n belüli forgalmat).

között az USA az első helyet foglalja el (Mildner/Riecke/Schmucker [2013]).⁵²¹ A gazdaság-, a kereskedelem- és a monetáris politikában Európa továbbra is az Egyesült Államok figyelmének középpontjában marad, nemcsak azért, mert Európa továbbra is komoly partnernek számít, de vetélytárs is egyben, ezért ezeken a területeken továbbra is élénk viták várhatók közöttük. Az Egyesült Államok mindazonáltal továbbra is súlyosan sebezhető marad a magas és ingadozó olajárak miatt, amelyeket egyedül nem képes befolyásolni (Braml [2013b]).⁵²² Az Obama-kormányzat a *transzatlanti kereskedelmi és beruházási megállapodás* (TTIP: Transatlantic Trade and Investment Partnership) tervezett megkötésében a gazdaság és a versenyképesség növelését látta, Angela Merkel kancellár a (belpolitikailag vitatott)⁵²³ megállapodást még Barack Obama elnöksége alatt szerette volna tető alá hozni. Németország az Egyesült Államok fontos partnere az *energiabiztonság terén, a nemzetközi kalózkodás elleni harcban*. A NATO Németország számára a legfontosabb biztonsági szervezetnek számít. Ha Európa stratégiai szerepe az amerikai biztonságpolitikában csökkent is, és Németország elsősorban az európai biztonság szempontjából kiemelt partner, Washingtonnak Berlin továbbra is fontos szövetségese a külpolitikai törekvései megvalósításában, például Németországnak az Oroszországgal és Kínával fenntartott jó kapcsolatai miatt. Németország szorosan együttműködik az Egyesült Államokkal a *nemzetközi terrorizmus elleni harc* területén.

Ahogy a német felfogásban az integráció és a szuverenitás nem zárja ki egymást, az európai integráció továbbra sem zárja ki az erős atlanti partnerséget. Németország európai multilateralizmusa globális szinten is egyre érzékelhetőbbé válik, azonban gondot okoznak számára az Egyesült Államok unilateralizmusának megnyilvánulásai, az „America First” tendenciája (ld. az iráni, líbiai szankciókat, az amerikai ENSZ-adósságot, az atomcsend-szerződést, a nemzeti rakétavédelmi programot, a taposóaknákat, a klímakérdéseket, stb.), ahogyan a németeket zavarja az amerikai halálbüntetés intézménye is. Németország ezzel együtt is el tudja fogadni az amerikai vezetést, a nem egyenlő partnerek közötti partnerséget, ha az Egyesült Államok hajlandó bevonnai a döntéseibe. A németek igényt tartanak az Egyesült Államok támogatására, de elutasítják azt, hogy az Egyesült Államok bármilyen ellenőrzést gyakoroljon felettük vagy az

⁵²¹ Mildner, Stormy-Annika / Riecke, Henning / Schmucker, Claudia [2013]: Mildner, Stormy-Annika / Riecke, Henning / Schmucker, Claudia [2013]: *Transatlantische Renaissance? Die deutsch-amerikanischen Beziehungen unter Obama II*. Juli 2013. Note du Cerfa 104, Comité d'études des relations franco-allemandes, IFRI. <http://dgap.org/de/article/getFullPDF/24179> . Letöltés: 2014.08.06.

⁵²² Braml, Josef [2013b]: *Die USA nach der Wahl – eine Bestandsaufnahme*. in: Politische-Studien-Zeitgespräch, DGAP. <http://dgap.org/de/article/getFullPDF/23384>. Letöltés: 2014.08.08.

⁵²³ A tárgyalásokat előbb Donald Trump elnök, majd 2019 áprilisában az Európai Bizottság leállította.

európai ügyek fölött, és elvárják, hogy az tiszteletben tartsa az európai döntéseket (Denison, 2001).⁵²⁴ Az Egyesült Államok szorosabb szövetségi elkötelezettségre számít Németország részéről, és azt kifogásolja, hogy Németország a világ különböző országaira (Kínára, Oroszországra, stb.) elsősorban gazdasági szemmel tekint és nem politikai stratégiai megfontolásokkal, ami esetenként nehezíti a nemzetközi fellépések, szankciók eredményességét. A vizsgált időszakban egyes elemzők arra mutattak rá, hogy a két ország közötti nézeteltérések inkább a megfelelő kommunikáció hiányára mutatnak, mint arra, hogy a nemzetközi politika felfogásában alapvető konfliktus lenne közöttük (Jarausch/Geyer [2005]).⁵²⁵

6.4.1 A lehallgatási botrány – kínos epizód a német-amerikai kapcsolatokban

A 2013 júniusában kirobbant, a német szövetségi kancellárt is érintő lehallgatási botrány nemcsak csalódást, de bizalomvesztést okozott a német-amerikai kétoldalú kapcsolatokban.

Edward Snowdennek, az Egyesült Államok Nemzetbiztonsági Ügynöksége (NSA – National Security Agency) volt munkatársának 2013 júniusában nyilvánosságra hozott információi szerint az NSA a brit titkosszolgálattal együttműködve egy PRISM⁵²⁶ nevű kémszoftverrel havonta félmilliárd adatot gyűjtött össze a világból, elsősorban nem amerikai állampolgárok email és telefonkapcsolati összeköttetéseiről.⁵²⁷ A megfigyelésekre állítólag a terrorizmus elleni harccal összefüggésben került sor.⁵²⁸ Az NSA emellett adathalászati támadásokat intézett az Európai Unió, a tagállamok és más európai országok intézményei ellen is, épületekben lehallgató berendezéseket helyezett el és a számítógépeken kezelt adatokhoz is hozzáfért. A szolgálat Németországot is célpontnak tekintette, ahol a német állampolgárok internetes tevékenységeiről és mobiltelefon-forgalmáról gyűjtött metaadatokat. Később kiderült, hogy Merkel kancellár mobiltelefonját is lehallgatták, a németországi kémkedés központja pedig – ahogyan a „Der Spiegel” nevezte: „fészke” – az Egyesült Államok berlini nagykövetsége volt.

⁵²⁴Denison, Andrew [2001]: *German Foreign Policy and Transatlantic Relations since Unification*. In: *German Politics*. April 2001, Vol. 10 Issue 1, p155. 22p.

⁵²⁵ Jarausch, Konrad H. / Geyer, Michael [2005]: *Zerbrochener Spiegel: Deutsche Geschichten im 20. Jahrhundert*, München, Deutsche Verlags-Anstalt, p. 225

⁵²⁶ PRISM: Planning Tool for Resource Integration, Synchronization, and Management

⁵²⁷ Megjegyzés: különbséget kell tenni, hogy ú.n. metaadatokról volt szó, azaz nem tartalmakról.

⁵²⁸ Savage, Charlie / Wyatt, Edward / Baker, Peter [2013]: *“U.S. Confirms That It Gathers Online Data Overseas”*, New York Times, 6.6.2013, http://www.nytimes.com/2013/06/07/us/nsa-verizon-calls.html?pagewanted=all&_r=1&. Letöltés: 2014.07.08.

Németországban a megfigyelésről szóló hírek nagy felháborodást váltottak ki, a közvélemény a német állampolgárok személyiségi jogainak védelmét követelte. A kancellár lehallgatása pedig valóságos botrányhoz vezetett, a német politikusok és a közvélemény egyaránt dühösen reagáltak, a német sajtótudósítások és kommentárok pedig tovább fokozták a politikusok és a közvélemény felháborodását, amihez természetesen hozzájárult a szövetségi választások előtti kampányhangulat is. A politikusok becsapva érezték magukat, a közvélemény az elkövetőktől bocsánatkérést, valamint a felelősségre vonásukat követelte, a baloldal magyarázatot kért és az ügy kivizsgálását kezdeményezte. Az országban nőtt az Amerika-ellenesség, nemcsak a szociáldemokraták, a baloldal körében, de a CDU-n belül is. Még az USA-barát politikusok is hatalmas kárról és súlyosan terhelt viszonyról beszéltek. A botrány nemcsak csalódást okozott a kétoldalú kapcsolatokban, hanem Steffen Seibert kormányzóvivő „súlyos bizalomtörésről” beszélt, sőt Angela Merkel szövetségi kancellár is tőle szokatlan hangvétellő nyilatkozatban jelentette ki, hogy *barátok közt a kémkedés nem engedhető meg*, a szövetségesek és a partnerek között bizalomra van szükség, és ezt a bizalmat most újra helyre kell állítani. Az elemzők előrevetítették, hogy az ügy megnehezíti az Európai Unió és az Egyesült Államok között megkötendő transzatlanti szabadkereskedelmi megállapodásról megkezdett tárgyalásokat, valamint úgy vélték, hogy hosszú időre lesz szükség, amíg a dolgok újra rendeződnek.^{529, 530}

A sajtóban megjelent híradások és értékelések megállapították, hogy a németek Egyesült Államok iránti bizalma kevesebb lett, mint 2003-ban az iraki háború kezdetén volt. Az NSA-botrány hasonló bizalomvesztést okozott a német-amerikai kapcsolatokban, mint amikor 2003-ban a német baloldali szövetségi kormány elutasította a részvételt az amerikai vezetésű iraki invázióban – jelentette ki újságíróknak Philipp Missfelder, a CDU/CSU parlamenti képviselőcsoportjának külpolitikai szóvivője, a transzatlanti kapcsolatok fejlesztéséért felelős kormány megbízotti tisztség akkori várományosa, kijelentve: az NSA megfigyelési ügyei újabb mélypontra juttatták a két ország barátságát. Missfelder úgy látta, hogy a bizalmat újra fel kell építeni, de ez csak akkor sikerülhet, ha Amerika adott szava ér is valamit, ráadásul a WikiLeaks-iratok és az NSA-tól

⁵²⁹ „Ausspähen unter Freunden – das geht gar nicht. Wir brauchen Vertrauen unter Verbündeten und Partnern und solches Vertrauen muss jetzt wieder neu hergestellt werden.” Ld: Wahlig, Frank, SWR, ARD Berlin: Ein echtes "Drecksthema": Deutsch-amerikanische Beziehungen nach NSA-Spionage. <http://www.tagesschau.de/multimedia/politikradio/audio113482.html>. Letöltés: 2014.08.08.

⁵³⁰ <http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/nsa-affaere-deutsch-amerikanische-beziehungen-stark-belastet/9454796-2.html>. Letöltés: 2014.07.07.

kiszivárogtatott dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy Washington nem tartja „lojális barátoknak” Németországot.⁵³¹

Amerikai részről azzal védték a programot, hogy azáltal mintegy 50 terrorista támadást akadályoztak meg az USA-ban és világszerte.⁵³² Jóllehet, azt nem közölték, hogy a német titkosszolgálatok mennyire tudtak a megfigyelésről, illetve milyen mértékben profitálnak belőle. A polgárok megfigyelésénél azonban jóval problematikusabb volt az EU és az európai államok képviselőinek és vezetőinek lehallgatása. Ez a gyakorlat ugyanis nyilvánvalóan nem magyarázható a terrorizmus elleni harc kényszerével, hanem a politikai és a gazdasági kémkedés eszközeként szolgál. A barátok közötti kémkedést az európai politikusok dühösen fogadták, bizalomvesztésre panaszkodtak és gyors magyarázatot követeltek (Mildner/Riecke/Schmucker [2013]).⁵³³ Az elemzők hangsúlyozták, hogy az NSA a Snowden által nyilvánosságra hozott dokumentumok szerint olyan, a szövetségeseivel közösen meghatározott politikai megbízást hajtott végre, amely a határokon átnyúló terrorista hálózatok, a szervezett bűnözés, az illegális fegyverkereskedelem és a tömegpusztítófegyverek kereskedelme elleni harcra vonatkozik, és ezt a jelenlegi amerikai jogszabályok és a nemzetközi jog keretei között tette, illetve teszi, bár a végrehajtás módszerei joggal ébresztettek kételyeket a tekintetben, hogy ezek valóban megfelelnek-e az amerikai alkotmányosság követelményeinek és valóban hatékonyak-e a fenti fenyegetésekkel szemben. A politikusok elleni kémkedésnek ugyanakkor egészen más a stratégiai háttere, mivel az a hagyományos titkosszolgálati felderítő munkához tartozik. Korábban is ismert volt, hogy az amerikai titkosszolgálatok az NSZK politikusai ellen kémkedtek, ami azzal volt indokolható, hogy az Egyesült Államok sokáig bizonytalan volt a hidegháborúban frontállam NSZK demokratikus fejlődését és külpolitikai irányultságát illetően. Németország a legjobban megfigyelt állam volt Európában. Történészek is tanúsítják, hogy ez a megfigyelés Németországnak a Nyugathoz való kötésének és önként vállalt kötődésének a részét képezte (Foschepoth [2012]).⁵³⁴ Németország számára éppen ez a nyugati szövetségi rendszerbe való betagozódás jelentette a felemelkedést. A német

⁵³¹ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/missfelder-kritisiert-us-politik-wegen-nsa-affaere-a-943873.html>. 2014.01.16. Letöltés: 2014.07.01.

⁵³² Nakashima, Ellen [2013]: *Officials – Surveillance programs foiled more than 50 terrorist plots*, Washington Post, 18.6.2013

⁵³³ Mildner, Stormy-Annika / Riecke, Henning / Schmucker, Claudia [2013]: *Transatlantische Renaissance? Die deutsch-amerikanischen Beziehungen unter Obama II*. Juli 2013. Note du Cerfa 104, Comité d'études des relations franco-allemandes, IFRI. <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24179> . Letöltés: 2014.08.06.

⁵³⁴ Foschepoth, Josef [2012]: *Überwachtes Deutschland. Post- und Telefonüberwachung in der alten Bundesrepublik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012

politikusok titkos megállapodásokon alapult amerikai megfigyelése a német újraegyesítés után lényegesen lecsökkent. Az, hogy 2002-től újra felerősödött, részben a terrorizmus elleni harcban vállalt újabb német kötelezettségekből következett (Kronaue [2014]),⁵³⁵ másrészt összefüggésbe hozható Gerhard Schröder politikai kampányával, aki belpolitikai indíttatásból (a szövetségi választások megnyerése érdekében), majd nemzetközi téren is (Putyin orosz elnökkel és Chirac francia elnökkel együtt) szembefordult a Bush-adminisztrációval, hogy keresztezze annak iraki terveit. Schröder fellépése az amerikai adminisztrációnak nemcsak bosszúságot okozott, de bizonytalanságot ébresztett Németország irányvonalát illetően. Németország ennek következtében lejjebb csúszott a barátok és a partnerek rangsorában, állítólag ekkor vált több német politikus (Angela Merkel is beleértve) az amerikai kémprogram célpontjává. Ám nyilvánvaló, hogy ennek a kémkedésnek semmi köze nincs a terrorizmus vagy az internetes bűnözés elleni harchoz, mert a kettőnek teljesen más a stratégiai háttere. Ezért a kancellár lehallgatásával szembeni bírálatokat nem szabad összemosni a határokon átnyúló fenyegetések felderítésével kapcsolatos problémákkal (Krause [2013]).⁵³⁶

A német közvélemény felháborodását fokozta, sőt, megbocsáthatatlannak tartotta, hogy az amerikai kormányzat az ügyben küldött hivatalos német megkeresésre is csak vonakodva reagált és nem adott felvilágosítást, sőt egyes amerikai titkosszolgálati képviselők egyenesen indokoltnak nevezték a szövetséges országgal szembeni kémkedést, arra hivatkozván, hogy Németország nem megbízható partner az Egyesült Államok számára. A német szövetségi kormány Washingtonnak az egymás elleni titkosszolgálati tevékenység tiltásáról szóló megállapodás kidolgozását javasolta, amelyet azonban az amerikai fél nem támogatott.

Az ügy egyik fontos további fejleménye volt, hogy 2014 nyarán a német szövetségi főügyész vizsgálatot kezdeményezett a Szövetségi Hírszerző Szolgálat (BND) és a Szövetségi Védelmi Minisztérium két munkatársával szemben, az NSA tevékenysége körül immár egy éve folyamatban volt kémkedési ügygel összefüggésben és azzal a gyanúval, hogy az érintettek az Egyesült Államoknak kémkednek. A szövetségi kormány

⁵³⁵ Kronaue, Jörg [2014]: *Beziehungen am Scheideweg? Die NSA-Affäre und das deutsch-amerikanische Verhältnis*. In: *WeltTrends. Zeitschrift für internationale Politik*. Nr. 95. März/April 2014. 22. Jahrgang, S. 69–75. Potsdam, <http://welttrends.de/res/uploads/WeltTrends-95-Kronauer-Die-NSA-Aff%C3%A4re-und-die-transatlantischen-Beziehungen.pdf>. Letöltés: 2014.08.01.

⁵³⁶ Krause, Joachim [2013]: *Kritische Anmerkungen zur deutschen NSA-Debatte. Moralisieren bedroht die deutsch-amerikanische Freundschaft*. 18.11.2013. https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/ip-die-zeitschrift/archiv/jahrgang-2013/november-dezember/kritische-anmerkungen-zur-deutschen-nsa#footnote20_z6uhkw2. Letöltés: 2014.07.10.

ezután felkérte az USA berlini titkosszolgálati vezetőjét, hogy hagyja el az országot, ami július 17-én meg is történt. A szövetségi kormány azt is elhatározta, hogy kiterjeszti a kémelhárítását: megfigyelteti az amerikai és a brit titkosszolgálatok Németországban kifejtett tevékenységét. Amerikai diplomata kiutasítására korábban nem volt példa Németországban. Steinmeier szövetségi külügyminiszter sajtónyilvánosság előtt sietve megerősítette, hogy az amerikai titkosszolgálati képviselő kiutasításáról szóló német döntés helyes, szükséges lépés, megfelelő válasz volt a történt „bizalomtöresre”, Németországnak bizalmon alapuló partnerségre van szüksége, és ezt várja el a másik féltől is, az Egyesült Államokkal a nehéz kérdésekről is nyíltan akar véleményt cserélni; a világban előforduló válságok miatt is talán még az eddigieknél is nagyobb szükség van a transzatlanti összefogásra. A külügyminiszter fő üzenete az volt, hogy a történetek ellenére az Egyesült Államokkal fenntartott partnerségnek nincs alternatívája, Németország ezt a partnerséget és barátságot őszinte alapon akarja új étellel megtölteni.^{537 538}

A botrány mindenesetre hozzájárult ahhoz a felismeréshez, hogy a kapcsolatok jellege már régen megváltozott, itt az ideje annak, hogy a hidegháború idején kialakult "barátságot", a nosztalgikus viszonyulást a németek részéről is végleg a pragmatizmus, a józan számításokon alapuló "partnerség" váltsa fel, ahogyan az Egyesült Államok részéről már régóta tapasztalható. Az Egyesült Államok számára a transzatlanti kapcsolatok fontosak, de nem meghatározóak, nem célnak, hanem eszköznek tekinti azokat. Az USA Ázsia felé fordulása a feltörekvő hatalmakkal való szembenézés, de önmagában még nem jelenti az Európától való elfordulást. Az Egyesült Államok nem mond le világhatalmi hegemon szerepéről, de ereje korlátozott, ezért globálisan meg akarja osztani a terheket Európával, és annak legerősebb országával, anélkül, hogy az mint rivális veszélyeztetné az érdekeit. Bizonyos, hogy a német-amerikai viszony továbbra is aszimmetrikus marad, de a német külpolitikának az európai integráció erősítésével is törekednie kell arra, hogy a gazdasági óriásnak, de politikai törpének titulált Európa az Egyesült Államok legalább közel egyenrangú partnere legyen, és a transzatlanti kapcsolatokban Berlinnek azokra a

⁵³⁷<http://www.stern.de/video/video-steinmeier-verteidigt-ausreiseaufforderung-an-amerikanischen-geheimdienst-vertreter-2123245.html>. Letöltés: 2104.07.21.

⁵³⁸ 2013 nyarán, a lehallgatási ügy kirobbanásakor Steinmeier az SPD Bundestag-beli frakcióvezetőjeként személyesen is a viták keresztjébe került, amikor az CDU/CSU és az FDP (az SPD támadásait visszaverve) őt tette felelőssé azért, hogy 2002-ben a Szövetségi Kancellári Hivatal akkori vezetőjeként megállapodást kötött a BND és az NSA közötti együttműködésről. Bár Steinmeier elismerte, hogy 2001. szeptember 11. után az USA-val megerősítették a titkosszolgálati együttműködést, határozottan cáfolta, hogy ennek bármi köze lenne ahhoz a vádhoz, hogy az USA 2005 óta célzott adatgyűjtést folytat Németországban. Ld: <http://www.stern.de/politik/deutschland/vorwuerfe-gegen-steinmeier-nsa-spaehaffaere-erreicht-die-spd-2048417.html>. Letöltés: 2014.07.01.

területekre kell fókuszálnia, ahol az együttműködés kölcsönös előnyöket ígér, és amelyek hosszú távon Európának a globális versenyben való fennmaradását szolgálják.

A lehallgatási botrány nem alaptalanul váltott ki indulatokat és kiábrándultságot Németország részéről, de a német-amerikai kapcsolatokat nem rendítette meg alapjaiban, legalábbis az ügy csak az egyik zavaró tényező volt az évtizedek óta elhidegülő kapcsolatokban. A konfliktus rávilágított arra is, hogy számos érdekellet és felfogásbeli különbség ellenére a transzatlanti és a német-amerikai és együttműködés Németország számára kiemelkedő fontosságú, és az Egyesült Államok számára is fontos marad. A német külpolitika vezetői, beleértve a kancellárt és a szövetségi kormányt, nem a konfliktus kiélezésében, az Amerika-ellenesség felerősödésében voltak érdekeltek, mert, bár ismét bebizonyosodott, hogy a felek között komoly nézeteltérések vannak (például az emberi jogok, a személyes adatok védelme és a terrorizmus elleni harc kérdésében), a transzatlanti kapcsolatokban az érdekezések továbbra is meghatározóak maradtak.

A botrányt német részről sokan úgy értékelték, hogy az alapjaiban rendítette meg a kétoldalú kapcsolatokat. Mindenesetre kiderült, hogy az Egyesült Államoknak mások az elképzelései a barátságról, mint a németeknek, jobban figyelembe veszi a saját érdekeit és azt, hogy a szövetségesek mennyire hasznosak számára. A németek viszont úgy gondolták: a baráti kormányok közötti kémkedés aláássa a partnerséget is.

Egyes német elemzők úgy vélték, hogy a csalódásért éppen maguk a németek okolhatók a saját naivitásukért, mivel *túlságosan idealista elképzeléseket alakítottak ki* arról, hogyan kell a barátokkal viselkedni, *miközben a világ megváltozott*, összetettebb lett. Németország hatalma is megnőtt Európában, anélkül, hogy a németek ennek a következményeit is felvállalták volna. Az USA pedig 2001. szeptember 11. óta radikalizálódott, katonailag kimerült, már magában sem bízik, inkább a szükségesnél több titkosszolgálatot bíz meg, ahelyett, hogy másokra hagyatkozna, felmorzsolta a világban kialakított finom barátságok és szövetségek rendszerét, és elfelejtette, hogyan kell másokkal beszélni. Az Egyesült Államokban szeptember 11. óta a politikában és a biztonsági apparátusban azok az erők jutottak hatalomhoz, akik ártottak annak az amerikai kisugárzásnak, amely szerint az Egyesült Államok a demokrácia példaképe és a szabadság világítótornya, és elfelejtették a szövetségkötés képességét. Az Egyesült Államok – attól való zavarában, hogy elveszíti világhatalmi státusát – hol Kelet-Ázsiában,

hol a Közel-Keleten van jelen, és egyre kevésbé Európában. Németország pedig ma egyre jobban Európára fókuszál, és az országban egyre gyakrabban lobban fel az Amerika-ellenesség. Mindez együtt azt eredményezte, hogy a két ország az évek során csendben eltávolodott egymástól. A kémbotrány ezután a kapcsolatok zuhanását idézte elő. A kémügy leleplezése mindenestre rávilágít a két ország kapcsolatában meglévő aránytalanságra. Egy sommás vélemény szerint – amellyel nem feltétlenül kell egyetértenünk – a kémkedési ügy bebizonyította, mennyire sérült az Egyesült Államok politikai értékrendszere, Németországban pedig a morális felháborodás meghaladja az ország valódi erejét (Kornelius [2014]).⁵³⁹

Valószínűleg közel áll az igazsághoz az a megállapítás, hogy a kémkedési ügy leleplezésére adott heves reakciók tulajdonképpen a transzatlanti kapcsolatok állapotára vonatkozó német bizonytalanság „tünetei” voltak. Úgy is mondhatjuk, hogy a kémkedés leleplezése valószínűleg az *utolsó csepp volt a pohárban* a német közvélemény számára. Bár az ügy 2003 óta, az iraki háború körüli ellentét óta valóban a legnagyobb veszélyt jelentette a kapcsolatokra nézve, súrlódások más területeken is voltak és vannak. Az Európából történő csapatkivonások⁵⁴⁰ és az Obama elnök által meghirdetett, Ázsia felé fordulás stratégiája pedig azt az *aggódmalmat növelték, hogy az Egyesült Államok már nem kíván „gondoskodni” Európáról*, és elveszítheti a Németországgal és Európával való szoros partnerségben való érdekeltségét (Rytz [2014]).⁵⁴¹ Az NSA-botrány ráébresztette a németeket egyfelől arra, hogy egyeztetniük kell a partnereikkel a titkosszolgálatok jellegéről és közben meg kell erősíteniük a saját kémelhárításukat, másfelől arra, hogy érdekeken alapuló partnerséget alakítsanak ki az Egyesült Államokkal. Fontos, hogy indulatoktól mentes, józan és érdekektől vezérelt vitát keressenek és folytassanak a kapcsolatok kilátásairól (Riecke [2013]).⁵⁴²

⁵³⁹ Kornelius, Stefan [2014]: *Deutsch-amerikanische Beziehungen. Im freien Fall*. sueddeutsche.de, 17. Juli 2014, <http://www.sueddeutsche.de/politik/deutsch-amerikanische-beziehungen-im-freien-fall-1.2048913>. Letöltés: 2014.07.12.

⁵⁴⁰ Ld. a német-amerikai kapcsolatok változásánál. Ide tartozik az amerikai kulturális jelenlét csökkenése és az országban működő Amerika-intézetek bezárása is.

⁵⁴¹ Rytz, Henriette [2014]: *Transatlantische Beziehungen neu ausrichten. Für eine proaktive und pragmatische Politik gegenüber den USA*. In: WeltTrends • Zeitschrift für internationale Politik • 95 • März/April 2014 • 22. Jahrgang • S. 49–57. http://www.hrytz.de/mediapool/144/1442820/data/Artikel_Rytz_Ver_ffentlichung.pdf. Letöltés: 2014.08.06.

⁵⁴² Riecke, Henning [2013]: *Wachsamer Partnerschaft. Der NSA-Skandal liefert neue Impulse für die deutsch-amerikanischen Beziehungen*, in: DGAP-standpunkt, 11. November 2013 N°7 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24563>. Letöltés: 2014.07.22.

A „lehallgatási botrány” a német „civilhatalom” elleni súlyos támadásnak minősült, mivel a barátok közötti kémkedés éppen azon az értékközösségen ütött rést, amely a „civilhatalom” központi eleme, mert durván megsértette a nemzetközi jogot és az emberi jogokat, amelyek érvényesítésére Németország „civilhatalomként” a nemzetközi kapcsolatok civilizálása érdekében törekszik. Az Egyesült Államok titkos és unilaterális akciója következtében nemcsak a közös értékek sérültek, de a multilateralizmus elve is. Németország ezzel szemben „civilhatalomként” a megdöbbenését és tiltakozását fejezte ki, és ugyancsak „civilhatalomhoz” illő módon törekedett az ügy mielőbbi tárgyalásos (civilizált) rendezésére, ügyelve arra, hogy az eset ne okozzon maradandó károkat a kétoldalú viszonyban. A konfliktusban való német kiállás a normalizálódott, öntudatosabbá vált német külpolitika egyik jele volt, jóllehet, mindkét fél a legszívesebben inkább kihagyta volna ezt a kellemetlen epizódot a kapcsolataik történetéből.

6.5 Oroszország – a pragmatikus viszony

A német-orosz ellenségeskedés a XX. században két világháborúhoz vezetett és a megosztott Berlint „a hidegháború legnagyobb feszültséggel teli előrsévé” tette (Stent [2007]).⁵⁴³ A kelet-nyugati szembenállás megszűntével Németország Oroszország-politikájának feltételei alapvetően megváltoztak, a német újraegyesítéssel a német külpolitika mozgásterét jelentősen kibővült. A korábbi kétpólusú világrendben a nyugati szövetségbe integrált bonni szövetségi köztársaság a keleti blokk országaival jóval korlátozottabb politikai kapcsolatokat tarthatott fenn, mint a nyugati szövetségeseivel. Nyugat-Németország létérdeke volt, hogy a nyugati világ része legyen, miközben a német nemzet megosztottsága, frontország szerepe miatt a keleti és a nyugati világ közötti enyhülésben volt érdekelt (Hellmann [2011]).⁵⁴⁴ A német külpolitika számára ez a két cél állandó és nehezen összeegyeztethető ellentmondásban állt egymással, ami rendkívüli módon beszűkítette a külpolitika mozgásterét és kiszolgáltatottá tette másoknak. Ezzel szemben mára Németország keleti szomszédai a szövetségesei, sőt a Németországgal való szoros összefonódás miatt ezek a partnerek jelentős mértékben függenek Németországtól, különösen a német gazdaság támogatásától.

⁵⁴³ Stent, Angela [2007]: *Russland*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 436-457, p. 438

⁵⁴⁴ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 747

Németország számára Oroszország olyan nagyhatalom, amely a méretei, népességszáma, történelmi szerepe, katonai és természeti forrásai, piaci potenciálja alapján kiemelt figyelmet érdemel. Oroszország a német biztonságpolitikában a „szürke zónába” tartozik, *sem nem ellenség, sem nem szövetséges* (Spanger [2011]).⁵⁴⁵ A hidegháború után a Szovjetunió általi fenyegetettség megszűnt, és az új helyzetben Németország abban volt érdekelt, hogy Oroszország békés, demokratikus átalakulását támogassa, attól a szükségstől is vezérelve, hogy megóvja magát az Oroszország gyengeségeiből eredő lehetséges destabilizáló hatásoktól (Stent [2007]).⁵⁴⁶ A két ország kapcsolataiban közös kiindulópont volt, hogy a Szovjetunió felbomlásával *Oroszország is új identitást keresett*, és a nagyhatalmi státusz hirtelen elvesztéséből eredő problémákat Németország értette meg a leginkább, amely a történelme során hasonlóan átélte a veszteség és az újrakezdés nehézségeit. A kétoldalú viszony azonban *asszimmetrikus* jelleget mutatott: a német újraegyesítés befejezéséhez Németország kevésbé volt rászorulva Oroszország támogatására, mint Oroszország a demokratizáláshoz nyújtott német segítségre. Helmut Kohl kancellár támogatta Borisz Jelcin első demokratikusan megválasztott orosz elnököt, nem utolsósorban annak tudatában, hogy Németország sokat köszönhet Oroszországnak, amiért a német újraegyesítésnek nem állt útjában. Gerhard Schröder ugyanakkor elhatárolódott a Kohl és Jelcin időszakát jellemző „szaunadiplomáciától”, a Schröder kancellár és Joschka Fischer külügyminiszter által képviselt új német politikugeneráció normalizálódást, új, pragmatikus politikát hirdetett meg Oroszországgal is. Az új öntudatos, a német önérdeket követő német külpolitika az oroszországi viszonyban is hamar megmutatkozott: az 1999-es koszovói háború súlyos tehertételt jelentett a német-orosz kapcsolatokban, a koszovói rendezésben való német katonai részvétel rádöbentette Oroszországot arra, hogy Németország „normális katonai hatalommá vált” (Daalder/O’Hanlon [1999]).⁵⁴⁷ Oroszországnak olyan normalizálódott Németországgal kellett szembe néznie, amelynek baloldali vezetésű kormányzata jóval kritikusabb az elődjénél az oroszországi belpolitikát illetően (Stent [2007]).⁵⁴⁸ Schröder kancellár és

⁵⁴⁵ Spanger, Hans-Joachim [2011]: *Die deutsche Russlandpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 648-668 p. 657

⁵⁴⁶ Stent, Angela [2007]: *Russland*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 436-457, p. 439

⁵⁴⁷ Daalder, Ivo H. / O’Hanlon, Michael [1999]: *Unlearning the Lessons of Kosovo*. In: *Foreign Policy*, Nr. 1161, pp. 128-140, p. 137

⁵⁴⁸ Stent, Angela [2007]: *Russland*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 436-457, p. 444

Putyin elnök idején a kétoldalú kapcsolatokat a pragmatizmus és a realizmus politikája, a hosszútávú stratégiai partnerség jellemezte, amelynek kiemelt célja volt, hogy Oroszországot az euroatlanti struktúrákba integrálja. A kancellár 2001-ben kijelentette: „Németország úgy tekint magára, mint Európa Oroszország-politikájának impulzusadója és motorja”. [...] „Az európai és a német keleti politika súlypontja Oroszország. [...] Ez nem jelenti azt, hogy el akarunk bújni Európa mögé. De azt az elkötelezettséget fejezi ki, hogy az Oroszországgal fenntartott viszonyban minden különutat kizárunk. A szövetségi kormány a német-orosz viszonyt mindenekelőtt európai kategóriákban értelmezi. Ez az alap és a hivatkozási keret, ha azt mondjuk, hogy a két nemzet viszonyában új normalitást akarunk teremteni: illúziók, szentimentalitás nélkül, nyíltan, bizalommal telve és elkötelezetten, de a saját mindenkori fontos önérdekeink megtagadása nélkül” (Schröder [2001]).⁵⁴⁹ Elemzők ezzel szemben rámutattak arra, hogy ez a kinyilatkoztatás 2003-tól elveszette érvényét: azt követően az önérdekekre való hivatkozás az Oroszországhoz való közelség igazolására szolgált, nem pedig az elhatárolódásra, vagyis „a német Oroszország-politikának Európa már nem kiindulópontja, hanem a célpontja” lett (Spanger [2011]).⁵⁵⁰ Schröder úgy vélte, hogy Európának Németországról kellene példát vennie és ugyanúgy stratégiai partnerséget kellene kötnie Oroszországgal. A német és orosz gazdasági, kereskedelmi és politikai érdekeken alapuló, intenzívvé és szorossá vált német-orosz kapcsolatokat nem övezte egyértelmű elismerés sem a német közvélemény, sem a szövetségesek részéről. A német-orosz viszony megváltozott minősége az iraki válságban is megmutatkozott, amikor Schröder kancellár Chirac francia és Putyin orosz elnökkel közösen háború elleni koalíciót alkotott, megkockáztatva, hogy a transzatlanti kapcsolatokban törés következik be. A német-orosz gazdasági együttműködés a kapcsolatok fontos motorja maradt, Oroszország Németország legfontosabb kereskedelmi partnere lett, Németország orosz energiainporttól való függősége megnőtt. 2006-ban Lengyelország részéről megütközést váltott ki a Lengyelországot és a balti államokat megkerülő német-orosz „Északi Áramlat” gázvezeték építése, amelyben azok az európai országok, amelyeket a vezeték megkerült, az érdekeik veszélyeztetését látták, és amelyről Radoslaw Sikorski akkori lengyel védelmi miniszternek a rossz emlékű Molotov-Ribbentrop-paktum jutott az

⁵⁴⁹ Schröder, Gerhard [2001]: *Partner Russland: Gegen Stereotype, für Partnerschaft und Offenheit – eine Positionsbestimmung*. In: Die Zeit, 5.4.2011

⁵⁵⁰ Spanger, Hans-Joachim [2011]: *Die deutsche Russlandpolitik*: In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 648-668 p. 652

eszébe.⁵⁵¹ A Schröder kormányzatot követően a német Oroszország-politika alapvető irányai továbbra is érvényben maradtak, a két ország közötti gazdasági kapcsolatok továbbra is stabilizáló tényezőt jelentettek. Folyamatos feszültségek jelentkeztek viszont a két ország között az oroszországi emberi jogi helyzet német bírálata miatt, Merkel kancellár és Putyin elnök hűvös kapcsolata messze nem volt összehasonlítható Schröder kancellár és Putyin elnök látványos barátságával.

2008-ban Angela Merkel szövetségi kancellár a NATO bukaresti csúcstalálkozóján nem támogatta Georgia és Ukrajna meghívását a NATO „*Membership Action Plan*” programba,⁵⁵² amiben egyesek Németországnak a nemzeti érdekek politikájához való visszatérését látták (Spanger [2011]).⁵⁵³ A német álláspontban valójában az újraegyesített Németország Oroszország-politikájának folytonossága nyilvánult meg, Németország ugyanis fontos szerepet játszott abban, hogy enyhítse Oroszországnak a NATO és az Európai Unió bővítésével kapcsolatos aggodalmait. Bukarestben megmutatkozott az Egyesült Államok és Németország felfogása közötti különbség az Oroszországhoz fűződő viszonyt illetően: az amerikai felfogás szerint Oroszország hegemoniális befolyásra törekszik a Kaukázusban, nem fogadja el sem a NATO központi értékeit, sem a területi „status quo”-t Európában, az Oroszországgal való együttműködés ezért csak korlátozottan lehetséges és Moszkvának semmiképpen nem lehet vétőjoga az új NATO-tagok felvételét illetően. Ezzel szemben Németország (más tagállamokkal, így Franciaországgal és Olaszországgal együtt) amellet érvelt, hogy *tekintettel kell lenni Oroszország érdekeire is*, és azt szorgalmazta, hogy Oroszországot szorosán a NATO-hoz kell kötni (Kaim/Niedermeier [2011]),⁵⁵⁴ (Kaim [2010]).⁵⁵⁵ Németország üdvözölte Horvátország, Albánia és Macedónia felvételét, azonban határozottan elutasította Ukrajna és Georgia meghívását a NATO előszobájába, amivel világossá akarta tenni, hogy addig támogatja a szövetség „nyitott kapu” politikáját, amíg az nem okoz helyrehozhatatlan károkat az

⁵⁵¹ Ld: <http://euobserver.com/foreign/21486> Letöltés: 2019.01.20.

⁵⁵² A program a NATO-tagságra törekvő országoknak nyújt segítséget a tagfelvétel politikai és katonai feltételeinek teljesítéséhez, olyan adaptációs folyamat kezdetét jelöli, amelynek végén a tagság valószínűsíthető.

⁵⁵³ Spanger, Hans-Joachim [2011]: *Die deutsche Russlandpolitik*: In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 648-668 p. 649

⁵⁵⁴ Kaim, Markus / Niedermeier, Pia [2011]: *Deutsche NATO-Politik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 106-125 p. 113-114

⁵⁵⁵ Kaim, Markus [2010]: *NATO-Russland: A New Deal?*, *Welt Trends*, 70, (Jan.-Feb.), p. 9-15. p. 9

oroszlországi kapcsolatokban (Overhaus [2009]).⁵⁵⁶ Steinmeier külügyminiszterként a NATO-bővítés kérdésében ekkor Moszkva oldalán foglalt állást, mondván: Ukrajna és Georgia felvétele már túlterhelné az oroszországi kapcsolatokat, „a külpolitikánk a Moszkvához fűződő viszonyban a Koszovó elismeréséről nehezen meghozott döntés után elérte a határát”, Oroszlországnak ugyan nincs vétőjoga a kérdésben, de nem indokolt további tehernek kitenni az orosz viszonyt.⁵⁵⁷ A vita mindenestre megmutatta, hogy Németorszlág a NATO-szövetségben belüli *transzatlanti nézeteltérések árán* is fokozott mértékben kész a német érdekek képviseletére (Haftendorn [2008]).⁵⁵⁸

2013 novemberében ugyanakkor Merkel már arra panaszkodott, hogy néhány kelet-európai és kaukázusi állam, amelyek az Európai Unió Keleti Partnerség programja keretében szeretnének együttműködni, jelentős nyomásnak vannak kitéve, és ígéretet tett arra, hogy segít ennek a nyomásnak ellenállni, mondván, „az Unióhoz való közeledésben harmadik személyeknek nem lehet vétőjoguk.”⁵⁵⁹ Merkel kancellár ekkor első alkalommal beszélt az Oroszlországgal való kelet-európai geopolitikai rivalizálásról, amikor az együttműködni szándékozó országok pártjára állt (Bierling [2014]).⁵⁶⁰ Speck szerint ezzel a kancellár egy nagyhatalom vezetőjeként lépett fel, azt tette, amit egy nagyhatalom vezetői szoktak: más nagyhatalmakat visszaszorítanak, a kisebbeknek pedig védelmet kínálnak. Merkel kancellár megmutatta: már nem tart attól, hogy konfrontálódjon Oroszlországgal Kelet-Európa miatt (Speck [2013]).⁵⁶¹ A 2013-ban kezdődött *ukrán válságban* Németorszlág Franciaorszlággal és Lengyelorszlággal közösen kezdeményező szerepet vállalt a szembenálló felek közötti közvetítésben, a kelet-ukrajnai háború befejezését, a minszki megállapodások betartását szorgalmazza, mert az Európa határán dúló háborút Németorszlág számára is nagy kockázati tényezőnek tekinti. 2014 tavaszán a Krím Oroszlorszlág általi megszállása egyfajta „stratégiai sokkhatás” volt Németorszlág számára, amely a többi nyugati országnál jobban hitt a „váltózás a kereskedelem révén” („Wandel durch Handel”) elképzelésben, abban, hogy Oroszlorszlágot leginkább a

⁵⁵⁶ Overhaus, Marco [2009]: *Die deutsche NATO-politik: Vom Ende des kalten Krieges bis zum Kampf gegen den Terrorismus*. Baden-Baden, Nomos

⁵⁵⁷ Ld: http://www.focus.de/politik/ausland/nato-erweiterung-steinmeier-gibt-usa-kontra_aid_267971.html
Letöltés: 2019.01.12.

⁵⁵⁸ Haftendorn, Helga [2008]: *The View from Berlin: Germany as a Self-assured European Middle Power*. In: Schmidt, Peter (Hrsg): *A Hybrid Relationship. Transatlantic Cooperation beyond NATO*, Frankfurt a.M.: Peter Lang

⁵⁵⁹ Bundestag, Plenarprotokoll, 18/2, 18.11.2013 p. 24-26. p. 26

⁵⁶⁰ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014, p. 247

⁵⁶¹ Speck, Ulrich [2013]: *The battle over Ukraine: Towards a new geopolitical game. Ultimately it 's about power*, CNN, 4.12.13, <http://edition.cnn.com/2013/12/04/opinion/ukraine-protests-eu-speck/index.html>
Letöltés: 2019.01.10.

gazdasági interdependencia révén lehet a demokrácia és a gazdasági együttműködés irányában bátorítani. Ezért hezitált kezdetben az Oroszország elleni szankciók kivetésével kapcsolatban, de a malajziai repülőgép katasztrófája után, azután hogy az Oroszország által támogatott szeparatisták lelőttek egy malajziai repülőgépet Kelet-Ukrajna fölött,⁵⁶² változtatott az álláspontján és más tagállamokat is meggyőzött a szankciók mellett (Kundnani [2014]).⁵⁶³ Németország határozottan elítéli a Krím Oroszország általi megszállását, amelyet a nemzetközi jog súlyos megsértésének tekint,⁵⁶⁴ Az orosz-ukrán válságban azonban mind az oroszországi energiaimport, mind a német export érdekében a szankciók minimalizálásában érdekelt és óv Oroszország elszigetelődésétől.

Németország az Oroszországgal fenntartott kapcsolataiban az újraegyesítés után határozottan támogatta Oroszország békés, demokratikus átalakulását, ami teljességgel megfelelt a „civilhatalmi” koncepciónak, amelyben fontos cél a nemzetközi kapcsolatok civilizálása, a demokratikus erők, a jogállamiság kialakulásának támogatása. Tekintettel volt Oroszország érzékenységre, az európai és világbéke iránti elkötelezettség alapján, mintegy Oroszország „védőügyvédjeként” támogatta, hogy bevonják a nyugati struktúrákkal való együttműködésbe. „Civilhatalomra” jellemző módon Oroszországgal is a nemzetközi kapcsolatok legalizálására és intézményesítésére, valamint a nemzetközi jog érvényesítésére törekszik. Ez utóbbi nemcsak a külpolitikai stílusában, hanem a civilhatalmi eszközeiben is megmutatkozik, például amikor támogatja az Oroszország ellen a krími jogsértése miatt bevezetett *kollektív szankciókat*. A konfliktusban álló felek közötti kompromisszumkeresésben és megbékélésben való kezdeményezés és közvetítő szerep felvállalása ugyancsak illeszkedik abba a koncepcióba, amely egy korábbinál is határozottabb „civilhatalom” képét mutatja. A normalizálódás jelének tekinthető ugyanakkor, hogy Németország az értékalapú, normavezérelt külpolitika fenntartása mellett pragmatikusabb külpolitikát követ, határozottabban kész kiállni a saját érdekeiért is, különösen, ami a kétoldalú kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok fejlesztését illeti Oroszországgal, akkor is, ha emiatt konfrontálódik a szövetségeseivel.

⁵⁶²2014. július 17-én a Malaysia Airlines Amszterdamból Kuala Lumpurba tartó MH17 járata Ukrajna konfliktus által sújtott területe fölött eltűnt a radar-képernyőről. A gép a rakétalövés után lezuhant, 283 utas, köztük 80 gyerek, valamint a 15 fős személyzet életét veszítette. Ld: <http://www.bbc.com/news/world-europe-28357880> Letöltés: 2019.01.12.

⁵⁶³ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, C. Hurst & Co. 2014, p. 115

⁵⁶⁴ <http://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/ukraine-node/ukraine-konflikt/2165944>
Letöltés: 2019.09.10.

6.6 Izrael – a különleges kapcsolat

A második világháború utáni nyugatnémet köztársaságban a nemzeti szocialisták által elkövetett holokauszt miatti büntudat alapvetően meghatározta a németek önképét és a külpolitika önként vállalt korlátait. A zsidóság iránt érzett felelősség miatt az újraegyesült Németország külpolitikájában az Izraelhez fűződő kapcsolatok mindig különlegesek voltak. Az izraeli politikusok és a közvélemény németekhez való viszonyulására alapvetően rányomta bélyegét a bűnökkel terhelt múlt. A német kormányzat újraegyesítést megelőző és utáni politikája sikeresen igyekezett enyhíteni azokat az izraeli félelmeket, hogy egy új, antiszemita színezetű német nagyhatalom van kialakulóban (Wolffsohn/ Brechenmacher [2007]).⁵⁶⁵, ⁵⁶⁶Az újraegyesítés óta a német Izrael-politikát a kontinuitásra való nagyfokú törekvés jellemzi, ugyanakkor a változás, az öntudatosabb német külpolitika jelei is megmutatkoznak.

A Kohl-kormány idején a kapcsolatok Izraellel stabilak voltak, a kancellárnak 1995 júniusában Izraelben szívélyes fogadtatásban volt része (a látogatás alkalmával nagyvolumenű német beruházási megállapodások is születtek), a következő év januárjában Weizman izraeli elnök látogatott Németországba, ahol a Bundestag előtt is felszólalt. Schröder kancellárnak ezzel szemben hűvös volt a viszonya az izraeli vezetéssel, 2000-ben ugyan ellátogatott Izraelbe Ehud Barak miniszterelnök kormányzása idején, 2005-ben azonban nem utazott el Izraelbe, amikor a német-izraeli diplomáciai kapcsolatok felvételének 40. évfordulójának megünneplésére kapott meghívást. A két ország viszonyát negatívan befolyásolta az a ki nem mondott *véleménykülönbség*, amely a 2003-as *iraki háborúval kapcsolatos* eltérő magatartásban nyilvánult: Németországgal ellentétben Izrael ugyanis egyértelműen támogatta az Egyesült Államok háborúját (Wolffsohn/Brechenmacher [2007]). Elemzők rámutatnak, hogy a két országnak az iraki háborúval kapcsolatban azért tért el az álláspontja, mert alapvető közöttük a felfogásbeli különbség a történelemből levont tanulságokat illetően: Németország számára a XX. század történelmi tapasztalatából a pacifizmus következik, a

⁵⁶⁵ Wolffsohn, Michael / Brechenmacher, Thomas [2007]: *Israel*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): Handbuch zur deutschen Außenpolitik, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 506-520, p. 515

⁵⁶⁶ Az izraeli közvéleményt negatív irányba befolyásolta, hogy a 80-as évek elejétől tudott volt, hogy Irak német cégek segítségével vegyi fegyvereket gyártott és a mérgező gáz az izraeli államot fenyegette. Amikor 1991. január 17-18-án az öbölháborúban a nemzetközi szövetségesek csapására válaszul iraki rakéták csapódtak be Tel-Avivban és Haifában, Izraelben sokan úgy érezték, a németek a háború óta nem változtatták meg a zsidókhöz való hozzáállásukat. A német közvélemény ugyanakkor támogatta a Bundestag azon döntését, hogy Németország légvédelmi és más fegyvereket szállít Izraelnek. Ld: Forschungsgruppe Wahlen [1991]: *Politbarometer*. In: Süddeutsche Zeitung, 19.2.1991

politikában az erőszak alkalmazása tabunak számít, a több mint kétezer éve üldözött népet képviselő izraeli államnak viszont a *katonai védekezőképesség* („Wehrhaftigkeit”) a túlélés elengedhetetlen feltétele, ez pedig *Izrael számára azt is jelenti, hogy szükség esetén erőszakot is kell alkalmazni* (Wolffsohn/Brechenmacher [2007]).⁵⁶⁷ Az izraeli kapcsolatok ellenében hatott az is, hogy Németország gazdasági megfontolásokból fontosnak tartotta a kapcsolatok erősítését a szénhidrát-készletekkel rendelkező arab országokkal. Ettől függetlenül a Schröder-kormány is támogatta az izraeli fegyvereladásokat, hogy katonai segítséget nyújtson Izraelnek az esetleges iráni atomhatalom általi fenyegetéssel szemben.⁵⁶⁸

Angela Merkel kancellár az izraeli kapcsolatokat a kezdetektől fogva magához ragadta, elődjétől eltérően egyik első külföldi útja rögtön Izraelbe vezetett. Merkel kancellár különös elkötelezettséget vállalt a Németország és Izrael közötti kapcsolatok iránt. Megerősítette Németország és Izrael kapcsolatait, valamint az ENSZ Biztonsági Tanácsa öt tagjával együtt intézkedéseket tett annak érdekében, hogy nagyobb nyomást gyakoroljon az iráni rezsimre a nukleáris programjának megállítása érdekében, mint Schröder tette. A Merkel-kormány határozottabban támogatja Izrael egzisztenciához való jogát, a véleménykülönbségek esetén azonban világosan *kifejezi a bírálát is* (Hellmann [2011]).⁵⁶⁹ 2008 márciusában Merkel kancellár Izrael állam megalapításának 60. évfordulója alkalmából a Knessetben elmondott beszédében elődeinél is tovább ment: nemcsak Németország *Izrael biztonsága iránti különleges történelmi felelősségéről* beszélt, hanem azt *a német „államérdek részének”* is nevezte („*Teil der Staatsräson*”), amely soha nem képezheti tárgyalás alapját, és nem hagyott kétséget a felől, hogy ez „nem üres szó” (Merkel [2008]).⁵⁷⁰ Másrészt a kancellár a beszédében Izraelt „zsidó

⁵⁶⁷ Wolffsohn, Michael / Brechenmacher, Thomas [2007]: *Izrael*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 506-520, p. 516, p. 519

⁵⁶⁸ A szociáldemokrata-zöld koalíció hatalomba lépésekor, 1999-2000-ben megnőtt az Izraelbe szállított hadi fegyverek mennyisége, 1,9 milliárd német márkára, ezzel Izrael az első helyre került a „harmadik országokba” szállított hadifegyver-eladási rangsorban. Ezek az eladások tartalmazták azt a három darab delfin-osztályú tengeralattjárót is, amelyekről még a Kohl-kormány állapodott meg. Összességében a vörös-zöld koalíció idején lényegesen magasabb volt az izraeli fegyvereladás, mint az előző kormány idején. Ld: BMWi [2010]: *Rüstungsexportberichte 1999-2008*, <https://www.waffenexporte.org/wp-content/uploads/2011/06/R%c3%bcstungsexportbericht-2008.pdf> Letöltés: 2019.02.12.

⁵⁶⁹ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH, 2011, pp. 735-757, p. 748

⁵⁷⁰ Merkel, Angela [2008]: *Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel vor der Knesset*, 18.3.2008, <http://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796170> Letöltés: 2018.12.12.

államként” ismerte el, ahogyan az izraeli vezetés mindig is szerette volna.⁵⁷¹ A kancellár az Egyesült Államok Kongresszusa előtt hasonló kijelentést tett, amely szintén úgy volt interpretálható, hogy Izrael állam megtámadása esetén Németország katonai segítséget nyújtana számára, mondván, „*aki Izraelt fenyegeti, minket is fenyeget*” (Merkel [2009]).⁵⁷²

2009 tavaszán Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnök hivatalba lépése után romlottak a német-izraeli kapcsolatok. Németország az Európai Unióban közvetítőszerpet vállalt az inkább Izrael-párti és az inkább Palesztina-párti országok között. 2009 augusztusában vita támadt a két kormányfő tanácsadói között, amely azzal fenyegetett, hogy Netanjahu lemondja a németországi látogatását, ha Merkel nem áll el attól a szándékától, hogy bírálja az izraeli telepítést a megszállt ciszjordániai területeken. 2011-ben még inkább megmutatkoztak a német-izraeli véleménykülönbségek: Izraelben megütközést váltott ki, hogy február 11-én Németország megszavazta az ENSZ Biztonsági Tanácsának azon határozatát, amely jogellenesnek ítélte a telepítéseket, bár az Egyesült Államok vétója megakadályozta a határozat elfogadását, Németország első alkalommal Izrael-kritikus döntés mellett szavazott (Bierling [2014]).⁵⁷³ 2011 áprilisában Netanjahu németországi látogatásán Merkel biztosította őt arról, hogy Berlin egy Ramallában egyoldalúan kinyilvánított palesztin államot nem fog elismerni, ezután novemberben valóban Palesztina UNESCO-tagsága ellen szavazott, az Egyesült Államokhoz hasonlóan. Merkel kancellár ugyanakkor német kormánytól eddig szokatlanul keményen, éles hangon bírálta „*a nemzetközi jogba ütköző*” és „*semmivel sem igazolható*” *izraeli telepítéseket*, ami a német lakosság többségének véleményét is visszatükrözte (Lau [2011]).⁵⁷⁴ Mindezek után érthető, hogy a zsidósággal szembeni büntudat ellenére és az izraeli telepítési politikán magát felbosszantva, Németország 2012. november 29-én az ENSZ Közgyűlés

⁵⁷¹ A két kijelentés Németország Izrael iránti különleges felelősségét hangsúlyozta, mégsem volt problémamentes. A „zsidó állam” kifejezés nyitva hagyta, hogy ez mit jelent az Izraelben élő arab és más nem zsidó kisebbségek számára. Szintén nem volt világos, hogy a „Staatsräson” fogalmának használata valóban azt jelentette-e, hogy szükség esetén aktív katonai támogatást nyújtana Izraelnek, egy ilyen lépésre vajon fel van-e készülve a Bundeswehr, és egyáltalán ez mennyire felel meg az alkotmánynak. Ld: Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014, p. 253

⁵⁷² A beszédben a kancellár kijelentette, hogy a holokausztot tagadó, Izraelt fenyegető és létezési jogát tagadó iráni elnök kezébe nem kerülhet atomfegyver. Ld: Merkel, Angela [2009]: *Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel vor dem Kongress der Vereinigten Staaten von Amerika*. 3.11.2009, <http://m.bundestkanzlerin.de/bkinm-de/aktuelles/rede-bundestkanzlerin-merkel-vor-dem-kongress-der-vereinigten-staaten-von-amerika-319718> Letöltés: 2018.12.12.

⁵⁷³ Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014, p. 254-255

⁵⁷⁴ Lau, Jörg [2011]: *An den Grenzen der Freundschaft*. <http://www.zeit.de/2011/46/Israel> Letöltés: 2018.12.12.

ülésszakán - Magyarországhoz hasonlóan - tartózkodott a Palesztina ENSZ-tagságával kapcsolatos szavazáson, amellyel nem akadályozta meg, hogy Palesztina államként nem tag megfigyelő státuszt kapjon. Netanjahu nyíltan bírálta a német döntést. A német-izraeli kapcsolatok csak 2013 júliusától enyhültek meg, azt követően, hogy megkezdődtek a Berlin által mindig szorgalmazott izraeli-palesztin béketárgyalások.

Németország mint „civilhatalom” *a nemzeti érdekeit más államok, így Izrael érdekeivel összefonódott* érdekeként határozza meg, az egyetemes értékeket a nemzeti érdekek részének tekinti. A német-izraeli kapcsolatokban Németország a külpolitikai célokat, stílust és eszközöket tekintve is „civilhatalom” szerepben lépett fel, akkor is, ha ez a két állam viszonyában fennakadást okozott, lásd például az iraki háborúval szembeni német pacifista/antimilitarista magatartást, különösen pedig a ciszjordániai területeken zajló izraeli telepépítések *nemzetközi jogi alapon* történő elítélését. A két ország kapcsolataiban Németország „civilhatalmi” szerepe nem gyengült, hanem inkább erősödött. Az Izrael iránti elkötelezettség ellenére Németország kész határozott elvárásokat támasztani különleges partnerével szemben, amit a német-izraeli kapcsolatokban a német külpolitika normalizálódásaként értékelhetünk.

7 NEMZETKÖZI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS ÉS VEZETŐ SZEREP

7.1 Nemzetközi vezetés mint szerep

A német befolyás vagy hatalom növekedéséről szóló fejtegetésekben gyakran keveredik a *hegemónia*⁵⁷⁵ és a *vezetés fogalma*. Ezen a ponton ezért érdemes megnéznünk, hogyan tehetünk különbséget a két fogalom között. Harnisch a nemzetközi társadalomban a *vezetést és a hegemóniát a hatalom két különböző formájaként* írja le. Rámutat arra, hogy a legáltalánosabban elterjedt vélemény szerint a különbség abban áll, hogy a *hegemónia egy szereplő* katonai és gazdasági erőforrásokon alapuló *fölényét* jelenti más nagyhatalmak és az alárendelt, kevésbé jelentős államok fölött. Ezzel szemben *a nemzetközi vezetés, a vezető működésének alapvető feltétele, hogy legyenek követői*, vagyis a vezetés olyan társadalmi szerep, amelynek kötelező kiegészítője, hozzátartozója a követő szerep, vagyis: *követő(k) nélkül nincs vezető*. A hegemóniával vagy az autoritással szemben a vezető szerepek gyakran nem formális jogi jellegűek és *gyakran csak időlegesen* gyakorolják azokat, sőt *meg is oszthatók* másokkal, szemben a hegemóniával és az autoritással, amelyek oszthatatlanok és tartósak (Harnisch [2014]).⁵⁷⁶ *A vezető szerep tehát mindig funkcionális és időben az adott csoport céljára korlátozódik*. A nemzetközi vezető szerep így mindig viszonylagos, mindig egy adott társadalmi vagy országcsoport többi tagjához viszonyítva értelmezhető. A vezető szerep lehet transzformatív vagy stabilizáló, attól függően, hogy milyen a viszonyulása a fennálló rendszerhez (Holsti [1970]).⁵⁷⁷ A vezető fontos feladata, hogy *képviselje a vezetetteket, az adott csoport tagjainak céljait integrálja, a vezetettek számára meg kell adnia a lehetőségét annak, hogy azonosuljanak a csoport céljával* (Harnisch [2014]).⁵⁷⁸ A vezető szerephez „*bróker*” szerep is kapcsolódik, amelynek célja az eltérő célok összehangolása.

⁵⁷⁵ A hegemóniaciklusok elmélete szerint a hegemon állam az, amely a nemzetközi rendszer legerősebb állama, és amely felvállalja a nemzetközi rendszer fenntartását és irányítását.

⁵⁷⁶ Harnisch, Sebastian [2014]: *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, p. 20-21

⁵⁷⁷ Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: *International Studies Quarterly*, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970, pp. 233-309, p. 250-251

⁵⁷⁸ Harnisch, Sebastian [2014]: *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*, In

A különbségeket a következőképpen lehet összefoglalni:

4. számú ábra: A nemzetközi vezetés és a hegemonia összehasonlítása

	nemzetközi vezetés	hegemonia
időbeliség	változó	folyamatos
funkcionalitás	meghatározott	meghatározatlan
kötelezettség	informális	formalizált
irányultság	csoportorientált	státuszmegőrző
megoszthatóság	magas/időleges/funkcionális	alacsony

Forrás: Harnisch [2017]⁵⁷⁹

Az alapvető különbséget a két fogalom között úgy is megragadhatjuk, hogy *a nemzetközi vezetést társadalmi szerepként, míg a hegemoniát társadalmi státuszként* fogjuk fel.

7.2 Németország mint nemzetközi vezető?

„...Európa nélkülözhetetlen nemzetévé váltak. Ne mulasszák el a vezetést.

Nem dominálva, hanem a reformokban vezető szerepet vállalva...” (Sikorski [2011]).⁵⁸⁰

Németország, Franciaországgal együtt, régóta iránymutató az Európai Unióban, visszanyerte dominanciáját Kelet-Európában, igyekszik visszaszerezni a klasszikus szuverén nemzetállami tulajdonságait, miközben az európai integrációs folyamatban kész azok átruházására is. A német állam – nem utolsó sorban az európai integráció által – európai hatalommá emelkedett. Hawel szerint a helyzet iróniájának tűnik, hogy miközben a német államnak két háború során nem sikerült a „földrajzi középhelyzetéből” adódó vezető szerepre szert tenni, most ez gazdasági potenciáljából kiindulva sikerülni látszik (Hawel [2007]).⁵⁸¹ Az európai integráció mélyítése és az integráció keleti bővítése következtében Németország a legerősebb hatalom lett. Normális nemzetállamról mégsem

der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung”, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, p. 26

⁵⁷⁹ Harnisch, Sebastian [2017]: *The myth of German hegemony: assessing international leadership roles of the Merkel governments*. Paper presented at 2017 annual conference of the International Studies Association, Baltimore, February 21-25th 2017

⁵⁸⁰ Sikorski, Radoslaw [2011]: *“Poland and the future of the European Union”*. Berlin, 28. November 2011. Sikorski lengyel külügyminiszter Berlinben a DGPA-n elmondott beszéde: Ld: <http://berlin.msz.gov.pl/resource/20e5da7c-594f-4186-a52a-5857559ed956>. Letöltés 2019.08.11. valamint angolul:

http://dgap.org/sites/default/files/event_downloads/radoslaw_sikorski_poland_and_the_future_of_the_eu_0.pdf Letöltés: 2019.08.11.

⁵⁸¹ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover, p. 89

beszélhetünk, mivel a mai interdependens világunkban már nem léteznek a XIX. századi ideológiákra alapozott klasszikus nemzetállamok, és ez különösen érvényes a világgazdaságban szorosan integrált Németországra.

Az újraegyesítés óta eltelt harminc évben Németország az európai és a nemzetközi politikában számos intézményben, válság- és konfliktushelyzetben vállalt kezdeményező és vezető szerepet, különösen az európai integráció bővítésében és elmélyítésében, az Európai Biztonsági és Védelmi Politikában, a NATO keleti bővítésében, a Dél-európai Stabilitási Paktum létrehozásában, az EBESZ intézményesítésében, a nemzetközi biztonságpolitikában, például a koszovói konfliktus rendezésében, az iráni nukleáris konfliktusban való közvetítésben, a nemzetközi környezetvédelem és az emberi jogok nemzetközi védelme vagy a Nemzetközi Büntetőbíróság létrehozása területén (Harnisch [2014]).⁵⁸²

A „*European Council for Foreign Relations*” kutatóintézet 2012 óta folytat rendszeres felmérést arról, hogyan ítélik meg az Európai Unióban az Európa-politikával foglalkozó szakértők a tagállamok európai vezetői potenciálját. A felmérés adatai azt mutatták, hogy Németország folyamatosan vezet a többi tagállam előtt, a 2018-ban elvégzett felmérés szerint a koalícióképzési képességek alapján Németország 10 politikaterületből 8-nál az első helyen állt. Az integráció elmélyítése iránti elkötelezettségben Franciaország, a közös határvédelem iránti felelősségvállalásban pedig csak Olaszország előzte meg.⁵⁸³

Mint láttuk, a szerepkoncepció elméletében különbséget teszünk a saját, deklarált külpolitikai szerep a más szereplők által *elvárt szerep* között. Németország esetében a szerepmeghatározást megnehezíti a külföldi szereplők elvárásai közötti *ellentmondás*: egyrészt felelős vezető szerepet várnak el tőle, másrészt fennáll a domináns, nacionalista Németországtól való félelem. Az újraegyesítés óta folyamatosan nőnek a német vezető szereppel kapcsolatos elvárások, különösen Németország európai partnerei irányából, mégpedig bizonyos időleges és meghatározott csoportcélok elérése érdekében. A vezetés igényének felvállalása azonban még mindig veszélyeket és kockázatokat rejt magában. A

⁵⁸² Harnisch, Sebastian [2014]: *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, p. 17

⁵⁸³ *EU Coalition Explorer Results of the EU28 Survey 2018 on coalition building in the European Union*. European Council on Foreign Relations (ECFR), 2018, London. http://www.ecfr.eu/page/ECFR269_EU_COALITION_EXPLORER_2018_V1.10.pdf#page=908. Letöltés: 2018.08.18.

német dominanciától való félelem újra feléleszti a régi reflexeket és ellenkoalíciók kialakulásának lehetőségét. Nem kevés bírálatot váltott ki például Volker Kauder, a Bundestag CDU/CSU frakcióvezetőjének 2011 novemberében tett kijelentése, hogy „*Most Európában egyszerre németül beszélnek*”,⁵⁸⁴ miközben a CDU-politikus arról nyilatkozott, hogy Németországnak egy új Európa építésében vezető szerepet kell vállalnia, és egységes európai politikát szorgalmazva az adósságfék, a költségvetési fegyelem és a fokozott ellenőrzés mellett érvelt.

Az euróválság megmutatta, hogy Európában a vezető szerep betöltése nem egyszerű feladat, és már csak azért sem könnyű kormányozni, mert Németország a korábbiakhoz képest kevésbé hajlandó közvetítő szerepet játszani és „csekkfüzet-diplomáciát” folytatni. Egyébként láthatóan más ország sem nagyon igyekszik helyette a vezető szerepet felvállalni (Hellmann [2011]).^{585,586} Timothy Garton Ash 2011-ben azt írta: „ha az európai gazdaságról és valutáról beszélünk, Németország nélkülözhetetlen hatalommá (*indispensable power*) vált” (Ash [2011]).⁵⁸⁷ Berlin nem pályázott az európai gazdaság vezetői szerepére, sőt kényelmetlen is a számára. Az egyesülés után Németország sikeresen megvalósította nemzeti céljait, a német külpolitikára továbbra is nagy befolyása van az exportérdekeknek, mivel a német növekedés strukturálisan a külső kereslet függvénye. *Németországot felkészületlenül érte* az euróválságban rá hárult vezetői feladat, ahogyan az az elképzelés is, hogy vállaljon felelősséget az egész Európai Unióért, kínáljon megoldásokat Európa számára.

A német vezető szerep mellett szól, hogy Németország geopolitikai súlyát jelentősen megnövelte az amerikaiak európai jelenlétének csökkenése és a Szovjetunió összeomlása, majd kivonulása Közép-Európából, másfelől az Európai Unió és a NATO keleti

⁵⁸⁴ „*Jetzt auf einmal wird in Europa Deutsch gesprochen.*” Focus Online, 15.11.2011 http://www.focus.de/politik/weitere-meldungen/cdu-auf-einmal-wird-in-europa-deutsch-gesprochen_aid_684502.html. Letöltés: 2018.08.18.

⁵⁸⁵ Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 735-757, p. 753

⁵⁸⁶ Ha kitekintünk a dolgozat időhorizontján túlra, fontos megemlíteni, hogy időnként Franciaország továbbra is igyekszik magához ragadni a kezdeményezést, stratégiai kérdésekben is, lásd Emmanuel Macron köztársasági elnök 2017. szeptember 26-án a Sorbonne egyetemen elmondott beszédét, ahol bemutatta egy szuverén, egységes és demokratikus Európa megteremtésére irányuló elképzelését. Mindazonáltal a francia elnök ekkor is kiemelte, hogy az Európát érintő súlyos kihívásokkal szemben a német-francia motor szerepe meghatározó. Ld: <http://hu.ambafrance.org/Kezdemenyezes-egy-szuveren-egyseges-es-demokratikus-Europa-megteremtesere>. Letöltés: 2018.08.28.

⁵⁸⁷ Ash, Timothy Garton [2011]: *Everywhere, the European project is stalling, It needs a new German engine*. In: The Guardian, 15.6.2011

bővülésével a korábbi kontinentális peremhelyzetének megszűnése. Németország globális összehasonlításban is vezető állam, a világ negyedik legnagyobb gazdasági hatalma.

Németország esetében a vezető szerep ellen szól ugyanakkor, hogy a vezető állami hatalmát korlátozza a stratégiai kultúra hiánya, valamint az is, hogy a demográfiai mutatói csökkenő tendenciát mutatnak. Berlin ezen kívül továbbra is óvatos a nemzetközi válságok rendezésében való katonai részvételt illetően (a GDP-nek 2018-ban is csak 1,2, 2019-ben 1,38 százalékát költötte katonai kiadásokra),⁵⁸⁸ ami ezután is bírálatra ad okot a szövetségeseknek, különösen az Egyesült Államoknak, mondván, hogy Németország a gazdasági erejéhez képest nem veszi ki eléggé részét a globális biztonsági feladatok ellátásából (Kiss [2011d]).⁵⁸⁹ Németország számára a vezetés szempontjából további hátrányt jelent, hogy Franciaországgal (és a vizsgált időszakban még EU-tagállam) Egyesült Királysággal ellentétben nem állandó tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának, az ezirányú törekvései eddig nem jártak sikerrel, és egyelőre nem is látszanak annak a jelei, hogy újra kísérletet tenne ezen státusz elérésére.

Láthattuk ugyanakkor, hogy a német politikai és stratégiai gondolkodás változóban van. Az új német stratégiának az európai és a világrend egészének változása közben kell meghatározni, hogy a Nyugat részeként a németek milyen szerepet töltsenek be, és azt is, hogy a politikai kapcsolatok globalizálása milyen mértékben tekinthető német és mennyiben európai közösségi feladatnak.⁵⁹⁰

Németországgal szemben *egyszerre jelenik meg a vezetés iránti igény és a német dominanciától való tartózkodás európai reflexe*, az a vád, hogy Berlin nem az unió egységének, hanem vezető nagyhatalmi szerepének konszolidálására törekszik (Kiss [2011c]).⁵⁹¹ Az euróválság különösen megmutatta, hogy a német vezető szerep felvállalása mennyire *érzékeny kérdés* mind Németország, mind az európai partnerek

⁵⁸⁸ <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/150664/umfrage/anteil-der-militaerausgaben-am-bip-ausgewaehelter-laender/> Letöltés: 2019.08.18.

⁵⁸⁹ Kiss, J. László [2011d]: *Hegemonia az euróválság útján*. In: MKI-tanulmányok, T-2011/37, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, p. 9

⁵⁹⁰ Az új stratégiáról szóló gondolkodást szolgálta a 2014 májusában „*Review 2014*” címen Steinmeier akkori külügyminiszter által elindított kilencnapos vitafolyamat, amelyen a szakértők azt vitatták meg, hogyan kell megváltoztatni a német külpolitikát, hogy Németország megfeleljen a megnövekedett gazdasági, politikai mozgásteréből adódó elvárásoknak. Ld: Hettyey, András [2015]: *Különutas kezdeményezések: fordulat a német külpolitikában?* In: *Nemzet és Biztonság* 2015/1. szám | pp 46–64, p. 52-53 http://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_1_07_hettyey.pdf Letöltés: 2018.10.10. és <http://www.bundesregierung.de/breg-de/service/publikationen/review-2014-aussenpolitik-weiter-denken-735224>

⁵⁹¹ Kiss, J. László [2011c]: *A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt*. In: E-2011/21. MKI-elemzések

számára. Almut Möller Németországot egy „*lábujjhegyen táncoló elefánt*”-hoz hasonlította, amely tudatában van a súlyának, de nem szeretne kárt okozni a fűben (Möller [2010]).⁵⁹² Möller szerint az Európai Unió legnagyobb gazdasági erejét adó Németországnak is tisztában kell lennie azzal, meg kell tanulnia, hogy „*elefántként nem tud mindig mindenre és mindenkire tekintettel lenni*”, időnként lesznek olyanok, akiknek nem fog tetszeni, amit tesz, és az is előfordulhat, hogy újra kénytelen konfrontálódni a múltjával.

A határozottabb német fellépés sürgetése a legváratlanabb helyről érkezett, amikor az euróválság idején éppen – a német hegemon törekvéseknek a történelem során többször is áldozatául esett – *Lengyelország külügyminisztere* szólította fel aktívabb szerepvállalásra és cselekvésre a német szövetségi kormányt. *Radoslaw Sikorski* 2011 novemberében Berlinben felkérte a németeket: „...*Valószínűleg én vagyok az első lengyel külügyminiszter a történelemben, aki ezt mondja, de: kevésbé félek a német hatalomtól, mint ahogyan a német tétlenségtől kezdek félni. Európa nélkülözhetetlen nemzetévé váltak. Ne mulasszák el a vezetést. Nem dominálva, hanem a reformokban vezető szerepet vállalva...*” (Sikorski [2011]).⁵⁹³ A lengyel külügyminiszter a beszédében különbséget tett a német *dominancia* és *vezetés* között, abban az értelemben, hogy míg az előbbi az *önérdekek* érvényesítésére fókuszál, addig az *utóbbi az európai unió egészének érdekeit* tartja szem előtt.

A német külpolitika normalizálódásába illeszkedett, hogy Frank-Walter Steinmeier a Merkel-kormány szocialista külügyminisztereként 2013 végén bejelentette: változtatni kíván elődje, a szabaddemokrata Westerwelle külpolitikáján. További mérföldkőnek tekintették, hogy Steinmeier 2014. február elsején külügyminiszterként a Münchener Biztonságpolitikai Konferencián elmondott beszédével a tartózkodás politikájával szakító,

⁵⁹² Möller, Almut [2010]: *A Tip-Toeing Elephant: Germany in the European Union Twenty Years on*. In: *Forging the Future of Germany and Europe: Reflections on 20 Years of German Unification*, ACIGS, American Institute for Contemporary German Studies at John Hopkins University, 2010, ISBN 978-1-933942-30-8, pp. 27-28, p 27

<http://www.aicgs.org/site/wp-content/uploads/2011/11/20yearsunification.pdf>

⁵⁹³ Sikorski, Radoslaw [2011]: *“Poland and the future of the European Union”*. Berlin, 28. November 2011. Sikorski lengyel külügyminiszter Berlinben a DGPA-n elmondott beszéde: „... *Ich bin vermutlich der erste polnische Außenminister in der Geschichte, der das sagt, aber: Ich fürchte weniger die deutscher Macht, als daß ich beginne, die deutsche Untätigkeit zu fürchten. Sie sind Europas unverzichtbare Nation geworden. Sie dürfen nicht versäumen zu führen. Nicht dominieren, sondern bei den Reformen die Führung übernehmen...*” Ld: <http://berlin.msz.gov.pl/resource/20e5da7c-594f-4186-a52a-5857559ed956>. Letöltés 2019.08.11. valamint angolul:

http://dgap.org/sites/default/files/event_downloads/radoslaw_sikorski_poland_and_the_future_of_the_eu_0.pdf Letöltés: 2019.08.11.

az eddigieknél határozottabb német külpolitikát hirdetett meg (AA [2014]),⁵⁹⁴ ahogyan egyeztetett módon, Joachim Gauck szövetségi elnök beszéde is nagyobb német felelősségvállalást vetített elő (BPA [2014]).⁵⁹⁵ Steinmeier külügyminiszter új külpolitikáját kifejezett elismerés övezte az Egyesült Államok részéről is, amikor a német miniszter francia és lengyel kollégájával közösen kezdeményező szerepet vállalt az ukrajnai konfliktusban a két szembenálló fél, Oroszország és Ukrajna közötti közvetítésben, mindenekelőtt a további vérontás megelőzése érdekében. Az elemzők rámutatnak ugyanakkor arra, hogy a meghirdetett változások ellenére a németek gondolkodását a tartózkodás kultúrája továbbra is erősen meghatározza, a közvélemény még nincs felkészülve a fokozott német szerepvállalásra, legalábbis, ami a külföldi katonai beavatkozás formáit illeti.

Németország számára a vezető szerep felvállalása elengedhetetlennek látszik, ez nemcsak az európai és a transzatlanti partnerek elvárása, de azért is, mert Európában a második világháború befejezése óta elért vívmányok, a biztonság, a stabilitás és a jólét „német modellje” forog kockán. A kérdés csupán az, *hogyan tud Németország külpolitikai vezető szerepet betölteni, hogy közben saját magában és másokban ne keltsen bizalmatlanságot, félelmet és szorongást.* Mangasarian és Techau erre a vezetés sajátos típusát, Greenleaf „szolgáló vezetés” („servant leader”)⁵⁹⁶ modelljét ajánlja.⁵⁹⁷

A „szolgáló vezetés” modell lényege Németországra vonatkoztatva egy *olyan vezetési stílust* jelent, amely Németország multilaterális politikai struktúrákba való beágyazódásán alapul, és amelyben *a vezető lemond a nemzeti presztízsről és a hosszú távú érdekeket tartja szem előtt.* Németország akkor lehet „servant leader”, ha tudatában van a saját nagyságának és hatalmi helyzetének, de kerüli ennek a nagyságnak a demonstrálását, *felvállalja a kicsik, a gyengébbek ügyvédjének szerepét is,* olyan koncepcionális vezetőnek kell lennie, aki *előre gondolkodik,* kreatív megoldásokat javasol a jövőre nézve, azaz nem csak napi politikai problémákkal foglalkozik, hanem *a politikai jövő formálásával is.* A „servant leader” *kész a közös érdekekért nyíltan kiállni,* azok helyett is, akik erre nem képesek, a „servant leader” a többi szereplőtől elvárhatja, hogy

⁵⁹⁴ http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2014/140201-BM_M%C3%BCSiKo.html Letöltés: 2014.02.12.

⁵⁹⁵ <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2014/01/140131-Muenchner-Sicherheitskonferenz.html> Letöltés: 2014.02.12.

⁵⁹⁶ Greenleaf, Robert [2011]: *The Servant as Leader.* (Atlanta, The Greenleaf Center for Servant Leadership, 1991, 2008)

⁵⁹⁷ Greenleaf a „servant leader” modelljéhez az ötletet többek között Hermann Hesse „Die Morgenlandschaft” című, 1932-ben írt elbeszéléséből kapta.

kövessék és szolidárisak legyenek vele szemben, a saját felvilágosult érdekeiért kész pénzügyi elkötelezettséget vállalni, a „servant leader”-nek *hajlandó kell lennie, hogy többet fizessen és a belső egyeztetéseken nagyobb kompromisszumkészséget kell mutatnia, mint a többiek. Példaként kell szolgálnia a döntések végrehajtásánál, fontos, hogy elég erős gazdasággal kell bírnia ahhoz, hogy az ígéreteit beválthassa, valamint nem utolsó sorban a katonai vezetésben is megbízható szövetségesnek kell bizonyulnia* (Mangasarian/Techau [2017]).⁵⁹⁸

A német külpolitika eddigi normalizálódása azt látszik igazolni, hogy Németország úton van abban az irányban, hogy nemzetközi vezetőként, „*határozottabb és öntudatosabb civilhatalomként*” vonzó ellenmodellt képezzen a dominancia és a hegemonia fogalmaival szemben. Ez különösen érvényes akkor, ha a jövőben nemcsak az Európai Unióban igyekszik megfelelni a nemzetközi vezető szerep elvárásainak, hanem hajlandó több energiát fektetni a globális közjó biztosításába, például a globális klímahelyzet, terrorizmus elleni küzdelem, a békefenntartás és a fejlesztéspolitika területén is.

⁵⁹⁸ Mangasarian, Leon / Techau, Jan [2017]: *Führungsmacht Deutschland. Strategie ohne Angst und Anmaßung*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, München, p. 7, 17-21

8 ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

8.1 Összefoglalás

Értekezésemmel annak próbáltam a végére járni, mit értünk, mit érthetünk azon, hogy a német külpolitika normalizálódik, normálissá válik. Azt láttuk, hogy egy nagyon összetett fogalommal van dolgunk, a normalizálódáshoz ugyanis különböző jelentéstartalmakat társítanak, amelyek időben is változnak. A normalitás és a normalizálódás fogalmának általánosabb jelentéseitől jutottam el ahhoz a jelentéstartalomhoz, amely véleményem szerint a német *külpolitikai diskurzus* és a külpolitika *esszenciájának változását* jelöli. A német külpolitika normalizálódását elemezve a német *külpolitikai kultúrából* indultam ki, vizsgáltam a „*német anomália*” természetét és azt a jelenséget, ahogyan a német külpolitika – a nagyfokú állandóság, folytonosság mellett, a változó külvilág feltételei közepette és azokkal kölcsönhatásban – *elmozdul a normalitás felé*, vagyis Németország egyre jobban *más országokhoz válik hasonlónak*.

Disszertációmban elsősorban azt a folyamatot igyekeztem áttekinteni, amelynek során Németország *magabiztosabban és öntudatosabban* lép fel európai partnereivel szemben és a nemzetközi porondon, amelynek eredményeként a német külpolitikai gondolkodásban és magatartásban a *német nemzeti érdekek* képviselője hangsúlyosabban jelenik meg. Ezzel összefüggésben néhány következtetést is levontam az ország nemzetközi szerepvállalását és a német külpolitika előtt álló opciókat illetően.

A kutatási hipotézisemet igazolják a következő eredmények:

Az első részét illetően:

Németország külpolitikája az újraegyesítést követő negyedszázadban normalizálódott, a német külpolitika egy „normális államé”, abban az értelemben, hogy Németország, más államokhoz hasonlóan, a saját nemzeti érdekeit képviseli.

A kutatásom során látható volt, hogy Németország szimbiózisban fejlődött az európai integrációval, a nemzeti érdekeit és nemzeti identitását európaizálta, így vált a legeurópaibb, normatív európai állammá, az európai integráció iránti nagyfokú

megengedő konszenzus jellemezte. Gazdasági erejénél fogva kész volt áldozatokat hozni az integráció előmozdítása érdekében, a közjó, a közös európai érdekek mentén.

Az elmúlt időszakban azonban a német és az európai érdekek egybevágósága megszűnt, már nem érvényesül feltétlenül, hogy ami jó Európának, az jó Németországnak is, és fordítva. Németország a megváltozott körülmények között kevésbé hajlandó felvállalni a „fizető mester” szerepét, hanem pragmatikusan, költséghaszon-számítások szerint dönt, miközben Európát igyekszik a maga képére formálni (ahogyan az euróválság megoldása során is tette). A német külpolitika önállósodását erősítette a politikusok körében bekövetkezett nemzedékváltás is.

A német külpolitika az elmúlt évtizedekben magabiztosabbá, öntudatosabbá vált, és ez a mentalitásbeli változás a külpolitikai diskurzusban nyomon követhető. A diskurzust hordozó kulcsfogalmak jelentéstartalma is megváltozott, eltolódott: míg a *felelősség vállalása* korábban morális elkötelezettséget, a nemzetiszocializmusban elkövetett bűnök miatti szégyenérzet alapján a felelősségben való osztozást jelentett („Mitverantwortung”), később egészen mást, a *fontos döntésekbe való beleszólás igényét* („Mitsprache”). Ez utóbbi esetében Németország a nagyobb felelősség vállalásával *nagyobb befolyásra*, magasabb státusz elérésére törekszik, ami lényegében *a nagyobb hatalom szinonimája* (bár a német politikusok általában szándékosan kerülik ezt a kifejezést).

A mentalitás mellett a külpolitika tartalma, lényege is megváltozott, hangsúlyeltolódások következtek be mind az Európa-politika, mind a transzatlanti kapcsolatok, a biztonságpolitika, a kétoldalú kapcsolatok terén is, ami a határozottabb német érdekképviseléről tanuskodik. Németország szükség esetén kész konfrontálódni és kiállni a szövetségeseivel szemben is, ha érdekei úgy kívánják, arányosabb tehermegosztást követel az Európai Unió finanszírozásában és nem támogatja feltétel nélkül az Egyesült Államok politikáját. Mindez azt mutatja, hogy Németország kész felvállalni a saját nemzeti érdekeinek képviselését, ahogyan azt más államok is teszik.

A hipotézisem második részét illetően:

A normális német külpolitika azonban nem jelent különütasságot, nem jelenti a „civilhatalom” szerepét, a multilateralizmus, az európai és az atlanti szolidaritás feladását.”

Az újraegyesítés óta nem váltak valóra azok a jóslatok, amelyek a német nagyhatalmi politika vagy a német nacionalizmus, sőt a német militarizmus visszatérését vizionálták. A bemutatott példák is azt támasztották alá, hogy a német „civilhatalmi” szerep, a pacifizmus és a multilateralizmus a német külpolitika vezérelve maradt. Németország a nemzetközi szerepét csupán a nemzetközi környezet új feltételeihez, saját európai és nemzetközi súlyához és az új kihívásokhoz igyekszik igazítani. A német „civilhatalom” szerep az újraegyesítés óta abban a civilhatalmi célok tekintetében tovább erősödött: Németország a korábbiaknál határozottabban és aktívabban igényt tart arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokban valóban „alakító erő”-ként vegyen részt, hogy támogassa azok civilizálását. Németország a külpolitikai stílusában és retorikájában sem mond ellent a civilhatalmi szerepnek, a fellépése azonban határozottabbá vált, a nemzeti érdekek tudatos képviselője pedig egy új multilateralizmusban jelenik meg.

A normalizálódás nem azonos a német „különút” fogalmával. A német külpolitikában a fő alapvetések nem változtak: az euroatlanti integráció, az európai egyesülés melletti elkötelezettség továbbra is elsődleges prioritás. Németország kontinentális helyzete miatt továbbra is érdekelt abban, hogy a nemzeti érdekeit európaizálja, ahogyan a globális versenyben való fennmaradáshoz is szüksége van Európára. A „globális Németország” narratívája azt hangsúlyozza, hogy Németország világméreteken képes érvényesíteni a versenyképességéből származó előnyeit. Ha vezető exporthatalomként az unión kívül ér el gazdasági eredményeket, az Európa érdekében vállalt szerepként is értelmezhető.

Ha a kül- és biztonságpolitikában Németország az utóbbi években magabiztosabbá is vált, ez nem jelenti Németország visszatérését a negatív előjelű nemzeti hagyományokhoz. A megnövekedett német öntudatosság sokkal inkább a nemzetközi rendszer megváltozására és a globalizáció dinamikájára adott válaszként értékelhető (von Bredow [2011]).⁵⁹⁹ A dolgozatom eredményei alapján feltétlenül egyetértek Regina Karp azon, véleményem szerint kulcsfontosságú megállapításával, hogy a német külpolitika normalizálódása nem jelenti a német nagyhatalmi politika visszatérését, hanem összekapcsolja az ország civil

⁵⁹⁹ von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollte Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 731

hatalmi identitását a nemzetközi politikai várakozásokkal, Németország nemzeti identitását kompatibilissé teszi a modern nemzetközi felelősségével (Karp [2004]).⁶⁰⁰

Még egy további eredmény:

A vizsgálatom azt is felszínre hozta, hogy a „teljes normalitás” elérése, abban az értelemben, hogy Németország a többi államhoz válik hasonlóvá, nem lehetséges, annak ugyanis *legalább két alapvető akadálya* van: az első, hogy egyik ország sem kötődik olyan szorosán Európa sorsához, mint Németország, Európa fennmaradása és prosperálása számára elsődleges érdek, amelyért továbbra kész – másoknál is több – áldozatot hozni és kompromisszumot kötni. Németország azért *nem válhat teljesen olyanná, mint a többi európai ország*, mert *különös felelőssége van az Európai Unió iránt*. Nem engedheti meg ugyanis, hogy az európai „projekt” kudarcot valljon, mert, ha az európai integráció összedől, újra felmerül a német kérdés, ami Németországgal szemben ellenreakciókat vált ki. Németország továbbra is abban érdekelt, hogy „központi állam” maradjon Európában. Különös felelősséget érez az iránt, hogy Európa még szorosabbra zárja sorait, hogy ne szakadjon le végleg a világ vezető hatalmaitól. Különös érdeke fűződik ahhoz, hogy sikerüljön egyben tartani Európát, amelynek révén a saját hatalmát elrejtheti, biztosíthatja piacait (ne feledkezzünk meg a német gazdaságot erősítő németországi multinacionális vállalatok érdekérvényesítéséről sem), és amellyel közösen a globális megmérettetésben, a kialakulóban lévő új világrendben is nagyobb eséllyel tudja megőrizni befolyását.

A második, a „teljes” normalitást korlátozó tényező, hogy Németország *erejénél fogva* sem lehet olyan ország, mint a többi, *nem bújhat el* a kisebbek mögé. Vezető európai gazdasági hatalomként, az Európai Unió legnagyobb és a világ negyedik legnagyobb gazdaságaként Németország *nem lehet „egy” a többi szereplő közül*, nagyobb felelősséget kell vállalnia, mint a többi államnak, nem térhet ki az európai vezető szerep vállalása elől, ami a fenntartások ellenére a partnerei részéről is elvárás.

A „globális Németország” narratívája sem jelenti Berlin európai és globális opciójának szembeállítását, sőt az az Európa érdekében vállalt szerepként is értelmezhető. A normalizálódás folyamata arra készíti Németországot, hogy a korábbi, kényelmes pozíciójából kilépve nagyobb felelősséget vállaljon Európa vezetésében és a

⁶⁰⁰ Karp, Regina [2006]: *The New German Foreign Policy Consensus*. In: Washington Quarterly. Winter 2006, Vol. 29 Issue 1, p. 61-82

világpolitikában is. Céljait, stratégiáit, eszközrendszerét tekintve jelenleg egy olyan globális horizontú, az európai és a transzatlanti partnerséget szem előtt tartó német kül- és Európa-politika formálódik, amelyben a nemzeti és a szövetségi érdekek tudatos és állandó összeegyeztetése folyik, a multilateralizmus és a pacifizmus primátusa mellett. Mindez olyan időszakban, amikor a világgazdasági rend átrendeződése zajlik és a feltörekvő országok előretörése miatt a világhatalmi döntések súlypontja az Atlanti-óceánról a Csendes-óceán térségébe helyeződik át, amikor Európa számára nem kisebb a tét, mint az, hogy a multipoláris világban az Egyesült Államok és Kína mellett lehet-e rá harmadik erőközpontként számítani.

Összegzésképpen:

Németország újraegyesítését követően a külpolitika materiális keretfeltételei jelentősen megváltoztak, ahogyan Németországnak a nemzetközi rendszerben elfoglalt helye is, és ennek alapján a neorealista várakozások a német külpolitika megváltozását, a korábbi hatalmi ambícióinak újraéledését és egy régi normalitás visszatérését vetítették elő. Láthattuk azonban, hogy *a német külpolitika különösképpen normaorientált*, és az elmúlt évtizedekben az újraegyesült Németország külpolitikáját vezérlő *alapvető normák változatlanok* maradtak. A német külpolitikai identitás három összetevője – a „civilhatalom”, az európai orientáció és a multilateralizmus – alapvetően továbbra is érvényben maradt, ezáltal a német külpolitika nagyfokú *kontinuitása* igazolható. *Nem következett be orientációváltás*. Mégsem állítható a külpolitika változatlansága: *a kontinuitás módosult*. A német „civilhatalom” részben tovább erősödött, egyik legfontosabb ismérve, az „alakító erő” és a nemzetközi kapcsolatok civilizálásában való részvétele még aktívabbá vált, miközben a nemzeti érdekek képviselője is láthatóvá vált. Azzal érveltem, hogy a német külpolitika az újraegyesítés óta jelentősen változott, azt a folyamatot igyekeztem megvilágítani, hogy a nagyfokú állandóság mellett jelentős változások mentek végbe, nemcsak a retorika, de a gyakorlat szintjén is, amelyek *nem egy régi normalitáshoz*, hanem egy „új normalitás” kialakulásához vezettek. A „flexibilitás normalizálódás” stratégiát alkalmazva (ld.: 2.3.11.) azt is mondhatjuk, hogy egy olyan ország számára, mint Németország (a történelmének összes tanulságával együtt), az a „normális”, ha a „civilhatalmi” szerepet fenntartva, egy *határozottabb és öntudatosabb civilhatalom* nevében, szerepében lép fel. Németország olyan „*módosult civilhatalom*”, amely határozottan és nyíltan képviseli a saját érdekeit, és a saját érdekében is, de mások érdekeit is figyelembe véve képes felvállalni és ellátni a „*nemzetközi vezetéssel*” járó

feladatokat, amelyben a magasabb közös célok elérése érdekében kész koordinálni és kompromisszum-teremtésre törekszik. Eközben mérlegeli, hogy „civilhatalomként” a közös, hosszú távú stratégiai csoportérdekeket és célokat hogyan tudja a saját rövid és hosszú távú érdekeivel és céljaival összeegyeztetni.

8.2 Kitekintés

Mint bevezetőmben írtam, kutatásom az újraegyesítéstől eltelt negyedszázadra fókuszált, az azóta eltelt időszakban ugyanis a német külpolitikát is érintő, új, mélyreható kihívások és változások következtek be, amelyek egyenként is kutatásra érdemesek. Elég például az európai migránsválságra, a Brexitről folytatott tárgyalásokra vagy az Egyesült Államok Donald Trump elnöksége alatt megváltozott külpolitikájára gondolnunk, nem beszélve a 2019 őszén elindult koronavírus-világjárvány okozta rendkívüli kihívásokról, a válságnak az emberiségre, a világgazdaságra és az egész világtársadalomra kiható mélyreható következményeiről és az azokra adott rövid és hosszabb távú válaszokról.

2016 őszén Donald Trumpnak az Egyesült Államok elnökévé történt megválasztása a berlini kormányt is váratlanul érte. Az elnök programja, kommunikációs stílusa heves vitákat váltott ki az Egyesült Államok bel- és külpolitikájáról, valamint a transzatlanti kapcsolatok jövőjéről, beleértve a globális szabályozó hatalomként való visszavonulást, az „Amerika az első” mottóval az Egyesült Államok gazdasági érdekeinek, a saját határainak védelmét, a hazai ipar és infrastruktúra megerősítését, a szabadkereskedelmi megállapodásoknak az ország gazdasági érdekeinek megfelelő felülvizsgálatát. Németországban aggodalmat keltett, hogy az európai és a nemzetközi együttműködés fontos kérdéseiben (például a klímaváltozás és a globális kereskedelem terén) az Egyesült Államokkal a következő időszakban nem lehet partnerként számolni.⁶⁰¹ Trump elnök ezen túlmenően megkérdőjelezte az Egyesült Államok NATO-kötelezettségvállalásait is, mind a hagyományos katonai eszközök, mind a nukleáris dimenzió terén. Bár az európai szövetségesek viszontbiztosításához nyújtott amerikai pénzügyi és katonai hozzájárulás nem csökkent, hanem nőtt, az Egyesült Államok NATO-politikája körüli bizonytalanságok tovább mélyítették az európaiak közötti árkot: azon szövetségesek között, amelyek nagyobb fokú "stratégiai autonómiát" keresnek Washingtontól, a másik oldalon pedig azok között, akik még inkább az amerikai védelemre akarnak támaszkodni. A német és az európai szereplőknek kevés lehetőségük

⁶⁰¹ Ld: *Die USA und die transatlantischen Beziehungen*. <http://www.swp-berlin.org/swp-themendossiers/usa-und-transatlantische-beziehungen/>

van arra, hogy közvetlenül befolyásolják az amerikai biztonsági garanciák hitelességét. A legjobb módszer, ha politikai támogatást nyújtanak az Egyesült Államok kormányának és a kongresszus azon tagjai számára, akik támogatják a NATO-szövetségben való amerikai részvételt. Általános vélemény szerint azonban csak akkor lehet az amerikaiak felé megfelelően érvelni, ha Németország és a többi európai partner a hagyományos képességeknek legalább a kritikus részét képes biztosítani (Overhaus [2019]).⁶⁰²

A transzatlanti viszony alakítása Németország számára nehéz, abban az aszimmetria ezután is meghatározó marad, a helyzet mégsem kilátástalan, Berlin nem tehetetlen Washingtonnal szemben. Németország el tudja fogadni az amerikai vezetést, a nem egyenlő partnerek közötti partnerséget, abban az esetben, ha az Egyesült Államok hajlandó bevonni a döntéseibe. Ehhez viszont meg kell találnia azokat a lehetőségeket, amelyekkel az amerikai politikára befolyást tud gyakorolni, párbeszéddel, együttműködési ajánlatokkal, bírálatokkal vagy akár „lány” ellenhatalmat képezve. Az Európai Uniónak megvan a lehetősége arra, hogy az Egyesült Államokkal „szemmagasságban” tárgyaljon (Bendiek [2014]).⁶⁰³ Az Európai Unióban és a transzatlanti gazdasági kapcsolatokban a legfontosabb döntések meghozatalakor Németország megkerülhetetlen tényező, az Európa Unió legerősebb gazdaságaként lehetősége van arra, hogy mérvadó befolyással bírjon az európai integrációs folyamatra, és Európán belüli súlyát is fel tudja használni a transzatlanti kapcsolatok alakítására. Ahhoz viszont, hogy az Egyesült Államok a külpolitikában komolyan vegye Európát, fontos lenne, hogy az európai országok egy hangon szólaljanak meg. Joe Biden, a 2020. november 3-án lezajlott amerikai elnökválasztás demokrata párti győztese az Egyesült Államok külpolitikájában változást, az „America First” helyett multilateralizmust és nagyobb kompromisszumkészséget ígért, ami a német külpolitikát várhatóan kompatibilisebbé teszi az Egyesült Államok külpolitikájával.

Németországnak különleges érdeke fűződik Európa egyben tartásához, mert az európai integráció felbomlásával újra napirendre kerülne a német kérdés, ami ellenkoalíciók kialakulásához vezetne Németországgal szemben. A Brexit, Nagy-Britannia kiválása az

⁶⁰²Overhaus, Marco [2019]: *Eine Frage der Glaubwürdigkeit. Konventionelle und nukleare Sicherheitszusagen der USA in Europa*. In: SWP-Studie 2019/S 15, Juni 2019. doi:10.18449/2019S15 <http://www.swp-berlin.org/publikation/konventionelle-und-nukleare-sicherheitszusagen-der-usa-in-europa/>

⁶⁰³ Bendiek, Annegret [2014]: *Die deutsche Antwort auf die NSA-Reform heißt Europa*. Stiftung Wissenschaft und Politik, Kurz gesagt, Berlin, 20.01.2014, <http://www.swp-berlin.org/de/publikationen/kurz-gesagt/die-deutsche-antwort-auf-die-nsa-reform-heisst-europa.html>. Letöltés: 2014.08.08.

Európai Unióból nemcsak az azzal járó költségek, gazdasági veszteségek miatt, hanem ezért is próbára teszi Németországot.⁶⁰⁴ Németország az európai integrációnak a kezdetektől mindig motorja akart lenni, annak érdekében, hogy meghatározhassa az unió jellegét, fejlődési irányait. Az európai integrációval kialakult szimbiózisban Németország folyamatos kölcsönhatásban fejlődik Európával, ami abban is megnyilvánul, hogy hol Németország akarja kivetíteni az Európai Unióra a stabilitást és a föderalizmust, hol pedig éppen fordítva. A német Európa-politika a változások ellenére a vizsgált időszakban nagyfokú kontinuitást mutatott, mivel Németország a befolyását, hatalmát továbbra is az európai intézményeken keresztül, intézményi hatalomként tudja elfogadtatni és érvényesíteni. A megosztottság évei után Németország alapvető érdeke, hogy ne ismétlődjön meg a számára a sebezhetőséggel és kiszolgáltatottsággal járó geopolitikai frontállam szerepe, ezért támogatta elszántan a közép- és kelet-európai országok euroatlanti integrációhoz való csatlakozását, amely a gazdasági pozícióját, befolyását tovább erősítette.

A második világháború utáni Németországot a pacifizmus kultúrája, a demokratizálódással járó új, európai föderalizmus, az ordoliberalizmuson alapuló szociális piacgazdaság, a belpolitikában pedig a hiperstabilitás kultúrája jellemezte. A német társadalom egészét átható, napjainkban is tartó normalizálódás egyfajta „*felzárkózó normalizálódás*”. Az európai integráció fejlődésének következtében Németország stabilitási törekvései relativizálódnak, a stabilitáspolitikára alapozott korábbi pozíciójának enyhítésére kényszerült. A „nyugati normalitás” elérése azt is magában hordozza, hogy Németország egyre kevésbé tudja fenntartani a korábbi különállását, az európai együttélés és a megváltozott külső feltételek ugyanolyan reflexeket váltanak ki Németországban is, mint Európa többi államában; megszűnőben vannak azok a sajátosságok, amelyek Németországot egyedivé tették. Az ordoliberalizmus, a szociális a piacgazdaság és a német jóléti állam a jelenlegi formájában nem tartható fenn, átalakításra szorul, a fiskális fegyelem sem tartható, a hiperstabilitás kultúrája a múltté, ahogyan a belpolitikai stabilitás is. A normalizálódás folyamata akarva-akaratlanul is végbemegy. Mindez új kihívások elé állítja a jelenlegi, megfáradt politikai generációt. Németország pedig a

⁶⁰⁴ Nem kis meglepetést váltott ki Németországban, amikor Boris Johnson későbbi miniszterelnök a Brexitről rendezett népszavazási kampányban 2016-ban egy interjúban azt mondta: az Európai Uniónak ugyanaz a célja, mint, ami Hitlernek volt, egy hatalmas szuperállam létrehozása, csak más eszközökkel. Ld: <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/05/14/boris-johnson-the-eu-wants-a-superstate-just-as-hitler-did/>

stabil, demokratikus és prosperáló országok példáját szeretné követni, leginkább Svájcot szeretne hasonlónak válni.⁶⁰⁵

A világháború utáni német gazdaságpolitikát meghatározó, az államérdekbe beépült ordoliberalizmus⁶⁰⁶ az európai integrációra is nagy hatást gyakorolt, azonban ma már visszaszorulóban van.⁶⁰⁷ Franciaországban az állam a legnagyobb befektető, a franciák szerint az ordoliberalizmus elmélete túlhaladott, amely szerint az államnak nem szabad beavatkoznia a gazdasági folyamatokba. Úgy tűnik, hogy a Németország és Franciaország közötti vitában a németek közelítik álláspontjukat a francia elképzelésekhez, ezt az új gondolkodási irányt látszott igazolni a 2019-ben elfogadott, Peter Altmaier szövetségi gazdasági miniszter nevével fémjelzett, 2030-ig érvényes iparpolitikai stratégiája, amelynek értelmében a jövőben a német piacgazdaság fejlesztésében az államra több feladat hárul.⁶⁰⁸

A berlini köztársaságban a belpolitikai hiperstabilitás időszaka is elmúlt. A pártstruktúra is átalakult, a jobboldali AfD („Alternatíva Németországnak”) megjelenésével törésvonal keletkezett a föderalista és a nemzetállami erők között. A választók egyre inkább elutasítják a nagy gyűjtőpártokat, a kereszténydemokrata, keresztényszocialista és a szociáldemokrata pártot, amelyek így folyamatosan teret veszítenek, a populisták, szélsőséges mozgalmak pedig Németországban is teret nyernek.⁶⁰⁹ Továbbra is érvényes ugyanakkor, hogy egyik ország jelenét sem határozza meg annyira a múlt, mint Németorszáé. A mindenkori német politikai osztály legitimitációja, hogy soha nem ismétlődhet meg az 1945-öt megelőző időszak. A német politika vezérelve továbbra is a nacionalizmussal szembeni abszolút intolerancia. A múlt árnyéka tovább kísért, ami Németország önmaga lekicsinyléséhez („*Selbstverkleinerung*”) vezetett. A németek új önmeghatározást keresnek, miközben a jelenlegi politikai generáción a kifáradás jelei mutatkoznak. A német politikai elit számára az egyik legfontosabb kérdés: hogyan lehet

⁶⁰⁵ Gersemann, Olaf / Kaiser, Tobias [2015]: *Deutschland schließt bald zur Schweiz auf*. In: Die Welt: 27.10.2015. <http://www.welt.de/wirtschaft/article148069926/Deutschland-schliesst-bald-zur-Schweiz-auf.html>. Letöltés: 2019.08.12.

⁶⁰⁶ A leírását ld. a 4.1. pontnál

⁶⁰⁷ Ez kifejezésre jutott abban is, hogy az Európai Központi Bankban is kisebbségbe kerültek a hívei (a Mario Draghi felváltott Christine Lagarde bankelnök sem a német stabilitáspolitikát támogatója).

⁶⁰⁸ BMWi, <http://www.bmw.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2019/20190205-altmaier-stellt-nationale-industriestrategie-2030-vor.html> Letöltés: 2019.07.20.

⁶⁰⁹ A működőképes tartományi kormányok megalakításához legalább egy harmadik koalíciós pártra van szükség, amire az AfD jelentkezik. Az AfD számára azonban gondot jelent a múlt feldolgozása, mert az államrezonba beépült, hogy Németország felelősséggel tartozik a világnak, azért, hogy ne legyen többé német kérdés.

olyan Németországot teremteni, amely a német büntudat nélkül is képes fenntartani a politikai stabilitást.

A multilaterális szervezetek hozzásegítették a Szövetségi Köztársaságot ahhoz, hogy asszimilálódjon a nagy államokhoz, hatalmát intézményekbe beágyazottan tudta érvényesíteni, azonban a tudatosan vállalt német multilateralizmus területén is változás tapasztalható. A pacifizmus/antimilitarizmus iránti elkötelezettség továbbra is fennmaradt, a fő terepe a multilaterális és az intézményi együttműködés.

Angela Merkel szövetségi kancellár 2019. januári újévi köszöntőjében kiemelte: „Németországnak nagyobb nemzetközi felelősséget kell vállalnia. A németek saját érdeke az olyan sorsdöntő kérdések megoldása, mint az éghajlatváltozás, a migráció szabályozása és rendezése, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni harc, és erre a leginkább úgy képesek, ha közben mások érdekeit is számításba veszik, ami az elmúlt évszázad két világháborújának tanulságából is következik.” A szövetségi kancellár arra is felhívta a figyelmet, hogy a nemzetközi együttműködés korábbi bizonyosságai megkérdőjeleződtek, és ebben a helyzetben a németeknek határozottan ki kell állniuk a saját meggyőződésük mellett, érvelniük és harcolniuk kell, és a saját érdekükben nagyobb felelősséget kell vállalniuk (Merkel [2018]).⁶¹⁰

X X X

Németország felzárkózásáról és normalizálódásáról, európai és globális szerepéről hosszasan lehet vitatkozni, egy dolog azonban biztos: Németország ma egyet nem tehet meg, nem állhat félre és nem vonulhat vissza a meleg fészekbe. Azok az idők végleg elmúltak, amikor ez a hozzáállás elméletileg még lehetséges volt. „A szuverenitás visszaszerése után negyedszázaddal Németország nemzetközi aktorrá vált, és ezt senki nem veheti el tőle” (Mangasarian/Techau [2017]).⁶¹¹

Minden változás ellenére sem osztom azt a véleményt, hogy a német „civilhatalom” idejét múlt lenne. Németország a „normalizálódott” külpolitikával nem tért le a normativitás útjáról. A kérdés az, hogyan fogja fenntartani a normatív igényeihez való ragaszkodását a

⁶¹⁰ Merkel, Angela [2018]: *Neujahrsansprache von Bundeskanzlerin Angela Merkel zum Jahreswechsel 2018/2019 am Montag, 31. Dezember 2018 in Berlin*, <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/neujahrsansprache-von-bundeskanzlerin-angela-merkel-zum-jahreswechsel-2018-2019-am-montag-31-dezember-2018-in-berlin-1564774>. Letöltés: 2019.01.02.

⁶¹¹ Mangasarian, Leon / Techau, Jan [2017]: *Führungsmacht Deutschland. Strategie ohne Angst und Anmaßung*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, München, p. 164-165

mai világban, a reálpolitika visszatérése idején, amikor a hatalom általában nem kooperatív és nem partnerségre épül és amikor a nemzetközi kapcsolatok korábbi bizonyosságai megkérdőjeleződtek. Németország számára alapvető fontosságú, hogy egy új pragmatizmus jegyében kihasználjon minden együttműködési lehetőséget, hogy a saját érdekeit és a cselekvési lehetőségeit pragmatikusan értelmezze (Fröhlich [2019]).⁶¹² Eddig úgy tűnik, hogy e tekintetben kész volt kellő rugalmasságot tanúsítani és korrektúrákat is végrehajtani, ami optimizmusra ad okot. A német külpolitikában mindenesetre korszakváltásnak voltunk és vagyunk tanúi, amelynek részleteiről majd néhány év távlatából tudunk további bizonyosságot szerezni.

⁶¹² Fröhlich, Stefan [2019]: *Das Ende der Selbstfesselung. Deutsche Außenpolitik in einer Welt ohne Führung*. Wiesbaden: Springer Verlag 2019. p. 166. In: SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen | Band 4: Heft 1. <http://www.degruyter.com/view/journals/sirius/4/1/article-p112.xml?language=de>. Letöltés: 2020.09.22.

9 HIVATKOZÁSOK JEGYZÉKE

KÖNYVEK:

- Antczak, Anna [2012]: *Role międzynarodowe Unii Europejskiej. Aspekty teoretyczne*, Warszawa, Vizja Press &, 2012
- Ash, Timothy Garton [1993]: *Im Namen Europas. Deutschland und der geteilte Kontinent*. München-Wien: Hanser Verlag
- Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg. Selbstverständlich und normal*. Blessing, München
- Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik*. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden
- Biehl, Heiko / Giegerich, Bastian / Jonas, Alexandra (eds.) [2013]: *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*, Schriftenreihe des Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, vol. 13. Potsdam, Springer, 2013
- Beck, Ulrich [2012]: *Das deutsche Europa. Neue Landschaften im Zeichen der Krise*. Suhrkamp Verlag Berlin
- Berger, Thomas U. [1998]: *Cultures of Antimilitarism. National Security in Germany and Japan*, Baltimore
- Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014
- Bulmer, Simon / Jeffery, Charlie / Paterson, William [2000]: *Germany's European Policy: Shaping the Regional Milieu*. Manchester
- Coffey, Luke [2013]: *The Future of U. S. Bases in Europe: A View from America*. Heritage Foundation, Washington 2013
- Crawford, Beverly [2007]: *Power and German foreign policy: Embedded hegemony in Europe*, Institut of European Studies, University of California, Berkeley, USA, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, 2007
- Duffield, John S. [1998]: *World Power Forsaken. Political Culture, International Institutions and German Security Policy After Unification*, Stanford
- Dullas, John F. [1950]: *Krieg oder Frieden*, Wien/Stuttgart 1950
- Durkheim, Émile [1984]: *Die Regeln der soziologischen Methode*. 3. Kap.: Regeln für die Unterscheidung des Normalen und des Pathologischen, Suhrkamp Verlag, 1984
- Dutton, Kevin [2012]: *The Wisdom of Psychopaths*, New York, Scientific American

- Erhard, Ludwig [1964]: *Wohlstand für Alle*. Bearbeitet von: Langer, Wolfram, 8. Auflage, Ludwig-Erhard-Stiftung e.V. Bonn. 1. Auflage: Februar 1957, Econ-Verlag, Düsseldorf. p. 134-135 http://www.ludwig-erhard.de/wp-content/uploads/wohlstand_fuer_alle1.pdf. Letöltés: 2019.08.10.
- Foschepoth, Josef [2012]: *Überwachtes Deutschland. Post- und Telefonüberwachung in der alten Bundesrepublik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012
- Foucault, Michel [2013]: *Madness and Civilization*, New York, Vintage
- Glötz, Peter [1994]: *Die falsche Normalisierung. Die unmerkliche Verwandlung der Deutschen 1989 bis 1994*. Essays, Suhrkamp, Frankfurt/Main
- Green, Stephen [2016]: *Reluctant Meister, Germany and the New Europe*, Haus Publishing Ltd, London
- Greenleaf, Robert [2011]: *The Servant as Leader*. (Atlanta, The Greenleaf Center for Servant Leadership, 1991, 2008)
- Grosser, Alfred [1987]: *Mit Deutschen streiten. Aufforderung zur Wachsamkeit*. Hanser Verlag, München
- Grosser, Alfred [1993]: *Mein Deutschland*. Hamburg. Hoffmann und Campe, 1993
- Grosser, Alfred [2002]: *Wie anders sind die Deutschen?* Verlag C.H. Beck, München
- Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. Revised Edition, Frankfurt am Main: Ullstein.
- Hacke, Christian [1997]: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Weltmacht wider Willen?* Berlin, Ullstein Taschenbuch Verlag
- Haftendorn, Helga [2001]: *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung*. DVA, Stuttgart
- Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover
- Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (szerk.) [2008]: *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*, Wiesbaden
- Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*, Springer VS, Wiesbaden, Grundwissen Politik, Band 392014 DOI 10.1007/978-3-658-05022-1
- Hevő, Péter [2018]: *Az újraegyesített Németország és a Bundeswehr kihívásai az „out-of-area”-vita árnyékában*, doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola
- Hill, Christopher [1996]: *The Actors in Europe's Foreign Policy*, London, Routledge, 1996

- Hyde-Price, Adrian [2000]: *Germany and European Order: Enlarging NATO and the EU*, Manchester, Manchester University Press
- Hüther, Michael [2014]: *Die junge Nation. Deutschlands neue Rolle in Europa*, Hamburg, Murmann
- Jarausch, Konrad H. / Geyer, Michael [2005]: *Zerbrochener Spiegel: Deutsche Geschichten im 20. Jahrhundert*, München, Deutsche Verlags-Anstalt
- Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.) [2011]: *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH
- Jepperson, Ronald/Wendt, Alexander/ Katzenstein, Peter [1996]: *Norms, Identity and Culture in National Security*. In: Katzenstein, Peter (szerk). *The Culture of National Security*, New York
- Katzenstein, Peter J. [1997]: *Tamed Power. Germany in Europe*, Cornell University, Ithaca and London
- Keller, Krisztina [2002]: *Az újraegyesült Németország növekvő nemzetközi biztonságpolitikai szerepvállalása, a Bundeswehr „out-of-area” bevetéseinek tükrében*. Doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Ph. D. program http://phd.lib.uni-corvinus.hu/119/1/keller_krisztina.pdf
- Keohane, Robert O. / Nye, Joseph S. [1977]: *Power and Interdependence. World Politics in Transition*. Boston-Toronto. Little Brown and Company.
- Kiss, J. László [2003]: *„Német országoktól“ Németországig. A német kül- és biztonságpolitika a nemzeti önazonosság változásainak a tükrében*. Védelmi Tanulmányok No.52. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpont, Budapest
- Kiss, J. László (szerk.) [2005]: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*, Teleki Alapítvány, Budapest
- Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris, Budapest
- Kőrösi, István [1993]: *Németország újraegyesítésének fő makrogazdasági hatásai*. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1993
- von Krause, Ulf [2016]: *Bundeswehr und Außenpolitik. Zur Rolle des Militärs im Diskurs um mehr Verantwortung Deutschlands in der Welt*, Springer VS, Wiesbaden
- Kronaue, Jörg [2014]: *Beziehungen am Scheideweg? Die NSA-Affäre und das deutsch-amerikanische Verhältnis* In: WeltTrends. Zeitschrift für internationale Politik. Nr. 95. März/April 2014. 22. Jahrgang, S. 69–75. Potsdam, <http://welttrends.de/res/uploads/WeltTrends-95-Kronauer-Die-NSA-Aff%C3%A4re-und-die-transatlantischen-Beziehungen.pdf>. Letöltés: 2014.08.01.
- Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London

- Link, Jürgen [1999]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird.* 2. Aufl. Wiesbaden, 1999
- Longhurst, Kerry [2004]: *Germany and the Use of Force: The Evolution of German Security Policy, 1990–2003*, Manchester, Manchester University Press
- Lostumbo, Michael [2013]: *Overseas Basing of U. S. Military Forces. An Assessment of Relative Costs.* Rand Corporation, Santa Monica 2013
- Mangasarian, Leon / Techau, Jan [2017]: *Führungsmacht Deutschland. Strategie ohne Angst und Anmaßung*, dtv Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, München
- Markovits, Andrei S. / Reich, Simon [1998]: *Das deutsche Dilemma. Die Berliner Republik zwischen Macht und Machtverzicht.* Mit einem Vorwort von Joschka Fischer, Berlin, 1998
- Mauß, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, Geschäftszeichen: MA 687/4-1 und 2, Laufzeit: April 1994 – Oktober 1997, Projektleiter: Prof. Dr. Hanns W. Mauß, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, 54286 Trier, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Mauß und Dr. Wolfram Wallraf Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.02.
- Mohi, Csaba [2010]: *A politika tudománya. Nemzetközi politika, Európa-politika, nemzetpolitika*, PPKE, Budapest
- Moravcsik, Andrew [1992]: *Liberalism and International Relation Theory.* Cambridge MA, Harvard University, CFIA Working Paper
- Morgenthau, Hans J. [1993]: *Politics Among Nations. The Struggle for Peace.* Brief edition, New York, McGraw Hill
- Müller, Jan-Werner [2000]: *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity.* New Haven, 2000, p. 269
- Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte.* edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015
- Mráz, Ágoston [2015]: *A berlini köztársaság. Változások és dilemmák a német politikai rendszerben 1990-től 2013-ig, különös tekintettel annak mintajellegére.* Doktori értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Politikatudományi Doktori Iskola
- Negt, Oskar / Kluge, Alexander [1992]: *Massverhältnisse des Politischen. 15 Vorschäge zum Unterscheidungsvermögen.* Frankfurt am Main
- Overhaus, Marco [2009]: *Die deutsche NATO-politik: Vom Ende des kalten Krieges bis zum Kampf gegen den Terrorismus.* Baden-Baden, Nomos
- Paterson, William E. [2005]: *European Policy-making: Between Associated Sovereignty and Semi-sovereignty in Governance in Contemporary Germany: The*

Semisovereign State Revisited edited by Simon Green, William E. Paterson, Cambridge UK

- Risse-Kappen, Thomas [1995]: *Cooperation among Democracies: The European Influence on U.S. Foreign Policy*, Princeton University Press, 1995
- Rittberger, Volker (szerk.) [2001]: *German Foreign Policy Since Unification: Theories and Case Studies*, Manchester, Manchester University Press
- Sarazzin, Thilo [2010]: *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*. Deutsche-Verlags-Anstalt, in der Verlagsgruppe Random House GmbH, München, Deutschland
- Schäfers, Bernhard, szerk. [1995]: *Grundbegriffe der Soziologie*, 4. Afl. Opladen 1995
- Schöllgen, Gregor [1993]: *Angst vor der Macht. Die Deutschen und ihre Außenpolitik*, Berlin-Frankfurt am Main
- Schöllgen, Gregor [1999]: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bonn, 1999
- Schöllgen, Gregor [2000]: *Die Macht in der Mitte Europas, Situationen deutscher Außenpolitik von Friedrich dem Grossen bis zur Gegenwart*, Becksche Reihe, Verlag C.H Beck, München
- Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Propyläen Verlag, München, 2003
- Schwammel, Inge [1997]: *Deutschlands Aufstieg zur Großmacht. Die Instrumentalisierung der europäischen Integration 1974-1994*, Frankfurt am Main 1997
- Schwarz, Hans-Peter [1985]: *Die gezähmten Deutschen: Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt
- Schwarz, Hans-Peter [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Berlin, Siedler
- Schwarz, Hans-Peter [2012]: *Helmut Kohl. Eine politische Biographie*, München, 2012
- Sternberger, Dolf [1990]: *Verfassungspatriotismus / Schriften*, Insel Verlag, Leipzig 1990
- Stuby, Gerhard [1987]: *Die „gefesselte“ Souveränität der Bundesrepublik. Zur Entwicklung der BRD im Rahmen der US-Globalstrategie*. Heilbronn
- Szabo, Stephen F. [2004]: *Parting Ways. The Crisis in German-American Relations*. Washington, D.C. Brookings Institution Press
- Szücs, Anita [2006]: *A francia „exception française” erodálódása és a megváltozott francia nagyhatalmiság. Franciaország kettős válsága*. Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2006

Taylor, Alan J.P. [2001]: *The Course of German History: A Survey of the Development of German History since 1815*. Routledge Classics, London/New York, (First published by Hamish Hamilton Ltd, 1945)

Thuküdidész [1999]: *A peloponnészoszi háború*. Budapest: Osiris

Wendt, Alexander [1999]: *Social Theory of International Politics*, Cambridge: Cambridge UP

Wildenmann, Rudolf [1967]: *Macht und Konsens als Problem der Innen- und Außenpolitik*, Springer Fachmedien, Wiesbaden

MEMOÁROK:

Fischer, Joschka [2007]: Die rot-grünen Jahre, Deutsche Außenpolitik - vom Kosovo bis zum 11. September. Kiepenheuer und Witsch Verlag, Köln, p. 185.

Genscher, Hans-Dietrich [1995]: *Erinnerungen*, Siedler Verlag, München

Kohl, Helmut [2009]: *Vom Mauerfall zur Wiedervereinigung*, Knauer Verlag, München

Teltschik, Horst [1996]: *329 Tage. Innenansichten der Einigung*, Siedler Verlag, München

von Weizsäcker, Richard [1997]: *Vier Zeiten. Erinnerungen*, Siedler Verlag, Berlin

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ELŐADÁSOK:

Adler, Emanuel [2012]: *Constructivism in International Relations: Sources, Contributions and Debates*. In: SAGE Handbook of International Relations. Szerk: Carlsnaes, Walter / Risse, Thomas / Simmons Beth, A. SAGE Publications, London. pp. 112-144

Apel, Karl Otto [1990]: *Zurück zur Normalität? Oder können wir aus den nationalen Katastrophe etwas Besonderes gelernt haben? Das Problem des (welt)geschichtlichen Übergangs zur postkonventionellen Moral aus spezifisch deutscher Sicht*. In: Apel, Karl Otto: Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral, Frankfurt am Main, 1990, p. 370-474

Ash, Timothy Garton [2011]: *Everywhere, the European project is stalling, It needs a new German engine*. In: The Guardian, 15.6.2011

Bahr, Egon [1999]: *Die 'Normalisierung' der deutschen Außenpolitik: Mündige Partnerschaft statt bequemer Vormundschaft*. In: Internationale Politik 54, no. 1 pp. 41-52.

Baring, Arnulf [1999]: *Es lebe die Republik, es lebe Deutschland! Stationen demokratischer Neuerung 1949-1999*, Stuttgart Deutsche Verlags-Anstalt DVA. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=0722a07d-b055-5f07-86f4-5c3651e20af0&groupId=252038 Letöltés: 2020.08.12

- Barysch, Katinka [2010]: *The Political Consequences of the Euro Crisis*. Centre for European Reform Bulletin, October-November 2010 http://www.cer.org.uk/articles/74_barysch.html. Letöltés: 2012.02.02.
- Baumann, Rainer [2001]: *German Security Policy within NATO*. In: Rittberger, Volker (Hrsg.): *German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies*, Manchester, Manchester University Press, pp.141-184
- Baumann, Rainer [2005a]: *Multilateralismus: die Wandlung eines vermeintlichen Kontinuitätselements der deutschen Außenpolitik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 468-487
- Baumann, Rainer [2005b]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus: Verschiebungen im außenpolitischen Diskurs in den 1990er Jahren*. In: Ulbert, Cornelia / Weller, Christoph (Hg.): *Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 99-125
- Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*, szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden, pp. 193-212
- Bendiek, Annegret [2013]: *Umstrittene Partnerschaft. Cybersicherheit, Internet Governance und Datenschutz in der transatlantischen Zusammenarbeit*. In: SWP-Studie Stiftung Wissenschaft und Politik Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. S 26 Dezember 2013 Berlin. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2013_S26_bdk.pdf. Letöltés: 2014.08.08.
- Bendiek, Annegret [2014]: *Die deutsche Antwort auf die NSA-Reform heißt Europa*. In: Stiftung Wissenschaft und Politik, Kurz gesagt, Berlin, 20.01.2014, <http://www.swp-berlin.org/de/publikationen/kurz-gesagt/die-deutsche-antwort-auf-die-nsa-reform-heisst-europa.html> Letöltés: 2014.08.08.
- Boekle, Henning / Nadoll, Jörg / Stahl, Bernhard [2000]: *"Identität, Diskurs und vergleichende Analyse europäischer Außenpolitiken. Theoretische Grundlegung und methodische Vorgehensweise"*; PAFE-Arbeitspapier Nr. 1, Universität Trier, [http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/group_upload/61/Theoretische Grundlegung und methodische Vorgehensweise.pdf](http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/group_upload/61/Theoretische_Grundlegung_und_methodische_Vorgehensweise.pdf). Letöltés: 2014.10.12.
- Boldt, Hans [1992]: *Einsatz der Bundeswehr im Ausland?* In: *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 25. Jahrg., H. 6 (Juni 1992), pp. 218-222, Verlag C. H. Beck, München
- Böckenförde, Stephan [2011]: *Deutsche Außenpolitik vor neuen sicherheitspolitischen Herausforderungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): *Deutsche Aussenpolitik. 2. Aktualisierte Auflage*, VS Verlag für

- Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 79-104
- Braml, Josef [2013a]: *Die transatlantischen Beziehungen stecken in einer tiefen Krise*. In: Palais Biron Nr. 16 | Winter 2013 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/23228>. Letöltés: 2014.07.14.
- Braml, Josef [2013b]: *Die USA nach der Wahl – eine Bestandsaufnahme*. In: Politische-Studien-Zeitgespräch, DGAP. <http://dgap.org/de/article/getFullPDF/23384>. Letöltés: 2014.08.08.
- von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollle Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): Deutsche Aussenpolitik. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734
- Brzezińska, Monika Maria [2020]: *Models of International Leadership and the Role Theory on the Example of the Federal Republic of Germany*. In: Online Jurnal Modelling the New Europe, Nr. 33
- Bull, Hedley [1982]: *Civilian Power Europe: A Contradiction in Terms?* In: Journal of Common Market Studies 12(2), p. 149-64.
- Bulmer, Simon [2010]: *Germany and the European Union: from „tamed power” to normalized power*. In: International Affairs 2010. 86/5.
- Busch, Andreas / Goldbach, Roman [2011]: *Die Stellung Deutschlands in der Weltwirtschaft*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): Deutsche Aussenpolitik. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 275-293
- Carver, Terrel [2002]: *Discourse Analysis and the Linguistic Turn*. In: European Political Science, 2. Nr. 1. Fall, pp. 50-53.
- Crawford, Beverly [2007]: *Power and German Foreign Policy. Embedded Hegemony in Europe*, Palgrave, Macmillan, Institut of European Studeis, University of California, Berkeley, USA, 2007.
- Crawford, Beverly [2009]: *The Normative Power of a Normal State: Power and Revolutionary Vision in Germany's Post-Wall Foreign Policy*. Paper prepared for the Conference: “Legacies of German Unification: Twenty Years of German Unity” University of Washington, Center for West European Studies, 20. November, 2009
- Crome, Erhard [2012]: *Deutschland in Europa. Eine neue Hegemonialdebatte*. In: Weltrends 86, 59-65

- Daalder, Ivo H. / O'Hanlon, Michael [1999]: *Unlearning the Lessons of Kosovo*. In: Foreign Policy, Nr. 1161, pp. 128-140
- Daase, Christopher [2010]: *Der erweiterte Sicherheitsbegriff*. In: Working Paper 1 | 2010, p. 2. Projekt Sicherheitskultur im Wandel, Goethe-Universität Frankfurt, Arbeitsbereich Internationale Organisation
- Denison, Andrew [2001]: *German Foreign Policy and Transatlantic Relations since Unification*. In: German Politics. April 2001, Vol. 10 Issue 1
- Diez, Thomas / Manners, Ian [2007]: *Reflecting on Normative Power Europe*. In: Berenskoetter, Felix / Williams, Michael, J. (eds): Power in World Politics, New York: Routledge, 2007
- Duchêne, François [1973]: *The European Community and the Uncertainties of Interdependence*. In: Kohnstamm, Max. / Hager, Wolfgang (eds): A Nation Writ Large? Foreign-Policy Problems before the European Community, pp. 1-21. London, Macmillan
- Duffield, John S. [1999]: *Political Culture and State Behavior, Why Germany Confounds Neorealism*. In: International Organisation, Vol. 53, Issue 4, 765-803
- Eberle, Jakob/Miskimmon, Alister [2020]: *International Theory and German Foreign Policy: Introduction to a Special Issue*. In: German Politics, 30:1, 1-13. <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09644008.2020.1849147> Letöltés: 2020.12.08.
- Foschepoth, Josef [2012]: *Überwachtes Deutschland. Post- und Telefonüberwachung in der alten Bundesrepublik*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2012
- Fröhlich, Stefan [2019]: *Das Ende der Selbstfesselung. Deutsche Außenpolitik in einer Welt ohne Führung*. Wiesbaden: Springer Verlag 2019. p. 166. In: SIRIUS – Zeitschrift für Strategische Analysen | Band 4: Heft 1. <http://www.degruyter.com/view/journals/sirius/4/1/article-p112.xml?language=de>. Letöltés: 2020.09.22.
- Gazdag, Ferenc [2017]: *Franciaország és az iraki konfliktus*. In: Külügyi Szemle, 2007/2, pp. 116-132
- Glatz, Rainer L. / Hansen, Wibke/ Kaim, Markus / Vorrath, Judith [2018]: *Die Auslandseinsätze der Bundeswehr im Wandel*. In: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, SWP-Studie 7 Mai 2018. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2018S07_kim_EtAl.pdf Letöltés: 2019.09.01.
- Glötz, Peter [1991]: *Normalisierung-Sonderweg. Aus dem Wörterbuch des wiedervereinigten Deutschland. Die neue Gesellschaft*. In: Frankfurter Hefte 38, no. 9, pp. 823-826
- Göler, Daniel / Jopp, Mathias [2017]: *Deutschlands konstitutionelle Europapolitik*. In: Handbuch zur deutschen Europapolitik. <http://iep-berlin.de/wp->

content/uploads/2017/04/G%C3%B6ler_Jopp_KonstitutionelleEuropapolitik.pdf
Letöltés: 2019.01.12.

- Guérot, Ulrike [2010]: *Germany Goes Global: Farewell, Europe*. Open Democracy, <http://www.opendemocracy.net/ulrike-guerot/germany-goes-global-farewell-europe>, 2010. szeptember 14. Letöltés: 2018.04.10.
- Guérot, Ulrike / Leonard, Mark [2011]: *The new German question: How Europe can get the Germany it needs*. In: European Council on Foreign Relations, Policy Brief, ECFR 30, April 2011. http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR30_GERMANY_AW.pdf
Letöltés: 2020.01.02.
- Gujer, Eric [2008]: *Gut, dass wir uns darüber gestritten haben. Wenn es um Menschenrechte geht, reicht Naming and Shaming nicht aus*. In: Internationale Politik. Februar 2008
- Haass, Richard [2010]: *Goodbye to Europe as a High-ranking Power*. In: Financial Times (online), 12.5.2010.
- Habermas, Jürgen [1991]: *Der Golfkrieg als Katalysator einer neuen deutscher Normalität?* In: Habermas, Jürgen: *Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland im neuen Europa. Ein Gespräch mit Michael Haller*. München, 1993
- Habermas, Jürgen [2003]: *Geschichtsbewusstsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesregierung*. In: Habermas, Jürgen: *Zeitdiagnosen*, Frankfurt am Main, Suhrkamp
- Hacke, Christian [1998]: *Die nationalen Interessen der BRD an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*. In: *Außenpolitik*, 1998, 49/2
- Hacke, Christian [2006]: *Mehr Bismarck, weniger Habermas. Ein neuer Realismus in der deutschen Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 2006, 61/6 http://www.politik-soziologie.uni-bonn.de/institut/lehrkoerper/hacke_ip110506.pdf. Letöltés: 2014.06.30.
- Haftendorn, Helga [2008]: *The View from Berlin: Germany as a Self-assured European Middle Power*. In: Schmidt, Peter (Hrsg): *A Hybrid Relationship. Transatlantic Cooperation beyond NATO*, Frankfurt a.M.: Peter Lang
- Harnisch, Sebastian [2000]: *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende?* Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1.-5. Oktober 2000, <http://www.deutsche-Außenpolitik.de/resources/conferences/harnisch.pdf>.
Letöltés: 2013.01.04.
- Harnisch, Sebastian [2002]: *Außenpolitiktheorie nach dem Ost-West-Konflikt: Stand und Perspektiven der Forschung*. In: *Trierer Arbeitspapiere zur Internationalen Politik*. Universität Trier, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Nr. 7. September 2002. http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/harnisch_2002_trierer_arbeitspapiere_zur_internationalen_politik_auenpolitiktheorie_nach_dem.pdf.
Letöltés: 2020.06.12.

- Harnisch, Sebastian [2014]: *Deutsche Führung in der internationalen Gesellschaft: ein rollentheoretischer Ansatz*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*. In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung“, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014
- Harnisch, Sebastian [2017]: *The myth of German hegemony: assessing international leadership roles of the Merkel governments*. Paper presented at 2017 annual conference of the International Studies Association, Baltimore, February 21-25th 2017
- Heinz, Wolfgang S. [2005]: *Internationale Terrorismusbekämpfung und Einhaltung der Menschenrechte*. In: *Friedensbedrohung Terrorismus: Ursachen, Folgen und Gegenstrategien*, Red: Ulrike Kronfeld-Goharani, LIT Verlag Münster, 2005, p. 135-155.
- Hellmann, Gunther [1996a]: *Handeln und Wandeln. Außenpolitikforschung vor dem Hintergrund der konstruktivistischen Herausforderung*, Papier für Tagung „Ideen und Normen der Internationalen Politik“ der Sektion „Internationale Beziehungen“ der Deutschen Vereinigung für Politikwissenschaft, Arnoldshain 18.-20. Februar 1996
- Hellmann, Gunther [1996b]: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*, In: *Mershon International Studies Review*, 40:1, pp.1-39
- Hellmann, Gunther [2000]: *Rekonstruktion der „Hegemonie des Machtstaates Deutschland unter modernen Bedingungen? Zwischenbilanzen nach zehn Jahren neuer deutscher Außenpolitik*, Frankfurt. <http://www.rz.uni-frankfurt.de/fb03/prof/hellmann.html>. Letöltés: 2012.02.12.
- Hellmann, Gunther [2003a]: *Der deutsche Weg. Eine außenpolitische Gratwanderung*. In: *Internationale Politik*. Vol. 57, No. 9. pp. 41-43
- Hellmann, Gunther [2003b]: *Agenda 2020. Krise und Perspektive deutscher Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 58 (2003) 9, pp. 39–50
- Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegmund (Hrsg.) [2007]: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden
- Hellmann, Gunther [2008]: *Wider die machtpolitische Resozialisierung der deutschen Außenpolitik. Ein Plädoyer für offensiven Idealismus*. In: Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (eds.): *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre*, Wiesbaden, 2008, VS Verlag für Sozialwissenschaften
- Hellmann, Gunther [2010]: *Normativ nachrüsten. Deutschlands neue Rolle in der Welt und wie sie zu gestalten wäre*. In: *Internationale Politik*, <http://www.internationalepolitik.de/2010/10/01/normativ-nachrusten/>. Letöltés: 2011.10.01.

- Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik und die veränderten Standards der Angemessenheit*, In: Jäger, Thomas/Höse, Alexander/Oppermann, Kai (Hrsg.), *Deutsche Außenpolitik* (2. erw. Auflage), Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaft 2011, pp. 735-758 <http://www.fb03.uni-frankfurt.de/48138951/Jaeger-Oppermann-final.pdf>.
Letöltés: 2014.06.30.
- Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula [2015]: *Einleitung: „Neue“ deutsche Außenpolitik?* In: Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula (Hrsg.): „Früher, entschiedener und substantieller“? Die neue Debatte über Deutschlands Außenpolitik, *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*. Sonderheft 6, 2015, Springer VS, Wiesbaden, pp. 5-13, p. 7
- Hellmann, Gunther [2014]: *Außenpolitische Diskurse*. In: Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer [2014]: *Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung*. Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2. überarbeitete Auflage
- Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetséges? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében*. In: *Külügyi Szemle*, 2014. tavasz, pp. 69-87. http://kki.gov.hu/download/3/f1/c0000/05_Hettyey.pdf
- Hettyey, András [2015]: *Különutas kezdeményezések. Fordulat a német külpolitikában?* In: *Nemzet és Biztonság*. 2015/1. pp. 46-64.
- Hoffmann, Stanley [1995]: *The European Sisyphus: Essays on Europe, 1964-1994*. Boulder, CO, Westview Pres
- Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: *International Studies Quarterly*, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970, pp. 233-309
- Huber, Helmut / May, Benhard [2000]: *Ein "normales" Deutschland? Die souveräne Bundesrepublik in der ausländischen Wahrnehmung*. In: *Arbeitspapiere zur internationalen Politik der DGAP (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik)* Band 92, Bonn
- Ischinger, Wolfgang / Bunde, Tobias / Noezel, Timo [2011]: *20 Jahre nach der Vereinigung. Deutsche Außenpolitik in und für Europa*. In: *Zeitschrift für Aussen- und Sicherheitspolitik*, DOI 101007/s12399-010-0160-9
- Jäckel, Eberhard [1989]: *Die Deutschen und ihre Geschichte*. In: Jäckel, Eberhard: *Umgang mit Vergangenheit, Beiträge zur Geschichte*, DVA Stuttgart, 77-80. o.
- Jepperson, Ronald/Wendt, Alexander/ Katzenstein, Peter [1996]: *Norms, Identity and Culture in National Security*. In: Katzenstein, Peter (szerk). *The Culture of National Security*, New York, pp. 33-75
- Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan*. In: *ISSCU Research Papers*, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25 https://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf. Letöltés: 2019.09.01.

- Junk, Julian / Daase, Christopher [2013]: *Germany*. In: Biehl, Heiko / Giegerich, Bastian / Jonas, Alexandra (eds.): *Strategic Cultures in Europe: Security and Defence Policies across the Continent*, Schriftenreihe des Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, vol 13, Potsdam, Springer, 2013, pp.139-152
- Kaim, Markus [2010]: *NATO-Russland: A New Deal?*, *Welt Trends*, 70, (Jan.-Feb.), p. 9-15.
- Kaim, Markus / Niedermeier, Pia [2011]: *Deutsche NATO-Politik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 106-125
- Kardos, Gábor [2017]: *A neokonzervativizmus kiigazítása*. Könyvismertetés: Francis Fukuyama: *Amerika válaszüton. demokrácia, hatalom és a neokonzervatív örökség*. Századvég, Budapest, 2006. <http://www.kul-vilag.hu/2007/02/k-fukuyama.pdf> Letöltés: 2014.08.08.
- Karp, Regina [2006]: *The New German Foreign Policy Consensus*. In: *Washington Quarterly*. Winter 2006, Vol. 29 Issue 1, pp. 61-82
- Kirste, Knut / Maull / Hanns W. [1996]: *Zivilmacht und Rollentheorie*. In: *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 2/1996
- Kiss, J. László / Körösi István (szerk.) [1997]: *Integráció és nemzeti érdek. A német EU-rópa politika történelmi gyökerei és mai dilemmái* In: *Németország EU-rópa politikája és a jóléti állam szerepvállalásának változásai*, BIGIS Közlemények – BIGIS Papers 1997/5.
- Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: *A huszonötök Európái*. Osiris, 2005, Budapest, Szerk: Kiss, J. László
- Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben*. In: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. 51-159. o. Szerk: Kiss J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest
- Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság*. In: *Külügyi Szemle*, 2007/2
- Kiss, J. László [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*, In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70.
- Kiss, J. László [2011b]: *Német tartózkodás a BT-ben és a líbiai konfliktus*. MKI Elemzések, 2011/10
- Kiss, J. László [2011c]: *A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt* E-2011/21. MKI-elemzések
- Kiss, J. László [2011d]: *Hegemonia az euróválság útján*. In: *MKI -tanulmányok*, T-2011/37, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, p.4

- Kiss J., László [2013a]: *Az Elysée-szerződés - történelmi visszapillantás 50 év után*. In: MKI-tanulmányok, T-2013/7. 2013. február 27.
- Kiss, J., László [2013b] : *Merkozy-től Merkollande-ig az euróválságban: a német-francia bilateralizmus jövője*. In: MKI-tanulmányok, 2013/09, 2013. március 4.
- Kiss, J. László [2013c]: *A „tartózkodás kultúrája” és a szíriai válság során tanúsított német magatartás*. In: MKI -tanulmányok, 2013/29
- Kiss, J. László [2014]: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztesete*. In: Grotius tanulmányok. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DRWBMM>
- Kőrösi, István / Somai, Miklós [2012]: *Németország és Franciaország belső és EU-szintű adósságmenedzselési politikái*. In: Európai Tükör, 2012/2. pp. 39-69. <http://eu.kormany.hu/download/8/6d/60000/EU%20Tukor%2012-02.pdf>. Letöltés: 2015.02.02.
- Kőrösi, István [2014]: *Kettős kötődés: Németország gazdasági helyzete, szerepe az európai integrációban és Közép-Európában, az 1990-2013-as időszakban*. In: Külügyi Szemle, 2014/tavaszi pp. 35-68. http://real.mtak.hu/18803/1/04_KC591rC3B6si_u_100051.878775.pdf. Letöltés: 2015.02.02.
- Krause, Joachim [2013]: *Kritische Anmerkungen zur deutschen NSA-Debatte. Moralisieren bedroht die deutsch-amerikanische Freundschaft*. 18.11.2013. https://zeitschrift-ip.dgap.org/de/ip-die-zeitschrift/archiv/jahrgang-2013/november-dezember/kritische-anmerkungen-zur-deutschen-nsa#footnote20_z6uhkw2. Letöltés: 2014.07.10.
- Kronaue, Jörg [2014]: *Beziehungen am Scheideweg? Die NSA-Affäre und das deutsch-amerikanische Verhältnis*. In: WeltTrends. Zeitschrift für internationale Politik. Nr. 95. März/April 2014. 22. Jahrgang, S. 69–75. Potsdam, <http://welttrends.de/res/uploads/WeltTrends-95-Kronauer-Die-NSA-Aff%C3%A4re-und-die-transatlantischen-Beziehungen.pdf>. Letöltés: 2014.08.01.
- Krotz, Ulrich / Schild, Joachim [2017]: *Frankreich – unverzichtbarer Partner deutscher Europapolitik*. In: Katrin Böttger/Mathias Jopp 2017 (Hrsg.) [2017]: *Handbuch zur deutschen Europapolitik*, pp. 435-449, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2017
- Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: German Politics and Society, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58. doi:10.3167/gps.2012.300203, http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.
- Link, Werner [1992]: *Kooperative Machtbalance und europäische Föderation als außenpolitische Orientierung*. In: *Sicherheitspolitik Deutschlands: Neue Konstellationen, Risiken, Instrumente*. Edited by Wolfgang Heydrich, et. al. pp. 601-611. Baden-Baden, Nomos

- Mann, Thomas [2012]: *Ansprache vor Hamburger Studenten (1953)*. In: Gesammelte Werke, Bd. 10: Reden und Aufsätze 2, Frankfurt am Main, 1990
- Mauß, Hanns W. [1990]: *Germany and Japan: The New Civilian Powers*. In: Foreign Affairs, Winter, 1990/91, pp. 91-106
- Mauß, Hanns W. [1992]: *Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik*. In: Europa Archiv 47 (1992)
- Mauß, Hanns W. [2006a]: *Zivilmacht Deutschland*. In: Hellmann, Gunther/Schmidt, Siegmund/Wolf, Reinhard, (szerk.): Handwörterbuch zur Deutschen Außenpolitik. Opladen, VS Verlag
- Mauß, Hanns W. [2006b]: *Nationale Interessen! Aber was sind sie?* In: Internationale Politik, 2006. 61/10
- Mauß, Hanns W. [2011]: *Deutsche Außenpolitik: Orientierungslos*. In: Zeitschrift für Politikwissenschaft, 21: 1, pp. 93–117.
- Mauß, Hans [2014]: „Zivilmacht“: *Ursprünge und Entwicklungspfade eines umstrittenen Konzeptes*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union, In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung“, Prof. Dr. Hanns W. Mauß, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 121-146
- Mearsheimer, John [1990]: *Back to the Future, Instability of Europe after the Cold War*. In: International Security, NVol 15. No1. Februar-March, pp. 5-56
- Meyer, Berthold [2007]: *Von der Entgränzung nationaler deutschen Interessen. Die Politische Legitimation weltweiter Militäreinsätze*. HSFK-Report 10/2007. Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung, Frankfurt am Main
- Mildner, Stormy-Annika / Riecke, Henning / Schmucker, Claudia [2013]: *Transatlantische Renaissance? Die deutsch-amerikanischen Beziehungen unter Obama II*. Juli 2013. Note du Cerfa 104, Comité d'études des relations franco-allemandes, IFRI. <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24179> . Letöltés: 2014.08.06.
- Milliken, Jennifer [1999]: *The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research Methods*. In: European Journal of International Relations. Vol. 5 No. 2
- Moravcsik, Andrew [1997]: *Taking Preference Seriously. A liberal Theory of International Politics*. In: International Organisation. Vol. 52. Nr. 4.
- Moravcsik, Andrew [2012]: *Europe after the Crisis*. In: Foreign Affairs, Maz/June, 2012, <http://www.foreignaffairs.com/articles/137421/andrew-moravcsik/europe-after-the-crisis>
- Möller, Almut [2010]: *A Tip-Toeing Elephant: Germany in the European Union Twenty Years on*. In: Forging the Future of Germany and Europe: Reflections on 20 Years of German Unification, ACIGS, American Institute for Contemporary

- German Studies at John Hopkins University, 2010, ISBN 978-1-933942-30-8, pp. 27-28, <http://www.aicgs.org/site/wp-content/uploads/2011/11/20yearsunification.pdf>. Letöltés: 2012.10.10.
- Müller, Jan-Werner [2000]: *Another Country: German Intellectuals, Unification and National Identity*. Yale University Press, New Haven, 2000
- Nadoll, Jörg [2001]: *Diskursanalyse und Außenpolitikforschung*; PAFE-Arbeitspapier, Band 2, Trier. Abschlussbericht des Projekts zur vergleichenden Außenpolitikforschung in Europa (PAFE) im Rahmen des DFG-geförderten Schwerpunktes "Regieren in der Europäischen Union" (1999-2001), Universität Trier. http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/group_upload/61/Abschlussbericht.pdf Letöltés: 2013.01.04.
- Negt, Oskar [1976]: *Die Misere der bürgerlichen Demokratie in Deutschland*. In: Keine Demokratie ohne Sozialismus. Über den Zusammenhang von Politik, Geschichte und Moral. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1976. pp. 17-46.
- Orbie, Jan: [2006]: *Civilian Power Europe: Review of the Original and Current Debates*. In: Cooperation and Conflict, Journal of the Nordic International Studies Association Vol. 41(1): p. 123-128
- Overhaus, Marco [2014]: *Politische Führung in der deutschen Sicherheits- und Verteidigungspolitik*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014, pp. 148-173
- Overhaus, Marco [2019]: *Eine Frage der Glaubwürdigkeit. Konventionelle und nukleare Sicherheitszusagen der USA in Europa*. In: SWP-Studie 2019/S 15, Juni 2019. doi:10.18449/2019S15. <http://www.swp-berlin.org/publikation/konventionelle-und-nukleare-sicherheitszusagen-der-usa-in-europa/>
- Parkes, Roderick / Möller, Almut [2012]: *Germany as Viewed by Other EU Member States*, June 21, 2012. EPIN Working Paper No. 33/June 2012 <http://ssrn.com/abstract=2091023>Roderick Parkes
- Peel, Quentin [2010]: *Germany: a shifting Weltanschauung. The EU stalwart appears increasingly to put its own interests first*. In: Financial Times, 7 April 2010. <http://www.ft.com/content/d84a1608-4273-11df-8c60-00144feabdc0> Letöltés: 2019.09.01.
- Perissich, Riccardo [2010]: „*Moments of Truth – A New Neo-Gaullist Germany?*” CEPS, <http://www.ceps.eu/book/moments-truth-%E2%80%93-new-neo-gaullist-germany>, 2010. június 1.
- Peters, Dirk [2001]: „*The Debate about a New German Foreign Policy after Unification*”. In: German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies (szerk. Volker Rittberger). Manchester: Manchester University Press

- Peters, Ingo [1997]: *Vom „Schweinzweig“ zum „Scheinriesen“ – deutsche Außenpolitik in der Analyse*. In: Zeitschrift für Internationale Beziehungen. 4. Jg (1997) Heft 2. pp. 361-388
- Ramonat, Wolfgang [1988]: *Die Debatte über die deutsche Frage*. In: Politische Studien 39, Jg. 1988, Heft 300, pp. 388-394
- Riecke, Hennig [2013]: *Wachsamer Partnerschaft. Der NSA-Skandal liefert neue Impulse für die deutsch-amerikanischen Beziehungen*. In: DGAP-standpunkt, 11. November 2013 N°7 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24563>. Letöltés: 2014.07.22.
- Risse, Thomas [1999]: *Identitäten und Kommunikationsprozesse in der internationalen Politik - Sozialkonstruktivistische Perspektiven zum Wandel in der Außenpolitik*. In: Medick-Krakau (Szerk.): Außenpolitischer Wandel in theoretischer und vergleichender Perspektive: Die USA und die Bundesrepublik Deutschland, Baden-Baden, pp. 33-57
- Risse, Thomas/Engelmann-Martin, Daniela [2002]: *Identity Politics and European Integration: The Case of Germany*. In: Pagden, Anthony, szerk.: The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union, Cambridge
- Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue“ deutsche Außenpolitik?* In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B11/2004, 8 März 2004, pp. 24–31. http://www.files.ethz.ch/isn/27149/10_Risse-04-2.pdf, Letöltés: 2019.10.11.
- Risse, Thomas [2007]: *Deutsche Identität und Außenpolitik*. In: Handbuch der deutschen Außenpolitik. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007, pp. 49-61
- Röhl, Klaus Rainer [1995]: *Morgenthau und Antifa: Über den Selbsthass der Deutschen*. In: Die selbstbewusste Nation, 3. edition. edited by Heimo Schwilk and Ulrich Schlacht. pp. 85-100. Berlin: Ullstein
- Rytz, Henriette [2014]: *Transatlantische Beziehungen neu ausrichten. Für eine proaktive und pragmatische Politik gegenüber den USA*. In: WeltTrends • Zeitschrift für internationale Politik • 95 • März/April 2014 • 22. Jahrgang • S. 49–57. http://www.hrytz.de/mediapool/144/1442820/data/Artikel_Rytz_Ver_öffentlichung.pdf. Letöltés: 2014.08.06.
- Rudolf, Peter [2005]: *The Myth of the „German Way“: German Foreign Policy and Transatlantic Relations*. In: Survival, Vol. 47. No. 1. (2005). pp. 133-152
- Schieder, Siegfried [2014]: *Führung und Solidarität in der deutschen Europapolitik*. In: Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.): Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Nomos, Trier
- Schrade, Christina [1997]: *Machtstaat, Handelsstaat oder Zivilstaat? Deutsche Entwicklungspolitik nach dem Ende des Ost-West-Konflikts*. In: Zeitschrift für Internationale Beziehungen. 4. Jg (1997) Heft 2. pp. 361-388

- Seitz, Konrad [1994]: *Deutschland und Europa in der Weltwirtschaft von morgen: Partner in der Triade oder Kolonie?* Merkur 48, September/Oktober: pp. 828-849.
- Senghaas, Dieter [1995]: *Deutschlands verflochtene Interessen*. In: Internationale Politik. 50. August, pp. 31-37
- Spanger, Hans-Joachim [2011]: *Die deutsche Russlandpolitik*: In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrg.): Deutsche Außenpolitik. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 648-668
- Stark, Hans [2007]: *La politique étrangère de l'Allemagne. Entre vocation globale et contraintes européennes*. In: Politique étrangère, 2007/4 <http://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2007-4-page-789.htm>
- Stent, Angela [2007]: *Russland*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): Handbuch zur deutschen Außenpolitik, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 436-457
- Stürmer, Michael [1987]: *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München
- Szabó, Márton [2003]: *Diskurzuselemzés és politikatudomány*. In: Politikatudományi Szemle, 2003. 3. szám: pp. 1-58.
- Szücs, Anita [2006a]: *Az „exception française” és a francia nagyhatalmiság*. In: Külügyi Szemle. 2006/3-4, pp. 89-110
- Thimm, Johannes [2013]: *Die USA und die EU: Kein einheitlicher Blick auf den europäischen Partner*. In: Die EU im Beziehungsgefüge großer Staaten, Dezember 2013, SWP Berlin.
- Thimm, Johannes [2014]: *Inseparable, but Not Equal, Assessing U.S.-EU Relations in the Wake of the NSA Surveillance Affair*, Stiftung Wissenschaft und Politik, SWP, Comments 4, Berlin, January 2014. http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2014C04_tmm.pdf. Letöltés: 2014.08.08.
- Varwick, Johannes [2011a]: *Unzuverlässiger Bündnispartner. Ist Deutschland außenpolitisch isoliert?* 22.08.2011. IP-Die Zeitschrift. <http://internationalepolitik.de/de/unzuverlaessiger-buendnispartner>. Letöltés: 2020.01.20.
- Varwick, Johannes [2011b]: *Deutsche UNO-Politik*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.): Deutsche Außenpolitik. 2. Aktualisierte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 514-531
- Vincze, Hajnalka [2005]: *Franciaország: a nagyhatalmi illúzióktól az ambíciók „európaizálásáig*. In: Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben. Szerk. Kiss, J. László. Teleki L. Alapítvány. 2005

- Virág, Attila [2014]: *Diskurzuselemzés a politika- és vezetéstudományban*. In: *Vezetéstudomány*, 30 XLV. évf. 2014. 3. szám / ISSN 0133-0179, pp. 30-38
- Wæver, Ole [1990]: *Three Competing Europes. German, French, Russian*. In: *International Affairs*, 44:2, 477-493
- Wæver, Ole [1994]: *Resisting the Temptation of Post Foreign Policy Analysis*, In: *European Foreign Policy: The EC and Changing Perspectives in Europe*, edited by Walter Carlsnaes and Steve Smith, London, Sage Publications
- Weidenfeld, Werner [1995]: *Der Deutsche Weg*. In: *Internationale Politik* 4, April. 1-2, 1995
- Wiebke, Wemheuer-Vogelaar / Risse, Thomas [2018]: *“International Relations Scholars in Germany: Young, Internationalised, and Non-Paradigmatic”*. In: *German Politics* 27 (1): 89-112. doi:10.1080/09644008.2016.1253683
- Wildenmann, Rudolf [1967]: *Macht und Konsens als Problem der Innen- und Außenpolitik*, Springer Fachmedien, Wiesbaden
- Wohlforth, William C. [2008]: *Realism and Foreign Policy*. In Smith, Steve Hadfield, Amelia – Dunne, Tim (szerk.) 2008: *Foreign Policy Theories. Actors-Cases*. Oxford, Oxford University Press, pp. 32-33
- Wolffsohn, Michael / Brechenmacher, Thomas [2007]: *Israel*. In: Schmidt, Siegmund / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard (Hrsg.): *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden 2007, pp. 506-520
- Zuckermann, Moshe [1999]: *Gedenken und Kulturindustrie. Ein Essay zur neuen deutschen Normalität*. Berlin/Bodenheim bei Mainz

ELSŐDLEGES FORRÁSOK:

- Fischer, Joschka [2000]: *Vom Staatenbund zur Föderation; Gedanken über die Finalität der europäischen Integration*. Rede von Bundesminister Joschka Fischer in den Humboldt Universität in Berlin, 12. Mai 2000. <http://zeit.de/reden/Europapolitik/200106>. Letöltés: 2018.10.10.
- Gauck, Joachim [2014]: *Joachim Gauck szövetségi elnök 2014. január 31-én a Münchener Biztonságpolitikai Konferencia megnyitóján elmondott beszéde* <http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Joachim-Gauck/Reden/2014/01/140131-Muenchner-Sicherheitskonferenz.html> Letöltés: 2014.02.12.
- Genscher, Hans-Dietrich [1988]: *Europäische Friedensverantwortung der Deutschen. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher aus Anlass der Gerold-von-Braunmühl-Memorial-Lecture” in der School of Advanced International Studies - The John Hopkins University, Bologna – am 3. Oktober 1988 in Bologna*. In: *Bulletin* 124/1988, 5. Oktober, pp. 1131-1135
- Genscher, Hans-Dietrich [1990]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher, vor der 45. Generalversammlung der Vereinten Nationen am*

26. September 1990 in New York. In: Bulletin 115/1990, 27. September 1990, pp. 1201-1206

- Genscher, Hans-Dietrich [1991]: *Eine Vision für das ganze Europa. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Hans-Dietrich Genscher, auf der Tagung des „World Economic Forum“ in Davos am 3. Februar 1991.* In: Bulletin 14/1991, 6. Februar 1991, pp. 89-95
- Kinkel, Klaus [1992]: *Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, zur Eröffnung des 1. Lehrgangs für junge Diplomaten aus den mittel- und osteuropäischen Staaten in Berlin-Treptow, am 25. Mai 1992,* In: Jahresheft 1992, Berlin, Auswärtiges Amt, Ausbildungsstätte Treptower Park, I. Ausbildungslehrgang für junge Diplomaten aus den Mittel- und Osteuropäischen Staaten, pp. 4-9
- Kinkel, Klaus [1997]: *Deutsche Außen- und Sicherheitspolitik bei der internationalen Krisenbewältigung seit 1990. Rede des Bundesministers des Auswärtigen, Dr. Klaus Kinkel, bei dem Vierten Sicherheitspolitischen Forum des Deutschen Bundeswehr-Verbandes am 25. November 1997 in Bonn.* In: Bulletin 98/1997, 9. Dezember 1997, pp. 1269-1272
- Kohl, Helmut [1989]: *Verantwortungsvolle Politik für Freiheit und Selbstbestimmung. Ansprache des Bundeskanzlers bei einem Empfang für das diplomatische Korps am 17. November 1989 im Palais Schaumburg in Bonn.* In: Bulletin 131, 21. November 1989, pp. 1120-1122
- Kohl, Helmut [1992]: *Rede am 3. April 1992 in Königswinter vor dem Bertelsmann Forum.* In: Auswärtiges Amt (Hg.): Europäische politische Zusammenarbeit auf dem Weg zu einer gemeinsamen Außen- und Sicherheitspolitik, Bonn, Auswärtiges Amt
- Merkel, Angela [2003]: *Rede im Zusammenhang der Regierungserklärung des Bundeskanzlers „Mut zum Frieden und zur Veränderung“,* Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle 15/32, 14.3.2003, 2495B-2505A, 2502D
- Merkel, Angela [2009]: *Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel vor dem Kongress der Vereinigten Staaten von Amerika.* 3.11.2009, <http://m.bundestkanzlerin.de/bkinm-de/aktuelles/rede-bundestkanzlerin-merkel-vor-dem-kongress-der-vereinigten-staaten-von-amerika-319718> Letöltés: 2018.12.12. vagy <http://www.bundestkanzlerin.de/ContentArchiv/DE/Archiv17/Reden/2009/11/2009-11-03-rede-merkel-usa.html>. Letöltés: 2020.10.11.
- Merkel, Angela [2010]: *Regierungserklärung im Zusammenhang des Tagesordnungspunktes „Währungsunion-Finanzstabilitätsgesetz“,* Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle 17/39, 5.5.2010, 3721D-3727B, 3722B
- Merkel, Angela [2018]: *Neujahrsansprache von Bundeskanzlerin Angela Merkel zum Jahreswechsel 2018/2019 am Montag, 31. Dezember 2018 in Berlin,* <https://www.bundestkanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/neujahrsansprache-von-bundestkanzlerin-angela-merkel-zum-jahreswechsel-2018-2019-am-montag-31-dezember-2018-in-berlin-1564774>. Letöltés: 2019.01.02.

- Müntefering, Franz [2002]: *Franz Müntefering, SPD, beszéde*. In: A Német Bundestag jegyzőkönyve. 2002.10.29. Deutscher Bundestag – 15. Wahlperiode – 4. Sitzung. Berlin, Dienstag, den 29. Oktober 2002, 74. o. <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/15/15004.pdf> Letöltés: 2019.09.19.
- Rühe, Volker [1993a]: *Gestaltung euro-atlantischer Politik – eine „Grand Strategy“ für eine neue Zeit. Rede des Bundesministers der Verteidigung, Volker Rühe, anlässlich der „Alastair Buchan Memorial 1993“ am 26. März in London*. In: Bulletin 27, 1. April 1993, pp. 229-233
- Rühe, Volker [1993b]: *Deutsche Sicherheitspolitik vor neuen Aufgaben. Rede des Bundesministers der Verteidigung, Volker Rühe, anlässlich der 34. Kommandeurtagung der Bundeswehr am 7. Oktober 1993 in Mainz*. In: Bulletin 83, 8. Oktober 1993, pp. 949-954
- Sikorski, Radoslaw [2011]: *“Poland and the future of the European Union”*. Berlin, 28. November 2011. Sikorski lengyel külügyminiszter Berlinben a DGPA-n elmondott beszéde. <http://berlin.msz.gov.pl/resource/20e5da7c-594f-4186-a52a-5857559ed956>. Letöltés 2019.08.11. valamint angolul: http://dgap.org/sites/default/files/event_downloads/radoslaw_sikorski_poland_and_the_future_of_the_eu_0.pdf Letöltés: 2019.08.11.
- Schäuble, Wolfgang [2010]: *Rede des Bundesfinanzministers an der Universität Paris-Sorbonne am 02.11.2010*
- Schröder, Gerhard [1998]: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder am 10. Dezember 1998 zum Thema „Vorschau auf den Europäischen Rat in Wien am 11./12. Dezember 1998 und Ausblick auf den deutschen Ratspräsidentschaft in der ersten Jahreshälfte 1999“*. Deutscher Bundestag – 14. Wahlperiode – 14. Sitzung. Bonn, Donnerstag, den 10. Dezember 1998, pp. 819-824 <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/14/14014.pdf>, Letöltés: 2019.12.12.
- Schröder, Gerhard [1999]: *Rede anlässlich der 35. Münchener Tagung für Sicherheitspolitik, München, 6. Februar 1999*. In Bulletin: Presse und Informationsamt der Bundesregierung No. 8 (22. Februar 1999)
- Schröder, Gerhard [1999]: *Verlässlichkeit in den internationalen Beziehungen. Rede des Bundeskanzlers, Gerhard Schröder, zur offiziellen Eröffnung des Sitzes der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik am 2. September 1999 in Berlin*. In: Bulletin 55, 20. September 1999, pp. 573-577.
- Schröder, Gerhard [2001]: *Bekanntnis zur politischen und moralischen Solidarität. Rede des Bundeskanzlers vor dem Bundestag vom 19. September 2001*. In: Die Zeit 39/2001
- Schröder, Gerhard [2002]: *Gerhard Schröder szövetségi kancellár beszéde*. In: A Német Bundestag jegyzőkönyve. 2002. 09. 13. 253. ülés. Deutscher Bundestag Stenographischer Bericht 253. Sitzung Plenarprotokoll 14/253 <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/14/14253.pdf>. Letöltés: 2011.12.10.
- Schröder, Gerhard [2003]: *Regierungserklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder vor dem Deutschen Bundestag am 14. März 2003 in Berlin: “Mut zum Frieden*

und Mut zur Veränderung”; Bulletin Nr. 21-1 vom 14. März 2003; Herausgeber: Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. Ld: <http://gerhard-schroeder.de/2003/03/14/regierungserklärung-agenda-2010/> Letöltés: 2019.07.19.

Schröder, Gerhard [2005]: *Rede im Zusammenhang des Tagesordnungspunktes „Antrag des Bundeskanzlers gemäß Art. 68 des Grundgesetzes“*, Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 15/185.1.7.2005, 17465B-17469B. 17469A

Steinmeier, Frank Walter [2014]: *Frank Walter Steinmeier szövetségi külügyminiszter beszéde 2014. február elsején a Müncheni Biztonságpolitikai Konferencián*. http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Infoservice/Presse/Reden/2014/140201-BM_M%C3%BCSiKo.html Letöltés: 2014.02.12.

von Weizsäcker, Richard [1990]: *Richard von Weizsäcker szövetségi elnök beszéde „A német egység napja” állami ünnepségen. Ansprache von Bundespräsident beim Staatsakt zum "Tag der deutschen Einheit", Berlin, 3. Oktober 1990*, http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1990/10/19901003_Rede.html Letöltés: 2019.01.11.

A Német Bundestag jegyzőkönyve, Plenarprotokoll, 18/2, 18.11.2013 p. 24-26.

BMVg [2011]: *Defence Policy Guidelines of 27 May 2011: Safeguarding National Interests – Assuming International Responsibility – Shaping Security Together*. Berlin, Bundesministerium der Verteidigung.

Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) (1994): *Weißbuch 1994 zur Sicherheit der Bundesrepublik Deutschland und zur Lage und Zukunft der Bundeswehr*, Bonn

Bundesministerium der Verteidigung (Hrsg.) (2006): *Weißbuch 2006 zur Sicherheitspolitik Deutschlands und zur Zukunft der Bundeswehr*, Berlin. Weißbuch zur Sicherheitspolitik und zur Zukunft der Letöltés: 2013.03.21.

Bundesverfassungsgericht, Urteil des Zweiten Senats vom 30. Juni 2009 - 2 BvE 2/08 -, Rn. (1-421), http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208.html. Letöltés: 2019.01.12.

BVerfGE 36,1, 15 ff. <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv036001.html>, Letöltés: 2020.10.10.

Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union, EUR-Lex, Official Journal C 326 , 26/10/2012 P. 0001 – 0390, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 100-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 11. Juli 2012 (BGBl. I S. 1478) geändert worden ist. <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>, Letöltés: 2013.03.21.

Gesetz zur Ergänzung des Grundgesetzes. Vom 26. März 1954 http://www.documentarchiv.de/brd/1954/grundgesetz-art73-79-142a_ges.html

Letöltés: 2019.12.12.

Gesetz über die parlamentarische Beteiligung bei der Entscheidung über den Einsatz bewaffneter Streitkräfte im Ausland, vom 18. März 2005. <http://www.gesetze-im-internet.de/parlbg/index.html>. Letöltés: 2018.12.03.

TOVÁBBI FORRÁSOK:

A magyar nyelv értelmező szótára, Szerkesztette: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bárczi Géza és Országh László vezetésével. Akadémiai Kiadó, Első kiadás: 1959–1962. <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/n-40903/normalizalodik-41837/> Letöltés: 2019.08.13.

A magyar nyelv értelmező szótára, Szerkesztette: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bárczi Géza és Országh László vezetésével. Akadémiai Kiadó, Első kiadás: 1959-1962. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/zs-55787/zsinormertek-559DB/>. Letöltés: 2019.08.12.

Abschlussbericht des Projekts zur vergleichenden Außenpolitikforschung in Europa (PAFE) im Rahmen des DFG-geförderten Schwerpunktes "Regieren in der Europäischen Union" (1999-2001), Universität Trier. http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/group_upload/61/Abschlussbericht.pdf. Letöltés: 2019.08.18.

Ash, Timothy Garton [2012]: *Allein kriegen sie es nicht hin. In die Führung Europas hat sich Deutschland nicht gedrängt, es ist auch schlecht darauf vorbereitet.* Spiegelonline. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83977208.html> Letöltés: 2019.01.11.

Beck, Ulrich [2013]: *Merkel the European will wake up – once Germany's elections are over.* In: *The Guardian*, 02. September 2013 <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/sep/02/merkel-euope-german-elections-volcano>. Letöltés: 2019.10.10.

Cohen, Roger [1998]: *„Germany is Bolder, Irritating its Allies”.* In: *The New York Times*, Dec. 12. 1998, <http://www.nytimes.com/1998/12/12/world/germany-is-bolder-irritating-its-allies.html>. Letöltés: 2019.12.10.

von Dohnanyi, Klaus [1991]: *Deutschland - ein normales Land?* *Die Zeit*, Nr. 33/1991, 9. August 1991. <http://www.zeit.de/1991/33/deutschland-ein-normales-land>, Letöltés: 2019.10.15.

Fischer, Joschka [2010]: *„Merkel und Europa. Frau Germania”* In: *Süddeutsche Zeitung*, <http://www.sueddeutsche.de/politik/2.220/merkel-und-europa-frau-germania-1.10508>, 2010. március 29.

Gersemann, Olaf / Kaiser, Tobias [2015]: *Deutschland schließt bald zur Schweiz auf.* In: *Die Welt*: 27.10.2015. <http://www.welt.de/wirtschaft/article148069926/Deutschland-schliesst-bald-zur-Schweiz-auf.html>. Letöltés: 2019.08.12.

- Große Kracht, Klaus [2011]: *Debatte: Der Historikerstreit*. <http://docupedia.de/zg/Historikerstreit>. Letöltés: 2012. 11. 22.
- Höltzsch, René [2013]: *Aus der Intensivstation entlassen, aber noch nicht fit*. In: NZZ, 30.1.2013. 14.
- Kornelius, Stefan [2014]: *Deutsch-amerikanische Beziehungen. Im freien Fall*. sueddeutsche.de, 17. Juli 2014, <http://www.sueddeutsche.de/politik/deutsch-amerikanische-beziehungen-im-freien-fall-1.2048913>. Letöltés: 2014.07.12.
- Kulish, Nicholas [2010]: *Young Germans Dare to Celebrate Homeland*. In: International Herald Tribune, 11./12.9.2010, 1-3
- Lau, Jörg [2011]: *An den Grenzen der Freundschaft*. <http://www.zeit.de/2011/46/Israel> Letöltés: 2018.12.12.
- Meier, Christian [1990]: *Wir sind keine normale Nation*. In: Die Zeit, 39/1990, 21. September 1990 <http://www.zeit.de/1990/39/wir-sind-ja-keine-normale-nation> Letöltés: 2019.10.01.
- Nakashima, Ellen [2013]: *Officials – Surveillance programs foiled more than 50 terrorist plots*, Washington Post, 18.6.2013
- Bahners, Patrick [1998]: *Total normal. Vorsicht Falle: Die unbefangene Nation*. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 3. November 1998
- Savage, Charlie / Wyatt, Edward / Baker, Peter [2013]: *“U.S. Confirms That It Gathers Online Data Overseas”*. In: New York Times, 6.6.2013, http://www.nytimes.com/2013/06/07/us/nsa-verizon-calls.html?pagewanted=all&_r=1&. Letöltés: 2014.07.08.
- Schröder, Gerhard [2001]: *Partner Russland: Gegen Stereotype, für Partnerschaft und Offenheit – eine Positionsbestimmung*. In: Die Zeit, 5.4.2011
- Speck, Ulrich [2013]: *The battle over Ukraine: Towards a new geopolitical game. Ultimately it's about power*, CNN, 4.12.2013, <http://edition.cnn.com/2013/12/04/opinion/ukraine-protests-eu-speck/index.html> Letöltés: 2019.01.10.
- Stürmer, Michael [2003]: *Deutsche Interessenpolitik* In: Die Welt. 2. Januar 2003.
- Thomas Mann-Gesellschaft, Hamburg, e.V.: *Hamburg und Thomas Mann*. <http://www.thomasmann-hamburg.de/hamburg-und-thomas-mann>. Letöltés: 2020.05.05.
- Tolsztoj, Lev [1877]: *Anna Karenina*. Magyar kiadás: 1955, fordította: Németh László, Ld: <http://mek.oszk.hu/00500/00510/html/01.htm>. Letöltés: 2020.02.02.
- Wahlig, Frank [2014]: *Ein echtes "Drecksthema": Deutsch-amerikanische Beziehungen nach NSA-Spionage*. SWR, ARD Berlin <http://www.tagesschau.de/multimedia/politikimradio/audio113482.html>. Letöltés: 2014.08.08.

Ambassade de France en Hongrie <http://hu.ambafrance.org/Kezdemenyeges-egyszuveren-egyseg-es-demokratikus-Europa-megteremesere>. Letöltés: 2018.08.28.

Auswärtiges Amt, <http://www.auswaertiges-amt.de/de/aussenpolitik/laender/ukraine-node/ukraine-konflikt/2165944> Letöltés: 2019.09.10.

BMWi, Bundesministerium für Wirtschaft und Energie, <http://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Pressemitteilungen/2019/20190205-altmaier-stellt-nationale-industriestrategie-2030-vor.html> Letöltés: 2019.07.20.

<http://euobserver.com/foreign/21486> Letöltés: 2019.01.20.

<http://www.bbc.com/news/world-europe-28357880> Letöltés: 2019.01.12.

„Auf einmal wird in Europa Deutsch gesprochen“. In: Focus Online, 15.11.2011 http://www.focus.de/politik/weitere-meldungen/cdu-auf-einmal-wird-in-europa-deutsch-gesprochen_aid_684502.html. Letöltés: 2019.09.10.

„Die Sonderwege sind zu Ende.“ Gespräch mit dem Berliner Historiker Heinrich August Winkler. In: Der Spiegel 40/2000, p. 85

„Kanzlerin Angela Merkel kündigt Überprüfung aller Atomkraftwerke an“, Interview mit Bundeskanzlerin Merkel. In: Saarbrücker Zeitung, 17. März 2011. http://www.saarbruecker-zeitung.de/nachrichten/politik/inland/kanzlerin-angela-merkel-kuendigt-ueberpruefung-aller-atomkraftwerke-an_aid-838566 Letöltés: 2020.08.18.

The Merkel Plan. Europe's reluctant hegemon. Special Report Germany, The Economist, 15.6.2013, 11, <http://www.economist.com/special-report/2013/06/13/the-merkel-plan> Letöltés: 2019.01.18.

Out of Love. Riss in deutsch-amerikanischer Beziehung, merkur online.de, 08.11.2013

<http://www.faz.net/aktuell/politik/spd-wahlkampfauftakt-schroeders-deutscher-weg-170241.html> Letöltés: 2020.10.11.

http://www.focus.de/politik/ausland/nato-erweiterung-steinmeier-gibt-usa-kontra_aid_267971.html Letöltés: 2019.01.12.

<http://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/nsa-ffaere-deutsch-amerikanische-beziehungen-stark-belastet/9454796-2.html>. Letöltés: 2014.07.07.

<http://www.magyardiplo.hu/index.php/200-le-monde-diplomatique/2015/2015-augusztus/1935-or-do-liberalizmus-a-nemet-europa-ideologia-alapjai>

<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/missfelder-kritisiert-us-politik-wegen-nsa-ffaere-a-943873.html>.2014.01.16. Letöltés: 2014.07.01.

<http://www.stern.de/politik/deutschland/vorwuerfe-gegen-steinmeier-nsa-spaehffaere-erreicht-die-spd-2048417.html>. Letöltés: 2014.07.01.

<http://www.stern.de/video/video-steinmeier-verteidigt-ausreiseaufforderung-an-amerikanischen-geheimdienst-vertreter-2123245.html>. Letöltés: 2104.07.21.

STATISZTIKÁK, FELMÉRÉSEK:

BMWi [2010]: *Rüstungsexportberichte 1999-2008*. <http://www.waffenexporte.org/wp-content/uploads/2011/06/R%c3%bcstungsexportbericht-2008.pdf> Letöltés: 2019.02.12.

Defence Expenditure of NATO Countries (2011-2018), NATO Press Release, 14 March 2019. [Defence Expenditure of NATO Countries \(2011-2018\) NATO ...](#) Letöltés: 2019.10.10.

EU Coalition Explorer Results of the EU28 Survey 2018 on coalition building in the European Union. European Council on Foreign Relations (ECFR), 2018, London. https://www.ecfr.eu/page/ECFR269_EU_COALITION_EXPLORER_2018_V1.1_0.pdf#page=908. Letöltés: 2019.08.18.

Forschungsgruppe Wahlen, Politbarometer. In: Süddeutsche Zeitung, 19.2.1991

Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 10, Berlin: de Gruyeter

Institut für Demoskopie Allensbach [2010]: *Allensbacher Jahrbücher der Demoskopie*, Band 12, 2010, <http://www.ifd-allensbach.de/studien-und-berichte/allensbacher-jahrbuecher.html>, Letöltés: 2019.07.13.

Institut Arbeit und Qualifikation der Universität Duisburg-Essen. http://www.sozialpolitik-aktuell.de/tl_files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Arbeitsmarkt/Datensammlung/PDF-Dateien/abbIV31.pdf Letöltés: 2019.02.10.

Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2018 © SIPRI 2019. [Data for all countries from 1988–2018 as a share of GDP \(pdf\)](#) Letöltés: 2019.10.10.

Statista, <http://de.statista.com/statistik/daten/studie/72703/umfrage/anzahl-der-soldaten-der-bundeswehr-im-ausland/>

Zeit Online: *Deutsche beurteilen Obamas Amtszeit positiv*. 31.10.2012. <http://www.zeit.de/politik/ausland/2012-10/obama-romney-umfrage-yougov>. Letöltés: 2014.08.08.

10 A SZERZŐ TÉMÁVAL KAPCSOLATOS PUBLIKÁCIÓI

Folyóiratcikkek

Tóth, Erika [2010]: *A weimari háromszög szerepe. A német-francia-lengyel együttműködés kilátásai.* In: *Külügyi Szemle*, 9. évf. 4. szám (4/2010). pp. 27-44.
http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2010_04_A_weimari_heromszeg_sze_.pdf

Tóth, Terézia Erika [2014]: *Az emberi jogok nemzetközi védelme Németország külpolitikájában.* In: *Külügyi Szemle*. 13. évfolyam 1. szám (1/2014). pp. 88-110. http://kki.hu/assets/upload/06_Teth.pdf

Online publikáció

Tóth, Terézia Erika [2014]: *Mélyponton a német-amerikai kapcsolatok (?) Németország és az Egyesült Államok viszonya az NSA-botrány után.* 2014.09.17. In: *Grotius tanulmányok, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata.* pp. 1-26.
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=URAJXH>

Egyéb

Tóth, Erika [1992]: *Die Perspektive eines föderalistischen Aufbaus der EG nach den Maastrichter Verträgen.* In: *Jahresheft 1992*, Berlin, Auswärtiges Amt, Ausbildungsstätte Treptower Park, I. Ausbildungslehrgang für junge Diplomaten aus den Mittel- und Osteuropäischen Staaten, pp. 25-33.